

АНРИ ТРОАЯ

АЛЕКСАНДЪР I

ПОБЕДИТЕЛЯТ НА НАПОЛЕОН

РИВА

Внук на Екатерина Велика, Александър I се откроява като двойствена, своенравна и загадъчна личност, разкъсвана между бляскавите си илюзии и суровата реалност на епохата.

Голямото събитие в неговия живот е ожесточеният сблъсък с Наполеон през 1805 и 1812 година. Той тръгва срещу завоевателя, носен на устремните вълни на небивалото обожание и на патриотизма на руската нация. След разгрома на Великата армия в Русия, Александър I е обсебен от мисълта за съдбовна мисия - да унищожи духа на злото, vyplътен в императора на французите и в руските революционери.

Около могъщия монарх, обграден от красиви жени, люшкащ се между либерализма и абсолютизма, между мистицизма и леконравието, подобно вихър кръжат пъстри картини, свидетелство за бурно време - дворци и бойни полета, царски канцеларии и бални зали, където се зараждат и зреят сантиментални и политически интриги.

През проникновения поглед на Анри Троя Александър I, с богатия си жизнен и държавнически път, по нищо не отстъпва на своите бележити предшественици Петър Велики и Екатерина Велика.

- [Анри Троя - Александър I. Победителят на Наполеон](#)

- [I](#)

- [II](#)

- [III](#)

- [IV](#)

- [V](#)

- [VI](#)

- [VII](#)

- [VIII](#)

- [IX](#)

- [X](#)

- [XI](#)

- [XII](#)

- [XIII](#)

- [XIV](#)

- [XV](#)

- [Епилог](#)

- [Информация за текста](#)

Анри Трояя - Александър I. Победителят на Наполеон

ГОСПОДИН АЛЕКСАНДЪР

Измежду многобройните образи, които вижда всеки ден над детското си легло, Александър скоро започва да разпознава един, който засенчва всички останали: месесто лице, двойна, издадена напред брадичка, тъмносин поглед и нежна усмивка - образа на баба си, Екатерина II - императрица на Русия. Раждането на внучето на 12 (23) декември 1777 година е за четирийсет и осем годишната жена справедлива отплата след сериозни семейни неблагоприятия. Погълната изцяло от политическите дела, от сантименталните интриги и от грижата за своята слава, на младини тя пренебрегва възпитанието на своя син, великия княз Павел, когото никога не е обичала. В нейните очи той много скоро става олицетворение на прусашката твърдоглавост, военната маниакалност, слепия мистицизъм - всичко, което императрицата дълбоко презира. Тя е уверена, че Александър ще е нейното утешение заради тесногърдия си баща. Прескачайки едно поколение, императрицата вижда у новороденото своя истински наследник. Майчинският инстинкт, който е играл незначителна роля по отношение на собственото ѝ дете, изведнъж се пробужда към детето на нейната снаха. Закъснялата екзалтация на душата и на утробата я очарова. Не може и да се мисли да се остави кърмачето на грижите на майка му - тя горкичката не би могла да се занимава с него. Още по-малко пък Павел. Единствено императрицата е способна да оформя духа и да укрепва тялото на възвишената рожба. Впрочем тя отдавна се е готвила за тази си роля, прочитайки книгите на Лок, Жан Жак Русо, Базедов, Песталоци, по които си е правила записки. Със същото въодушевление, с каквото издава закони, тя въвежда и някои принципи в отглеждането на децата. Великата княгиня Мария Фьодоровна само зърнала сина си в ръцете на акушерката, и Екатерина вече го е грабнала и отнесла в своите покои. Сто и един топовни залпа известяват новината в пределите на Санкт Петербург. С техния боен тътен се слива радостният звън на камбаните. Дворцовите поети начело с Державин мигом се втурват към своите писалища, за да съчиняват кой от кой по-възторжени възхвали за появата на "ново небесно светило", на един "млад орел" на руския небосклон. Осем дни по-късно кръщават бебето в църквата на Зимния дворец. Новороденото се нарича Александър в чест на свети Александър Невски, националният герой, победителя от далечното минало над шведите и над рицарите от тевтонския орден. То е само шепа човече, което реве и си криви муцунката, а баба му вече си го представя на трона на Русия като продължител на нейното дело, изправен срещу тревожна Европа. При нужда ще отдалечи сина си Павел, негодния, и ще предостави трона на своя внук, чийто характер тя ще има грижата да оформи. Бог ще я подпомогне в благородната задача по династическата подмяна. Като отстранява досадните и негодни родители, тя се наема да отгледа детето по свой начин. Без люлка, само малко желязно креватче и възглавници от твърда кожа. Леглото е заградено така, че да не позволява на посетителите да приближат. Никога повече от две запалени свещи близо до постелята на бебето, за да не се замърсява въздухът. За кърмачка е наета жената на градинаря в Царское село, за чието прекрасно здраве и обилно мляко лекарите гарантират. Главната гувернантка на детето е генералшата София Ивановна Бенкендорф; титулованата дойка е англичанка, омъжена за руснак, Прасковя Ивановна Геслер, грижлива и енергична жена. "Господин

Александър", "невръстният носител на короната", както го нарича Екатерина в писмата си, трябва да спи на отворени прозорци, да свикне да чува груби гласове около себе си и всяка сутрин да се къпе със студена вода в стая, където температурата не надвишава 15 градуса. Лично Екатерина следи отблизо как се прилага това спартанско възпитание. Без да омаловажава значението на наследствеността, тя вярва, че със строгост и постоянство може да израсне един мъж, превъзхождащ себеподобните. "Той (Александър) не знае простуда, пише тя на френски до Грим. Пълен е, едър, здрав и много весел." И няколко месеца по-късно: "За Господин Александър ни капчица безпокойство, откакто се е родил... той е княз, който се чувства добре, и това е всичко. Вие ми казвате, че имал избор да подражава на героя (Александър Велики) или на светеца (Александър Невски), носещи същото име. Вие очевидно не знаете, че светецът бе мъж с героични качества: смел, твърд и пъргав, което го издига над съвременниците му, князе със същите достойнства. Впрочем аз приемам, че Господин Александър няма свободен избор, но в зависимост от своята дарба може да стане следовник на единия или на другия, но непременно ще бъде красиво момче."

Когато детето става на четири месеца, Екатерина нарежда до го донасят в работния ѝ кабинет, за да се наслаждава на преметушките му по килима. Всеки път, щом отмести поглед от книгата, тя се заглежда разнежено в обекта на всичките си надежди. За него собственооръчно изработва играчки, изрязва картинки, скроява специална дрешка, много удобна, "която се навлича наведнъж и се закопчава на гърба с токички". Екатерина предава с гордост кройката на тази дрешка на шведския крал и на принца на Прусия. Писмата до Грим преливат от подробности около най-незначителните прояви на "божественото кърмаче": "Красиво е като ангел... Очите му са много одухотворени... отглеждам възхитително детенце..." Но според нея "възхитителното детенце" има нужда от другарче, с което да си играе.

Освен това международната политика на империята изисква да има няколко князе, които да царуват съвместно в новите територии, каквито руснаците неминуемо ще завладеят. Преследвайки своята стара мечта за византийска хегемония, Екатерина вече вижда турците прогонени от Европа и владетел от нейната кръв на трона на Константинопол. Гальовната баба, нетърпелива да обсипва с любов многобройно потомство, е в същото време непреклонната императрица, загрижена за увеличаване на своите територии. Тя слага ту бонето с панделки на баба, ту каската от бронз на Белона.

Още веднъж желанията ѝ са изпълнени. И то толкова бързо, че самата тя е изненадана. На 27 април 1779 година великата княгиня Мария Фьодоровна, безспорно неуморима, ражда втори син. "Добрите старици, които са около него, твърдят, че сме си приличали като две капки вода, пише до Грим на френски предоволната баба. Но бебето е по-нежно от братчето си и при най-леко захладане си гуши нослето в пелените... Питат ме кой ще бъде кръстникът. Казах: "Не познавам по-подходящ от моя добър приятел Абдул Хамид (султан на Турция), но тъй като един мюсюлманин не може да бъде кръстник на християнин, нека му направим честта да кръстим детето Константин. И всички се провикват: "Константин!". И ето го Константин, голям колкото юмрук, и ето ме мен: от дясната ми страна - Александър, от лявата - Константин."

Като знак за призванието на Константин да царува Екатерина изсича медал с образа на дете, заобиколено от Вяра, Надежда и Любов на фона на внушителната черква "Света София" в Константинопол. По-ясно от това не може. Снахата вече може да си почива, или да си роди на воля няколко дъщери. Династическата приемственост е осигурена.

За обучението на Александър и Константин Екатерина съставя "Буквара на баба" - сборник максими, "нанизани като перли", както се изразява тя, пише разкази на теми от руската история. По мнението на Екатерина така се обособява "цяла алекسانдро-константиновска библиотека", тъй като до ден-днешен само некадърници са се намесвали в преподаването на руска история на младите поколения.

Когато Александър и Константин стават съответно на шест и пет години, Екатерина отстранява прислужничките и гувернантките, за да възложи на мъже обучението им. В първата редица на мъжкия екип се перчи адютантът генерал Николай Иванович Салтиков, хилав, безформен, с голяма глава, която сякаш смазва слабите му плещи, невеж и хитър, нямащ равен на себе си по умението да пълни джобовете си, ласкаейки властта. Според полковник Масон, който преподава математика на момчетата, "главното занимание на Салтиков с великите князе е да ги предпазва от течение и от запек."

Но Екатерина поема грижата да състави "Указания" в седем точки, предназначени за главния интендант по обучението. В тях тя дава безразборни препоръки за добро физическо и душевно здраве, за възвишеност на душата и прилежание в използването на ума. Макар да няма нищо особено оригинално в тези принципи, Екатерина е толкова доволна, че нарежда документът да бъде преписан в няколко екземпляра, излага ги в своя кабинет и връчва по едно копие на всеки посетител, когото иска да уважи със своето доверие. Някои се учудват, че в изработената от Нейно величество програма не е отделено никакво място на музиката. Но Екатерина никога не е била ценител на това изкуство. Тя пише на Грим: "Никакъв клавесин. Господата Александър и Константин няма да учат музика, те ще скрибуцат или ще свирят, ако пожелаят, но няма да се обучават на това." Зложелателният Рунич отбелязва на френски в своите Спомени по повод на "Указанията": "Това бе сбор от клишетата... изцяло във философски смисъл, и то на лош руски език."

Около Салтиков се групират неколцина случайни преподаватели, между които генерал Протасов (когото Масон окачествява като "ограничен, загадъчен, двуличен, малодушен"), самият Масон, барон Остен Сакен. Религиозното обучение на децата се поверява на първосвещеник Андрей Самборски. Екатерина го е избрала, защото, освен че е убеден християнин, той се различава от останалите руски духовници по космополитното си възпитание, по будния си ум и пренебрежението си към традициите. Живял дълго време в Англия като свещеник към руската легация в Лондон, оженил се за англичанка и се върнал с маниери на англикански пастор. Не си пуска брада, нито мустаци, носи редингот вместо расо и има британски акцент. Императрицата е принудена да използва цялата си власт, за да наложи в своя Двор недотам православния му външен вид. Старите сановници шушукат, че най-големи опасности дебнат душите на младите князе под влиянието на "еретика". Но Екатерина, която не се бои от нищо толкова, колкото от крайностите на религията, разчита, че напредничавият свещеник ще научи внуците ѝ на почит към Десетте божи заповеди и същевременно - на потресение от прекомерната набожност. Освен това той се оказва толкова добър учител по английски, че Александър и Константин бързо усвояват тънкостите на езика. От своя страна, синът на пастора Гроот им преподава по немски. Руският, напротив, в началото е пренебрегнат. В същото време Екатерина възлага на великолепия писател Михаил Никитич Муравъов да пробужда у малките си ученици вкус към майчиния им език. Те се примиряват неохотно с това упражнение, което им изглежда съвсем излишно. А с голям интерес те слушат разказите на германския географ и изследовател Палас, който им разказва за своите пътешествия из Сибир, из степите на южна Русия и край бреговете на Черно море.

Неочаквано сред тези превзети личности се появява един млад мъж, пламенен и културен, за когото Александър първоначално не подозира, че ще има толкова голямо значение в живота му. Това е Фредерик Сезар Лаарп, роден в Рол, на Женевското езеро, на около двацет и девет години. Той е придружавал в Италия като ментор двамата братя на титулования фаворит на императрицата - Александър Ланской, който ѝ препоръчва да покани швейцареца в Санкт Петербург за наставник на великите князе. Това, което Екатерина научава за Лаарп, я забавлява и привлича. Казват ѝ, че е върл републиканец, приятел на народа и противник на тиранията, почитател и продължител на идеите на Гибон и Жан Жак Русо. А императрицата се ласкае, че е запозната с либералните идеи. Убедена е, че този демократ ще съумее да пробуди у учениците си усет за справедливост, без обаче да накърни естествените им наклонности към самодържавие. Ето защо тя пише на Лаарп писмо, с което го кани официално в Санкт Петербург. Той приема с въодушевление и пристига в столицата, без да знае нищо за страната, но не се съмнява, че там ще се възползват от неговата просветеност. След като се запознава с прословутите "Указания" на Екатерина, Лаарп заявява, че е съгласен с благородните принципи, от които се е ръководила авторката, и смело се залавя за работа.

В началото ролята му се заключава главно в преподаване на френски език на Господин Александър. Деликатна задача, тъй като ученикът говори само английски, руски и малко немски, а учителят не знае нито един от тези три езика. Поради невъзможността да се разбират с момчето, когато са сами, Лаарп започва да рисува различни предмети в една тетрадка и написва отдолу значението им на френски. Този метод забавлява Александър. Вече му харесват уроците, които в началото са веднъж седмично, после всеки ден и накрая два пъти дневно. Детето напредва толкова бързо, жаждата му да се учи е толкова осезаема, сърцето му - толкова открито, че Лаарп скоро го заобичва бащински. Когато се разхождат, малкият велик княз научава много френски думи, но Лаарп би желал най-вече да го запознае с френските идеи. Да преминат от обогатяването на езика към философията и след това към политиката. Да внуши на бъдещия абсолютен монарх почит към народната воля. На 10 юни 1784 година Лаарп решава да рискува - не може повече да се задоволява с нископоставената си длъжност. Ако не му се възложи пълният контрол върху нравственото възпитание на князете, той ще се върне в Швейцария. И Лаарп връчва на генерал Салтиков дълга паметна бележка, предназначена за императрицата, в която излага със смели думи педагогическите си схващания. Императрицата чете и се учудва: "Никога не трябва да се забравя, че Александър Македонски, великолепен гений, надарен с най-блестящи качества, опустоши Азия и извърши толкова жестокости единствено с цел да подражава на Омировите герои, а също и че Юлий Цезар, вземайки за образец Александър Велики, извърши престъпления и стигна дори дотам, че задуши свободата в родината си." И още: "Необходимо е всеки добър гражданин да познава принципите, от които се ръководят съвършено организирани общества, а е особено важно един княз отрано да ги възприеме. Така ще разбере, че поне е имало време, когато хората са били равни помежду си, и че ако оттогава нещата са се променили, то в никакъв случай не е, за да се подхвърли човешкият род с вързани ръце и крака на капризите само на един човек. И че е имало абсолютни монарси, достатъчно благородни и достатъчно справедливи, за да направят следното публично признание пред своите поданици: "Народът - това сме ние!"

Тази искреност се харесва на Екатерина. Лаарп ѝ пише по този начин, мисли тя, защото я смята за владетел, който е либерал по сърце. Като последователка на енциклопедистите тя

не може да не се съгласи с него. В полето на паметната бележка императрицата пише с твърд почерк: "Този, който е съчинил това писание, с положителност е способен да преподава не само френски език."

Опрян на одобрението на императрицата, Лаарп може да смята, че бъдещето му е осигурено. Но няколко дни по-късно, на 25 юни 1784 година, едно неочаквано събитие сякаш поставя под въпрос положението му в Двора. Неговият покровител, младият Александър Ланской, по това време фаворит на Екатерина, умира от дифтерит. След като го е гледала като майка, Нейно величество изпада в отчаяние, остава на легло, отказва да приема близките си и изоставя политическата дейност. Опасяват се, че е получила мозъчен удар. Лаарп решава, че ще се наложи да стегне куфарите си. Но Екатерина се съвзема, подхваща отново делата си и потвърждава назначението на швейцареца на новата му длъжност. Отсега нататък задачата му е да изгражда духа на Александър по такъв начин, че човекът Александър винаги да стои над владетеля Александър.

С течение на времето близостта между ученика и учителя се засилва. Александър вижда, чува и диша само чрез Лаарп. По-късно той казва: "Всичко, което съм, и всичко, което може би притежавам, го дължа на господин Лаарп." Едва десетгодишен той слуша с вълнение и признателност младия си ментор да му говори за ненакърнимото достойнство на човешката личност, за любовта към ближния, независимо към коя класа принадлежи, за необходимостта от република начело с просветен и толерантен монарх, който да бъде баща на своите поданици, а не техен потисник. Тези благородни идеи радват слуха му като музика. Ученикът сякаш не е в клас, а на концерт. Сам Лаарп се опиянява от съзвучните сънища, които щедро разказва. Двама мечтатели, седнали рамо до рамо, разговарят за Демостен, Плутарх, Тацит, Русо, енциклопедистите... Но в никакъв случай не и за Библията! Дълбоко нерелигиозен, Лаарп диктува на своя ученик следната дефиниция за Христос: "Евреин, от когото сектата на християните е извлякла своето име." Другите преподаватели, отхвърлени на заден план, хулят полугласно този швейцарски революционер. Някои дори стигат дотам, че твърдят, че искал да направи от Александър един Марк Аврелий, "при положение че Русия има нужда от един Тиберий или от един Чингиз хан". Но критиците упрекват Лаарп най-вече защото е чужденец, който не познава руската действителност и е неспособен да отвори очите на своя ученик към страната, която един ден ще бъде призван да управлява. И действително, в Санкт Петербург, а още повече в Царское село, Александър живее в затворен кръг, далеч от своя народ, в изкуствена атмосфера, в която щъкат царедворци с напудрени перуки и с проблясващи по гърдите им отличия. Той говори френски и английски по-добре от руски, никога не е пътувал, въобразява си, че навсякъде природата е приветлива, както в императорските градини, и вярва, че познава селяните, защото е виждал неколцина в околностите на столицата, облечени в празнични дрехи, да пеят народни песни, когато посрещат малкия княз на входа на някое образцово село. Той ги окайва, без да се доближи до тях. Навярно му се струва, че те не принадлежат към човешкия род. Впрочем Лаарп, този приятел на скромните люде, също не протестира срещу крепостничеството. На теория е пламенен, но на практика - предпазлив. Той иска начело на нацията да има "просветен деспот". И това е всичко. За останалото ще стане ясно по-късно.

Възхвалите на Екатерина към учителя, когото е избрала за Александър, не спират. Тя му заявява публично: "Максимите, които (Александър) научава от вас, са правилно подбрани, за да укрепват душата му; самата аз ги чета с най-голямо удоволствие и съм безкрайно удовлетворена от вашите грижи." Лаарп, от своя страна, пише: "Изглежда, че най-сетне

Провидението проявява състрадание към милионите хора, които живеят в Русия, но беше нужна една Екатерина II, която да пожелае внуците ѝ да бъдат отглеждани като мъже." Същото важи и за ученика: и според Лаарп, и според Екатерина той притежава всички таланти. Преди всичко таланта да се харесва. Каквото и да направи, баба му е на деветото небе. "Удоволствие е да се играе с него, разказва тя на Грим. Да знаете само как изглежда Александър като продавач, Александър като готвач, Александър като човек от различни класи, занаяти, той вчесва, тъче, смесва и разбърква бои, сече дърва, почиства мебели, той е кочияш, коняр." Веднъж Александър се разболява, има треска, загръща се в палто и застава с пушка в ръце пред стаята на императрицата. Екатерина го вижда, развеселява се и го пита каква е тази церемония. Александър отговаря: "Това е часовой, който умира от студ." Грим, "душеприказчикът", незабавно е осведомен с писмо за тази реплика. Друг път Александър проявява актьорските си дарби. Изиграва пред баба си комедия, която тя е написала - Лъжецът. Александър изпълнява сам три различни роли с такова вживяване в тях, че Екатерина, по собственото си признание, "не вярва на очите си". Нито за миг не ѝ идва наум, че изкуството му да представя различни образи по текста, би могло да означава опасна наклонност към прикритост и симулация.

Междувременно Мария Фьодоровна ражда още три деца (Александра, 1783; Елена, 1784; Мария, 1786). Тъй като са момичета, Екатерина не иска и да ги знае. При все това търси гувернантка за многобройното потомство и изборът ѝ пада на госпожа Шарлот дьо Лиевен, вдовица на генерал-майор. Тази личност, много достойна, много блага и много твърда, ще се грижи също и за Александър, и за Константин. Весело приятелство свързва двамата братя. Те се разбират еднакво добре и в игрите, и в учението.

Екатерина подготвя тържествено пътуване през южните провинции на Русия до Крим и иска да отведе децата със себе си. Родителите им са разтревожени и молят императрицата да се откаже от това. Екатерина им пише на френски: "Децата са ваши, но те са и мои, и на държавата. От най-крехката им възраст поех задължението и си направих удоволствието да се грижа нежно за тях... Ето как разсъждавах: за мен ще бъде утеха, когато съм далече от Вас, те да бъдат близо до мен. От петте деца три ще останат с Вас. Само аз ли трябва да бъда лишена на старини и да нямам никого от семейството край себе си през тези шест месеца?"

Обаче по същото време Константин се разболява от скрофула. А за пътуването всичко е готово. Невъзможно е да се забави тръгването. Екатерина потегля гневна и тревожна, без своите две внучета. Постоянно си разменят съобщения. Внуците ѝ изпращат кратки нежни бележки на френски и на руски. "Моя много скъпа бабо, пише Александър на френски, чувствам колко много ме обичате и аз Ви обичам също толкова, колкото Вие мен. Благодаря Ви, че мислите за мен. Приемам за голяма своя чест, че Вие ме наричате приятел. Днес гледах в един малък театър "Севилският бръснар" на руски с участието на големи актьори и много се забавлявах. Целувам ръцете и краката Ви. Ваш много скромнен и много послушен внук - Александър."

Когато императрицата се завръща в Царское село след повече от шест месеца отсъствие, Александър и Константин я посрещат със смях и сълзи. Колко са пораснали двамата братя! Колко е хубав по-големият! Наставникът му - Протасов, забелязва вече първите признаци на пубертет у дванайсетгодишния Александър. Две години по-късно същият Протасов потвърждава наблюденията си. "От известно време, пише той, у Александър Павлович се забелязват твърде властни плътски желания, които се изразяват както в думите, така и в нощните му блянове. Те сякаш се засилват всеки път след интимни разговори с приятни

жени." Екатерина е предупредена незабавно за "нощните блянове", които вълнуват нейния внук, и възлага на своите представители в чужбина да проучат кои от принцесите са за омъжване. Но как да се намери млада личност, достойна за кристалната душа на нейния внук? "Той е превъзхитителен!", пише Екатерина на Грим. Тайно от нея Протасов дава оценка с по-различен оттенък за юношата, поверен на неговото наблюдение: "Забелязвам, че Александър Павлович е умен и има природни дарби, но в същото време е и крайно мързелив и безразличен към събитията около него. Той не само не се интересува от проблемите на страната, чието изучаване изисква известни усилия, но и проявява омерзение към четенето на новини и не иска и да знае какво става в Европа. С други думи, желае само да се забавлява и да живее в щастливо безделие. Лоши предпочитания за човек в неговото положение."

Обаче леността, безгрижието, вкусът към удоволствията не са главните недостатъци на младия мъж, над когото треперят неотстъпно височайшата му баба и дванайсет учители. Колкото повече расте, толкова по-нужно е да лавира между препъникамъните на измамния свят, в който му е съдено да живее. Откровеността обаче никога не е била силното му място. В случая - разбрал го е много отрано - тя би го погубила. Сред пищния дворцов свят, който жужи около него, всичко е лъжа, интриги, нажежена омраза. За да не си създава неприятели, Александър се усмихва на всички, споделя с еднаква любезност най-противоречиви мнения, ласкае дори ония, които биха искали да го шамаросат. Той продължава да играе пред все по-многобройна публика пиесата Лъжеецът. Все още е проникнат от теориите на Лаарп, когато вижда, че пристигат първите френски емигранти, които бягат от революцията. Би могъл да защити пред тях идеите за свобода и равенство, тъй скъпи за учителя му и за самия него. Но не иска да нарани техните чувства. Ето защо изслушва със съчувствие разказите за изпитанията им, искрено ги съжалява, откликва на възмущението им. Някои от тези емигрантимонархисти му стават близки. Разхожда се с кораб по Нева с тях, заедно яздят, къпят се в езерата на Царское село. За игрите във водата - по описание на граф Естерхази - са облечени "с вълнени дрехи, които скриват цялото им тяло, а отгоре слагат широк редингот, също от вълнен плат", всичко по идея на императрицата и изработено по нейна поръчка. След като се раздели с бърбривите и лекомислени французи, Александър отива при скъпия си Лаарп и там, на четири очи, си възвръща републиканската пламенност. Отново учител и ученик тихо възпяват епохата на справедливост и светлина, която настъпва за освободената от монарха Франция.

Междувременно все повече емигранти прииждат в двореца; новините за Терора обезсърчават малцината либерали в Русия; самата Екатерина, възмутена от ексцесиите на якобинците, признава, че енциклопедистите, чиято гореща почитателка е била на младини, са разпалили духовете, че има опасност да пламне цялата земя, и че благоразумните държави трябва да употребят всичките си сили, за да се загаси навреме пожарът. Като начало тя праща на тавана бюста на Волтер. След екзекуцията на Луи XVI се поболява от възмущение и остава на легло. После привиква своите поданици от Париж, забранява достъпа до руските пристанища за френски кораби, прекъсва дипломатическите отношения с Франция, заповядва на всички французи, които живеят в Русия, да положат клетва за вярност и послушание, присъжда царски почести за граф ди Артоа, пристигнал за кратко в Санкт Петербург, дава убежище на принц Конде и отпуска парична помощ за емигрантите. Обаче, запазвайки хладнокръвие, не допуска да бъде въввлечена във войната срещу Франция за възстановяване на монархията. Нека с това да се заемат Прусия и Австрия, а нейните войски ще продължат с окончателното разпокъсване на Полша.

Около Александър в Двора се чуват само ядовити думи срещу Франция и нейната гилотина. Лаарп, който е станал много по-умерен, е прицел на критиките на емигрантите и техните руски приятели. Той е олицетворение на самата благост и честност и с изумление чува да се говори, че ръцете му са изцапани с кръв. Великият княз Павел отваря дума за него пред сина си Александър и му казва по адрес на несменяемия швейцарски учител: "Още ли е край вас този мръсен якобинец?" Александър не смее да му възрази. Той трябва да пощади баща си, който ненавижда Лаарп, а и същевременно да се съобрази с баба си, която го покровителства въпреки престъпленията на санкюлотите. Тя е заявила наскоро на този набеден поддръжник на Робеспьер: "Бъдете якобинец, републиканец или какъвто щете; аз зная, че сте честен човек и това ми е достатъчно!"

Впрочем великият княз Павел изпитва по-силна ненавист към императрицата, отколкото към Лаарп. С течение на времето неприязънта между майка и син толкова се засилва, че по взаимно съгласие те избягват случаите, при които могат да се срещнат. Поставен между две съперничещи си личности, Александър ги преценява хладно и мълчаливо: от една страна е бащата - със своите маниакален деспотизъм, военна дисциплина, безсмислена грубост, лудост; от друга е неговата баба - с величествена власт и поквара на нравите. Когато започва да го интересува животът на възрастните, Александър разбира каква е ролята на фаворитите, които вървят по петите на императрицата. Тази застаряваща жена настъргено консумира млади мъже. Да бъдат любовници на Нейно величество е равнозначно да са на дворцова служба. Мъже с хубава външност стават един след друг слуги и на сърцето, и на леглото ѝ. Тя ги сменя като служители, на които е изтекъл трудовият стаж. Някои от тях, като например Потьомкин, я омайват със своя плам, блясък и интелигентност, други, като Ланской, я разнежват с финеса на маниерите си, с деликатността на чувствата си, трети, като например Платон Зубов, я покоряват с изяществото на своя профил, с дръзкото си държание и с пленителната свежест на кожата си под завивките. С Платон Зубов тя се чувства - по собствените ѝ думи - "като скована от студ муха, която изведнъж се съживява". Той е дващест и две годишен, а тя - над шейсет. Заслепена от страст, за пореден път си прави илюзия, че е обичана заради самата нея. Императрицата отрупва с подаръци новия фаворит и мигом той става най-важната личност в империята. Функциите му не се ограничават само до игрите в постелята. Много скоро той простира своето самомнително знание върху държавните дела. Видни личности стават по-ниски от тревата и се трупат пред кабинета му с прошенията си. Смят се на духовитостите му, покланят му се доземи, когато минава, безсрамно просят покровителството му. Александър е четиринайсетгодишен, когато започва възкачването на Зубов по скалата на почестите. Той наблюдава влюбеното изражение на баба си, когато си вее с ветрило на трапезата или се оттегля в покоите си натежала, задъхана, следвана от своя фаворит. Страческата ѝ страст го отблъсква, а растящата безочливост на парвенюто го бунтува. Но остава верен на своето пристрастие да бъде неутрален и не подсказва своя гняв. Дори нещо повече, съгласява се да се разхожда с Платон Зубов, да приема компанията му по време на закуски на открито и в групови игри. Заедно са във всички развлечения на Двора, заедно се смеят пред разнежения поглед на императрицата, ощастливена от доброто разбирателство между внука и любовника. Идилията е семейна. Дори добродетелният Лаарп няма какво да възрази.

И наистина, погрешно би било да се безпокои. Любовната разюзданост на Нейно величество ни най-малко не накърнява простосърдечието на великия княз. Колкото и строго да съди баба си и да бленува нощем за красивите жени, които е срещнал през деня,

непорочността му си остава непокътната. Достатъчни са му сънищата. Императрицата се учудва и не знае дали да се радва на девствеността му, или да се опасява, че може да е знак за импотентност. Шведският пратеник Йенинг съобщава на правителството си: "Той (Александър) е запазил всички природни прелести за своята възраст и най-важната от всички - девствеността."

Екатерина не се съмнява, че е време да отвори очите на своя внук. Но тя приема посвещаването само в рамките на брака. Замисля се за своите германски корени и вижда спасението единствено в младите германски девойки. От сведенията, които е получила, разбира, че най-големите шансове да намери идеалната съпруга са в Двора на Баден. Ето защо възлага на граф Румянцев - дипломатическия си представител в Южна Германия, да започне преговори по този въпрос. Той отива в Карлсруе, внимателно оглежда двете баденски принцеси и избира по-голямата - Луиза. Ала тя е още дете. Ще трябва да се почака да стане тринайсетгодишна, за да я отведат заедно със сестра ѝ Фредерика на "протоколно" гостуване в Русия.

Идва моментът момичетата да тръгнат на път. Те са стреснати от мисълта, че ще срещнат императрицата, която била, както са чували, много величаена. "Очакваме двете принцеси от Баден, пише до Грим Екатерина на френски. Едната е на тринайсет години, другата - на единайсет. Вие разбирате, че у нас не се омъжват толкова млади и в случая не става дума за сега, а за бъдещето. Междувременно те ще свикнат с нас и ще се нагодят към нашите нрави и обичаи. А що се отнася до нашия човек (Александър), той въобще не си мисли за такова нещо; сърцето му е невинно, а аз му кроя дяволски номер, защото го въвеждам в изкушение."

На 31 октомври 1792 година момичетата, изморени от дългото и трудно пътуване, пристигат в Санкт Петербург и падат в краката на императрицата. От пръв поглед Екатерина преценява, че Луиза е по детски свежа и извънредно апетитна. Същата вечер тя казва на частния си секретар Краповицки: "Колкото повече гледам по-голямата от принцесите на Баден, толкова по ми харесва. Не може да не се очарова от нея човек." На другия ден съобщава на Грим: "Господин Александър ще сгреша много, ако изпусне по-голямата." Антуражът на императрицата споделя нейния възторг. Великата княгиня Мария Фьодоровна, майка на Александър, пише на императрицата: "Намирам не само, че е красива, но в цялата ѝ фигура има една привлекателност, която кара и най-безразличното същество да я заобича." "Чертите ѝ са забележително изящни, казва, от своя страна, графиня дьо Шоазьол Гуфие. Правилен гръцки профил, големи сини очи, извънредно изчистен овал, великолепни руси коси. Някакво трогателно томление се разнася по нейното лице, отразява се в маниерите ѝ, погледът е изпълнен с душевност и с чувственост, има мек глас, който прониква в душата." В своите Мемоари графиня Головина прибавя: "Чудесна фигура, пепеляворуси коси, които се спускат на букли по тила, млечнобял тен, бузи като розов цвят, много приятна уста. Има нещо изключително привлекателно, почти смуцаващо в благия, одухотворен израз на сините ѝ бадемови очи, подчертани от черни мигли, веждите - също черни." Шведският посланик Стединк отбелязва лаконично в телеграма: "Много е красива, с мило, интересно лице, поедра и по-оформена, отколкото е присъщо за възрастта ѝ." Няма съмнение, мисли си Екатерина, че пред това съвършенство на природата девственият Александър ще се възпламени. Ала не се получава нищо подобно. Той остава леденостуден в присъствието на Луиза. Майка му е обезпокоена и пише на Нейно величество: "Когато видя Александър, тя пребледня и се разтрепера, а той остана много мълчалив и само я гледаше, но не я заговори,

макар че разговорът беше твърде общ."

Александър се досеща, че баба му го вкарва в капан. Погледите на присъстващите са насочени към него и към девойката, която очевидно е предопределена за него. Еднакво умиление, еднаква надежда се изписват по лицата на всички царедворци. Не е нужно нищо повече, за да се сковава юношата от свян из салоните. Той би желал сам да си избере обекта на своите чувства и да му се любува насаме. Но неговото височайше положение му забранява едно толкова естествено удоволствие. Всички около младата двойка изпадат в екстаз и шушукат. Накрая Александър се решава да произнесе три думи. Девойката му отговаря. Никак не е глупава. Начало ли е това на една идилия? На 4 ноември 1792 година Екатерина сияе и казва на секретаря си Краповицки: "Много е вероятно великият княз да е влюбен в по-голямата принцеса, но годеникът е стеснителен и още не се осмелява да я заприказва открито. А тя е много похватна и будна; по-зряла е за своите тринайсет години." Няколко дни по-късно майката на Александър пише кратка бележка на императрицата, в която споделя: "Имам честта да отбележа пред Вас какво ни пише господин Александър във вчерашното си писмо, а именно: "От ден на ден любезната баденска принцеса все повече ми харесва; някаква кротост, някаква скромност ме очароват и трябва да съм от камък, за да не я заобичам." Това са думи на моя син; освен това, осмелявам се да Ви призная, скъпа майко, че съдя за удовлетворението, което това признание ще Ви донесе, по задоволството, което то донесе на мен... Нашето момче истински се привързва и започва да разбира какъв ценен дар му предлагате." Малката Луиза, от своя страна, оглежда Александър с тъгълчето на око, давайки вид, че гледа другаде. Тя изпраща подробно описание на майка си на френски език: "Великият княз Александър е много едър и доста добре сложен; особено добра форма имат краката му, макар ходилото да е малко голямо, но е пропорционално на ръста му. Косите му са светлокестеняви, очите - сини и не много големи, но не и малки, зъбите му са много красиви, има чудесен тен и правилен, доста изящен нос. Що се отнася до устните му, той много прилича на императрицата." Скоро у Луиза се пробужда кокетството, тя се грижи за прическата си и много се радва на подаръка, който ѝ прави императрицата: рокля с горнище "от червено кадифе, извезано със злато, а полата - от сламеножълт сатен". Така девойката блести на бала до великия княз.

След всяка най-лека издебната усмивка, след всеки едва забележим приятелски поглед между двамата млади Екатерина изпраща редовно на Грим бюлетин за действията, които се развиват на терена: "Господин Александър се държи разумно и предпазливо... Започва да се влюбва в по-голямата принцеса на Баден и не мога да твърдя, че любовта му не е споделена напълно... Никога не е имало по-хармонична двойка, красива като ясен ден, грациозна и умна; всички подкрепят на драго сърце зараждащата се любов." Девойката разнежва Екатерина, но още повече я разнежва нейният внук. В присъствието на Луиза Александър, по мнението на баба му, е като огрян от нова светлина. У юношата възхитената баба открива изведнъж мъжа. Възторгът ѝ пламва като на влюбена жена. "Ще бъдете очарован и удивен, пише тя на Грим, като видите този едър, и обаятелно хубав, и добър млад мъж: личи, че е олицетворение на чистота и задълбоченост, на здраве и на принципи и необикновено желание да върши всичко добре... Ах! Прекрасен човек, по когото всички лудеят и наистина не може да не лудеят. Той ми е любимецът и отлично знае това, и продължава по своя път. Малко си навежда главата напред, но каква красива глава! Когато го види човек, не забелязва, че не я държи съвсем изправена, а я навежда малко напред. Много пъти му е правена забележка. Но когато танцува или язди, държи главата си добре изправена; тогава прилича на

Аполон от Белведере и всички, които са имали честта да видят античната статуя, го забелязват. Александър има същата внушителна осанка, а това за един четиринайсетгодишен млад мъж е наистина от голямо значение. Но, баста, да не говоря повече!"

Екатерина не е единствената, която намира, че Александър е "обаятелно хубав и добър млад мъж". По мнението на всички, които са се приближавали до него, той е юноша с рядко елегантни маниери, едър, строен, с благородни черти, с очарователна усмивка и благи късогледни сини очи. При най-леко вълнение лицето му поруменява с почти женствен финес. Дори твърде злоезичният Ростопчин пише в писмо на френски до Грим: "Великият княз Александър, смело може да се каже, няма равен на себе си в света. Душата му е още по-красива от тялото; никога нравствените и физическите качества не са били по-завършени в една личност." А Протасов, преданият учител на Александър, лее сълзи, когато чува изповедта на ученика си, и отбелязва в своя дневник: "Той ми каза искрено колко е приятна принцесата, каза ми, че вече е бил влюбен в наши тукашни жени, но че неговите чувства към тях били изпълнени с плам и неясни желания... без друга цел, освен да се наслаждава, като ги гледа и разговаря с тях. Към принцесата, напротив, изпитва нещо особено, в което се съчетават почитание, нежно приятелство, неизразимо желание да бъде с нея, нещо по-удовлетворяващо, по-спокойно, но несравнимо по-приятно от подтиците на страстта; според него тя е по-достойна за любов от всяка друга тук."

Лекаполека Александър започва да се оживява. Той отстъпва пред чара на Луиза и пред желанието да угоди на близките си. Така и така неговата баба и родителите му са постигнали поне веднъж съгласие, нека не им се противопоставя. Иска да избегне търканията между тях. "Александър започва да се влюбва в принцесата, доколкото му позволяват възрастта (петнайсет години) и спокойната му природа, отбелязва посланикът на Швеция Стединк... Той преодоля свенливостта си и написа няколко думи за признание в любов на бъдещата си годеница, която му отговаря по същия начин и в същия тон."

Най-сетне може да се заговори открито за брак, тъй като нещата са тръгнали в добра посока. През януари 1793 година в двореца се получава официалното съгласие на родителите на Луиза. Както Екатерина бе направила навремето, Луиза започва незабавно да учи руски език и да слуша беседите на свещеник, който я подготвя да приеме новата религия. На 9 май е покръстена в православието и протестантското ѝ име Луиза е сменено с руското Елисавета Алексеевна. На другия ден е годещт и лично императрицата извършва ритуала по размяната на пръстените. След церемонията тя пише на френски до майката на Луиза: "Всички говореха, че се сгодяват два ангела; не можеше да се види нищо по-красиво от петнайсетгодишния годеник и четиринайсетгодишната годеница; освен това те много се обичат. Веднага след годеща принцесата получи титлата велика княгиня."

Вечерта на тържествения прием в двореца Александър и Елисавета са настанени на тронове под балдахин. След вечерята започва балът. Царедворците, преситени от удоволствия и интриги, следят със симпатия поведението на младата двойка, сияеща от чистота. Всеки от тях изпитва носталгия по загубените си илюзии, гледайки годениците да танцуват под звуците на музиката. Барон фон дер Голц, посланик на Прусия, пише на своя крал на френски: "Откакто съм в Петербург, не съм виждал императрицата тъй силно удовлетворена, както в деня на годеща на нейния внук; тя казва, че се радва на рядко щастие. Вярно е, че младите годеници заслужават във всяко отношение всеобщото одобрение, което предизвикват, защото към хубостта им се прибавя една благост, която не може да не спечели всички сърца. Макар и твърде млада и свенлива, тази принцеса се представя великолепно и

тези, които я наблюдават отблизо, казват, че не ѝ липсва и характер. Нейната сестра е пожива, забавна и се нрави, но се говори, че ще си замине преди сватбата."

С времето Александър започва да си позволява някои фамилиарности, които изумяват Елисавета. Размяната на първите целувки напълно в християнски дух става по случай великденските празници с разрешение на императрицата и на графиня Шувалова, главната учителка на Двора. След Великден Александър отново целува леко годеницата си. Елисавета е очарована и тревожна и пише на майка си на френски: "Когато бяхме сами в моята стая, той ме целуна и аз го целунах. Сега си мисля, че ще го прави винаги... Вие не можете да си представите колко смешно ми се видя, че целувам мъж, който не ми е нито баща, нито чичо. И още по-чудно ми беше, че не усетих, както когато ме целуваше татко, да ме драска брадата му."

Към края на лятото Фредерика, сестрата на Елисавета, си тръгва за Карлсруе и княгинята е отчаяна: "Ще остана сам-самичка, абсолютно сама, без никой, с когото да споделям всичко." Александър плаче заедно с нея. Той също се чувства много самотен. Сватбата е неизбежна и великият княз се пита дали е бил прав, като е отстъпил. Но как може да устоява срещу тази страшна баба с омайваща усмивка и стоманен поглед?

Засега целият Двор е зает с тържествата по случай сключването на мира с Турция. Те завършват на 15 септември с фойерверки. Веднага след това ще бъде обявена официално датата на сватбата. Венчавката трябва да се извърши в голямата черква на Зимния дворец. Но в последния момент избухва поредният спор между императрицата и великия княз и той отказва да присъства на церемонията. След настоятелната намеса на великата княгиня Мария Фьодоровна, Павел променя решението си. Той застава прав, редом с членовете на семейството, начумерен, озлобен. Александър страда от неговата излагана на показ враждебност. Той би желал всички наоколо да са щастливи, а вижда само завист, подозрителност, пресметливост, глух гняв. За церемонията е облечен в кафтан от лъскав сребрист брокат с диамантени копчета и лентата на свети Андрей през гърдите. Роклята на младоженката е от същия плат и е осеяна с перли и брилянти. Великият княз Константин държи ритуалната корона над главата на брат си, а княз Безбородко държи короната над главата на Елисавета. След церемонията оръдията на Петропавловската крепост и на Адмиралтейството изстрелват тържествените залпове и камбаните на всички черкви бият празнично. Техният звън ще отеква три дни. Тържествата ще продължат две седмици. Два дни след сватбата Елисавета, още зашеметена от събитието, пише на майка си: "Великият княз Александър, или по-точно моят съпруг (каква странна дума, не мога да свикна с нея), иска да прибави няколко думи (към моето писмо)." "Психея и Амур", пише Екатерина на принц дьо Лин. Ростопчин отбелязва по-прозорливо: "Дано този брак не напакости на великия княз. Той е толкова млад, а жена му - толкова красива!"

БАБА, СИН И ВНУК

Станал съпруг, Александър се опиянява от ранната си еманципация. Струва му се, че като има вече съпруга, е преминал въображаемата граница, която разделя детството и принудителното обучение от зрялата възраст, присъдена само на удоволствията. Макар че Лаарп се опитва всячески да го обучава, Александър вече не спазва учебните часове. В Царское село се построява дворец за младото семейство. За него са отделени и пищни апартаменти в Зимния дворец. По тапетите и облицовките на спалнята преобладават розовото, бялото и златното. Салонът, в синьо и сребърно, е с широки прозорци към Нева, където кротуват закотвени кораби. Великият княз и съпругата му са заобиколени от личен антураж, сред който властва интригантката графиня Шувалова. Целият този свят, повърхностен и безделен, мисли само за показност и развлечения. Въвлечена в неговия вихър, Елисавета пише на майка си на френски: "Непрекъснато сме заети да не правим нищо." И още: "Тази седмица прекарахме в танци; от понеделник досега не е минал ден, без да сме танцували. Във вторник имаше бал у нас, танцувахме и валс. Вчера - бал с маски у най-близката приятелка на императрицата; тази вечер - спектакъл в Ермитажа."

Александър се отдава на новия радостен живот и го избива на мързел. Вече няма нито време, нито желание да чете. Когато Лаарп му препоръча някоя сериозна книга, от която би могъл да извлече полза, той му обещава, че още същата вечер ще се задълбочи в четене, но веднага след това забравя обещанието си. Тоалетите, празните приказки и игрите го интересуват повече от скучните страници на книгите по история, законодателство или политика. Той е кокетен в облеклото и изискан в обноските. Съзерцава се в огледалата с лековерно самодоволство. Младежкият му нарцисизъм разцъфва от комплиментите, които валят отвсякъде. Генерал Протасов е обезпокоен от прекомерната му вятърничавост и отбелязва в своя Дневник: "През месеците октомври и ноември поведението на Александър Павлович не отговаряше на моите очаквания. Той се привързва към детински дреболии, особено военни, и по примера на брат си се отдава на неподходящи игри в кабинета си заедно с прислужниците. Съпругата му става свидетел на тези игри, които прилягат на възрастта му, но не и на неговото положение. Поведението на великия княз е детинско и към нея; той проявява голяма привързаност, ала увредена от известна рязкост, която не подхожда на женската деликатност."

Тази "рязкост" се дължи на пропуски в любовното възпитание на Александър. Оженен много рано за твърде младо момиче, той не знае нито как да го задоволи, нито как да получи наслаждение. Тя, от своя страна, е с романтична душа и с неразбудени чувства и не може да отговори на милувките му. Впрочем Александър не е много страстен. Той обича прекомерно себе си, за да се интересува от отклика на целомъдреното момиче, което императрицата е пъхнала в леглото му. На драго сърце търси компанията на други жени, но само за да може да се оглежда в очите им. Нужно му е тяхното преклонение, за да запази вярата си в собствения си чар. Любезностите му към тях не отиват по-далеч. По адрес на съпругата си на драго сърце признава, че тя е нежна, фина, интелигентна, културна. Никой от придворните не може да стъпи на малкия ѝ пръст. Но тези качества разочароват жениха, когато би трябвало

да привличат. Насаме с Елисавета, Александър не знае какво да й каже, отегчава се. След като е отпразнувана почти митична сватба, царедворците забелязват, че бракът е застрашен от големи неразбории. Каквото и да си мисли императрицата, великокняжеското семейство, толкова пъти давано за пример, не е по-добро от всяко друго. Всички, които са в същото положение, се радват поради вродената си недоброжелателност. И много скоро се втурват да ускорят разпада му. Графиня Шувалова влага цялото си старание да предоставя на съпрузите примамливи случаи за изневяра.

Най-страшният капан залага на Елисавета самият фаворит на императрицата - Платон Зубов. Той е уморен от нощната си служба при Нейно величество и замисля други авантюри. Как този мъж, обръгнал на застаряла плът, няма да се изкуши от крехката свежест на великата княгиня? Зубов е убеден, че безнаказаността му е гарантирана при всички обстоятелства заради ролята му в Двора и не се поколебава да я ухажва публично. Без да се съобразява с "фантасмагориите на императрицата", той й хвърля такива погледи и издава такива въздишки, че всички го забелязват. Елисавета се смущава и внимателно го отклонява. Тогава Зубов си придава вид на отчаян, прекарва дните си проснат на стола, и заповядва на своите музиканти да свирят меланхолични мелодии, които да поддържат тъгата му. Същевременно изпраща графиня Шувалова при великата княгиня, за да я склони. Притисната от толкова важен молител, младата жена проявява изключителен такт, като пресича комплиментите, отбягва обясненията и запазва своята непреклонност и любезността си. Александър забелязва машинациите на Платон Зубов около съпругата му, но и той не се осмелява да постави категорично на мястото му всемогъщия любовник на императрицата. Макар чувствата му като млад съпруг да са погазени, той все още предпочита помирието пред разправата. Всичко друго, но не и открит, шумен скандал. Безпокойството го мъчи и той пише на приятеля си, граф Виктор Кочубей, посланик на Русия в Константинопол: "Бихме били много по-щастливи двамата, ако не беше графиня Шувалова, която злополучно е придадена към антуража на жена ми." И още в същото писмо: "Граф Зубов е влюбен в жена ми още от първото лято на моя брак, тоест от година и няколко месеца. Съдете в какво притеснително положение е поставена жената, която в действителност се държи като ангел. При все това ще признаете, че поведението, което трябва да спазваме към Зубов, е дяволски затрудняващо... Ако се държим добре, това означава, че одобряваме ухажването му, а ако се отнасяме хладно, за да го накараме да коригира поведението си, то императрицата, която игнорира този факт, може да реши, че не постъпваме добре, като не зачитаме мъжа, когото тя отрупва с добрини. Крайно трудно е да се запази златната среда, особено сред една толкова лоша и толкова готова да причинява злини публика."

Всъщност императрицата не може да пренебрегва чувствата на своя фаворит към великата княгиня. Но тази любовчица без последствия я забавлява. Тя я вижда само откъм нейната пикантна страна. Хубав житейски урок за Александър, който все още е само един наивник. Едва ли Нейно величество е готова да стане посредник. Платон Зубов, по прякор Зодиака, се изповядва пред нея, което я развлича и оживява. Но когато признанията му прехвърлят мярката, Екатерина го отрезвява и той си влиза в пътя от страх да не бъде отпратен. Впрочем за един ухажор, който се опитва да прельсти Елисавета, моментът е лошо избран. Говори се, че е заченала от съпруга си, великия княз. Тази публичност около утробата й гневи младата жена. Още повече че това не е вярно. "Императрицата е твърдо убедена, че съм бременна; това й прави голямо удоволствие, пише Елисавета на френски до

приятелката си княгиня Головина. Великият княз-баща, благодарение на моя скъп съпруг, също го вярва. Съдете прочее какъв срам за мен, когато всички разберат, че това не е вярно. Освен това има и друго голямо неудобство: императрицата го е казала на Зодиака (Платон Зубов), който също е убеден в това; ако сега кажа на императрицата, че няма такова нещо, тя ще му го съобщи... Признайте, че не е приятно Зодиака да е осведомен за всичко, свързано с мен. И защо трябва императрицата да му съобщава всичко?... Той повдига толкова тъпи въпроси около тази тема, която не го засяга ни най-малко, че аз не мога да го търпя. За какво му е нужно да се меси в проблемите на моето здраве?"

Когато императрицата научава, че се е зарадвала твърде рано, силно е разочарована. При положение че снаха ѝ, Мария Фьодоровна, се оказа още в началото прекрасна квачка, сега ѝ е трудно да приеме, че жената на нейния внук няма да я дари веднага с правнуци, на каквито е в правото си да се надява. Колко жалко за династията! Чия ли е вината? Дали Елисавета няма да се окаже бездетна? Или Александър е неспособният?

Грижата за наследника обсебва все повече Екатерина и тя се връща твърдо към идеята да отстрани от престола сина си Павел, който според нея е недостоеен за подобно наследство, и да го замести с внука си Александър, от когото очаква чудеса. Но трябва най-напред да получи съгласието на заинтересования. Очевидно, по вина на Лаарп той е проникнат от либерални теории, които Екатерина отхвърля с ужас, въпреки че на младини им се възхищавала. Не стигна ли той напоследък дотам в непоследователността си, че да препоръчва разпоредбите на френската конституция пред аудитория от изумени царедворци? При това императрицата знае от опит, че е възможно да се проповядват демократични идеи, а да се действа като абсолютен владетел. Впрочем не политическите възгледи на Александър я тревожат, а неговото слабо влечение към упражняването на властта.

Ненапразно Екатерина вярва, че му липсва всякаква монархическа амбиция. Александър е отгледан в двореца и е отвратен от него. Той не само ненавижда интригите, но и не може да понася тази, която царува над този свят на фалш, сервилност и завист. Александър осъжда всичко у баба си: и старата влюбена жена, и деспотичната владетелка. Наистина пред нея по навик не се скъпи да изразява почит и обич. Но зад гърба ѝ често избухват и презрението, и гневът му. А неговият брат Константин му приглася с невероятно груб тон. И двамата хулят деспотичната баба, от която трепери империята. В писмо на френски до приятеля си Кочубей, Александър анализира обстойно трудното си положение в двореца: "Да, скъпи приятелю, повтарям, че никак не съм доволен от моя статут, твърде блестящ е за характера ми, на който допадат спокойствието и мирът. Дворецът не е обиталище за мен; страдам всеки път, когато трябва да се показвам, и се тревожа, когато виждам какви низости се вършат всеки миг, за да се придобие някакво отличие, за което не бих дал и пукнат грош. Чувствам се нещастен, че съм в обществото на хора, които не бих желал дори да са мои слуги и които тук се радват на първокласно положение, като например Зубов, Пасек, Барятински, двамата Салтикови, Миатлев и куп други, които не си заслужава да изброявам... Ех, скъпи ми приятелю, никак не се чувствам подходящ за мястото, което заемам в този момент, а още по-малко за онова, което ми е предопределено и от което съм се зарекъл така или иначе да се откажа... Работите ни са в невероятен безпорядък, от всички страни се граби, земствата се управляват лошо... Планът ми е, щом се откажа от това парливо място (не мога да определя кога), да се установя със съпругата си някъде по бреговете на Рейн, където да живея спокойно като обикновен човек и да търся щастието си в компанията на моите приятели и в изучаването на природата."

Пред новия си довереник - Адам Чарториски, полски благородник, изпратен като заложник в двора в Санкт Петербург след разделянето на Полша, Александър е още по-краен в нападите си срещу политиката на своята баба. По време на дълга разходка в парка на Таврическия дворец той твърди пред своя събеседник, смаян и същевременно очарован от ненавистта на Александър към деспотизма, че свободата е дело на всички хора и че независимо от ексцесиите, Френската революция е изпълнила едно благотворно дело. Александър отива по-далеч: той изказва съжаление, че Полша е несправедливо унижена, твърди, че според него Косцюшко е безкористен герой, и накрая пожелава благородна Полша да се възроди. С тези думи той отхвърля изцяло мечтата за руска хегемония, която вдъхновява Екатерина през цялото ѝ управление. По повод на този разговор, в своите Мемоари Адам Чарториски заключава: "Тръгнах си, признавам го, слисан, дълбоко развълнуван, без да разбера дали е сън или действителност. Какво! Един княз на Русия, наследникът на Екатерина, нейният любим внук и ученик, когото тя желае да види на трона след себе си, като лиши собствения си син от законното му право, внукът, за когото казваха, че ще бъде продължителят на управлението на Екатерина, този княз отрича и ненавижда принципите на баба си, отхвърля ужасната политика на Русия, страстно обича справедливостта и свободата, окайва Полша и би желал да я види щастлива! Не е ли чудо това!"

Разбира се, Чарториски взема за чиста монета благородните изявления на Александър. Несъмнено в момента великият княз е искрен пред своя приятел. Но не забравя, че разговаря с полски благородник, който е с уязвено патриотично чувство. За да му се хареса, той малко пресилва нотката на възмущението си.

Пред Екатерина никога не би посмял да се изкаже така. Позволява си само да измънка, че не желае да царува, когато тя му съобщава, че възнамерява да го определи за наследник на короната на мястото на баща му. Екатерина настоява, Александър се измъква. Според него той не е създаден за блясък и за власт. Мечтите му са свързани със семеен живот в някоя спокойна провинция, може би дори в чужбина. Ако го обича, Нейно величество би трябвало да му помогне да се отдалечи от Двореца. Екатерина е уязвена и замисля да подходи към въпроса косвено. Тя повиква Лаарп и го задължава да въздейства върху ученика си така, че той да приеме короната, защото на великия княз Павел ще му бъде отнето правото да я наследи. Добродетелният швейцарец отказва да извърши подобна неморална маневра, която би облагодетелствала сина за сметка на бащата. Императрицата е възмутена, че човекът, когото е обсипала с добрини, проявява неразбиране. В съзнанието ѝ изплува мисълта, че Лаарп, като якобинец, остава защитник на идеи, от които тя се е отказала, и че присъствието му в двореца гневи много хора. След няколко дни на размисъл тя предупреждава Лаарп, че вече не се нуждае от неговите услуги. Може да стяга багажа си. Учителят е съсипан и съобщава новината на своя ученик, който отчаян се хвърля на врата му. Дватамата плачат поради жестоката си съдба. Когато остава сам, Александър, изтерзан и нещастен, излива мъката си в следната бележка: "Сбогом, скъпи мой приятелю. Колко много ми струва да напиша тези думи! Не забравяйте, че тук оставяте един мъж, който Ви е предан, който Ви е неизразимо признателен, който Ви дължи всичко, освен раждането си!"

Преди да напусне Русия, Лаарп съставя по молба на Александър дълга "Инструкция" как най-добре един княз да изпълнява честно задълженията си. Документът съдържа всичко: принципите за хигиена и морал, управление и хранене. Александър, разбира се, ще забрави тези съвети веднага, щом ги прочете. Но завинаги ще запази почитта си към автора им. За щастие суетното вълнение сред царедворците, което Александър осъжда, малко по малко го

разсейва. Екатерина упорито се връща към задачата си. Според нея внукът трябва да приеме короната, защото, ако се падне на баща му, това ще означава край на либералната идея в Русия. Напротив, ако на трона се възкачи Александър, колко добрини ще донесе той на страната, прилагайки мъдрите предписания на Лаарп! За да вгълпи тази мисъл на внука си, тя му я потвърждава писмено. Александър изведнъж са разколебава. Но нека баба му да не разчита, че ще ѝ даде твърд отговор. Когато смята, че го е убедила, той се измъква като змиорка. Без да приеме или да откаже, пише твърде двусмислено писмо до Екатерина на френски: "Ваше Императорско Величество, никога не ще мога да изразя признателността си за доверието, с което Ваше Величество пожела да ме почетете, и за добрината, с която благоволихте да изготвите едно писание, което да послужи за тълкуване на други документи. Надявам се, че в моето усърдие да заслужа скъпоценните ви добрини, Ваше Величество ще разбере, че оценявам това. Не ще мога обаче да се отплатя достатъчно, дори с кръвта си, за всичко, с което благоволихте и искате още да направите за мен. Тези документи очевидно потвърждават всички разсъждения, които Ваше Величество пожела да ми съобщи наскоро, и които, ако ми е позволено да го кажа, не могат да бъдат по-правилни. Като поставям още веднъж в краката на Ваше Императорско Величество чувствата на моята най-голяма признателност, позволявам си да бъда с най-дълбоко почитание и най-нерушила привързаност много скромна и много покорна на Ваше Императорско Величество поданик и внук - Александър."

Когато прочете тази бележка, Екатерина сигурно ще си въобрази, че е убедила своя внук, но ако същите редове попаднат у Павел, той не може да реши, че неговият син е пожелал да му грабне скиптъра. Впрочем, за да се предпази напълно, Александър пише и на баща си, като предварително го назовава "Императорско Величество". По такъв начин държи везната в равновесие между двете сили, които бдят над съдбата му. Той се гарантира и откъм едната, и откъм другата страна. Очаква събитията да решават вместо него.

От известно време двамата млади велики князе са се сближили с баща си. Павел, който отказва да посещава Двора на Екатерина, е превърнал имението в Гатчина в истинско пруско владение. Недалеч от Санкт Петербург, сред голям парк се издига мрачен и строг дворецът на Гатчина. Всички сгради около него - конюшни, кучкарник, болница, магазини, работилници, казарми, имат германски облик. Войниците са в германска униформа: високи ботуши, ръкавици до лактите, прекомерно голяма трирога шапка, омазнени плитки. Те са две хиляди и четиристотин души. Подчиняват се на желязна дисциплина и прекарват почти цялото си време в паради и маневри. Най-незначителният пропуск в униформата или в строяването на редиците се наказва с бой с пръчки. Една армия трябва да се състои от автомати, за да бъде силна. Всичко, което у военния напомня мъжа, трябва да бъде надвито и разбито. Може да се каже, че войската на Гатчина се състои от измета на редовната армия. По-голямата част от офицерите са изгонени от полковете си за провинение. Те са тъпоглави и дебелокожи и главните им качества са, че понасят всякакви публични обиди и че безропотно изпълняват и най-абсурдните заповеди. "Между тях имаше немалко лоши хора, пише хронистът Вижеел. От своите тресавища в Гатчина те завистливо наблюдават всички, които гордо тръгват по пътя на славата, и вече подготвят своето отмъщение." Павел, който е избрал пруския крал Фридрих II за образец, не вижда друг начин на управление, освен под звуците на пиколата и барабаните. По най-дребния повод топовете гърмят и залповете им стряскат населението.

Любопитно е, че тази мъжка атмосфера привлича Александър. Три или четири пъти седмично той посещава с брат си своите родители. Когато премине бариерата в черно, бяло и

червено, която огражда имението на баща му, сякаш навлиза в друг свят. В Царское село носи дрехи по френската мода и обувки с токи, разговаря любезно с баба си и когато тя се подиграва на лудия Павел и неговата "военомания", одобрява думите ѝ с блага усмивка. В Гатчина, стегнат в пруска униформа, с шпори на токовете и вдигнат бастун, присъства на безкрайните маневри на войската и приглася на баща си, когато той беснее срещу политиката на императрицата. Често Александър се пита откъде идва тази омраза между сина и майката. Говори се, че Павел е незаконороден син на императрицата, че не е от съпруга ѝ, великия княз Петър, а от нейния любовник - граф Сергей Салтиков. И следователно, всички династически връзки са объркани. Павел не може да прости на Екатерина, че е допуснала да се разпространи като достоверност този слух. Павел недоволства срещу майка си и за това, че, ако не е ръководила лично, то поне е одобрила заговора, който я издига на трона през 1762 година. Дори я държи отговорна за убийството на съпруга си, чиито автори тя не сметнала за нужно да накаже. Павел смята себе си за втори Хамлет, осъден да живее край една коронована престъпничка. За да подчертае една своя наследена характерна черта, която някои се осмеляват да поставят под съмнение, той демонстрира прекомерна пристрастеност към пруското военнолюбие, както предполагаемия си баща, великия княз Петър. С годините тази страст непрекъснато се засилва у него. Павел се радва, че я наблюдава и у синовете си Александър и Константин.

Всъщност няма защо Александър да се насилва, за да се прави на войник. Кое момче не обича миризмата на барута? В Гатчина се надува от важност, учи тъпите новобранци да боравят с мускет, да маршируват в редици и в каре. Всеки ден се забавлява да играе на война. В тази игра Александър е неуморим. На него, изискания, кокетния, не му харесва нищо толкова, колкото врявата в караулното и грубите думи на дежурните офицери. След като се бе отдал на кротките мечти за свобода, равенство, братство, скъпи на Лаарп, сега му харесва да изтезва войниците, поставени под неговото командване, и да наблюдава хладнокръвно как бият с пръчки за наказание някои от тях за проявена несръчност или небрежност. Минавайки от една крайност в друга, Александър дава воля на всички противоречия на своята природа и по такъв начин подхранва илюзията, че е завършен мъж. Той е голям любител на артилерията и на драго сърце се задържа край топовете. От усърдие към упражненията по стрелба оглушава с лявото ухо. "Нещо, което прави великия княз неприятен за обществото, отбелязва Ростопчин, е глухотата му. Трябва да се вика много високо, защото не чува нищо с едното ухо." Въпреки това затруднение пристрастяването на Александър към армията е неизменно. Както и Константин, той е горд, че принадлежи към грубото войнство около баща си и казва с гордост: "Ние от Гатчина!" "Великият княз е заобиколен от хора, най-честният от които може да бъде бит, без да е съдено, пише Ростопчин на граф Воронцов. А Чарториски добавя в Мемоарите си: "Дреболиите във военната служба и навикът да им придава прекомерно голяма важност деформираха мисълта на великия княз Александър: той придоби такъв вкус към тях, че вече не може да се излекува."

Един двайсет и четири годишен капитан - Алексей Аракчеев, става душеприказчик на великия княз. Какво привлича Александър в този мъж - слаб, сух, с маймунско лице, сиви, дълбокохълътнали в орбитите очи, с хитър и свиреп блясък? Аракчеев е олицетворение на дисциплинираността, усърдието и коравосърдечието и според новия си приятел няма равен на себе си като военен ръководител. В негово присъствие Александър за известно време не е в своята нежна кожа, а е в щавена свинска кожа. Недостъпен за всяко човешко чувство, той е готов за яростните битки, които животът му готви.

Но след продължителните маневри е чудесно да си вечер в замъка при семейството! Юлия Сакскобургготска, за която Константин се е оженил току-що, и Елисавета се виждат със съпрузите си, когато се прибират с прашните си униформи и пламнали от чистия въздух лица. Елисавета се е разхубавила още повече, откакто е станала съпруга. "Тенът ѝ не беше много свеж, но блед, в пълна хармония с израза на лицето, което бе ангелски благо, пише мадам Виже Льобрьон. Пепеляворусите ѝ коси падаха по врата и по челото. Облечена в бяла туника, небрежно превързана с колан около фината гъвкава като на нимфа талия." Павел и Мария Фьодоровна са домакините на сбирката. През отворените прозорци долитат всички аромати и шумове на свечеряването. Люлящите ухаят; жабите крякат в близките блата; възрастните си играят с децата, или кротко разговарят за военните дела. После разговорът се насочва към сантиментални теми. Павел, буйният, има предпочитание към въпросите на религията. Чувства се много близък до франкмасоните, до мартинистите. Александър, който е възпитан в духа на философския скептицизъм, изпитва сладкото изкушение да засегне в тези откъслечни разговори и загадките на отвъдното. Той не одобрява действията на императрицата, която неотдавна разтури масонските ложи, заподозрени в революционна агитация, затвори в крепостта Шлюселбург големия мистик Новиков, изпрати на заточение в Сибир смелия публицист Радищев, защото разобличил злоупотребите на режима в своя труд Пътуване от Санкт Петербург до Москва. Защо баба му нанася със закъснение тези удари срещу всички големи умове на Русия, при положение че през целия си живот се е възхищавала от таланта и интелигентността? Дали непременно старостта задушаваше възжеланията от младите години? Когато е с баща си, Александър не разбира баба си, а когато е с баба си, се съмнява, че баща му винаги е прав.

В Царское село, на няколко версти далеч, Екатерина чува понякога глухото ехо на артилерийските маневри, които носят радост на внуците ѝ. Тя се гневи на сближаването между Александър и Павел, но все още не се тревожи. Александър е твърде деликатен, според нея, за да не се отвърне скоро от смешната военна мания. Впрочем, когато го вижда след набезите му в Гатчина, той си е все същият - елегантен, внимателен и послушен. На пръв поглед не личи, че у него войникът е взел превес над дворцовата личност. Екатерина, изхабена, уморена, е по-готова отвсякога да публикува манифест, с който да прокламира, че Александър е нейният наследник. За целта е преровила всички архиви, за да може да се обоснове, по примера на Петър Велики, защо отнема правото на един недостоеен престолонаследник и си избира друг. С помощта на вицеканцлера Безбородко тя съставя тържествен документ, с който лишава Павел от правото да наследи трона, оставайки го в полза на Александър. Документът е заключен в специална каса и следва да се обнародва едва на 24 ноември, деня на Света Екатерина в Русия. Преди това императрицата иска да уреди няколко важни въпроса. Войната, която поведе безразсъдно срещу Персия по съвет на Платон Зубов, завършва с неуспех и руските войски са обкръжени при Баку; от друга страна, тя разчита много на благотворния резултат от брака между внучката ѝ Александра, шестнайсетгодишна, с младия крал на Швеция Густав IV, осемнайсетгодишен. Екатерина разчита това събитие да укрепи политическите връзки между двете страни след няколко войни и много спорове, които отдавна ги противопоставят. Платон Зубов е натоварен да убеди стокхолмския Двор, че подобен съюз може да се сключи, без да е нужно православната принцеса да смени религията си, но се натъква на задръжките на своите събеседници. Все пак е решено годежът да бъде отпразнуван в Санкт Петербург на 11 септември 1796 година. Докато всички сановници на империята и всички представители на чуждите сили, събрани

около Екатерина в тронната зала, очакват с нетърпение появяването на годеника, той още обсъжда с Платон Зубов в съседна зала условията на договора. Вдясно от императрицата седи великият княз Павел, който е още официалният престолонаследник; вляво от нея е Александър, който ще стане официалният престолонаследник, след като тя обнародва манифеста; в краката ѝ седи на табуретка младата годеница Александра, която очаква с тревога развоя на нещата. Внезапно се появява Платон Зубов, блед като платно, без шведския крал, приближава се до императрицата и ѝ шепне на ухото, че всичко е свършено: Густав IV се отказва от годежа и иска да си замине за Швеция. Екатерина усеща, че старото ѝ сърце примира от обида. Тя оповестява с глух глас, че Негово величество Густав IV е неразположен и годежното тържество се отлага за по-късна дата. После се изправя трудно, подпира се на ръката на Александър и напуска залата между шпалир от недоумяващи първенци. Тя се обръща инстинктивно към внука си, а не към сина, за да се опре. Царедворците забелязват това. Има нещо символично в двойката бабавнук юноша. Млада Русия подкрепя стара Русия, бъдещето почита и закриля миналото.

Александър съзнава колко много му се доверява баба му. Тя, от своя страна, брои дните до съдбовния 24 ноември, когато ще оповести своята воля. Обаче на 4 ноември прислугата я открива сгромолясана, неподвижна в личния ѝ будоар. Мозъчен удар. Лекарите не вярват, че е възможно да оздравее. Дори казват, че фаталният изход е много близко. Търсят Александър. Той се разхожда на шейна с Константин. Пристига в двореца, дава си вид на отчаян. Но вътре в себе си не изпитва никакво съчувствие към шейсет и седем годишната умирающа, която постигна слава и която мъчително се бори в постелята си срещу сянката, замъгляваща мозъка ѝ. Графиня Головина, която е наблюдавала поведението на младия мъж, твърди, че дори е афиширал "до неблагоприятие радостта си, че вече няма да е послушен на една стара жена". Всъщност Александър е изправен пред трудно решима дилема. Той знае отдавна, че императрицата го е избрала за свой наследник, би могъл да обяви прословутия манифест и да стане император вместо баща си Павел. Но както преценява, че е нормално да бъде посочен за престолонаследник, докато още е жива Екатерина, така го отблъсква мисълта да претендира за трона след нейната смърт. В първия случай само би се подчинил, във втория - би трябвало да изяви волята си. В първия случай би могъл да се скрие зад авторитета на баба си, във втория трябва да се сблъска с гнева на баща си, като вземе една светотатствена инициатива пред очите на всички. Липсва му смелост да предизвика открито своя родител. Предпочита да се остави на течението. Нещо повече, за да подчертае, че се подчинява на духа на Гатчина, той облича пруската униформа, с каквато никога не са го виждали в салоните на императрицата, и в такъв вид посреща в двореца великия княз Павел. Константин прави същото. Когато Павел пристига, за да присъства на последното издихание на майка си, с удовлетворение вижда двамата си синове облечени, напомадени, напудрени по пруски като достойни войници на Фридрих II. В същия миг разбира, че Александър не възнамерява да предяви права върху короната. Докато Екатерина бере душа в леглото си, той се втурва с Безбородко в кабинета на императрицата, рови из тайните ѝ документи, открива манифеста и го изгаря. Мястото му е разчистено. Нищо повече не пречи Павел да бъде провъзгласен за император; той е чакал този миг трийсет и четири години.

На 6 ноември 1796 година около следобед лекарите съобщават, че Нейно величество ще издъхне всеки миг. Александър и Константин придружават баща си до леглото на императрицата. Пред сгърченото ѝ страдащо лице Александър неизбежно си мисли за своята всемогъща усмихната баба от последните години. Тъй като има чувствително сърце, казват,

за малко не припаднал. До него някой хлипа шумно. Той поглежда косо и открива с отвращение, че Платон Зубов не може да сдържа отчаянието си. Младият любовник на императрицата не оплаква, разбира се, своята величествена метреса, а мястото, което е заемал до нея. Винаги е рисковано човек да свърже кариерата си с дните на възрастен човек. За фаворита това означава край на мечтата за разкош и известие за предстояща немилост. Александър отвръща поглед от тази марионетка и поглежда към баба си, която диша задъхано, с изхвъркнали от орбитите очи и с розова лига в ъгъла на устните. Една дрезгава въздишка, по-кратка от другите. Край. Всички коленичат в полумрака. После Павел се прекръства, изправя се и показва тържествуващото си лице. Главният прокурор Самойлов обявява пред множеството царедворци, струпани в преддверието, че императрица Екатерина е мъртва и че я наследява нейният син, император Павел. При тези думи сълзите се смесват с възгласи "Да живее!" Всички плачат и се прегръщат. Русия продължава да живее.

В параклиса на двореца бързо е внесен трон за полагане на клетва. Под позлатения герб с двуглавия орел Павел е седнал на него със сбръчкано като на булдог лице, но не успява да прикрие, ликуването си. Очите му светят с блясъка на реванша. Присъстващите един по един се покланят в краката му и му целуват ръка. Александър прегъва коляно пред новия владетел и има чувството, че е поел голям риск, като е предоставил Русия на този мъж с чудновати настроения. Същевременно обаче остава начисто със съвестта си, като не се е противопоставил на нормалното предаване на короната. На свой ред той става княз-престолонаследник. Той е на деветнайсет години, а баща му - на четирийсет и две, изпълнен с решителност и енергия. Има време пред себе си. Положението му на царевич, защитен от всякакви политически грижи, не е ли по-завидно от това на императора?

Великата княгиня Елисавета гледа с тъжно отвращение угодливостта на целия Двор към един владетел, който толкова малко заслужава почит. "Ето че трябваше да изпитам ново отвращение към всички тези хора пред погледа ми, заклели се да бъдат роби, и са роби на човек, когото в този миг ненавиждах, пише тя на френски до майка си; да го видя него на мястото на добрата императрица (Екатерина), да го видя тъй удовлетворен пред всички тези низости, които всъщност се вършеха и преди. О! Беше ужасно!"

Едва приключила церемонията по полагането на клетвата и Павел решава, че трябва да се направи преглед на гвардейския полк. Александър стои, изправен до него, и вижда как той мърда коляно, тупа с крак и сумти от недоволство, че войниците не преминават в безупречни редици. Веднага след това нарежда да се приготви конят му Помпон и се спуска в галоп да посрещне верните си войски от Гатчина, които влизат в столицата с фанфари. Александър посреща радушно полковите офицери, държани досега настрана, които той смята за свои "истински другари". С всяка минута дворецът сменя облика си. Германският дух прогонва френския. "Настъпи пълна метаморфоза в начина на обличане и в държанието, пише Стединк. Изчезнаха широките вратовръзки, разчорлените коси и замечтаните физиономии. Виждат се само гети, бастуни и ръкавици по шведската мода." Всеки ден има повод за паради. Смяната на караула, строго регламентирана, става държавен ритуал. А онези, които споменават императрицата, или я проклинат, или я вземат на подбив. "Ох! Силно се възмутих, че императорът (Павел) не се разтъжи, пише великата княгиня Елисавета. Сякаш не майка му, а баща му бе издъхнал, защото говореше само за него, украсяваше всичките стаи с портретите му, и нито дума за майка си, освен за да я порицае и да осъди всичко, което е направено по нейно време."

Още в началото на своето царуване Павел отменя безогледно всички решения на майка

си. Освобождава от крепостта Шлиселбург франкмасона Новиков, връща от изгнание публициста Радищев, отрупва с подаръци Косцюшко и му разрешава да замине за Америка, освобождава дванайсет хиляди полски пленници и заложници, пръснати из различни градове на Русия, и настанява в разкош в Санкт Петербург краля на Полша - Станислав Понятовски. Погребението на майка му, императрицата, му дава повод да потвърди още веднъж, три седмици след смъртта ѝ, ненавистта си към нея и обожанието си към своя млад баща, загинал преди трийсет и четири години. Той заповядва погребалните почести да се извършат едновременно за Екатерина и за баща му, убит в подготвения от съпругата му заговор. Изваждат ковчега на Петър от гробницата в манастира "Александър Невски" и го полагат до ковчега на "престъпната съпруга" в колонната зала на Зимния дворец. Церемонията продължава с пренасянето на покойниците в Петропавловския събор. По заповед на императора главният виновник за убийството, Алексей Орлов, върви начело на траурното шествие. Той е голологлав при минус 18 градуса и носи позлатена възглавница с императорската корона на своята жертва. Старите му съзаклятници Пасек и Бярятински са начело на кордоните около катафалката. Зад тях вървят пеша императорът, императрицата, великите князе, великите княгини, всички придворни, дипломати, военачалници. В леденостудената катедрала, изпълнена с народ, свещениците в извехтяли траурни дрехи сливат в една молитва две враждебни имена. В корабната част на катедралата Александър стои прав до баща си и е ужасен от театралната гледка на двойното погребение, обгърнато в свещени слова и облаци тамян дим. Повече отвсякога го ужасява мисълта за абсолютната власт. Има ли поне едно-единствено царство, което да не е опръскано с кръв? Благородните принципи на Лаарп не са ли само тема за приятни разговори? Погребалната песен на хора съпровожда тази тъжна мисъл на Александър. Втора по важност личност в империята, той се чувства безсилен да избяга от съдбата си и същевременно неспособен да я поеме в свои ръце.

ЦАРУВАНЕТО НА ПАВЕЛ

Съдейки по живота на баща си, Александър скоро си дава сметка, че политиката на новия император е подчинена на две идеи: да унищожи всичко, което е изградила неговата майка, чиято памет ненавижда, и да гледа на Русия като на естествено продължение на Гатчина. Той би искал да се утвърди върху цялата страна строгият ред, който съумя да внедри в личното си владение в околностите на Санкт Петербург. И либерално настроеният Александър не е противник на известна дисциплина. Ако всичките му съотечественици носят униформа, нацията ще живее по-добре. Той придружава въодушевен баща си до Москва, където на 5 април 1797 година ще се състоят тържествата по случай коронарването. По време на пътуването открива истинската Русия, не тази от салоните на Санкт Петербург и от градините на Царское село и Гатчина, а Русия в нейната дълбочина. Когато прекосява градовете и селата, забравя царедворците и наблюдава обикновените хора.

В Москва улиците са още заснежени. Остър вятър брули кортежа, който бавно влиза в града. Сановниците са се вкочанявали на конете си и тихо проклинат своята тегоба. Въпреки студата, многобройна тълпа се е стекла по пътя, за да приветства новия владетел. Конници яздят пред процесията и гръмогласно нареждат на хората да свалят шапките и ръкавиците си. Гърбове се превиват. Павел поздравява гологлав. Когато преминава Александър, се разнася шепотът на множеството, което го благославя. От седлото си той сякаш чува хвалебствена музика. Добре знае, добре разбира, че му се възхищават и го обичат. Известността го ласкае. Симпатията на масите е вино, което бързо опива. Щом веднъж го вкусиш, не можеш без него. По време на коронарването Павел урежда въпроса за наследяването на трона с акт, който осигурява това право на първородния син. Този акт засилва престижа на царевича. Сякаш, за да се засили желанието му за власт, почестите се сипят отвсякъде. Баща му го издига в чин почетен полковник на прословутия Семьоновски полк, назначава го за главен инспектор на кавалерията, военен губернатор на Санкт Петербург, председател на Военната колегия. Скоро ще участва в заседанията и на Сената. При толкова много и различни изпълнени мечти младият мъж постепенно забравя намерението си да се отдръпне от света и да се усамоти с жена си някъде в Швейцария или Германия. Александър одобрява някои решения на императора. Според него вече е настъпило времето на справедливостта, щом баща му реорганизира Сената, създава фонд за продоволствие в гладни години, отпуска субсидии на предприемчиви фабриканти, забранява вноса на луксозни стоки, основава Висше медицинско училище, издава декрет, според който крепостниците не принадлежат на помещика, но остават обвързани със земята, работят ангария само три дни седмично и задължително са свободни в неделя и в празнични дни, намалява цената на солта, поставя на входа на двореца пощенска кутия за оплаквания на простолудието. Императорът държи в себе си ключа от пощенската кутия. Очаква да извлече голяма поука от тази директна кореспонденция с народа. Но една година по-късно се отказва и премахва кутията: много хули се изписват в писмата, много анонимни сатирични стихове се получават всеки ден. Той решава, че щом се позволи на руснака да си отвори устата, вместо да благодари, той започва да плюе. Ето защо нацията трябва да се ръководи, а не да се пита.

След няколко медени месеца Павел започва да се гневи все по-силно, тъй като му е невъзможно да задоволи всички - и дворяни, и селяни. Нещо се обърква в мозъка му, който и без това не е съвсем наред. Той вижда своите поданици само като кукли на конци, подчинени на неговите прищевки. Крайно подозрителен е и открива зрънце подривна мисъл у хората дори в начина на обличането им. Ето защо с указ от 13 януари 1797 година забранява да се носят бомбета, ботуши с маншет, прави панталони и обувки с връзки. За да принуди гражданите да изпълняват този правилник, изпраща из улиците на Санкт Петербург двеста драгуни да следят за нарушенията. В изпълнение на императорската воля те събарят шапки, късат жилетки, конфискуват обувки. Нарушителите, обикновено хора от висшето общество, се прибират вкъщи, за да сменят раздърпаните си дрехи. Сетне се появяват отново на улицата преобразени: с напудрени коси, трироги шапки, колосани яки, опънати по краката панталони, обувки с токи. Така вече имат право да се движат из града. Чиновниците са длъжни винаги да носят униформа.

След като е наложил контрол над облеклото на поданиците си, Павел съвсем естествено иска да контролира и четивата им. С указ от 16 февруари 1797 година въвежда гражданска и духовна цензура в Санкт Петербург и Москва. Закрива частните печатници. Забранява валса, който според него е френски танц, а това означава якобински. Премахва от речника думите "гражданин", "клуб", "общество". Учителите нямат право да говорят в час за движението на небесните тела. В девет часа вечерта влиза в сила полицейски час, движението по главните улици спира, бариерите се вдигат само за лекари и акушерки.

Обсебен все по-натрапчиво от призрака на Революцията, Павел гледа с подозрение на франкмасоните и мартинистите, макар че като велик княз-престолонаследник бе благоразположен към техните хуманитарни теории. Той изпраща в изгнание някои висши сановници, членувачи в тези братства, въпреки че преди ги е смятал за свои приятели. Впрочем всяка лична идея на някой от близките му сътрудници го гневи като посегателство към собствения му гений.

Работоспособността на Павел е толкова голяма, колкото и желанието му да въвежда реформи. В стремежа си да вижда и да решава всичко сам, той се залавя за работа в кабинета си още от шест часа сутринта и изисква същото от държавните служители. Много преди изгрев-слънце чиновници от всички нива и ведомства бързат в сумрака с чанта под мишница като кахърни призраци. В кабинетите на министерствата вече светят полилеите и лампите. Към обед Павел, с високи ботуши и тъмнозелена униформа, отива на парад със синовете и адютантите си. Различава се от генералите по яркочервената кадифена пелерина, осеяна с перли. Той стои гологлав, с плешиво теме, смръщени вежди, сложил едната си ръка на гърба, а в другата държи бастун, с който отмерва такта на маршируващите войници. Павел смята за чест, че устоява на най-големите студове без кожена дреха. "Вече и офицерите не смеят да се показват с кожуси, разказва Масон; старите генерали, измъчвани от кашлица, подагра и ревматизъм, са принудени да стоят в кръг около господаря, облечени като него." Като върховен главнокомандващ Павел решава, че лично ще обявява всички размествания и назначения, че само той ще има право да дава извънреден отпуск и разрешение за брак. Той уволнява знатни генерали, които не му харесват, и ги замества с неуки хора, чиято единствена заслуга е, че възхваляват прищевките му. Разжалването става публично пред недоумяващата войска. Недоволен от един гвардейски полк, който не съумял да изпълни негова команда, Павел издава заповед същият незабавно да се запъти към Сибир, и то в парадната си униформа. Военната част в пълен състав начело с офицерите тръгва уплашена в

изгнание, а през това време близките на императора го молят да отмени решението си. Накрая Павел се съгласява неохотно и изпраща по военен вестonosец нова заповед. Наказаните войници, които са вече далеч от Санкт Петербург, се връщат в същия състав и със същото тъпо подчинение.

Една от първите мерки на Павел е да въведе в цялата армия пруската униформа, както в Гатчина - с гети и напудрени плитки. Преди преглед фризьорите се бържат цяла нощ да оправят косите на офицерите и войниците, като ги мажат с мас и ръсат с тебешир, за да ги сплетат по-стегнато. Всеки знае, че го очаква арест или изгнание при допуснатата грешка в службата. Съдбата на хората зависи от един кичур коса или от една дупка на колана. Ето защо, преди да се явят на сбор, военните се сбогуват с близките си и носят по някоя рубла в себе си за всеки случай.

Сред младите благородници от гвардията се надига ненавист към "недодяланите" от Гатчина, хора сурови и ограничени, които по волята на Павел трябва да им служат за пример. Те съжеляват за хубавите си униформи от времето на Екатерина - с еполети, шалове през кръста и драгунски отличителни знаци. Срамуват се, че ги превръщат в "пруски маймуни". От 29 ноември 1796 година главното изискване в новия военен правилник е спазването на разстоянията между редиците и на парадната стъпка. Из салоните и в казармите се повтарят някои ужасни изрази на императора: "Благородник е този, комуто говоря, и само, докато му говоря." Когато княз Репнин се осмелява да му направи някакво внушение, Павел се провиква: "Господин фелдмаршал, виждате ли този гвардейски корпус? Четиристотин са там; само да изрека една дума, и всичките ще станат маршали." А на синовете си Александър и Константин казва: "Не виждате ли, деца, че хората трябва да се третират като кучета?" И наистина, изглежда че на Павел му прави удоволствие да наказва и да награждава без мотив, само заради удовлетворението да затвърждава всемогъществото си.

Александър, както всички, търпи последиците от приумиците на императора. Макар да има много почетни титли, той е под ботуша на баща си. Титлите му са само привидност; реално е лишен от всякаква власт и не може да взема каквото и да било решение, без изричното позволение на баща си. Нищо не зависи от Александър. Нито дори разпределението на времето му. Всеки миг може да го извикат в кабинета на императора, пред когото е длъжен да дава отчет за най-малкото разместване на караула, а при всяко второ повикване понася ругатни за некомпетентността си. Александър е на двацет години, но трепери пред страшния самодържец като тъпо дете, което непрекъснато се чувства виновно и не знае какво да направи, за да е доволен учителят. Един ден, след като разгневил баща си за някаква дреболия, той моли майка си - Мария Фьодоровна, да изготви извинително писмо на френски, което той да препише: "Упрекът, който ми отправихте, скъпи татко, пронизва душата ми. В цялото ми възпитание ми е насаждано само едно чувство - на почит, нежност, подчинение към моя родител. Докато съм жив, такъв ще бъде моят обет, който сърцето ми ще подновява непрекъснато и който ще подпиша с кръвта си."

Но Мария Фьодоровна не е в състояние да предпази своите синове от гнева на баща им. Съвсем естествено Александър търси по-силен съюзник и изборът му пада на Аракчеев, "ефрейтора на Гатчина". Този внушителен гръмоотвод, надява се Александър, ще отклони от него мълниите на императора. Наистина Павел цени високо Аракчеев. Произвел го е полковник, после генерал-майор на Преображенския полк, присъжда му титлата барон, също и високото отличие орден с лента "Свети Александър Невски" и му подарява земята на Грузино с две хиляди селяни. Като връх на отличията Аракчеев става кавалер на Малтийския

орден и граф на империята. За да се подсигури, Александър взема подпис за всичките си решения от този образец служител, който се ползва с доверието на императора. Грубостите на Аракчеев към подчинените му не смущават съвестта на престолонаследника, чиято единствена грижа е да осигури личното си спокойствие. Той знае, че Аракчеев бие войниците си, хапе ги по носа, скубе им мустаците, удря плесници на офицерите и е заставил един другар по оръжие на Суворов да се самоубие. Въпреки това Александър отваря сърцето си за него, моли го за съвет и се чувства загубен в негово отсъствие. Когато го няма, му пише кратки бележки, проникнати от смирение и обич: "Получих много въпроси за уреждане и не зная как да ги реша. Ето защо ти изпращам материалите, съдейки, че е по-добре да получа едно умно мнение, вместо да рискувам да направя някои глупости..." "Прости ми, приятелю, че те безпокоя, но аз съм толкова млад, още имам нужда от съвети и се надявам, че ти няма да пропуснеш да ми ги дадеш..." "Пази се, приятелю, ако не заради себе си, то поне заради мен. Много съм щастлив от благоразположението ти към мен. Мисля, че разбираш моето отношение към теб. Знаеш, че те обичам от все сърце."

Така нежният ученик на Лаарп без усилие се приспособява към полезното приятелство с един хитрец в униформа. Що се отнася до размяната на идеи, той си наваксва, общувайки с други приятели, млади интелектуалци, увлечени по прогреса. В центъра на групата е княз Адам Чарториски. Целият двор хвали хубостта, интелигентността, широката култура на този двацет и седем годишен полски благородник от анексираните наскоро полски територии, който осъжда Русия заради завоеванията ѝ в Полша и смело демонстрира либералните си идеи. В същата група е и Виктор Кочубей, завърнал се от Константинопол, където е бил посланик. Той възобновява връзките си с Александър и откровенията, които са си разменяли с писма, докато е бил на служба. Кочубей също се вдъхновява от пламенно желание за справедливост в държавните дела. "Силният ум" на групата е Николай Новосилцев, който прилага научен подход към проблемите на управлението. Той има познания по право, по политическа икономия и световна история, което му помага да се изявява в дискусиите. Четвъртият член на приятелската група е младият и екстравагантен Павел Строганов. Баща му, супербогаташ франкмасон, не знае границите на владенията си, нито броя на крепостниците, притежава най-хубавата картинна галерия в страната, кръстосва Европа във всички посоки, сближава се с най-големите умове на своето време и от прищявка възлага възпитанието на сина си на бъдещия член на френския конвент Жилбер Ром с позволение да го отведе във Франция. Когато пристигат в Париж, учител и ученик попадат в разгара на революцията. Новите идеи възпламеняват Павел, или "Попо", както го наричат близките му, той се отказва от титлата си, посещава редовно клуба на якобинците под името Павел Очер, основава клуба "Приятели на закона", щедро субсидира френските си приятели, става любовник на Тероин дьо Мерикур, "безсрамната Жюдит", и когато излиза с нея, слага фригийско боне. Посланикът на Русия в Париж Симолин се вижда в чудо и предупреждава Екатерина II. Тя изпраща Николай Новосилцев във Франция със заповед да върне незабавно "Попо" в Русия. За наказание интернира в земите му бляскавия руски санкюлот. Той прекарва там няколко години, преди да бъде помилван, появява се помъдрял в салоните на Санкт Петербург и се оженва за княгиня София Голицина. Междувременно неговият учител Жилбер Ром, след като е гласувал за смъртта на краля, представил в конвента оптичния телеграф, реформирал календара, поискал почести за Марат в Пантеона и протестира срещу термидорската реакция, слага край на живота си, като се самоубива с нож. Появеният си Павел Строганов пише по повод трагичните вълнения: "Видях как цял един народ издига

знамето на свободата и се отърсва от игото; не, никога няма да забравя тези мигове. Ала не мога да се самозалъгам: деспотизмът съществува в моята страна и гледам с ужас този отблъскващ призрак... Моята кръв и моето богатство принадлежат на съотечествениците ми." Павел Строганов повтаря често пред руските си приятели тези силни думи. Но много скоро в Санкт Петербург той се отдава на изтънчените удоволствия на светския живот. Оженва се за една от най-културните и остроумни жени на столицата и води живот на голям просветен и безделен благородник. Той не познава Русия, едва говори руски език и си възвръща частица от революционния плам само когато разговаря с Александър. Заобиколен от четиримата си приятели либерали, Александър се интересува от възможността за промяна на режима в Русия. Те изготвят тайно проекти и ги предават на престолонаследника: премахване на всички ограничения на свободата, равенство на всички граждани пред закона, създаване на справедливо, братско общество. Александър одобрява пламенно благородните схващания на своите съмишленици, прибира документите в едно чекмедже и повече не отваря дума за тях - неговата сфера са мечтите, а не действителността. Чарториски е разочарован, че проектите, върху които е работил, не получават нужното внимание, и пише: "Не знам какво стана с тези хартии. Мисля, че Александър не ги е показал на никого; във всеки случай с мен никога повече не е разговарял по тези въпроси."

Впрочем честите заговорнически сбирки на Александър с твърде интеллигентните му приятели скоро събуждат подозрение у императора. Той надушва около тях мириса на демократичен заговор. В революционната материя всичко започва с детинщини. Бъбривците трябва да се разпръснат, преди да са станали мъже на действието. Обаче Павел още не е уточнил решението си и предпочита да остави циреят да узрее. Между него и сина му се изгражда атмосфера на взаимно недоверие, на прикрита ненавист. Александър е обезпокоен и пише на френски дълго писмо-изповед до Лаарп на 27 септември 1797 година. Възлага на Новосилцев, който заминава за чужбина, да го предаде на някогашния му учител.

"Възкачвайки се на престола, баща ми реши да реформира всичко. Началото наистина беше доста блестящо, но продължението е различно. Всичко се обърна с главата надолу и без това голямата бъркотия. Поради военния си дух баща ми губи почти цялото си време в паради. За останалото няма никаква последователност. Днес заповядва едно, след месец го отменя. Не понася никакви препоръки преди злото да е станало факт. И най-сетне, когато решава въпросите, благополучието на страната никога не влиза в сметката. Има само една абсолютна власт, при която всичко върши през куп за грош. Не е възможно да Ви изброя всички безумия, които са извършени... Горкото ми отечество е в невъзможно състояние: земеделецът е оскърбен, търговецът - спъван, личната свобода и благоденствието - погубени. Такава е картината на Русия. Съдете колко страда сърцето ми. Самият аз се занимавам с най-незначителни военни дреболии, губя цялото си време със задълженията на нисш офицер, нямам миг време за учебни занимания, които ми бяха любими преди промяната, и така станах най-нещастният човек."

След като описва безредието в страната при чудатото царуване на Павел, Александър пристъпва към най-деликатната част на своето изложение. Той, който винаги се е ужасявал от властта, за пръв път се спира на възможността да управлява някой ден Русия. Мечтата му за тих живот "във вила край Рейн" отстъпва място на виждането за императорското му бъдеще, бъдеще на император, който ще донесе добрини и просвещение на страната си. Той осъзнава своите отговорности и преценява силите си. Разбира се, не отхвърля монархическия принцип, но с една конституция, според него, ще се гарантира правилното

му функциониране. Самата дума "конституция", внесена от Франция, има според него магическа сила. Александър продължава откровеното си писмо:

"Вие помните идеята ми да напусна страната. В този момент не виждам начин да я изпълня, а освен това трагичното положение в моето отечество насочва мислите ми в друга посока. Мисля че, ако някога дойде ред аз да управлявам, ще направя много по-добре не да се изселя, а да работя, за да направя страната си свободна, и по такъв начин да не допусна да стане в бъдеще играчка на безумци. Безброй размишления ме убедиха, че това ще бъде най-добрата революция, тъй като ще е извършена от законна власт, която ще изпълни ролята си веднага щом конституцията стане факт, и нацията ще има свои представители във властта. Такава е моята идея. Споделих я с просветени хора, които отдавна са мислили по този проблем. Четирима сме: господин Новосилцев, граф Строганов, младият княз Чарториски, моят адютант, рядко свестен млад мъж, и аз... Щом дойде моето време, ще трябва да работим, разбира се, лека-полека, за представителството на нацията, което, бидейки направлявано, ще изготви свободна конституция, след което моята власт се прекратява напълно. И ако Провидението подкрепи нашето дело, ще се оттегля в някой кът и ще живея доволен и щастлив, виждайки и радвайки се на щастието на моето отечество. Ето каква е идеята ми, скъпи приятелю... Ах! Колко щастлив бих бил, ако можехте да бъдете край мен по това време!... Дано небето ни помогне да направим Русия свободна и да я защитим от посегателствата на деспотизма и тиранията."

В очакване да настъпи тази политическа зора, Александър с отвращение превива врат пред хиляди второстепенни задължения, които налага баща му. По цял ден той е извън дома си - по служба, прибира се вечер преуморен, раздражителен, и не проявява към жена си нито нежност, нито дори внимание, каквото тя би желала. Елисавета страда, че съпругът ѝ не е грижовен към нея и нейните чувства към него охладняват. Срещите им насаме са все по-редки и разочаровачи. А когато се виждат вечер, то е за да присъстват в парадно облекло на официални приеми, банкети, балове, спектакли, концерти. Протоколните задължения тежат на Елисавета, още повече, че трябва да търпи публични унижения от свекъра си. След като я приема в началото много мило, вече я обижда с груби думи и обноски. "Хубаво нещо си е все пак да имаш честта да не виждаш императора, пише на френски Елисавета до майка си. Наистина, мамо, този мъж е отвратителен; само за него чувам да се говори, а компанията му ми е още по-противна. Всеки, който и да е той, ако каже нещо, което за беда не се харесва на Негово величество, може да очаква всякаква грубост в отговор. Ето защо, уверявам Ви, по-голямата част от обществото, с изключение на някои привърженици, го мрази; дори се твърди, че селяните вече започвали да негодуват. Нищо не са злоупотребите, за които Ви писах подробно миналата година. Сега са двойно повече и преминават в жестокости, и то пред очите на императора. Представете си, мамо, веднъж заповяда да набият снабдителя на императорската кухня, само защото кашата за вечеря не била вкусна; биха го пред очите му; а преди това заповяда да намерят по-здрава тояга. Той изпрати в ареста един човек, за когото моят мъж му каза, че е невинен, че друг е виновният, но императорът отговори: "Все едно, те ще се разберат помежду си." О, мамо, боли, ужасно боли да виждаш всеки ден неправди, жестокости, да виждаш как се създават нещастници (колко ли му тежат на съвестта?) и да се преструваш, че зачиташ, че уважаващ такъв човек... Аз съм най-почтителната снаха, но наистина не и нежна. Впрочем на него му е все едно дали го обичат, предпочита да се страхуват от него, той сам казва това. И волята му е изцяло изпълнена - от него се страхуват и го ненавиждат..."

Елисавета е възмутена от униженията, на които се подлагат по заповед на императора най-добрите офицери, най-храбрите войници, и смее да се надява, че един ден те ще се разбунтуват. "Никога не е имало по-подходящи случаи, но хората твърде много са свикнали с робството, за да го отхвърлят, пише още тя. При първата по-енергична заповед се скриват под земята. О, ако имаше някой, който да застане начело!"

Дали Елисавета има предвид съпруга си, пишейки тези редове? Да, безспорно, макар че изпитва към него само хладна обич, породена от брачните навици. Тя е неудовлетворена и с младежки пламък се хвърля най-напред към красивата графиня Головина, на която изпраща лирични бележки на френски: "Животът не ме радва, когато съм далеч от вас... Вие сте постоянно в мислите ми; в главата ми настъпва безредие, което ме прави неспособна за каквото и да било... Обичам Ви... Ах, ако това продължи, ще полудея. Вие изпълвате дните ми, докато заспя. Ако се събудя през нощта, незабавно изплувате в мислите ми - Господи, каква наслада ми носи дори само споменът за тези сладки мигове!... Ах, Вие разбирате, надявам се, колко ми е скъп денят, когато Ви се отдадох цялата." Александър знае за двусмислената интимност между съпругата му и графиня Головина и дори я насърчава. Елисавета признава това в писмо до младата жена от 12 декември 1794 година: "Ще Ви обичам въпреки целия свят. Впрочем никой не може да ми забрани да Ви обичам и дори ми е разрешено от някой, който има толкова, ако не и повече, право да ми заповядва дали да Ви обичам. Разбирате ме, надявам се." Тази полулюбовна, полуприятелска връзка с една двайсет и девет годишна жена не може да задоволи Елисавета. Великата княгиня, по собственото ѝ признание, не е чувствена, но е много нервна. Косите ѝ изпускат искри, когато се реши. "Почти не смееха да ми пипат косите, казва тя, толкова бяха наелектризирани." При загасена светлина около главата ѝ се образува огнена корона. Скоро тя търси другаде, при един мъж, въодушевената и въодушевяващата любов, за която е мечтала напразно в началото на брака си. Не е нужно да отправя много надалеч поглед, за да открие човека, който ще я утеши, защото се чувства изоставена: това е най-добрият приятел на Александър, очарователният Адам Чарториски, с остър като бръснач ум и кадифен поглед. Елисавета изпада много бързо под влияние на чара на полския благородник. На Александър му е забавна галантната авантюра и в този случай пак той улеснява сближението. Още при сантименталните набези на Платон Зубов той се е убедил, че не ревнува жена си. Но тогава тя му остава вярна. Този път обаче си губи ума, луда е от щастие и благодарност. Какво от това! Александър затваря очи. Безразлично ли му е, че го мамят, или изпитва извратено удоволствие да дели Елисавета с доверения си приятел? Така или иначе той следи внимателно развитието на връзката, за която шушукат царедворците. Поведението на жена му го освобождава от всякакво задължение към нея и ако все още не се възползва от свободата си, то поне ѝ се радва. В продължение на три години той присъства като благосклонен зрител на развоя на интригата. Всъщност покварата на нравите, която цари в двореца, насърчава лекомислието. Павел е пример за това. След дълги години на брачна и извънбрачна вярност, той се чувства уморен и от съпругата си Мария Фьодоровна, и от фаворитката си Екатерина Нелидова. Впрочем след раждането на десетото дете (великия княз Михаил) лекарите са забранили на императрицата всякаква сексуална връзка със съпруга ѝ. Незабавно Кутайсов, бивш бръснар и ваксаджия, който става интимен съветник, после и началник на дворцовите конюшни на Негово величество, представя на четирийсет и четири годишния император шестнайсетгодишната девойка Анна Лопухина; свежестта ѝ съблазнява Павел. Екатерина Нелидова е изгонена безцеремонно в интерес на новодошлата: едно дете "ни красиво, ни приятно", но толкова

невинно, че стопява сърцето на Павел. Той отрупва Анна с подаръци, издига хората, които тя му препоръчва, сменя другите и за да я защити от публичната злост, я омъжва за княз Гагарин, който ще бъде само параван. Щом приключи строежът на Михайловския дворец, настанява фаворитката си в апартамента над своя. Всяка вечер се качва при нея по тайна стълба, незабелязано от лакеите. Ала макар и да се крие, всички знаят за нощните му посещения. Но кой би се осмелил да го критикува? Най-малко пък Елисавета, която е прицел на най-голямо любопитство след авантурата си с Адам Чарториски.

На 18 май 1799 година тя ражда момиченце с тъмни очи и черни коси, малката Мария. Това е достатъчен повод за открити подигравки в Двора. На кръщенето, когато графиня Лиевен представя новороденото на императора, той се обръща към нея и сухо я пита: "Госпожо, вярвате ли, че рус съпруг и руса съпруга могат да имат кестеняво дете?" Графиня Лиевен прошепва смутено: "Сир, Бог е всемогъщ."

Този път кариерата на Адам Чарториски в Русия е окончателно компрометирана. Павел му възлага дипломатическа мисия в Сардиния: "Да се изпрати, колкото е възможно по-бързо", заповядва той на Ростопчин, който записва заповедта в Дневника на императорските решения. Раздялата между Адам Чарториски и Александър е сърцераздирателна. Малко след отпътуването на любовника, Елисавета се опечалява от смъртта на момиченцето. "От тази сутрин нямам дете, то почина - пише тя на френски до майка си на 27 юли 1800 година. Мамо, неизразимо ужасно е да загубиш детето си; днес не мога да Ви кажа нищо повече за това нещастие." И малко по-късно: "Отдавна не съм Ви писала за Maischen (Мария), но не минава и час от деня, без да мисля за нея, и, разбира се, нито ден, без да проливам горчиви сълзи. Няма да бъде другояче, докато съм жива, дори и да я заместят две дузини деца."

Александър също се чувства разстроен. Но не толкова от скръбта, която го връхлита, колкото от заминаването на незаменимия Адам Чарториски. Междувременно малката приятелска група се е разпаднала: Кочубей, заподозрян в либерализъм, е в немилост; Новосилцев, заплашен също, е напуснал Русия по своя воля и е заминал за Англия; Строганов е отстранен от Двора. Останал сам, без приятелите си, Александър се сближава със своята съпруга. Откакто е започнала връзката ѝ с Чарториски, тя е жертва на злословия и по този повод пише на майка си: "Не обичам да дължа нищо на императора... Някои хора стават оръдие за мъст срещу великия княз и неговите приятели и се опитват да ми създадат ужасна репутация. Не знам какво печелят, но ми е все едно, щом нямам в какво да се упрекна. Ако искат да ме скарат с великия княз, няма да успеят: той знае всичките ми мисли и всичките ми постъпки и не може да развали отношенията си с мен."

Очевидно между Александър и Елисавета отдавна е изчезнало всякакво физическо привличане. "Да, мамо, пише тя на френски до майка си. Преди известно време безумно го харесвах, но сега, когато започвам да го опознавам, забелязвам едни дребни неща, наистина дребни... и някои от тези дребни неща не са по вкуса ми и те унищожиха прекомерното в моята обич. Пак го обичам много, но по друг начин." Не чувства свързват вече двамата млади, а приятелството, общите интереси, взаимното доверие. Когато са насаме, защитени от любопитни уши, те тихо разговарят за възможностите и за опасностите, които крие бъдещето им. Външната политика на Павел е по-непоследователна и от вътрешната. Той слага край на войната, която Екатерина II започва срещу Персия, възмушава се, че Бонапарт е окупира остров Малта, урежда си да бъде избран за Велик майстор на Малтийския орден, обявява война на Франция и изпраща три армии срещу нея: една в Италия, друга в Холандия, трета в Швейцария. Въпреки блестящите успехи на Суворов в Италия, кампанията се проваля. Павел

е гневен, разваля отношенията си с австрийските си съюзници и се отказва от намерението да се бие срещу наследниците на революцията. Изведнъж - коренна промяна: противният Бонапарт става за него един различен Фридрих II, още един пример за подражание, ново приятелство за поддръжане. Та нали Първият консул е започнал да вкарва в пътя санкюлотите. По своя приумица Павел изгонва от Мито Бурбоните, на които преди време бе дал убежище, сближава се с Франция и скъсва с Англия, която, без да се съобразява с обещанието си, не връща остров Малта на скъпите рицари. Британските кораби, на котва в руски води, биват секвестирани и екипажите им - арестувани. Но това не е достатъчно. За да накаже гордия Албион, императорът издава безумна заповед до войските си да тръгнат по посока на Оренбург, Бухара и Кива, на хиляди версти през степи и пустини, за да завладеят Индия. Първите полкове са поставени под командването на генерал Платон; по този случай генералът е освободен от Петропавловската крепост, където е бил затворен за някаква дреболия.

Тези чудновати решения изумяват хората от обкръжението на Негово величество. В салона на Олга Жеребцова, сестра на Платон Зубов, някогашния фаворит на Екатерина II, се събира малка група съзаклятници, която обмисля как по най-подходящ начин да бъде свален безумният владетел и заместен с Александър. Посланикът на Англия, любовник на Олга Жеребцова, лорд Чарлс Уйтуърт, на драго сърце им помага. Нали интересът на британското правителство диктува да бъде детрониран, колкото е възможно по-бързо един монарх, който спъва британските планове? Господстваща роля в заговора имат вицеканцлерът Никита Панин, благородник и ловък дипломат, братя Зубови и един неаполитански авантюрист, Рибас, произведен в адмирал на руска служба. Въпреки цялата си добра воля, те нямат време да разработят докрай своя план. След прекъсването на дипломатическите отношения с Англия Уйтуърт получава заповед да напусне Москва заедно с всички сътрудници на посолството. Скоро след това Никита Панин изпада в немилост, братя Зубови са изпратени в изгнание, Рибас се разболява и умира, а Олга Жеребцова смята за благоразумно да се отдалечи.

Всичко изглежда напълно провалено, когато един мъж излиза от сянката и взема делата в свои ръце. Това е граф Пьотър Алексеевич Пален - хладнокръвен, енергичен, упорит, с приятна външност и отлично запознат с положението в Двора. Едва завърнал се от важна военна мисия, той е назначен за губернатор на Санкт Петербург и решава да действа бързо. Според него Павел повежда страната към катастрофална война срещу Англия. Британският флот, далеч превъзхождащ руския, още утре може да се появи в Кронщад и да принуди Русия на срамна капитулация. Още при първите репресии срещу Обединеното кралство едрите земевладелци вече се оплакват, че няма да могат да изнасят реколтата си. За четири години управление императорът само задълбочава терора над уплашеното население. Всички - от последния крепостник до най-висшия дворянин, се плашат от непредвидимите капризи на деспота. Зачестяват оскърбленията, грубите шеги. Павел е станал болезнено подозрителен и засилва цензурата на кореспонденцията, дори за императорското семейство. Той се привързва към йезуита, отец Грюбер, и въпреки несъгласието на дворцовите среди, започва да мисли за сближение между православната и католическата църква. На всички приеми, на всички концерти в частните замъци присъстват полицейски агенти. С декрет е наредено до всички лица, мъже и жени, да слизат от каретите, когато преминава императорът. В повечето случаи хората се крият, когато го забележат отдалеч. Граф Головкин пише: "Тази красива столица, където човек се движеше свободен като въздуха, където нямаше ни порти, ни

стражи, ни митничари, се е превърнала в голям затвор, заобиколен от гишета; дворецът стана място на постоянен гнет; покрай него трябва да се минава, дори в отсъствието на владетеля, само със свалена шапка; красивите му широки улици опустяха; старите дворяни не могат да се явят на служба в двореца, без да покажат пропуск от полицията с печат на седем места." Графиня Лиевен въздиша: "Крепостта е претърпана със затворници; през последните шест седмици повече от сто гвардейски офицери са хвърлени в затвора." Младият принц Евгений Вюртемберг казва няколко години по-късно: "Императорът не бе истински побъркан, но се намираще в състояние на напрежение и екзалтация, което беше по-лошо от същинска лудост. Цялата нация изпитваше това на гърба си и от неговия произвол зависеха благосъстоянието и животът на милиони хора." Хронистът Виежел отбелязва в своите тетрадки: "Ние сме изтласкани вдън Азия и треперим пред един азиатски самодържец, облечен в униформа с пруска кройка, който има претенции за френска учтивост и средновековен рицарски дух." Младият Остен Сакен твърди, че "разумният човек има само един изход, а той е - да умре". Според Адам Чарториски цялата страна вече участва в конспирация, без да го съзнава, "по желание, от страх, от убеждение".

Пален е убеден, че начинанието среща широко одобрение, и в началото се стареа да спечели с хитрост доверието на този, когото иска да унищожи. Той одобрява безпрекословно всички действия на императора и усърдно изпълнява най-абсурдните му решения. Дори се възпира да поиска от Павел милост за сина си, който служи в армията и е изпратен в арест, заявявайки: "Сир, извършили сте справедлив акт, който ще бъде благотворен за младия мъж." С такива думи бързо печели доверието на господаря. От маниакално недоверие Павел преминава към най-безразсъдно увлечение и обсъжда с новия си съветник най-важните дела. На 18 февруари 1801 година му поверява Дирекцията на пощите. Два дни по-късно Пален става председател на Колегиума по външните работи. Тези почести, които биха могли да му завъртят главата, не го отклоняват от поставената цел. Той се възползва от доброто разположение на владетеля и му внушава да удиви света с благородството си, като обяви обща амнистия и върне всички чиновници и разжалвани или заточени офицери от четири години насам. Павел е очарован, че може да се покаже колкото страшен, толкова и великодушен, и приема препоръката на довереника си. Един след друг "призраците" се връщат в столицата - кой с карета, кой с каруца, кой пеша - в зависимост от възможностите си. Императорът вярва, че може да разчита на благодарността им. Но всъщност, приемайки ги, той само увеличава броя на тези, които мечтаят за отмъщение. Между озлобените хора Пален набира заговорници. За свой помощник избира бившия си другар с германско потекло, генерал Бенигсен, сух и важен колос, известен със своята смелост и умереност. Тримата братя Зубови, едва завърнали се от изгнание, веднага се присъединяват към тях. Те са били на върха на славата си при Екатерина II. Как да бъдат привлечени? Като ловък тактик, Пален внушава на Платон Зубов, който е последният любовник на императрицата, да поиска ръката на дъщерята на Кутайсов - бившият бръснар на Павел, а сега негово доверено лице. Погъделичкана е суетата на парвенюто Кутайсов, който вече се вижда свързан чрез брака на своята дъщеря със знатната фамилия на фаворита на императрицата. Кутайсов приканя Павел да гледа благосклонно на клана на завърналите се в столицата Зубови. Молбата му е чута: княз Платон и граф Валериан Зубов са назначени за почетни началници на два кадетски корпуса; граф Николай Зубов е върнат на поста началник на дворцовите конюшни и му е възложено командването на Сумските драгуни. Първата грижа на Зубови след реабилитацията им е да привлекат на своя страна гвардейските офицери и да ги настроят

срещу императора. Между младите мъже има много луди глави, които не разбират нищо от политика, не искат и да знаят за конституция, но не могат да понесат суровата военна служба по прусашки. Те оплюват Павел, както биха оплювали всеки недоброжелателен инструктор. Най-разгорещеният от тях е грузинският княз Яшвили, артилерийски офицер, когото императорът е ударил с бастуна си. От своя страна, Пален си осигурява крайно предпазливо подкрепата на някои генерали с ключови постове в столицата: Тализин, командващ Преображенския полк, Депрерадович, командващ Семьоновския полк, Уваров, командващ гвардейската кавалерия, Аржмаков, "адютант на разположение" в Михайловския дворец... И още други. Скоро стават повече от петдесет; на тайните срещи сред дима на лулите и пламъка на пунша кипи недоволство.

Остава да получат съгласието на престолонаследника. При първата конспирация под егидата на Олга Жеребцова Панин запознава Александър с проекта, но получава сдържан отказ. Прикрит зад синовната си почит, великият княз не пожелава да узнае нищо за съмнителните попълзновения на своите привърженици. По-късно Панин пише на Александър: "Ще отнеса в гроба съкровено убеждение, че съм служил на отечеството си, дръзвайки да открия пръв пред очите Ви огорчаващата картина на опасностите, които заплашваха да погубят империята." Дали Пален като ръководител на втората конспирация, много по-добре подготвена от първата, също ще се натъкне на благородната съпротива на Александър? В началото събитията сякаш действат в негова подкрепа. Първите дни на 1801 година Павел повиква от Германия младия принц Евгений Вюртемберг, племенник на Мария Фьодоровна, привързва се към тринайсетгодишното момче и заявява наляво и надясно: "Знаете ли, че това малко чудаче ме плени?" Други негови думи, не толкова невинни, карат антуражът му да потръпне. Приписва му се намерението да омъжи дъщеря си Екатерина за Евгений, да осинови принца и да го определи за престолонаследник на мястото на Александър. Дори е решил да затвори всички членове на императорското семейство в някоя крепост. "Защото в края на краищата аз съм господарят въкъщи!", се провиква той. Пален бърза да предаде тези думи на Александър, който примира от страх, но все още остава нерешителен. Сякаш в потвърждение на безпокойствата на информатора, един ден императорът връхлита в стаята на великия княз и грабва отворената на масата книга - трагедията на Волтер Брут. Павел прочита последния стих: "Рим е свободен. Това е достатъчно. Да благодарим на боговете." Гневна гримаса сгърчва маймунското му лице. Без да каже дума, той се качва в покоите си, взема от библиотеката Животът на Петър Велики, отваря на страницата, където са описани изтезанията на царевич Алексей, обвинен в непослушание към баща си, и възлага на Кутайсов да отнесе книгата на великия княз и да го задължи да прочете поучителния пасаж.

Този път Александър е толкова силно потресен, че съзаклятниците му вече виждат в негово лице един отзивчив събеседник. Пален обяснява с мазна хитрост на престолонаследника, че Русия бързо върви към собствената си гибел, че народът е докрай изнемогнал, че го грози война с Англия и че ако се отстрани императорът от властта, неговият син би изпълнил една патриотична задача. Той набляга на факта, че в никакъв случай не става дума да се посегне на живота на владетеля. Биха му поискали само да абдикира в полза на великия княз царевича. След което биха му осигурили възможност спокойно да се оттегли в някое от близките до Санкт Петербург негови владения. Там ще може да се настани със съпругата си Мария Фьодоровна или с метресата си Анна Лопухина, станала княгиня Гагарина, или и с двете. Тази идилична перспектива успокоява донякъде

Александър. Ако няма насилие, той ще бъде само наполовина виновен. Впрочем от него не се иска да участва в действията. Трябва само да остави другите да действат, без да издаде никого. Щом мястото се освободи, ще се възкачи на трона и ще върне благоденствието на народа, като продължи да почита баща си. Така никой не може да го упрекне в каквото и да било. Александър отстъпва, но не иска да знае как върви подготовката на държавния преврат. Той си измива ръцете предварително.

Междувременно цялата императорска фамилия се премества в наскоро построения злокобен Михайловски дворец. Мазилките в просторната сграда още не са изсъхнали. Въпреки предупрежденията на лекарите, че е крайно нездравословно да се живее сред стени, по които избива толкова силна влага, и въздухът е наситен на изпарения от бои и лакове, Павел обявява, че е възхитен от новата си резиденция. Той е наредил да се разпратят три хиляди покани за вечеря и бал с маски до дворяните в града по случай настаняването му в двореца. Стотици свещи са запалени, за да осветяват залите. Но замъгляването от изпаренията е толкова силно, че трепкащите червеникави пламъчета едва-едва се забелязват. Танцуващите се движат бавно в полумрака, огледалата отразяват до безкрай призрачните им реверанси. Пред тази гледка като от отвъдното страшно предчувствие терзае Александър. Тук сякаш цяла Русия танцува безволево, понесена от порива на вятъра.

Няколко дни по-късно императорът вика Пален в Михайловския дворец. Когато влиза в кабинета на императора, Пален го заварва със силно смръщено лице. Павел е предупреден, че се крои заговор срещу личността му. Той впива инквизиторски поглед в губернатора на Санкт Петербург и от упор го пита дали е запознат, че се провежда конспирация, в която участват и членове на императорското семейство. Без да губи самообладание, Пален шумно се засмива и отговаря: "Но, сир, ако има конспирация, значи и аз съм вътре. Аз държа под контрол положението и нищо не ми убягва. Бъдете спокоен, не е възможно да има конспирация без мен. Отговарям с главата си."

Павел е поуспокоен, но изпраща бърз вестonosец да повика в Санкт Петербург верния му приятел Аракчеев, когото отскоро държи в изгнание. Той му е предан до смърт, в това императорът е убеден. В очакване да пристигне церберът, той засилва охраната около двореца. Караулът е удвоен. Официалните приеми са отменени.

В просторните помещения е студено. Макар че в камините непрекъснато гори огън, влагата прониква навсякъде. Кадифените тапети мухлясват. Боята на фреските се рони. Въздухът е изпълнен с водни пари. Скоро се налага да облицоват стените с дървени летви, за да се заздравят. Императорското семейство живее уединено в атмосфера на тъга и несигурност. Мария Фьодоровна пише на своя довереница: "Животът ни не е весел, а нашият господар - никак. Тъгата подкопава душата му; няма апетит; не се храни както преди и рядко се усмихва."

Впрочем цял Санкт Петербург сякаш е скован в ледено очакване. Постоянният дъжд навява меланхолия в душите. "Дори времето е странно, пише съвременник, винаги е мрачно, по цели седмици не се вижда слънце; никой няма желание да излиза навън. Впрочем излизането не е безопасно. Сякаш Бог се е отвърнал от нас."

Пален усеща, че сега е моментът да се премине към действие. Съзаклятниците избират датата на преврата. Нощта срещу 11-ти изглежда особено подходяща, защото няколко часа охраната на двореца ще се осигурява от трети батальон на Семьоновския полк, чийто началник е Александър. Самият царевич е съобщил това на Пален. Той иска заговорът да бъде успешен, без да си е сложил пръстът. Остават само още няколко дни на очакване.

Александър е нетърпелив и уплашен. Той усеща в тъмното зад гърба си заговорническите срещи на разбунтуваните генерали, раздвижването на офицерите, които кръстосват града, за да предават последните указания, цялото отмъстително вълнение и гледа със смесица от озлобление и жал баща си, срещу когото се е насъбрала тайно омразата на народа.

Неделният ден, 10 март 1801 година, завършва с концерт, който императорът слуша с досада въпреки старанието на френската певица мадам Шьовалие, която има хубав глас и приятно лице. Когато напуска концертната зала, за да отиде на трапезата, Павел се спира пред съпругата си, изглежда я, подхилва се, кръстосва ръце на гърдите и шумно изсумтява с разширени ноздри и святкащи зеници, както прави обикновено, когато е гневен. После се обръща към Александър и Константин и повтаря същата гримаса. След това се втурва към Пален и го наругава тихо с разкривена уста.

На вечерята гробна тишина смазва сътрапезниците. Павел се храни едва и хвърля яростни погледи наоколо. Накрая, когато членовете на семейството се готвят да му поблагодарят, както изисква руският обичай, той ги отблъсква грубо, усмихва се саркастично и излиза от трапезарията, без да поздрави никого. Императрицата се разплаква. Синовете ѝ я утешават.

На следващия ден, 11 март, както е предвидено, трети батальон на Семьоновския полк осигурява външната охрана на двореца. Вътре дежурството поемат служаци от Преображенския и Гвардейския конен полк. Както обикновено, Павел прави преглед на частите и критикува стойката на войниците. По негова заповед Пален свиква офицерите и им съобщава, че Негово величество е недоволен от службата им, че разчита на тях да стегнат хората си, в обратния случай ще ги изпрати в изгнание в най-затънтените краища, "където и гаргите няма да намерят костите им".

Същата вечер има промяна в настроението. На вечерята присъстват деветнайсет души, извън членовете на императорското семейство. Павел прелива от любезност и се радва на новия порцеланов сервиз, украсен с изгледи от двореца, но е недоволен, че всички огледала са дефектни. "Погледнете например това, обръща се той към генерал Кутузов, виждам си врата изкривен." Неочаквано хвърля пронизващ поглед към големия си син, който свежда глава. Александър знае какво се готви тази нощ и не може да скрие тревогата си. Баща му го пита на френски: "Какво ви е тази вечер, Ваше Височество?" "Сир, мънка Александър, не се чувствам много добре." "Ами тогава посъветвайте се с лекар и се лекувайте, сумти императорът. Неразположенията трябва да се пресичат навреме, за да не се превърнат в сериозна болест." В същия миг Александър киха в кърпичката си и императорът добавя: "Да се изпълнят желанията ви!"

Вечерята свършва в девет и половина. Павел напуска трапезарията, без да се сбогува с гостите, и преминава покрай постовете на конната гвардия, вкаменени като статуи пред входа на покоите му. Той съглежда командващия частта полковник Саблуков и му казва на френски: "Вие сте якобинци!" Полковникът е стъписан и отвърща, без да помисли: "Да, сир!" Павел уточнява с яростен тон: "Вие - не, а полкът." Тогава Саблуков се съвзема и промълвява: "За мен - как да е, но вие се заблуждавате за полка." Императорът, в зелената си униформа с червени гарнитури, изпъчва гърди пред него. Сплесканото лице на калмук под напудрените сплетени коси излъчва недоверие. Той казва вече не на френски, а на руски: "Ясно ми е. Отпратете вашите хора." Саблуков командва: "В редици надясно, марш!" Когато трийсетте войници напускат постовете си и по паркета отекват ударите на токовете им, императорът съобщава на Саблуков, че е решил да прехвърли в провинцията Гвардейския конен полк с

изключение на неговия ескадрон, който ще бъде разквартируван в Царское село. После съглежда двама лакеи в хусарска униформа и им нарежда да заемат местата на караула пред вратата му. "Ще стоите тук цялата нощ", им заповядва той. И влиза в спалнята си, следван от кученце, което джафка по петите му.

Същата вечер към единайсет часа съзаклятниците отиват по групи през определени интервали у генерал Тализин, който живее в луксозен апартамент в казармата на Преображенския полк, в близост до Зимния дворец. Във вестибюла прислугата, облечена в ливреи, поема от гостите трирогите шапки и шинелите и ги приканва да се качат по парадната стълба. Горе в салоните - голямо разнообразие от униформи, шалове, саби, отличия. Гренадири, артилериисти, морски офицери, гвардейски офицери, гвардейски кавалеристи - представени са всички полкове на гарнизона. Общо около петдесетина. Лицата им пламтят от алкохол и патриотичен ентузиазъм. Пият шампанско и пунш и яростно критикуват императора. Платон Зубов дава тон. Двамата му братя, Николай и Валериан, му пригласят. Александър, казват те, е готов да се възкачи на престола, ако баща му бъде отстранен. Трябва още сега да се отиде при императора и да се поиска абдикацията му. Според последните новини Аракчеев, когото Павел е върнал от изгнание, за да го постави под своя протекция, е бил арестуван при бариерата на града по заповед на Пален. Вратите се отварят и се появява лично Пален, стегнат в парадната си униформа със синята лента на ордена "Свети Андрей" през гърдите. До него - сухият като скелет генерал Бенигсен. Присъстващите заобикалят почтително двамата мъже. Те имат стегнат и решителен вид. "Ние сме си свои, господо, и се разбираме, казва Пален. Готови ли сте? Ще изпием по чаша шампанско за здравето на нашия нов владетел. Царуването на Павел I приключи. Ние не се ръководим от чувства на отмъщение, а искаме да сложим край на нечуваните унижения и на срама за нашето отечество. Ние сме римляни. Познато ни е значението на мартенските иди... Взети са всички предпазни мерки. Осигурено ни е съдействието на два гвардейски полка и този на великия княз Александър." Чува се ломотещ глас: "Ами ако Александър окаже съпротива?" Пален отговаря невъзмутимо: "Вие всички знаете, господо, че, за да се направи омлет, трябва да се счупят яйцата."

След това разделя присъстващите офицери на две групи, поема командването на първата, а начело на втората поставя Бенигсен и Платон Зубов. Нощта е мрачна. Над града навява лек сняг на вихрушки. По широката улица, която води от казармата на Преображенския полк към Михайловския дворец, в тъмнината приближават с отмерена стъпка два батальона. Към същата цел бърза и един батальон на Семьоновския полк, тръгнал от казармата на Невский проспект. Войниците не знаят какво се очаква от тях. Тяхната работа е не да знаят, а да изпълняват. Обаче нощното раздвижване ги тревожи. Първа на местоназначението пристига колоната на Преображенския полк, предвождана от Платон Зубов и Бенигсен. Пален и неговите хора се позабавят по пътя. Може би губернаторът на Санкт Петербург не държи да се намеси лично в преврата? Той се надява, че като печели време, запазва ръцете си чисти. Така или иначе не е възможно да го чакат. Войската обкръжава двореца. Братя Зубови и Бенигсен, следвани от всичките си офицери, се приближават до страничен подвижен мост и казват паролата на караула. Мостът се спуска. Съзаклятниците влизат с тихи стъпки в двореца през служебен вход, изкачват тясна вита стълба и се вмъкват в една библиотека, която е преддверие към апартамента на императора. На мястото на постове от конната гвардия, отстранени от Павел няколко часа по-рано, дремят двама лакеи. Единият от тях се събужда от шума, надава вик и рухва от саблен удар;

другият избягва, ужасен. Пътят е свободен.

Но повечето офицери, сякаш внезапно изтрезнели пред мисълта за светотатството, което извършват, бият отбой. Само дванайсет влизат в спалнята на императора след братя Зубови и Бенигсен. Пред тях една свещ осветява слабо големи картини с позлатени рамки, гоблен, подарък от Луи XVI, и тясно походно легло. Леглото е празно. Навярно императорът е избягал през друга врата, чувайки виковете на лакеите. Платон Зубов се провиква яростно: "Птичката е отлетяла!" Но Бенигсен много спокойно опипва постелята и заключава: "Гнездото е още топло, птичката не трябва да е много далеч!" Офицерите претърсват всички ъгли, гигантските им сенки се пречупват от корнизите и се движат по тавана. Изведнъж Бенигсен забелязва, че под испанския параван пред камината се подават голи крака. Той се втурва със сабя в ръка, отдръпва лекия параван и открива императора по бяла риза и памучно боне, с разкривено от уплаха лице и ужасен поглед. Като вижда блъсканицата от офицери с безброй отличия по гърдите, той пелтечи: "Какво искате от мен? Какво правите тук?" "Арестуван сте, сир", отговаря Бенигсен. Павел все още се опитва да залиса пияната банда: "Арестуван? Арестуван? Какво означава това?" Платон Зубов го прекъсва: "Ние идваме в името на отечеството да помолим Ваше Величество да абдикира. Сигурността на вашата личност и подходяща издръжка са ви гарантирани от вашия син и от държавата." Бенигсен, от своя страна, набляга: "Ваше Величество не може повече да управлява милиони хора. Вие ги правите нещастни, трябва да абдикирате. Никой не желае да посяга на вашия живот, аз съм тук, за да ви защитавам: подпишете акта за абдикацията." Изтласкват императора към масата, един офицер разтваря пред него документ за отказ от престола, друг му подава перо. Павел се съпротивлява. Той овладява тревогата си и изръмжава: "Не, няма да подпиша това!" Платон Зубов и Бенигсен са извън себе си и напускат спалнята; може би отиват да потърсят Пален, който единствен би могъл да се пребори с упорството на монарха. В тяхно отсъствие в предверието се надига врява. Дали пристигат нови съзаклятници или привърженици на императора? Трябва да се действа бързо. Офицерите, останали при Павел, го притискат да подпише. Те са се струпали около него, размахват ръце, крещят, заплашват. Колкото повече повишават тон, толкова по-неотстъпно императорът се съпротивлява - жалка гротеска в нощните си одежди. При ръкомахането пада една свещ и угасва. Само пламъкът на кандило осветлява слабо стаята. В полумрака лицата се различават трудно. Дали Николай Зубов, колосът, е вдигал ръка срещу царя? Запратена с все сила табакера от масивно злато улучва Павел в слепоочието. Той се строполява и бандата съзаклятници, разтреперани от страх и омраза, се нахвърлят срещу него. Павел се отбранява и крещи с пълно гърло, а един офицер грабва един шал, омотава го около врата му и започва да го душє. Павел съглежда между изтезателите си млад мъж в червената униформа на конната гвардия. Привижда му се, че е синът му Константин, който е началник на този полк, и хъркайки, го умолява: "Милост, Ваше Височество! Милост, милост! Въздух, дайте ми въздух!" Няколко мига по-късно влиза Бенигсен и вижда в краката на офицерите, застанали в кръг, противния труп на Павел по бяла риза. Пален пристига също и установява, че императорът е издъхнал. Всичко е преминало по неговите предвиждания. С късното си появяване на мястото е избегнал лично да участва в убийството.

Една жена с разрошени коси се втурва към спалнята на Павел. Това е императрица Мария Фьодоровна. Чула е шум от боричкане. Исква да разбере какво става. Крещи на немски: "Paulchen, Paulchen!" Бенигсен бързо изпраща гвардейци да ѝ преградят пътя с кръстосани щикове. Мария пада на колене пред офицера, който ги командва, и го умолява да ѝ позволи

да види съпруга си. Той отказва. А там, в спалнята, се опитват, доколкото е възможно, да скрият следите от насилието по трупа.

По това време Александър се е приютил в апартамента си в приземния етаж и ни жив, ни умрял очаква продължението на събитията. Той не е мигнал цяла нощ. Готов е за всяка ситуация и не е събличал униформата си. Надавал е ухо и е чул над главата си шум от ботуши и кръсъци. Сега всичко е затихнало. Какво ли е станало? Подписал ли е баща му акта за абдикация? Заминал ли е за Гатчина или за друга извънградска резиденция? А дали е жив? Смазан от угризение, царевичът седи край жена си, нежно я прегръща, опрял чело о нейното, очаква подкрепа, каквато тя не може да му даде. В това положение ги заварва Пален, който идва да му съобщи ужасната вест. При първите му думи Александър изпада в ужас и се разридава. Той не е искал това. Но се чувства виновен, защото се е надявал на нещо, което други са извършили. Отсега нататък ще носи печата на позора. Той е невинен престъпник. Същински отцеубиец. От най-лошия вид. Докато Александър плаче, Пален го изглежда хладно и се пита дали не е сгрешил, като е заложил на такъв слабоволев човек. Най-сетне губернаторът на Санкт Петербург казва на френски на Александър с презрително състрадание и учителска строгост: "Престанете да се държите като дете. Вървете да управлявате! Елате да се покажете пред гвардейците!" Елисавета също насърчава Александър да преодолее покрусата си. По мнението на всички очевидци, докато тя се е показала силна в изпитанието, то Александър се е показал слаб. "Хаос като на сън, пише Елисавета на майка си. Исках съвети, говорих с хора, с които никога не бях говорила и към които може би не ще се обърна никога вече през живота си, увещавах императрицата да се успокои, правех хиляди неща едновременно, вземах хиляди решения. Никога няма да забравя тази нощ."

Александър се изправя трудно и тръгва след Пален към вътрешния двор на Михайловския дворец. Там са строени частите, които тази нощ са осигурявали охраната на императорската резиденция. Той е смъртно бледен и залита, но се окопитва пред вида на войниците, които застават "за почест". Около него са Пален, Бенигсен, братя Зубови. Неговите съзаклятници. На тях трябва да благодари. Той се бори срещу отвращението, скръбта и умората и с прегракнал от сълзите глас извиква: "Моят баща умря от мозъчен удар. През моето царуване всичко ще бъде, както при царуването на моята многообичана баба Екатерина Велика." Отговаря му ек от гръмко "ура!". "Може би е по-добре така", си мисли Александър, докато офицерите, които убиха баща му, го поздравяват. Малко след това получава поздравления от Константин, човек груб и сприхав, крайно щастлив, че големият му брат се възкачва на престола. Само Мария Фьодоровна пролива искрени сълзи за един ненавиждан монарх.

ТАЙНИЯТ КОМИТЕТ

Афишите, разлепени по улиците, известяват на гражданите на Санкт Петербург, че имат нов владетел, тъй като Павел I е починал от "мозъчен удар". Същият претекст толкова често е използван в смъртните съобщения на династията на Романови (по същия начин се прикрива и убийството на Петър III), че Талейран, узнавайки новината, казва: "Руснаците трябва да измислят друга болест, когато искат да обяснят причината за смъртта на своите императори." В Русия обаче народът си отдъхва и въпреки официалния траур не може да сдържи светотатствената си радост. В салоните, в порутените къщурки и по пътищата хората се прегръщат и благославят новия цар. Възторжено множество го акламира, когато на другия ден след убийството го вижда да присъства на традиционната смяна на караула. Колко е хубав, колко е едър, колко е млад, колко е тъжен! В негово лице Русия най-сетне има просветен и добронамерен монарх. Четири кошмарни години завършват с изгрева на слънчевото бъдеще. "Колкото и реална да е мъката ми от драматичната смърт на императора, не мога да не призная, че дишам с цяла Русия", пише Елисавета на майка си три дни след убийството на императора.

Първите решения на Александър очароват дори онези, които са се съмнявали в неговата компетентност. Той спира руския експедиционен корпус, който лудешки бе изпратен да завоюва Индия, връща на служба дванайсет хиляди офицери и служители, изпаднали в немилост, разрешава вноса на чуждестранни книги, премахва забраната на частните печатници, не се противопоставя на издаването на паспорти за различни европейски страни, назначава прословутия публицист Радищев за член на Законодателната комисия, заповядва да се отрежат плитките на офицерите и на войниците и да се въведе руска униформа вместо пруската, разпуска страшната Дирекция на полицията, известна под името "Тайна поща", създава орган по законодателство, премахва бесилките на обществените места. "Не остава и следа от притеснение, отбелязва шведският дипломат Стединк. Всички институции, създадени от Павел, си отидоха заедно с него. Всеки ден прииждат хора. Завръщат се всички, които са имали някаква роля при Екатерина. От своя страна, австрийският консул Виазоли съобщава на своето правителство: "Не познах Санкт Петербург; радост, доволство, удовлетворение, спокойствие са изписани по всички лица, оживлението и блясъкът се появиха отново, всичко върви прекрасно... Голям брой изгнаници и руски дворяни, които бяха се оттеглили в именията си, побързаха да се върнат тук и градът гъмжи от жители от всякакъв ранг, пол и възраст, очаровани, че могат да се радват на едно справедливо, кротко и умерено управление." Младежите отново се вчесват а ла Тит, из улиците отново се появяват бомбета, панталони и жилетки. В Петропавловската крепост не са останали затворници. "Сега, благодарение на Бога, в Русия ще бъде, както е в цяла Европа", пише императрица Елисавета на майка си.

Но възторгът, с който е обграден Александър, не може да излекува мъката му. Независимо от успехите, споменът за обезобразения труп на баща му го преследва неотстъпно. Когато Адам Чарториски се опитва да му вдъхне кураж, Александър му отговаря на френски: "Не, невъзможно е. Няма лек за това нещо! Трябва да страдам. Как искате да

престана да страдам? Това не може да се промени." А императрица Елисавета додава: "Чувствителната му душа остава завинаги разкъсана... Него (императора) може да го крепи само мисълта, че създава благоденствие в отечеството си; няма друг мотив, който да му вдъхне сила. А тя му е нужна, защото, Боже господи, в какво състояние той наследи империята!... Сега всичко е тихо и мирно, но всъщност почти безумна радост е обзела народа - от най-обикновения руснак до цялото дворянство."

И действително, Александър има нужда да се унесе в работа, за да забрави трагичната нощ. Според него единствено пълната преданост към делото на империята може да го реабилитира в собствените му очи. Но раната е още много прясна и се отваря при най-дребния случай. Изтезва го и майка му: след като за кратко предявява чудатата претенция да наследи трона на покойния си съпруг, тя започва да подозира първородния си син, че е подстрекателят на убийството. Александър трябва да се защитава, да се оправдава пред нея, а угризенията го разяждат. Пред изпитателния поглед на вдовстващата императрица той си слага маската на невинност и нежност. Всъщност Александър има този навик. През цялото си юношество е играл някаква роля. Но това, което навремето е актьорско упражнение на непостоянната му природа, днес се превръща в изтезание. Всеки път появата му пред публика е изпитание за него. Понякога не издържа и избягва хората. "Често се затваряше в най-уединеното кътче на апартамента си, пише графиня Едлинг; там се отдаваше на болката си, стенеше глухо и проливаше сълзи." Александър винаги е плакал с много сълзи. Този път той се взема за Орест, подгонен от Ериниите. Струва му се, че проклетие тегне над династията. На съвестта на неговата баба Екатерина II цял живот тежеше смъртта на съпруга ѝ Петър III; тя желаше смъртта му, но не бе заповядала да бъде убит; Александър носи отговорността за убийството на своя баща, макар че стоял в стаята си, докато се извършва царубийството. Колко предателства, колко насилия от времето на Петър Велики насетне тегнат на династията на Романови!

Когато Александър се опитва да анализира себе си, не може да си даде точна сметка дали от слабохарактерност, дали от лична амбиция или от политически идеал е допуснал да бъде спечелен за делото на съзаклятниците. По всяка вероятност са участвали и трите мотива едновременно. Но предпочита да убеждава сам себе си, че е издигнат на трона против волята си, а такава е била волята на армията и народа. Но за да убеди света, че е така, би трябвало поне да накаже виновниците. Ала веднага след възкачването си на трона той не може да удари по хората, които предано са изпълнили делото. Трябва да е наивен като Лаарп, който в прочувствено писмо се осмелява да го посъветва, че се налага да го направи: "Убийството на един император в самия дворец, при семейството му, не може да остане ненаказано, без да се потъпкат божествените и човешките закони, без да се злепостави императорското достойнство... Именно на Вас, Сир, който за съжаление се възкачихте на престола, принадлежи задължението да укрепвате трона на Русия, разклатен от поредните революции... Подобни покушения могат и трябва да бъдат наказвани само с публично, строго и бързо императорско правосъдие." Александър вдига рамене. От родната му Швейцария Лаарп разсъждава като философ, а не като държавен мъж. Да се вслуша в неговите думи, би означавало да предизвика скандал, който да отекне в цяла Европа. При разпитите обвиняемите няма да се възпрат да обявят високо, като използват и доказателства, че сегашният император е насърчавал действията им. Не, и този път благоразумието изисква да се печели време, да се лъже, да се подготвя с усмивка отстраняването на най-смушаващите лица. След като посреща със сълзи на очи стария Никита Панин, ръководителя на първия

заговор, Александър нарежда на своите полицаи да го шпионират и накрая го отправя в именията му. Пален е отрупан с внимание и скоро заминава за Курландия по заповед на императора. Платон Зубов е помолен да замине за чужбина, Бенигсен получава нареждане да стои известно време далеч от Санкт Петербург, някои от заговорниците са включени в полкове, които са на гарнизон в Кавказ или Сибир... По такъв начин кротко и твърдо Александър се отървава от съучастниците, които най-много го затрудняват. Неблагодарността му към тях е резултат колкото на предпазливост, толкова и на отвращение. Като ги премахва от своя път, той се надява, че ще се освободи от тяхното влияние и същевременно ще заличи спомена за престъплението, което те извършват в негова полза.

Тържествата в Москва по случай коронасването на Александър стават мерило за неговата популярност. Елисавета се чувства малко смешна "в голяма като кабинет каляска, казва тя, с четирима малки пажове, сякаш закачени за седалката на кочияша срещу мен". Но се усмихва само тя. Когато Александър минава на кон сред множеството, се разнася благоговееен шепот. Наричат го "нашия бащица", "нашето ясно слънце". Незнайни хора падат на колене, кръстят се, целуват ботушите му, шпорите, хълбоците на коня му, както се прави с икона. За коронасването си той не иска да сложи епископската мантия, с която навремето баща му надменно се бе издокарал. Обратно на обичая, не желае да използва старата привилегия, която позволява на царя да се причестява с хляб и вино, без участието на извършващия службата свещеник. Неговото поведение е на покорен син на Православната църква. Присъстващите са дълбоко трогнати. По време на пищните тържества, организирани в най-големите домове на града, руската аристокрация засвидетелства на императорската двойка сърдечната си преданост. Всички единодушно се възхищават на стройната фигура на Александър, на деликатните му черти, на сините очи, благи и мечтателни, на чупливите му светлокестеняви коси, на трапчинката на брадичката и на очарователната му усмивка, наследена от Екатерина. Александър има непресторени елегантни маниери, никога не повишава глас, наклонява малко главата си заради глухотата, за да чува по-добре събеседниците си, проявява любезност към скромните хора и умее да вдъхне доверие на арогантните. Той е силно влюбен в себе си, обича красивите жестове, театралните слова, които впечатляват публиката и обслужват мита за неговата личност. Още от най-ранна младост е свикнал да крие чувствата си. Наистина вече не е притиснат, както по времето на баба си, между Царское село и Гатчина, между Екатерина и Павел, между чука и наковалнята, но предпочита да се спотайва, да страни, да лъже. Освен това не избира открито едно от двете идейни течения, които го блазнят - рационализма и сантиментализма. Ту е на страната на Волтер, ту на страната на Русо. Той е материалист с наклонност към идилични мечти. Едновременно има възжеления и за власт, и за уединение по бреговете на Рейн. Пролива сълзи и издава закони. Това вечно раздвоение на личността му обърква неговите близки. У някои от тях се създава впечатление, че е хермафродит, че притежава мъжка сила и женска слабост. Но тази смесица у него е толкова приятна, че малцина са тези, които го критикуват.

В Москва всеки ден е ден за прослава. Баловете се редуват цяла седмица. Скъпи, разоряващи тоалети. Нито умората, нито болките в краката могат да възпрат танцьорките, които се впускат в грациозен вихър около двайсет и четири годишния император, когото наричат "нашия ангел, облечен в пурпур". Александър не си ляга никога преди три часа призори. Откровено казано, някак му е съвестно да се забавлява по този начин, когато народът чака от него решаващи реформи. Той пише до себе си бележка на френски със

следните строги редове: "Ти спиш, нещастнико, а куп работа те чака. Пренебрегваш задълженията си, за да се отдаваш на сън и удоволствия, а несретниците страдат, докато ти се търкаляш в постелята. Какъв срам! Нямаш кураж да преодолееш мързела, който винаги те е владял. Стани, отърси се от собствените си слабости, бъди пак мъж и полезен гражданин на твоето отечество!"

Когато се прибира в Санкт Петербург, Александър започва добросъвестно и прилежно да използва времето си. На масата му продължават да се трупат хвалебствени послания. Державин, най-прочутият тогава руски поет, му посвещава ода, в която с високопарни стихове го приканва да се покаже "мъж на трона". Друг руски поет, Шишков, пише: "Александър царува, божията ръка е с нас... Той е с душата на Екатерина и ще бъде велик като Петър и в справедливостта, и в борбата." Карамзин, историкът и романистът с изгряваща звезда, приветства в лицето на младия цар "настъпването на пролетта, която ще изтрие мрачните тревоги на зимата". В Германия старият поет Клопщок, автор на религиозно-епичната поема Месиада, приветства възшествието на хуманността в лицето на новия цар на Русия. Той ще победи злите сили, казва Клопщок, и ще измие позора, който помрачава хубавото име Александър от времето на македонския цар. Млад неизвестен руснак изпраща на императора дълго благоговейно писмо, в което умолява Негово величество да се откаже от деспотизма, да осигури на страната управление с представители на нацията и да подобри съдбата на крепостниците. В заключение пише: "Народите са винаги това, което управляващите искат да бъдат. Цар Иван Василиевич (Иван Грозни) пожела да има мълчаливи роби... И ги имаше. Петър I (Петър Велики) поиска да бъдем слепи подражатели на чужди държави, и ние станаме такива. Мъдрата Екатерина започна да създава от нас руснаци. Александър, идолът на народа, ще завърши това велико дело." Александър е развълнуван и нарежда да се издири анонимният автор. Лесно откриват, че това е млад служител на име Каразин. Отвеждат го при императора и той очаква, че строго ще го мъмрят. Но Александър го прегръща и заявява: "Продължавай да ми казваш истината, искам всичките ми поданици да са като теб!" Произнасяйки тези думи, Александър по всяка вероятност намеква за цялото общество. Но в думите му има и частица искреност.

Неочаквано за самия себе си Александър се вижда изправен пред необходимостта да управлява държавата и да бъде осветляван, подпомаган, макар че след това ще действа на своя глава. Наистина до него е Сенатът, има и опитни политици, но тези старци принадлежат към отминала епоха, "века на баба му", а той иска да върви напред. Ето защо ги използва само за текущите дела, засвидетелства им голяма почит, но зад гърба им ги осмива. Очевидно би могъл да повика своя скъп Аракчеев, който е арестуван в драматичната нощ при бариерата на Санкт Петербург, когато се е връщал от изгнание. Но Аракчеев е олицетворение на всички пороци на предходното царуване. Ако го вземе за свой съветник, това би означавало, че се отказва от намерението си да се покаже пред своя народ като съдбовен новатор. А Александър държи на тази си роля.

За помощници при изработването на широкомащабните си проекти Александър кани своите лични приятели, които Павел бе отдалечил от Двора. Те са от неговото поколение и споделят неговите идеи. Строганов, Чарториски, Кочубей, Новосилцев - ето малката група отново е заедно, но вече не около великия княз, а около императора. Преди да напусне Дрезден, където е изпратен в изгнание, Кочубей пише на френски до граф Воронцов: "Тръгвам, защото вярвам, че всички честни хора трябва да се съберат около него (царя) и да вложат усилията си, за да излекуват дълбоките рани, които баща му нанесе на отечеството.

След всичко това, ако той иска да използва възможностите ми, ще му служа безотказно, за предпочитане в някой сектор на вътрешната администрация." След пристигането си в Санкт Петербург Кочубей пише отново до граф Воронцов на френски: "Всички действия на нашия нов владетел носят печата на мъдростта и умереността, което е учудващо за неговата възраст." Александър и старите му другари се срещат като братя. Както императора, така и те познават доста зле Русия, имат малък опит в политиката, основават убежденията си на книгите, възхищават се на английската конституция, на революционна Франция и мечтаят да въведат социална справедливост и свобода на личността в своята страна. Те създават частен кръжец под председателството на младия владетел, когото наричат "упорития добродушник", а на кръжеца измислят на шега името: "Таен комитет", или "Комитет за обществено спасение". Старите сановници се чувстват уязвени, че не ги включват в разискванията, и наричат четиримата новодошли "малките душепреказчици на Александър".

Тайният комитет няма официални изяви. Някаква загадъчност, вдъхновена навярно от масонските ритуали, обгръща неговите сбирки. Членовете на малкото братство идват два-три пъти седмично в двореца на вечеря с Александър и след традиционната чашка кафе важно се насочват по таен коридор към работния кабинет на Негово величество. Там разискват, позовават се на благородни принципи, съставят протоколи, нахвърлят проекти. Без дневен ред. Всеки демонстрира пламенно слово. По най-незначителни поводи скачат от тема на тема. Засягат се всякакви въпроси: "реформите в нестройната сграда на империята", по израза на Строганов, външната политика, назначаването на чиновниците и почетните дами, злоупотребите на таен полицейски агент или загадъчните обстоятелства, при които е починала една испанска дама в разгулна нощ. В разгорещените си разговори членовете на Комитета не се поколебават да спорят с императора. Ако той държи упорито на своето мнение, тонът се повишава. По въпроса за дворянството Строганов обявява: "Една част от него са хора, които са станали дворяни по служба, не са получили никакво образование и идеите им стигат само до това, да не виждат нищо повече от властта на императора... Те са най-невежата, най-отвратителната и най-тесногърдата класа!" Веднъж, след като при бурен спор проявил непочтителност към Негово величество, Строганов му пише на френски: "Дължа Ви извинение, Сир, заради несдържаността, която проявих вчера при нашите обсъждания; знаей, че сте снизходителен, дори понякога твърде, но знаей, че това, което направих, е лошо и че моето държание бе в пълен разрез с изискванията за благопристойност на постъпките. Ето защо, ако Ви проявите добрината да не ме осъдите, то аз трябва да го направя сам и да Ви кажа, че намирам за твърде осъдителна моята невъздържаност..." Александър не се чувства оскърбен от волнодумството на своя съветник и му отговаря също на френски: "Скъпи приятелю, мисля, че сте съвсем луд! Как е възможно да се замисляте и да се обвинявате за нещо, което е най-доброто доказателство за интереса Ви към мен и за това, че милеете за общественото благо?... Като споря с Вас, трябва да отдам заслуженото на чувствата, от които се ръководите. За бога! Вече не искам никакви обяснения като тези, които толкова малко прилягат на нашето приятелство. Което не подхожда да се прави публично, прекрасно може да си намери място, когато сме насаме, и най-доброто доказателство за приятелство, което можете да ми дадете, е да ме хокате яко, когато заслужавам това. Сбогом, скъпи приятелю. Ваш до живот: Александър."

Една друга личност гори от желание да участва в работата на "Тайния комитет". Това е някогашният учител на Александър, Лаарп, който е станал член на швейцарската Директория и смята, че повече отвсякога му подхожда да направлява решенията на младия владетел. Той

съобщава с писмо на бившия си ученик, че би желал да го види, за да му засвидетелства лично предаността си. Александър, разбира се, го кани в Санкт Петербург. Швейцарецът пристига, горд в униформата си с бродиран колан и сабя, която се удря в прасеца му. В началото Александър се отнася с недоверие към този дърдорко, когото навремето е слушал с младежко вдъхновение. Той го държи предпазливо настрана от сбирките на групата, като в същото време му осигурява място в работния си кабинет. Александър скоро установява, че Лаарп за няколко години се е променил неузнаваемо. Този простосърдечен приятел сега му препоръчва да се пребори с природната си свенливост и винаги да се държи твърдо, като началник, с орлов поглед. Лаарп се смесва с множеството на царедворците и наблюдава държанието на своя "питомец" и след това му прави писмено строги забележки. За малко да започне да му пише бележки за поведение. Веднъж, казва той, императорът влезе в салона с твърде колеблива стъпка, друг път неуместно се изчерви и поздрави присъстващите много бегло, много нервно, в даден важен случай би било по-добре да се покажеше публично с императрицата. Обобщавайки впечатленията си, непоправимият ментор пише на Александър: "Струва ми се, че за Вас е особено важно да се държите като император и когато се появявате публично, и когато разисквате с хора, на които сте поверили високи длъжности... Когато ръководителят на една нация се представя, говори и действа като такъв, той трябва, съгласно живописния израз на Демостен, да е облечен в достойнството на страната си... Вашата младост, Сир, Ви налага още повече да не се отпускате в това отношение... Нека тези, които Вие сте поставили начело на службите в администрацията, свикнат с мисълта, че те са само Ваши представители, че Вие имате право да знаете всичко и че искате да го оползотворите. По този въпрос - никакво отстъпление." Що се отнася до управлението на страната, демократът Лаарп го схваща като абсолютна власт. "В името на Вашия народ, Сир, пише още той, запазете непокътната властта, с която сте облечен... Не допускайте да Ви води отвращението, което Ви вдъхва абсолютната власт. Имайте смелост да я запазите цяла и неделима, тъй като конституцията на Вашата страна законно Ви я дава." Другаде Лаарп твърди, че "нацията ще погледне с лошо око на всяко ограничаване на императорската власт в полза на някакво гражданско общество". Накрая той забравя теорията за разделение на властите, която е преподавал на ученика си, и го съветва да упражнява "строго наблюдение над съдилищата", докато те не започнат да действат така, както му е угодно на него.

Тези твърдо формулирани принципи огорчават Александър - читателят на Монтескьо и Волтер, но удовлетворяват Александър - наследника на руската корона. Макар да изповядва републиканския морал, той не забравя нито за секунда, че е монарх само по божията воля и на никой друг. Александър обича свободата, но само като тема за безкрайни разговори. Красотата на тази идея е в невъзможността да бъде осъществена. Няколко години по-късно княз Чарториски казва за Александър: "Той би се съгласил всички да са свободни, но при условие че те изпълняват доброволно само неговата воля."

Впрочем и останалите членове на "Тайния комитет", дори когато мислят за социална промяна, имат предвид тя да бъде контролирана и да се извършва по волята на владетел с желязна ръка. Строганов изравя паметната бележка, изготвена навремето от Безбородко, и изтъква пред Александър положителните ѝ страни. Ала в този документ пише: "Русия трябва да бъде самовластна държава. И най-лекото посегателство срещу самодържавието би довело до откъсването на няколко провинции, би отслабило държавата и би предизвикало неизброими обществени бедствия." Въпреки наложения железен обръч от почти

религиозната почит към царя, миропомазаният от Бога, символът на националното единство, съветниците на Александър полагат усилия да подобрят с частични мерки съдбата на своите сънародници. Но резките обрати у Александър спъват работата им. Често пъти той отказва да обнародва решение, което е взето предната вечер. По всяка вероятност страхът на императора да премине към действие е последица от неговата неискреност. Както му е противно да казва "да" или "не", така е колеблив и когато трябва да сложи подписа си под някой документ Той се чувства добре само при неяснота на чувствата и думите.

Но от дългите нощни спорове все пак се раждат няколко решения. На 8 септември 1802 година императорът определя функциите на Думата. Тази висша инстанция, наговарена да обнародва императорските декрети, да контролира администрацията и да изпълнява функциите на върховен съд, трябва, според замисъла на Александър, да бъде независим орган. Ето защо той избухва, когато прочита в документа, който му представят, утвърдената формула: "На нашия Сенат." "Как така нашия Сенат?", се провиква той. Сенатът е върховен пазител на законите. Той е създаден, за да ни ръководи и учи. Той не ни е подчинен!" Театралното възмущение на Александър силно впечатлява сътрудниците му и още веднъж доказва актьорския му талант.

С императорски манифест, обнародван в един и същи ден с декрета за преустройството на Сената, се съобщава, че се създават осем министерства на мястото на колегиумите, учредени от Петър Велики. Седем портфейла са поверени на стари, залязващи сановници, които Александър ненавижда. За един от тях, Задовски, императорът казва: "Той е нула и стои в министерството, само за да не се разкреши, ако бъде махнат." Само един от близките приятели на Александър, Кочубей, получава министерски пост - осмият, този на вътрешните работи. Другите трима членове на "Тайния комитет" трябва да се задоволят с ранг на заместник-министри. Като издига на почит няколкото "вкамелости", Александър, все така мекушав и уклончив, се надява да ги разоръжи и да запази за своите млади приятели действителното ръководство на ведомствата. По-късно ще се опита да се освободи безболезнено от подобни и неспособни, но оцеляващи старци. Този начин да щади при всички обстоятелства и вълка, и агнето, тревожи Строганов, който отбелязва: "Не мога да не посоча колко са мъгляви идеите на нашия император." Воронцов, от своя страна, отбелязва: "Господин Кочубей бе впечатлен от безредието в проектите на императора. Нямал никакъв план, налучквал, опипвал всякакви възможности, тъй като не бил много сигурен в това, което върши."

Други, трудно изготвени решения, се отнасят до преустройството на държавното образование. То се районира на шест области със свои университети, лицеи и земски училища. Обаче Александър е против откриването на военни училища в провинциите и против подготовката на офицери в лицейте, защото смята, че обучението на бъдещите военачалници трябва да става в Санкт Петербург - пред неговия поглед, както по времето на дедите му. Все това люшкане между новаторството и традицията, между желанието да върви напред и опасението да не загуби дори частица от своята власт. Но голямата грижа на императора е дълбокото преустройство на обществото и главно проблемът за крепостничеството. Крепостници са девет десети от руското население. В действителност не става дума за същинско робство, тъй като селяните, макар и обвързани със земята, са запазили през вековете известна автономия в селата. Но нямат никакви граждански права. Изцяло са подчинени на волята на помещика и се третираат буквално като човешки добитък, гарант на неговото благоденствие. Той може да ги продава заедно със земята, да ги изпраща

на военна служба за двацет и пет години, да ги наказва по своя прищявка, или да ги жени, както и когато реши. Забранено му е единствено да раздава "правосъдие чрез смърт". От времето на Петър Велики крепостниците са определени като нова единица при данъчното облагане. А какъв по-хубав подарък един владетел може да направи на трона от един "пакет" крепостни селяни в някой кът на империята? Екатерина II раздава на своите фаворити осемстотин хиляди крепостни, Павел I - сто и петнайсет хиляди за четири години. Така далеч от столицата се създават огромни имения от земи и крепостници. Помещчиците от голямото добро утро никога не посещават своите имения, не знаят нищо за своите селяни. Те поверяват управлението на всичките си имоти на управители, които също невинаги са на мястото си. В много случаи земеделците остават без всякакви указания и обработват земята лениво и неумело. Хиляда и петстотин земеделски собственици си разделят една трета от всички крепостници в Русия, като на всеки господар се падат средно по две хиляди и петстотин души. На по-ниското стъпало са още две хиляда по-дребни собственици, с около по седемстотин mužiци. Седемнайсет хиляди дребни собственици се задоволяват с по двеста души и живеят скромно в провинцията. Най-долу на стълбицата са около двеста хиляди съмнителни дворяни, затънали в дългове, които вегетират върху малкото си парче земя, заобиколени от група изгладнели mužiци. Но независимо от материалното си положение, никой от тези господари не се възприема като човек от еднакво тесто с крепостника. Дворяните се обличат по европейски, живеят в епохата на Александър, а mužiците са облечени в дрипи и живеят във времето на цар Петър Велики. Дели ги непреодолима пропаст. Общото между тях са само езикът, който говорят, и религията, която изповядват. Голям брой помещчици се изразяват по-добре на френски, отколкото на руски. Всъщност благоденствието на селянина зависи от характера и богатството на стопанина. Ако господарят е добронамерен, селянинът се чувства като част от голямо семейство, защитен от всякакви удари на съдбата, като се започне с глада. Ако господарят е жесток, животът на селянина става ад и той понася всекидневни наказания, включително и телесни. Най-мизерно е положението на крепостната домашна прислуга. Тя е по-близо до господаря от останалите селяни и е пряко подчинена на неговите деспотични настроения. В големите домове прислугата е многобройна. Сред слугите и слугините се ширят ленност, пианство, поквара. Господарите могат да ги продават, купуват, разменят, залагат на хазарт. Вестниците поместват обяви за този вид търговия: "Продават се: готвач, момиче, което умее да шие, стар шкаф -"

Налага се да се сложи край, колкото е възможно по-бързо, на костеливия въпрос за крепостничеството, който нито Петър Велики, нито Екатерина Велика успяха да решат, преценява императорът. Всички членове на "Тайния комитет" осъждат единодушно тази анахронична институция. Чарториски заявява: "Крепостничеството е толкова ужасно нещо, че никакво съображение не би трябвало да попречи да бъде изкоренено." Според Кочубей то е "голямо безчестие", от което Русия може само да се изчерви. Носилцев се съгласява с това. А Строганов, който притежава край Урал огромни земи с четирийсет и пет хиляди mužiци, се провиква на едно заседание на групата в присъствието на Александър: "Милиони хора усещат бремето на своето робство. Между тях и родените потисници цари ненавист; но пък най-голямата част от богатствата на империята идва от техния труд и те не бива да бъдат обезсърчавани!" Младите законодатели се впускат в работата с похвален ентузиазъм, ръководени от принципите за равенство и справедливост. Но много скоро възторгът им се охлажда. Обзема ги страх, като си помислят какви пукнатини нововъведението може да

причини в обществото. Буйният Строганов слага сурдинка на въодушевлението си; той настоява "да се щадят собствениците" и да се стигне до предложената цел "без сътресения, на безболезнени етапи". Според него е важно преди всичко да не се раздухва въпросът, за да не се разтревожат мъжиците. Лаарп съветва "да се подходи безшумно, без да се посяга на собствеността, без да се говори за свобода или освобождаване". Кочубей също е в отстъпление заради огромните препятствия, които трябва да се преодоляват. Според него крепостничеството, макар и осъдително, "почива на един ред на нещата, който е рисковано да се променя". Накрая всички се съгласяват, че е добре да се избегне една насилствена реформа. В действителност те искат да се откажат от правата си върху селяните като помещици, но не и от правата си като собственици на земята, която селяните обработват. А е немислимо да се освободи един селянин, без да му се даде възможност да притежава земя. Още по-немислимо е да се отнеме част от собствеността на помещика в полза на крепостника. Собственикът смята, че земята е част от неговия капитал, че е основата на неговото богатство, на неговия престиж, естествен източник на доходите му. Според крепостника пък тази земя, копана и засявана от неговото семейство, от бащи и синове векове наред, е станала негова. "Ние сме ваши, казват крепостниците на помещиците, но земята е наша." След дълги колебания Александър се отказва от единствено възможното решение: освобождаване на селяните без раздаване на земята. Следователно, всичко остава, както в миналото. Още един балон, пълен с въздух, който издиша. Все пак за чиста съвест членовете на "Тайния комитет" вземат някакви второстепенни мерки, слаби полумерки на едно положение, срещу което уж се бунтуват: забранява се да се раздават земи и крепостници срещу услуги към държавата, забранява се във вестниците да се поместват обяви за покупка или продажба на хора, разрешава се на търговците и буржоата да придобиват земи и крепостни - тази привилегия са имали досега само дворяните. Според Александър последното решение ще насърчи създаването на дребна собственост. И най-сетне, с указ от 4 март 1803 година, в допълнение към императорски декрет от 20 февруари 1802 година, се определят условията за доброволно освобождаване на крепостниците от помещика, така че да се създаде новата класа на "свободни земеделци". Но административните формалности за такова освобождаване са твърде сложни и (все същата спънка) нищо не е предвидено, за да се даде възможност на крепостниците да купят парчето земя, която обработват. Ако бъдат освободени, те са осъдени на глад. Освен ако бъдат ангажирани като прислуга. Малцина ще се възползват от тази прибързана и незавършена мярка. "Тайният комитет" се задъхва. Там вече дори не се говори за конституционна монархия. След трийсет и шест заседания за две години и половина сбирките прекъсват от само себе си, без Александър да го е изискал. Междувременно разочарован, Лаарп си заминава за Швейцария.

Съветниците са дотегнали на императора и той все по-упорито и надъхано се придържа към своите императорски пълномощия. Когато министърът на правосъдието Державин се осмелява да му противоречи за някаква дреболия, Александър разгорещено му отвръща: "Все искаш да ме поучаваш! Самодържец ли съм, или не? Ами да, аз правя, каквото искам."

Това не пречи на императора да се показва крайно любезен към семейството си. Най-напред към майка си, която той обгражда с внимание и на официални церемонии даже ѝ дава път пред императрицата. После и към съпругата си, към която се отнася нежно и почтително, макар че ѝ изневерява. По темперамент е като пчелите, събира мед неуморно, с охота минава от завоевание към завоевание, като често се задоволява само с това да се хареса, без да търси облаги. По същия начин ухажда жените на двамата си приятели

Строганов и Кочубей, създава временна връзка с френската лирична актриса, госпожица Филис, попада под чара на друга френска актриса, мадам Шьовалие, въздиша в краката на трета - прословутата госпожица Жорж, влюбва се мимолетно в мадам Бахара, мадам Кремер, мадам Северен, мадам Шварц, чиито съпрузи отвърщат погледите си, а към малката си сестричка Екатерина изпитва двусмислена обич. Според Карамзин Екатерина "има огнен поглед и осанка на полубогиня"; според княгиня Лиевен има "ослепително свеж тен и най-красивите коси на света"; и по обща преценка е много привлекателна, има остър ум, много чете, но маниерите ѝ са резки, високомерни и понякога е дори непоносимо самоуверена. Нейното влияние върху императора се увеличава с годините. На него му харесват пухкавата ѝ грация и богатият, цветущ език. Докъде стига интимността им в тихите уединения, които толкова много им харесват? Александър ѝ пише на френски: "Сбогом, чар за очите ми, обожание за сърцето ми, светлина на века, явление на природата, или по-добре казано - Бизиама Бизиамова със сплескан нос... Какво прави скъпият нос, който ми е толкова приятно да сплесквам и да целувам?... Ако сте луда, то поне сте най-възхитителната луда, която някога е съществувала. Луд съм по Вас... Нужно ми е да ме обичате, за да съм щастлив, защото Вие сте най-красивото създание, което някога е съществувало на света... Обичам Ви лудешки!... Фанатично се радвам, когато Ви виждам. След като съм тичал като обсебен, се надявам да се отморя чудесно в ръцете Ви." И в послепис: "Уви! Не мога да се възползвам от някогашните си права (става дума за краката Ви, разбирате нали?), да ги целувам най-нежно в спалнята Ви."

Но тази кръвосмесителна наклонност не може да задоволи Александър. Той има нужда да подпалва сърца около себе си. "Вие не разбирате чара на един разговор с жените, казва императорът на свой другар. Винаги искате да тласкате нещата твърде далеч." Обаче сам Александър тласка "нещата" доста далеч, избирайки си за метреса съпругата на един безупречен сановник, Мария Наришкина. Тя е дъщеря на голям полски княз, граф Четвертински, и засенчва, казват, всички жени в Двора. "Красотата ѝ е толкова съвършена, пише Виежел, че изглежда невъзможна, свръхестествена: съвършените черти на лицето ѝ и безупречната ѝ фигура се открояват с особена яркост." От своя страна, генерал Кутузов твърди, че "си заслужава да бъдат обичани жените, щом като между тях има толкова привлекателни създания като мадам Наришкина". След като навремето възпя "Психея" в лицето на бъдещата императрица Елисавета, поетът Державин възпява сега "Аспазия" в лицето на фаворитката. Той възхвалява "нейните огнени черни очи" и "закръглените ѝ сладни гърди". Тоалети с изискана простота подчертават формите на тялото и блясъка на лицето ѝ. На приемите в двореца тя се появява неизменно в бяла рокля с меки гънки, без никакъв накит. Неин образец е мадам Рекамие. Зад тази голяма грация са скрити голямо желание за удоволствия, повърхностен ум, абсолютна незаинтересуваност от политиката. Мария Наришкина не претендира за роля на тайна съветничка и никога не дотяга на императора нито с молби, нито със съвети. Когато е с нея, той не размишлява, не се терзае, просто се отморява. Жозеф дьо Местр, министър на краля на Сардиния, описва по следния начин новата фаворитка в писмо до своя владетел: "Съвсем не е Помпадур, съвсем не е Монтеспан; по-скоро е Ла Валиер, само че не куца и никога няма да стане кармелитка."

Богатството на Наришкини е неизмеримо. Ето защо Мария Наришкина не проси никакво благодеяние от своя височайш любовник. Всичко, което би могла да пожелае, тя вече го има. Съпругът ѝ е началник на ловния парк на Негово величество. От един век името на Наришкини фигурира в летописите на руския Двор. Никой не може да забрави, че Наталия

Наришкина е майка на Петър Велики и че Лев Нарискин, с прякор Арлекин, е бил титулованият шут на Екатерина Велика. Рояк интенданти, секретари, компаньонки и артисти придружават Нарискини по време на пътуване. На трапезата им се поднасят руски, френски и италиански блюда. Оркестър от четирийсет музиканти развлича сътрапезниците сред изобилие от екзотични цветя и плодове. Приемите си дават както в Русия, така и извън нея. Нарискини притежават замък във Флоренция, вила "на чист въздух" във Фиезола, замък в Санкт Петербург на река Фонтанка, и лятно жилище на Крестовския остров. Лятната вила е просторна сграда със зелен купол и римски портик с бели колони, съвсем близо до лятната резиденция на императора, която се намира на отсрещния бряг на приток на Нева, на Каменния остров. Александър трябва да мине само по един дървен мост и е вече при метресата си. Салоните са огромни, таваните са украсени с алегорични рисунки, тапетите са от дебела дамаска, мебелите - масивни, огледалата - матови. Когато има прием, Негово величество открива бала с Мария Нарискина с полка, а съпругът ѝ поклаща глава, разнежен. Други вечери императорът се оттегля с нея незабавно в будоар, който тя е подредила за срещите им. Там всичко е просто, интимно, уютно. Мария Нарискина казва, че на това тайно място тя най-сетне си е у дома и убеждава любовника си и той да се чувства така. Александър е хладен по темперамент и е благодарен на своята метреса, че събужда у него пориви, от които сам се изненадва. В това второ домашно огнище той намира топлина и притегателност, каквито брачното огнище му отказва. Елисавета понася измяната достойно, но пише на майка си: "Прощавам всичко на една жена, освен това да прелъстява женен мъж, защото не могат да се предвидят гибелните последствия." Когато узнава, че най-сетне Мария Нарискина е заченала от него, Александър ликува. Фаворитката осведомява лично императрицата за своето "интересно състояние". Елисавета, която все още няма деца, страда и се възмущава. "Казах ли Ви, скъпа мамо, пише тя на френски до майка си, че тя (Мария Нарискина) прояви безсрамието да съобщи най-напред на мен за своята бременност, която толкова леко е напреднала, че прекрасно можеше и да не узная. Намирам, че за такова нещо е нужно дебелоочие, каквото не мога да си представя. Беше на един бал и тогава още нищо не се забелязваше, както и сега... Тя много добре знаеше, че на мен ми е ясно откъде идва тази бременност. Не знам какво ще стане и как ще свърши, но знам, че няма да си влоша характера, нито здравето заради едно същество, което не заслужава... Прибавете към това, че императорът пръв стана за присмех и изговаря думи, наистина възмутителни за човек, който би трябвало да спазва правилата, нравите, без които не е възможен никакъв ред."

И наистина, Александър е много горд с бащинството и даже се надува пред околните. Детето, момиченце, е кръстено София. От дома със зеления купол императорът праща бележка на сестра си Екатерина: "Пиша Ви от дома си. Моята другарка и моето дете са във Вашите нозе и Ви благодарят, че не ги забравяте... Щастието, което вкусвам в моето малко семейство, и обичта, която Вие ми засвидетелствате, това са единствените прелести в живота ми." Да, в прегръдките на красивата и не много интелигентна Мария Нарискина Александър забравя великолепието и порядките на Двора, стените на императорския дворец, между които обитава кървавият спомен за неговия баща, забравя дори жена си, която бе до него през нощта на убийството, и която, макар да го познава отлично, не е в състояние да му помогне да се излекува от натрапчивите мисли. Дали го иска или не, тя му е съучастник. Тя участва и в угризенията му. Само далеч от нея може да бъде друг човек. Нов. Без спомени. Но Александър не изоставя напълно жена си, той не избира, а води успоредно два живота, които се допълват. Както и преди, почти винаги е с императрицата на трапезата и публично я

обгражда с голямо внимание. Дори от време на време я посещава в леглото. Защото макар да е очарован, че Мария Наринкина го дарява с извънбрачни дечица, той все пак се надява, че Елисавета ще му даде законния престолонаследник. Елисавета, от своя страна, се отдава на нежните си чувства към един гвардейски офицер с хубава външност, Алексей Охотников. Но той загива загадъчно, убит с нож на излизане от театър, и императрицата му издига паметник, дело на скулптора Мартос. Паметникът изобразява плачеща жена в подножието на прекършен дъб. Гласността, която интригата получава в обществото, не обезпокоява Александър. Той отдавна проповядва пред жена си теорията за взаимната свобода и дори насърчава нейната измяна, за да оправдае своята. Според барон дьо Барант даже е имало писмено съгласие между двамата съпрузи "в подкрепа на тази свобода". Впрочем салонните и креватните игри на Александър са само производни на истинската му страст: политиката. С изчезването на "Тайния комитет" той не е загубил апетита си за власт. Тъкмо обратно. Преустройва министерствата, отстранява стари служители, за да ги замени със свои млади приятели. Но както и преди, сам решава всичко. И тези лъкатушения, тези обрати не се харесват на никого. Новите хора, както и хората от "века на баба" забелязват, че не могат да упражнят никакво влияние върху него. Александър дразни младите с голямата си почит към старите, а старите - с приятелството си с младите. След като е изслушал с пламнали страни и навлажнени очи демократичните речи на един от своите довереници, той е вече на страната на адютантите си Уваров и Пьотр Долгорукий, които, проникнати от назадничави идеи, го умоляват да не се впуска много далеч по пътя на прогреса. И императорът клати глава, подкрепя, благодари им за безкористните мнения. Същото поведение демонстрира и когато посещава майка си, вдовстващата императрица, която настръхва от всяка реформа. Антагонизмът, който усеща около себе си, засилва вродената му колебливост. Теглен и отляво, и отдясно, той излиза от затрудненията само с полумерки и скрити заобикалки. Александър започва скоро да се съмнява в резултатите от вътрешната си политика и замисля да си навакса с дипломатически успехи на световната сцена.

БОЙНОТО КРЪЩЕНИЕ

Възможно е да се обичат парадите и да се ненавижда войната. Такова е мнението на Александър, който се увлича по красивите униформи, безупречния строй, по умелите маневри, изпълнявани блястящо и точно, а военните авантюри по бойните полета го отблъскват. Главната му идея е да установи миролюбиви отношения с всички съседни държави. Императорът се съгласява да включи Грузия в пределите на империята, само защото тази страна, раздирана от династически борби, сама е поискала неговата протекция. Но пред всички други държави обявява, че няма намерение да разширява територията на Русия. Първата мярка на умиротворение, която императорът взема, е да подпише договор с Англия на 5 юни 1801 година. Той възстановява дипломатическите отношения с Австрия и уверява Франция в добрите си намерения спрямо нея. Приемайки генерал Дюрок, натоварен от Първия консул да го поздрави по случай възшествието му на престола, Александър проявява голямо любопитство да се запознае с този представител на следреволюционната фауна. Той се разхожда с Дюрок из алеите на летния парк, отрупва го с хиляди любезности и го нарича "гражданино", без да подозира, че това обръщение отдавна е изоставено от антуража на Бонапарт. Накрая Дюрок, раздразнен, почтително му го напомня. Но Александър е по-голям републиканец от госта си и продължава възторжено да го засипва с "гражданино". За момент Дюрок допуска, че събеседникът му е толкова сърдечен, защото е обзет от идеята за френско-руски съюз. Обаче, когато му намеква какви изгоди може да извлече Русия за морската си търговия от евентуална френска протекция в Средиземно море, Александър възразява: "Не искам нищо за себе си, искам само да допринеса за спокойствието на Европа." А когато Дюрок се готви да се сбогува, без да е получил никакъв точен отговор, Александър добавя кротко: "Кажете на Бонапарт, че той не трябва да се възприема като човек, който иска да завладява."

Скоро посланикът на Русия в Париж, Количев, е сменен с неблагоприятно положение към Първия консул граф Морков. В Санкт Петербург Адам Чарториски поема Министерството на външните работи след отстраняването на граф Александър Воронцов (брат на посланика в Лондон). Отдавна императорът го смята за най-добрия си съветник в дипломацията. Но той знае, че Чарториски, благоразумен и честен мъж, има според руснаците един голям недостатък: прекомерната си любов към Полша. Той всецяло е предан на своята родина и се надява, че един ден императорът ще коригира несправедливата подялба на нещастната му родина и ще възстанови историческите ѝ граници. Макар и да е привърженик на справедлива външна политика, Александър знае, че не може и дума да става Русия, Австрия и Прусия да се откажат доброволно от полските провинции, които навремето са анексирани. Докато Чарториски, обсебен от нереалния си проект, би искал да попречи на сближението между Русия и германските държави, император Александър полага усилия да се разбере с тях, за да постигне по-добро равновесие между европейските сили. Много бързо му става ясно, че подписаният мир в Амиен между Англия и Франция е само временно примирие в техния конфликт. Освен това, като син на вюртембергска принцеса и съпруг на баденска принцеса, той не може да се дезинтересира от съдбата на тези две малки държави, непрекъснато

заплашвани от Франция; той разширява обхвата на своя интерес и в топлите си чувства включва останалите германски държави, естествени крепости на Русия срещу френските амбиции. Вдовстващата императрица, чувствителна към всичко, което е германско, упражнява морален натиск над Александър, което още повече му помага да се противопоставя на вижданията на Чарториски. Той пише до посланика си в Париж: "Вие ще отбележите почтително от мое име пред френското правителство колко уместно би било да не се притиска докрай Дворът във Виена и да не му се дават облаги, каквито винаги носи оскърбената справедливост. В този момент е по-необходимо от когато и да било, навсякъде да се прилагат справедливост и умереност." И винаги ръководен от предпочитанията си към Германия, той мечтае да се запознае с потомъка на Фридрих Велики и да види колко добре ще се представят великолепно обучените пруски пехотинци.

Без да предупреди нито Чарториски, нито Кочубей, Александър се възползва от едно свое пребиваване близо до западната граница на империята, за да посети крал Фридрих Вилхелм III и пруската кралица Луиза в Мемел на 29 май 1802 година. Срещата надхвърля всичките му очаквания по пищността на приема и топлотата на изразените чувства. В продължение на седмица парадите, маневрите, вечерите, баловете, разходките из полето му предлагат случаи да очарова домакините. Графиня Вос, главна учителка на кралица Луиза в Двора, отбелязва в своя дневник: "Императорът е много красив рус мъж, с привлекателно лице, но има лошо държание. Навярно има прекрасно сърце, чувствително и нежно. Във всеки случай той е крайно предразполагащ и услужлив." И няколко дни по-късно: "Императорът е най-любезният човек, който можете да си представите. Чувствата и мислите му са на честен мъж. Горкият, той е изцяло покорен и омагьосан от кралицата." И наистина, Александър най-напред е пленен от двайсет и шест годишната жена, красива, интелигентна, екзалтирана, която му заявява направо, че за нея той представлява съвършенството на Земята. "Никога не съм виждала Алпите, пише тя на брат си Георг, но видях мъжете, и поточно един мъж (Александър) в истинския смисъл на думата." Луиза лесно се възпламенява, а според думите на граф Симон Воронцов толкова обича да кокетира, че би била "щастлива и горда, дори ако накара някой лакей или просяк да се влюби в нея". Пред императора на Русия не се сдържа на едно място. Съпругът ѝ, отегчителният дебелак Фридрих Вилхелм III, я насърчава в името на политическите изгоди от едно нейно сантиментално завоевание. И Александър весело се включва в играта. Нищо не му харесва толкова, колкото размяната на галантни слова, влюбени погледи, двусмислени комплименти. Замаян от успеха си, забравя останалата далеч Мария Нарискина. Тази лека "фехтовка" го забавлява, но не възнамерява да стигне докрай. "Твърде рядко, пише Чарториски, непорочността на дамите, с които се е занимавал князът, действително е била застрашена." Когато кралица Луиза става твърде настойчива, императорът се затваря в обичайната си свенливост и студенина. Дори барикадира вратата на спалнята, да не би дамата да не се промъкне през нощта. Излишна предпазливост, защото очевидно "чародейката" е много романтична, т. е. чувствена. И тя като него се задоволява с това, че огънят между тях е запален. Взаимната им симпатия укрепва от съвпадението на платоничното ухажване. Отсега нататък за Александър ще има още една жена, която е "обожавал", без да я е докоснал. За него тя ще олицетворява Прусия с целия ѝ чар. И няма да може да отделя политиката от чувствата. Остава му едно единствено разочарование: от пруската армия, чиито възможности проследява по време на маневрите. Според него тя стои много по-ниско от руската. "Върнах се излекуван от мнението, което си бях създал за пруските войски", заявява той пред военния аташе на Австрия барон

Щутерхайм.

В идиличните разговори между Александър и кралица Луиза е засяган и въпросът за Европа. Но владетелите не са взели никакво решение. Това не пречи на Чарториски да напише на френски до императора след завръщането си: "Възприемам тази среща (в Мемел) като едно от най-злополучните събития, случили се на Русия. Близкото приятелство, което Ваше Императорско Величество си създаде с краля (и подразбираемо с кралицата), направи така, че Вие вече не гледате на Прусия като на политическа държава, а като на личност, която Ви е скъпа и към която смятате, че имате специални задължения." Граф Симон Воронцов му приглася, като обявява, че въпросното пътуване е "най-безразсъдната постъпка, която може да се измисли", защото разрушава равновесието между Русия и Австрия и подтиква последната да приеме всички изисквания на Бонапарт като цена за спокойствието си. "Владетелите от целия свят идваха при покойната императрица (Екатерина), пише той на приятеля си Строганов. Сега императорът на Русия отива при тях."

Александър се отнася с безразличие към протестите на своето обкръжение и продължава да си мисли, че като е любезен към всички, ще остане настрана от един общ конфликт. Обаче опасността се откроява все по-ясно. Бонапарт се обявява за Първи пожизнен консул и амбициите му растат заедно с почестите. Мирът, постигнат в Амиен, е погазен и приготовленията за война във Франция и Англия се подновяват. Александър е обезпокоен от положението в Проливите, което осигурява достъп до Балтийско и до Черно море Той съобщава на френското правителство чрез посланика си: "Императорът, доволен от пая, който Провидението му е отредило, не мисли да се разширява в никаква посока; той разчита, че никой няма да се разширява за сметка на Турция." Бонапарт си прави оглушки; после изисква да бъде отзован руският посланик, който е станал много настоятелен. Александър удовлетворява искането на Първия консул, но присъжда на посланика Морков знаците на ордена "Свети Андрей", а в Париж изпраща господин Убрил като обикновен посланик. И двете страни все още са леко засегнати. Но Александър споделя в писмо до Лаарп: "И аз като Вас, скъпи приятелю, промених мнението си за Първия консул. Откакто е издигнат за пожизнен консул, воалът падна и оттогава върви от лошо към по-лошо. Той сам започна да се лишава от голямата слава, която можеше само да жъне, славата да докаже, че е работил не за себе си, а само за благоденствието и за величието на родината си. И верен на конституцията, в която сам се закле, да предаде властта след десет години... Сега той е един от най-известните с лоша слава тирани, каквито историята е раждала." Въпреки това отвращение, което декларира неофициално, императорът възнамерява да прояви хладнокръвие пред обезпокоителното издигане на "корсиканеца". През януари 1804 година генерал д'Едувил, представител на Франция в Санкт Петербург, пише на Талейран: "Според мен слуховете, които се разпространяват за враждебните намерения на Русия, са неоснователни; те се пораждат единствено от военната надменност на английската страна."

Но малко след това - нова експлозия в Санкт Петербург: дук Ангиен е отвлечен в Етенхайм, на територията на Баден, и убит в Париж без съд и присъда на 21 март 1804 година и заровен в траповете на Венсенската гора. Според Александър дук Ангиен, който принадлежи към фамилията Бурбон Конде, е личност с имунитет. Монархическа солидарност свързва Двора на Русия с младия принц. Впрочем той е посетил Санкт Петербург по време на царуването на Павел I и е очаровал императора, императрицата и великите князе през краткия си престой край бреговете на Нева. Посягайки на живота му, Първият консул е извършил светотатство. Императрица Елисавета пише до майка си: "Трябва

най-напред да Ви съобщя това, което занимава всички тук от три дни насам и не ми излиза от главата; това е смъртта на горкия дук Ангиен. Потресена съм." А Жозеф дьо Местр пише: "Възмущението е огромно. Нашите добри императрици плакаха. Великият княз е яростен, а Негово императорско величество е дълбоко натъжен. Дворът вече не приема представителите на френската легация..." Александър обявява веднага седемдневен траур. В католическата църква в Санкт Петербург е отслужена заупокойна литургия в присъствието на императорското семейство, царедворците и дипломатическото тяло. Над празния ковчег е поставен надпис *Quem devoravit bellua corsica* (На жертвата на корсиканското чудовище). Вечерта на прием у княз Биелоселски всички присъстващи са в траурно облекло. Когато мадам д'Едувил се появява, всички са възмутени, че съпругата на представителя на Бонапарт е в ярка рокля. И мъжете, и дамите спонтанно ѝ обръщат гръб.

На 17 април императорът свиква извънреден съвет в Зимния дворец, който да обсъди какво отношение да се вземе по "възмутителния произвол на Бонапарт". В момент на гняв той диктува на Чарториски следната бележка: "Негово Величество не желае да поддържа в бъдеще отношения с едно правителство, което не признава никакви спирачки и никакви задължения, което е опетнено с едно чудовищно убийство и може да бъде смятано само за свърталище на разбойници." Но в хода на разискванията Александър си възвръща спокойствието и признава, че неговият изблик може да предизвика война, за каквато Русия не е готова. В крайна сметка инициативата на Бонапарт не го оскърбява директно. Политиката на Русия не трябва да се затормозява от чувства. Единодушно се приема компромисно решение да се напише протестна нота, която господин Убрил ще връчи на френското правителство, и друга до Диетата в Ратисбон. Нотата до Париж гласи: "Негово Императорско Величество научава с учудване и болка за събитието, станало в Етенхайм, за обстоятелствата, които са го съпътствали, и за последвалия огорчаващ резултат... За съжаление Негово Величество вижда в това събитие едно колкото неоснователно, толкова и очевидно нарушение на правата на човека и на една неутрална територия, нарушение, чиито последствия трудно могат да се изчислят, и което, ако се погледне на него както трябва, би свело до нула сигурността и независимостта на суверенни държави... Негово Величество е убеден, че Първият консул ще побърза да се вслуша в справедливите оплаквания на германския корпус и ще осъзнае, че е наложително бързо да използва най-ефикасните начини, за да успокои правителствата за всички опасения, които им създаде, и да сложи край на този начин на действие, твърде обезпокоителен за тяхната сигурност и независимост в бъдеще."

Тази нота, в крайна сметка с доста умерен тон, уязвява гордостта на Бонапарт и той се разпорежда Талейран да отговори в същия дух. Но Талейран се увлича в своята речовитост и пише на 16 май 1804 година: "Ако настоящата цел на Негово Величество императора на Русия е да създаде нова коалиция в Европа и да възобнови войната, за какво тогава са напразните претексти и защо да не действа открито? Колкото и дълбока болка да почувства Първият консул от евентуално подновяване на военните действия, той не би позволил на никого да се намесва във вътрешните работи на страната му. И както той въобще не се меси в решенията или мненията, които могат да разединят Русия, така и Негово Величество императорът няма никакво право да се меси в решения и мнения, които могат да разединят Франция... Оплакването, което Русия повдига днес, навежда на въпроса, дали когато Англия размишляваше по убийството на Павел I и стана известно, че авторите на заговора са на една левга от границите, бе направено нещо, за да бъдат те заловени."

Последната част от нотата е поместена в Льо Монитор. Тя съдържа, според императора, тройно оскърбление: твърдението, че Павел I не е починал от апоплектичен удар, както е посочено в манифеста, а е бил убит; абсурдната инсинуация, че Англия е подготвила заговора; упрек към сина, че не е наказал убийците на баща си. Така след три години затишие, когато Александър можеше да повярва, че времето е заличило спомена за отцеубийството в паметта на всички, отново го сочат публично като съучастник в едно неизкупено престъпление. Талейран е напипал с коварна хитрост най-чувствителното място в неговата съвест. Александър обединява решението си в една заповед: посланикът на Франция, генерал д'Едувил, да напусне Санкт Петербург. През това време в Париж руският посланик, господин Убрил, напразно се опитва да намери форма за заглаждане на проблема. Но го отправят по кавалерски начин и той е принуден скоро да си поиска паспорта.

Междувременно Франция е обявена за империя. На 18 май 1804 година Бонапарт вече е Наполеон. Дори си подарява лукса да бъде коронясан от папата при изключителен блясък. Новият владетел, силен и високомерен, се налага над изумените древни монархии. Според Александър този безскрупулен авантюрист няма никакво право на мистична почит, с каквато по традиция са обградени коронованите глави. Той смята, че Наполеон е способен на всичко - престъпления, потъпкване на споразуменията, нарушение на дадената дума - само и само да постигне амбицията си на парвеню. "Колкото повече расте малодушието на французите, толкова повече обезумява този човек, казва барон Щутерхайм. Мисля, че ще полудее." Мъдрите нации трябва да се обединят, за да възпрат тази луда глава. Александър е склонен да мисли, че, без да има особени симпатии към англичаните, от тях ще намери най-сигурната подкрепа. Англия вече воюва срещу Франция, разсъждава той, и може само да бъде благосклонна към идеята за искрено договаряне. Англофилският му антураж го тласка в тази посока, като му изтъква сходството между интересите на двете страни. "Производството на Русия и това на Англия са взаимно допълващи се и намират в двете страни най-изгодните пазари на света, пише Симон Воронцов. Ние сме силни със сухопътните си сили, а Англия е най-голямата световна морска сила." Като ехо на тази оценка завърналият се на власт Уилям Пит заявява пред посланика на Русия, че "един добър англичанин трябва да бъде добър руснак и един добър руснак трябва да бъде добър англичанино, защото, ако двете нации се обединят, рано или късно ще повалят "колоса по мощ, амбиция и деспотизъм".

През септември 1804 година Александър и сътрудниците му решават да преминат към действия. Чарториски и секретарят му, италианският абат Пиатоли, изготвят "инструкция", която разяснява пред английското правителство руския проект: изтегляне на Франция в старите ѝ предели и ревизиране на пруските и австрийските граници; в случай на подялба на Турция някои територии да се дадат на Русия и на Австрия; да се създаде федерация от отделни държави под егидата на Русия върху останките от турската империя. Като излага своя грандиозен план, Александър набляга на факта, че "той не е противник на френската нация, а само на френското правителство". Доказателството? По силата на "инструкцията" освободените от властта на Наполеон народи ще получат либерален режим на управление, вдъхновен от завоеванията на Френската революция. Документът е категоричен по тази точка: "Далеч от идеята да се върнат старите злоупотреби в страните, които следва да бъдат освободени от робството на Наполеон, нито пък да се създаде положение, с което не могат да се примирят духовете, вкусили някакви форми на независимост, тъкмо обратно - да бъдат положени усилия да им се осигури действителна свобода." Освен това Александър препоръчва всички страни да приемат общ международен закон, основан на "задължението

никога да не се започва война, преди да са изчерпани всички други възможности, каквито може да предложи посредничество на трета страна". Понесен на крилете на мечтата, той замисля дори да бъде създадена "европейска федерация" от държави на добра воля: "След като са изпитали толкова тревоги и несгодите на несигурна или илюзорна независимост, по-голямата част от правителствата вероятно ще поискат да принадлежат към един съюз, който ще им гарантира във висша степен спокойствие и сигурност... Преди всичко тясната връзка между Дворовете на Санкт Петербург и Лондон би гарантирала дълготрайност на това състояние на нещата."

Новосилцев заминава на тайна мисия за Англия, въоръжен с тази "инструкция". Когато Уилям Пит се запознава с проекта на Александър, не може да сдържи усмивката си пред голямата му наивност. Какво! В Булон Наполеон усилено се готви за десант на английските брегове, съдбата на Англия се възприема само като ожесточена война с Франция, а пратеникът на императора е дошъл с предложение за пакт, според който една нация би трябвало, накратко казано, да чака, докато бъде нападната и победена, за да отговори. Обаче, за да не обезсърчи директно Новосилцев, той му заявява, че "за в бъдеще" подобна мярка би била благоприятна и Англия, разбира се, ще я приеме. Но всяко нещо с времето си. Засега става дума Австрия и Прусия да бъдат вкарани в съюза на добронамерените нации. Уилям Пит не се колебае да подсказе - за да се пребори със задръжките на руснаците, австрийците и прусите, Великобритания би могла щедро да субсидира съюзниците. След победата, казва той, светът ще се преустрои на здрави основи и мирът между народите ще се възцари след един конгрес на добронамерените владетели.

Между Русия и Австрия е подписан съюзен договор (ноември 1804 година); друг - с Швеция (януари 1805 година); трети - с Англия (април 1805 година). Липсва само споразумение с Прусия, през чиято територия трябва да премине част от руските войски. Но кралят на Прусия се люшка между желанието да участва в коалицията срещу Наполеон и надеждата - в случай че запази неутралитет - да получи ХанOVER именно от Наполеон. Неговите колебания са в интерес на замисленото от Чарториски, който не се е отказал от полския си проект. За да приключат пазарлъците с един подозрителен приятел, нужно е, казва той, "да се мине през тялото на Прусия", да ѝ се отнемат Варшава и Познан и Полша да се възстанови "под скиптъра на Александър". "Това е единственият начин, добавя той, да възкръсне Полша, забравена дори от Франция." Но руският Двор гледа с лошо око на този план. Самият Александър намира, че е брутален и рискован. Що се отнася до младия княз Пьотр Долгорукий, който критикува остро позицията на Чарториски, същият заявява направо пред Александър: "Вие говорите като полски принц, а аз говоря като руски княз!" Чарториски пребледнява и хапе устните си. Императорът не трепва. Кого от двамата си съветници одобрява той? Във всеки случай, ако Чарториски и Пьотр Долгорукий не са единомисленици по въпроса за Прусия, то по въпроса за Франция са на еднакви позиции. Единствено с военна сила може да се принуди Наполеон да промени завоевателната си политика. За да активизира съюзниците си, Англия отпуска на Австрия три милиона лири стерлинги и обещава толкова и на Прусия. Русия вече е получила своя дял.

Две руски армии са разположени на западната граница: едната, от петдесет хиляди души под командването на генерал Михаил Голенищев Кутузов, е готова да се свърже с австрийските сили; другата от деветдесет хиляди души, командвана от генерал Микелсон, трябва да тръгне срещу Прусия, при необходимост. В тила патриотичният възторг е огромен. Елисавета пише на френски до майка си: "Признавам Ви, мамо, че понастоящем с цялата си

душа съм на страната на Русия и че, колкото и да ми бъде приятно да видя Германия и да си мисля за нея, бих била много тъжна, ако трябва да напусна Русия завинаги и ако по някакви въображаеми обстоятелства трябва да решавам къде да живея, ще избира Русия."

Александър се готви да отиде при армията на Кутузов. За всеки случай той посещава един ясновидец, стареца Севастьянов, за да получи благословия. Човек може и да е волтарианец и пак да дава ухо на мистични предсказания. Старецът го зарича да не тръгва на бой срещу "прокълнатите французи". "Господ, казал той, ще му предаде Наполеон много по-късно." Александър е впечатлен от неговото пророчество и още по-горещо се моли по време на литургията в Казанския събор.

Императорът напуска Санкт Петербург смутен и обезпокоен от мисълта, че навярно ще се наложи войските му да завземат непокорна Прусия, отечеството на прекрасната кралица Луиза. Възможно ли е да не натъжава една толкова привлекателна личност? Още с пристигането си в Брест-Литовск той изпраща в Берлин любимия си адютант Пьотр Долгорукий със заповед да се опита с всички средства да преодолее задръжките на Фридрих Вилхелм III. Ако кралят не иска да участва в коалицията, нека поне разреши руските войски да преминат през територията му. Докато чака резултата от последната си постъпка, Александър се съгласява да почете с посещението си родителите на Чарториски в Пулави. Оттук по настояване на своя министър ще отиде във Варшава, където - защо не - да бъде коронясан за крал на Полша. Поляците ликуват пред перспективата за близкото възраждане на родината им. Но близо две седмици в Пулави Александър ласкае домакините за национализма им, но не дава ход на този проект. И неочаквано на 4 октомври заявява, че има намерение да отиде направо в Берлин, без да спира във Варшава, без да подписва резолюция, засягаща Полша. Това означава, че надеждите на Чарториски рухват. Той е разочарован и като полски патриот, и като руски политик. За пръв път императорът толкова явно се изплъзва от влиянието на своя министър. Александър, прикрит по характер, се преструва, че се вслушва в мнението на своето обкръжение, а после неочаквано измамва очакванията на ония, които са му се доверили, и взема най-неочакваното решение.

Провалът на претенциите на Чарториски радва групата на руските традиционалисти, към която принадлежи Пьотр Долгорукий. Пратеникът на Александър при краля на Прусия се оказва човек с късмет. Докато той се застъпва за руската кауза в Берлин, Наполеон чисто и просто завзема териториите на южна Германия, Фридрих Вилхелм III се разгневява и мигом разрешава на руските войски да преминат границата на Прусия, за да ударят по общия враг. Едно бреме по-малко на сърцето на Александър! По покана на Фридрих Вилхелм III той се запътва бързо към Берлин, за да проучат заедно мерките за отвърщане на удара. Зла беда за поляците и за Чарториски, мисли си той. Но сега на него му е нужен съюз с Прусия, която при случай би разполагала с армия от сто и петдесет хиляди души. Блестящ прием го очаква в Берлин на 25 октомври. Луиза се появява пред него с диадема на главата и с цялото сияние на хубостта си. Двамата владетели хулят Франция под разнежения поглед на младата жена. На 3 ноември 1805 година те подписват в Потсдам споразумение, по силата на което Прусия се включва в коалицията, без да се уточняват условията за нейното участие, и получава в замяна уверението, че ХанOVER й се полага след победата. Александър, винаги склонен към театрални демонстрации, изразява желание да се поклони пред останките на Фридрих Велики, за да се запечата доброто разбирателство. С Фридрих Вилхелм III и Луиза той се запътва в ледена нощ през безлюдните дворове на двореца в Потсдам към черквата на гарнизона. Тримата слизат в криптата с факли. Кралицата е с черна мантия и е много бледа.

В тишината на гробницата императорът целува саркофага на големия военачалник, от когото толкова са се възхищавали баща му Павел I, дядо му Петър III и баба му Екатерина II. Отправяйки молитва към покойника, той го призовава за подкрепа във войната срещу Наполеон. После стиска ръцете на приятелите си и тримата полагат клетва за вечна вярност.

Наполеон действа с присъщата си бързина и енергичност. След капитулацията при Улм австрийците претърпяват поражение при стените на Виена и отстъпват към Оломоуц, където вече се намира по-голямата част от армията на Кутузов. Александър се отправя бързо към този малък град в Моравия.

Още с пристигането си на 18 ноември той установява, че присъствието му не е достатъчно, за да омае войските. Макар да е първият руски владетел след Петър Велики, който се появява на бойното поле, нито един войник не е трогнат. Генерал граф дьо Ланжъорон, френски емигрант на руска служба, очевидец на войната през 1805 година, пише: "Учуден бях, както и всички генерали, че нашите войски посрещнаха императора толкова студено и с такава мрачна тишина." Войниците, недохранени, без топли дрехи и ботуши, мислят само как да мародерстват из селата. Дисциплината отслабва. Между руснаци и австрийци избухват свади. Офицерите трудно овладяват армията, "хранена със замръзнали картофи без сол". Впрочем офицерите също са недоволни. Императорът ги пренебрегва. "Проявяваше малко внимание към тях, пише още Ланжъорон, приемаше ги рядко, малко разговаряше с тях и запазваше всичките си любезности за петшест млади фаворити, за адютантите си, за всички с име Лиевен, Волконски, Гагарин, Долгорукий. Към тях проявяваше унизителна за старите генерали фамилиарност, а те пък забелязваха, че всички тези деца вземат на подбив държанието и маниерите им и че влияят на останалите." Тази свита на императора живее в превъзбуда и суетност, които граничат с безсъвестност. Младите адютанти с аристократични имена, стегнати в нови униформи с позлатени акселбанти, с шал около кръста и окичени с отличия гърди, се заричат да нанесат поражение на Наполеон, от което да не може да се съвземе. Те умоляват Негово величество да присъства лично на военните операции и дори да поеме командването им. Чарториски напразно съветва императора да не предприема такова нещо. Александър отказва високомерно да се вслуша в думите му. Отказва също да се вслуша в мъдрото мнение и на Кутузов, който се опасява да се включи в играта на Наполеон, приемайки една решаваща битка. Вместо това той предлага тактика на изчакване, докато пристигнат подкрепленията. Според императора тази прекомерна предпазливост граничи със страх. Руската армия, начело с императора, е способна на всякакъв героизъм. Ако някой се съмнява в това, значи че се съмнява в Русия. Старият генерал Кутузов, подпухнал, едноок, превива гръб пред младия си господар. Той е човек от старата гвардия и има почти религиозна почит към императорската воля. Впрочем още с пристигането на Александър и неговия австрийски съюзник той е главнокомандващ само по име. Никой не го слуша. Един ден си позволява да запита Негово величество какви са намеренията му за движението на войските и получава отговора: "Това не ви засяга!" "Младите около императора, пише Ланжъорон, осмиваха Кутузов и го наричаха генерал Ламбен; той нямаше власт и не го уважаваха."

Александър открито предпочита като военен съветник австрийския генерал Вейротер, човек ограничен, самодоволен и ласкател. Той съумява да спечели с хитри намеци уважението на бандата млади адютанти при главната квартира, сред които Пьотр Долгорукий е най-енергичният и най-амбициозният. На заседанията на военния съвет тези господа се кълнат само в новия началник на генералния щаб, истински представител на

виенската военна наука. Междувременно Наполеон, настанен в Брюн, си дава сметка, че, ако войната продължи, ще бъде принуден да поеме излишни рискове. На 25 ноември той изпраща в Оломоуц генерал Савари с двойна мисия: да предаде писмо на Александър с пожелание за добре дошъл и умело да се осведоми за числеността на вражеските сили и за състоянието на духа сред офицерите и войниците. В руския лагер никой и не помисля да спре генерал Савари на предните постове. Въвеждат го направо в главната квартира Той предава писмото на Наполеон до Александър, разговаря с офицерите, скришом наблюдава хората от войската и се оттегля, убеден, че руско-австрийските позиции са слаби. За френската страна това е забавна авантюра. В брой 30-и на Бюлетин на армията пише: "Беше лесно (на Савари) да разбере след тридневни разговори с трийсетина вятърничави младежи, които имат различни титли и кръжат около императора, че самонадеяността, неблагоразумието и необмислеността са водещи при вземането на решенията както във военния, така и в политическия кабинет."

От нахлуването си зад руските бойни линии Савари донася писмо от Александър до "шефа на френското правителство". В него не става и въпрос за възможност да се постигне примирие, но тонът е учтив: "Получих с голяма признателност писмото, което донесе генерал Савари, и бързам да Ви изразя цялата си благодарност. Нямам друго желание, освен да видя, че мирът в Европа е възстановен лоялно и на справедлива основа. Също така желая да ми се удаде случай лично да се сприятелим. Приемете моите уверения в това, както и уверението в моята най-висока почит. Александър."

Още щом връчва писмото си на Савари, Александър издава заповед до коалиционните въоръжени сили да тръгнат срещу неприятеля. Съобразно неговото изискване, всички полкове трябва да се придвижват с еднаква крачка, като на парад. На 28 ноември, близо до Виши руско-австрийските войски с голямо числено превъзходство влизат в схватка с няколко френски ескадрона и ги разбиват. Тъкмо тук Александър, в плен на голяма младежка радост, получава бойното си кръщение. През всичкото време той се държи храбро и в края на сражението обхожда бойното поле. Той наблюдава от разстояние с бинокъл загиналите и ранените. Остава покъртен от гледката на кръвта. Повдига му се, не може да вечеря и си ляга болен. Но на другия ден отново е храбър и самонадеян. Струва му се, че победата над французите при Виши е добро предзнаменование. Всички около него обявяват високо, че тази победа предвещава още много други. Александър смята, че след първия си контакт с руските войски противникът вече е склонен да се замисли. Ето защо изпраща буйния Пьотр Долгорукий при Наполеон с предложение за примирие. Но Наполеон спира императорския пратеник на предните постове и там, на място, разговаря с него. Арогантността на "вятърничавия", по израза на Наполеон, го е раздразнила. "Той ми говореше като на някакъв дворянин, когото искат да изпратят в Сибир", пише Наполеон до маркграфа на Вюртемберг. И действително Пьотр Долгорукий никак не е впечатлен от височайшия си събеседник. Нито веднъж не се обръща към него с "Ваше Императорско Величество". "Дълго ли ще се бием?, го пита Наполеон. Какво искате от мен? Защо император Александър води война срещу мен? Нека разшири границите на Русия за сметка на съседите си и преди всичко на Турция, и тогава всички разногласия с Франция ще свършат." На тези думи Пьотр Долгорукий възразява сухо, че императорът не желае никаква териториална облага за Русия и че взема оръжието единствено, за да защити независимостта на другите европейски държави, непрекъснато заплашвани от Франция. Наполеон го прекъсва раздразнено: "Русия трябва да води съвсем друга политика и да се грижи само за собствените си интереси." И добавя твърдо: "Добре, ще

се бием! Оттеглете се! Вървете, господине, идете да кажете на вашия господар, че нямам навика да позволявам така да ме обиждат! Оттеглете се на мига!" Пьотр Долгорукий се качва на коня си и се отдалечава.

Когато се връща при руските позиции, пише доклад до императора, от който става ясно, че френската армия се страхува да срещне коалиционните войски при Аустерлиц. Деветдесетхилядна руско-австрийска войска срещу седемдесетхилядна френска. "Нашият успех е сигурен, пише Пьотр Долгорукий; остава ни само да ги изпреварим, както направихме при Виши."

През нощта срещу 2 декември Вейротер свиква военен съвет, за да съобщи на началниците на подделенията разпоредбите си за следващия ден. Дългото му изложение на немски език се превежда от полковник Тол за руските офицери, които се объркват в плетеницата от имена на села, реки, височини, изброявани като отправни точки. "Прилича на училищен директор, който предава урок на малки ученици", отбелязва Ланжьорон. Той не позволява никакво възражение. Загрижени и почтителни лица разглеждат на светлината на свещи картите, разстлани на масата в пълно безредие. Кутузов не смее да възрази срещу плана, който е получил одобрението на императора, и дава вид, че заспива. Според този план коалиционните армии трябва да напуснат височините на Працен, да слязат в равнината, където е струпана френската армия, и като я заобиколят отдясно, да я обкръжат в Брюн и да ѝ пресекат пътя към Виена.

В зори Александър, издокаран като за парад, отива с няколко адютанта на Праценското плато, за да инспектира войските, които скоро ще напуснат тези позиции, обкръжавайки французите. На хоризонта червенеے изгревът, но равнината още се къпе в гъста млечна мъгла, която скрива от погледите движението на неприятеля. Александър съглежда Кутузов, който наблюдава далечините с безпокойство, и му казва оживено: "Не мислите ли, че нещата вървят чудесно?" Старият едноок генерал се усмихва и отговаря с царедворска предпазливост: "Кой може да се съмнява в успеха, щом като Ваше Величество командва?" "Не, не, възразява императорът, тук вие командвате, аз съм само зрител!" Кутузов кимва с глава, но когато Александър се отдалечава, казва на генерал Берг: "Чудна работа! Аз трябва да командвам, а не съм дал заповед за нападение и дори не съм искал тази атака!"

Към осем часа сутринта руско-австрийската войска преминава към действие, напускайки доброволно и постепенно Праценското плато съобразно рискования план на Вейротер. Когато мъглата се вдига, Наполеон дава заповед до своите войски, съсредоточени в равнината, да атакуват по целия фронт и да завземат прословутото плато, което според него е ключът на битката. В този момент ярко слънце залива равнината. Кутузов е разбрал огромната грешка на Вейротер и се опитва да задържи по височините колкото е възможно повече войски, за да устоят на настъплението на французите. Александър недоволства от стария генерал, защото не се подчинява на получените в навечерието указания, и го апострофира: "Защо не напредвате?" С надежда, че печели време, Кутузов отговаря: "Чакам да се съберат всички части на колоната." "Но ние не сме на полето на маневрите при Царицино, където прегледът започва едва след като са налице всички полкове!", възразява императорът. "Сир, именно защото не сме на полето на маневрите, забавям офанзивата. Но щом вие го изисквате... С божията помощ..." И Кутузов заповядва на войските да тръгнат. Обходното движение се проваля. Наполеон превзема злополучно освободеното от коалиционните войски плато и настанява своята артилерия. Оттам френските батареи усилено обстрелват противника, чиито редици долу в ниското се разпокъсват. Един час по-

късно съюзниците са разбити. Преследвани от французите, руските войници отстъпват с бяг - порой от политащи знамена, щикове в безпорядък, уплашени лица. Пороят расте, залива офицерите, които напразно крещат към ужасените войници да спрат. Артилеристите изоставят топовете. Ранени се влачат и умоляват бягащите да им помогнат. Никой не ги чува. Всеки се спасява сам панически. Французите са навсякъде. Кутузов издава заповед до руската императорска гвардия да се включи в действията, но това е закъсняло и не може да спаси положението. Александър се опитва да запази спокойствие сред всеобщия безпорядък. Пред очите му са убити няколко коня от свитата. Съвсем близо до него пада гюле и опръсква лицето му с кал. Пъргавите му адютанти са се разпръснали. "Дълбока тъга се четеше по лицето му, разказва по-късно генерал Ермолов; остатъците от всички полкове преминаваха пред него и очите му се пълнеха със сълзи."

По-късно в здрача, раздиран от кратки проблясвания и детонации, Александър напуска бойното поле и язди към своето военно укрытие. След него яздат лекарят му, англичанинът Джеймс Уили и един коняр. Императорът не е много добър ездач, трудно се задържа на седлото и конярът му помага на премине недълбока яма. Александър слиза от коня, изнурен е, сядва под едно дърво, закрива лицето си с кърпа и горчиво се разплаква. Отчаянието му е толкова по-болезнено, колкото по-сигурна му се е струвала победата. В болката му се преплитат безсилен гняв срещу бягащите полкове, състрадание към излишните човешки жертви, чувство за ужасна отговорност. Полковник Тол минава наблизо и се опитва да го окуражи. Александър го целува, изтрива сълзите си, качва се на коня и продължава пътя си в студената мъглива нощ, за да избегне евентуално преследване. Чарториски го настига по пътя. Заедно преминават през села, гъмжащи от пияни войници, които не разпознават своя владетел. Пристигат, капнали от умора, в по-голямо село, където, изпреварвайки императора на Русия, вече е намерил убежище неговият австрийски съюзник, император Франц. С голяма мъка намират някаква празна съборетина, където да настанят Александър. Той се строполява безмълвно върху одър за добитък, покрит със слама. Получава силни тръпки и стомашно разстройство. Лекарят, който го придружава, го кара да пийне малко вино, за да се поокопити. Но екипажите на Негово величество са се разпръснали и всички провизии са изчезнали заедно с тях. Джеймс Уили се надява, че може да намери малко вино при император Франц. Ала той спи със стиснати юмруци, а главният му интендант, Ламберти, отказва да събуди господаря си, нито пък е съгласен да се разпорежда с напитките без негово позволение. Лекарят е отчаян и отива да изпроси вино от казаците, които са на бивак наблизо. Те се оказват по-отзивчиви. Джеймс Уили приготвя топло вино с няколко капки опиум и дава напитката на своя пациент, който трака зъби.

На другия ден след хубав сън Александър се появява свеж и с добро разположение пред войската, която възторжено го приветства. Разнася се е слух, че е ранен, или може би е паднал в плен. Но възгласите, които стигат до него от една тълпа с раздърпани униформи и мръсни лица, не могат да го излекуват от унижението. "Корсиканецът" вече се е разположил в замъка Аустерлиц. На 4 декември 1805 година император Франц се среща с Наполеон. Между двамата е подписано примирие, според което руските войски трябва да напуснат незабавно територията на Австрия. Пет дни по-късно Александър има последна среща с бившия си съюзник в Хаугвиц, сетне с наведена глава се запътва към Санкт Петербург. Преди да си тръгне, изпраща писмо до краля на Прусия: "При всички случаи и завинаги съм готов да я подкрепям (Прусия) с всичките си сили и дори лично аз съм на нейните заповеди." Но Фридрих Вилхелм III няма какво да прави с обещанията на един победен владетел и бърза да

изрази поздравленията си към победителя.

На Кутузов се пада неблагоприятната задача да върне в Русия остатъците от армията през Унгария. Суровата битка при Аустерлиц коства на руснаците двайсет и пет хиляди убити. "За Русия това е една капка кръв", пише Жозеф дьо Местр на краля на Сардиния. Обаче тази "капка кръв" силно тежи на съвестта на Александър. Той свързва неволно смъртта на всички тези хора, която не е желал, с убийството на баща си, в което не е участвал. Ростопчин казва след битката: "Бог не можеше да даде подкрепата си за оръжието на един лош син."

Близките на Александър са учудени от промяната, която е настъпила у него за толкова кратко време. Станал е мнителен, мрачен, мълчалив и само за един ден е загубил младостта си. Той се утешава с мисълта, че поражението при Аустерлиц поне му е помогнало да премери истинската сила на Наполеон. Опитът му диктува да бъде предпазлив, отсега нататък да се въздържа от действия под влияние на възторга и да подготвя по-добре ударите си. Междувременно трябва да намери оправдание за поражението на руското оръжие. Народът е на стотици левги далеч от театъра на военните операции и има съвсем неясна представа за мащабите на неуспеха. Официално за всичко са виновни австрийците. "Нечестното им поведение, на което дължим това злополучие, неизразимо ме възмути, пише на френски до майка си императрица Елисавета. Не намирам думи, за да изкажа какво мисля за една нация, подла, предателска, тъпа, с всички най-лоши качества... Въпреки пораженията и предателството нашите прекрасни войски спечелиха нова слава даже в очите на неприятеля и вдъхват най-голям възторг у своите съотечественици. Руските войници са ангели, мъченици и герои едновременно. Умираха от глад, падаха от изтощение и пак искаха да воюват, а през това време конвоите с припаси минаваха у неприятеля и жалките австрийски войски имаха всичко."

Още с пристигането си в Санкт Петербург Александър отива в Казанския събор с двете императрици. След като благодари на Бога, че му е запазил живота при толкова големи опасности, той прави преглед на войските на площада пред Зимния дворец. Там се е стекъл многоброен народ и го приветства като победител. "Всички се втурваха към краката му, пише очевидец. Той бързаше, а не можеше да се придвижва напред; кланяха му се дълбоко, целуваха краката и ръцете му, радостта избиваше в полуда. Владетелят, тъй справедливо боготворен, плачеше от умиление и уверяваше, че този миг е пълна отплата за всичките му страдания, и с цялата си душа би понесъл още повече, за да получи толкова скъпи на сърцето му доказателства." Графиня Строганова пише, от своя страна: "Пияни бяхме от радост, че го виждаме. Пристигна през нощта; сутринта всички салони и коридори на двореца бяха пълни с хора, трудно беше да се мине, а площадът пред двореца беше почернял от народ. Когато се появи, всички се втурнаха да му целуват ръцете, краката и дори дрехите."

Макар че Александър се чувства притеснен от незаслуженото възхищение, близките му го съветват да даде празнична вечеря и бал в театъра на Ермитажа, за да разсее тъгата в нечий сърца. Инициативата е успешна. "Всичко блестеше в позлата, украса, кристали, отличия, разказва адмирал Чичагов. Всички мъже бяха в парадно облекло, а дамите - обсипани с диаманти. Сякаш всичко ставаше в Париж, при победителите." Бяха раздадени огромен брой грамоти и отличия. Кутузов, въпреки че не се ползва с благоволенieto на императора, получава най-високия орден - "Свети Владимир". Вярно е, че в същото време по силата на някаква "почетна немилост" той е отдалечен от столицата и назначен за губернатор на Киев. Санкционирани са и някои генерали, оценени като неспособни; между тях е Ланжброн, който е приканен да се пенсионира. Александър, запазил чувството за

обективност, отказва да бъде награден с орден "Свети Георгий", който Съветът за ордени иска да му присъди за храбростта.

Обаче постепенно хората около него започват да си дават сметка за същинското положение на нещата. Със завръщането на войските в столицата езиците се развързват и истината си пробива път сред обществеността. След радостта настъпва униние. На 6 януари 1806 година Николай Новосилцев пише на френски до Павел Строганов, който е с дипломатическа мисия в Лондон: "Знаете ли, че след като се разделихме с Вас, много ни затрудняваше мисълта с какви очи ще се върнем в Санкт Петербург. Безпокойството и срамът се засилваха с приближаването ни към столицата... Съдете каква бе изненадата ни, когато узнахме, че императорът е посрещнат с неописуем възторг... че цял Петербург бил на деветото небе от великолепно държане на нашата армия във войната, че тя е била съставена само от герои... че не искала нищо друго, освен пак да се сражава, но че австрийците не искали това и за да ни попречат, сключили примирие без наше знание. И най-сетне, че тези австрийци били предатели, че са се продали на Франция и че сме загубили войната, защото те предали плана на французите и цялата им армия веднага преминала на френска страна... Лесно ще си представите, че на подобни приказки не може дълго да се вярва: непрекъснато идваха хора от армията, които променяха представите на общественото. Скоро се разбра какво е станало, коя е истинската причина за поражението и как сме действали след това... Скоро след пристигането си видяхме, че обществеността приема императора по наистина обезпокоителен начин; вече не се говореше за предателство, а само на него се приписваха всички злини."

В началото Александър се чувства засегнат, че популярността му в страната и извън нея се понижава, но скоро се успокоява. След като си е дал сметка, че битката при Аустерлиц слага заключителната точка на борбата му срещу Наполеон, вече започва да мисли, че може би тя бележи началото. Френският император е станал господар на половин Европа, но ще може ли да устои дълго на изкушението да разшири хегемонията си? Ако Русия не иска да попадне някои ден под зависимостта на "коронования корсиканец", трябва в най-скоро време да осигури попълнението на пострадалите полкове, да смени началниците им, да укрепи и поднови съюзите си. Заедно с всички демарши на своите дипломати, Александър не забравя, че най-добрият начин да избегне войната, е да се готви за нея. Искреното му желание за мир се съпровожда от тревожното дрънкане на оръжията.

Александър е объркан от неотдавнашните си провали и търси своя път. Настроението му се променя болезнено и ежечасно. Ръководят го само импулсите. Преминава от възторг към съкрушение, от смелост към боязън, от егоизъм към щедрост, от искреност към лукавство, от повърхностни удоволствия към дълбок размисъл. Наполеон казва на Метерних за него: "Не би могло да има по-голям ум от този на император Александър, но намирам, че нещо липсва в характера му, а не мога да разбера точно какво."

Веднага след битката при Аустерлиц императорът, едновременно нерешителен и упорит, енергичен и непостоянен, съветва краля на Прусия да прояви търпение и да изпрати Павел Строганов в Англия, за да се свърже с Фокс, приемника на Уилям Пит, починал, според слуховете, от отчаяние след разпадането на коалицията. Александър преустройва армията и се решава да започне преговори с Наполеон, с цел да изтръгне обещание за справедлив мир. Изпраща в Париж Убрил под претекст да подготви размяната на военнопленници, а всъщност, за да обсъди условията за трайно споразумение между двете империи. Емисарят на императора е получил неограничени пълномощия с едно единствено задължително поръчение: около Русия да се запази защитна зона, за да се избегне всякаква опасност от нахлуване. Още с пристигането си господин Убрил се разболява. Едва привдигнал се, прави опит в дълги разговори да излезе наглава с Талейран, Кларк и лично с Наполеон. Но той е неравностоен партньор пред увенчаните със славата на победители свои събеседници. Наполеон току-що е обнародвал Акта за създаване на Рейнска конфедерация, който узаконява премахването на Свещената Римска империя на германската нация. При положение, че е разпрострял протектората си върху една част от Германия, претенциите на Русия му се струват прекомерни. Господин Убрил е силно смутен, но е доволен все пак, че ще може да подпише договор, който според него е приемлив минимум: изтегляне от Германия, независимост на Йонийските острови и на република Рагуза и запазване на руския гарнизон в устията на Катаро, окупирани от Русия малко по-рано. Но пълномощникът на Александър си губи ума и изтървава неаполитанския съюзник: той се съгласява големият брат на Наполеон, Жозеф, получил Неаполитанското кралство, да стане крал и на Сицилия, където са намерили убежище Фердинанд и съпругата му Мария-Каролина. Същите ще получат в замяна парично обезщетение. Едва подписал документа, господин Убрил започва да се терзае. Той се съвзема и разбира, че е прекалил в отстъпките. "Нужно е да помисля как ще се оправдавам в Санкт Петербург, защото направих обратното на това, за което бях упълномощен, пише той на Павел Строганов. Днес отивам там, за да предам и резултата от моята работа, и главата си. Ще трябва да се накажа, ако съм сгрешил."

Безпокойствата му са оправдани. Споразумението надига буря от протести в Русия. Павел Строганов пише: "Струва ми се, че е невъзможно да носиш руско име и да не умреш от срам, прочитайки този необикновен документ." И още: "Сега е моментът да се реши дали ще станем френска провинция по примера на Прусия, на Австрия и т. н., или ще запазим нещо от нашия някогашен блясък." "При Петър и при Екатерина ние понесохме временни обрати, но никога и никъде не сме понесли унижение", обявява Румянцев. Единствени между

сановниците генерал Кутузов и адмирал Чичагов се осмеляват да кажат, че обезкървената армия има нужда от няколко години за отдых и подготовка, преди да продължи битката. Другите се надпреварват да възпяват достойнствата на руския войник и нетърпението му да се хвърли отново в боя, за да спаси честта на отечеството. Препоръките на съветниците засипват Александър. Той се измъква от дипломатическите практики и отказва да ратифицира споразумението, подписано от негово име от един емисар, който е превишил, според него, правата си. Господин Убрил безшумно е освободен от длъжност и изпратен да живее в имението си. Мирът с Франция се отдалечава.

По това време най-близкият приятел и сътрудник на Александър, Адам Чарториски, който по много въпроси не е съгласен с императора, моли да бъде освободен от длъжност като министър на външните работи. "Императорът пречи на Адам във всичко, което предлага да извърши, пише Новосилцев. Той одобрява само половинчатите мерки; Адам използва всички поводи, за да го помоли да назначи друг на неговото място и да го освободи... но императорът не ще и да чуе." В писмо до Павел Строганов, Чарториски, от своя страна, анализира по следния начин положението: "Императорът си е същият; плахостта и безсилието винаги надделяват у него. Бои се от всичко; неспособен е да застане категорично зад едно становище; дори не е възможно да му се дават съвети поради страх, че няма да бъдат подкрепени. Императорът иска да ни държи до себе си, за да избегне досадата от една промяна, но впрочем той иска да действа само по своя воля... У него има смесица от слабост, неувереност, страх, несправедливост, безсмисленост, които дразнят и разочароват."

Най-сетне, след като е получил много уверения в приятелство, императорът се съгласява да приеме оставката на Чарториски и на негово място назначава балтиец барон Будберг. Начело на неприятелите на Чарториски, които ускоряват снемането му от поста, е вдовстващата императрица Мария Фьодоровна. Тя не се задоволява само да разкрива неспособността на "този поляк", виновен според нея за "всички беди през миналата есен", но иска да предпази Александър от сляпото му приятелско отношение към Прусия. "Няма да се уморя да Ви повтарям, че пристрастието на Вашия дядо (Петър III) към Двора в Берлин го погуби; пристрастието на Вашия баща (Павел I) към същия Двор бе гибелно за него, а Вашето пристрастие, скъпи Александър, бе достатъчно пакостно досега, пише тя на френски до сина си. Искам само да Ви зарека да насочите изцяло вниманието си към това, щото никой да не може да Ви обвини, че жертвите интересите и славата на Вашето отечество за Прусия."

Александър изпълнява препоръката на майка си и сменя министъра на външните работи, но отказва да се вслуша в думите ѝ, когато тя го критикува за политиката му спрямо Прусия. След срещата си с кралица Луиза се чувства морално задължен да се отнася покровителствено към тази нещастна страна. През юли 1806 година той се задължава по силата на разменени тайни декларации с Фридрих Вилхелм III да гарантира с оръжие независимостта и териториалната цялост на Прусия. В замяна на това кралят на Прусия обещава да не помага на Франция в случай на война срещу Русия. Но Прусия е вече съюзник на Франция, така че лъкът на Фридрих Вилхелм е с две корди. В Петербург вярват, че е безусловно верен на императора, а в Париж - че интересът му диктува да бъде на страната на Наполеон, доколкото Наполеон му е обещал ХанOVER като цена за подчинението му. Но ето че Наполеон променя намерението си и решава да върне ХанOVER на Англия, за да смекчи претенциите на британските пълномощници. Фридрих Вилхелм е възмутен, веднага скъсва съюза с Франция и се осланя на Русия, за да получи военна помощ съгласно тайното споразумение. "Кажете ми, Сир, заричам Ви, пише той на френски до Александър на 8

август 1806 година, дали мога да разчитам, че Вашите войски ще останат на разположение, за да ме подкрепят, и дали мога да разчитам на тях в случай на нападение."

Въпреки увещанията на майка си и съветите на приятелите, Александър устоява рицарски на думата си. Поражението при Аустерлиц не му е достатъчно, за да го убеди в гения на Наполеон. Той се доверява на достойнствата на руските войски и не се страхува да премери сили с него за втори път. На 1 октомври 1806 година, веднага след като е получил съгласието на императора, Фридрих Вилхелм III изпраща до Париж ултиматум да се изтеглят френските войски, настанени в Германия, и иска съгласието на Франция да бъде създадена Северногерманска конфедерация с участието на всички германски държави, които не влизат в Рейнската конфедерация. В отговор Наполеон заповядва на войските си да тръгнат срещу Прусия. Осем дни са достатъчни на французите да смажат и направят за смях гордата пруска армия по бойните полета при Заалфелд, Йена, Ауерщед. На 27 октомври Наполеон влиза тържествено в Берлин. Кралят и кралицата, прогонени от столицата, бягат със свои верни хора пред напредващите сили на противника и намират убежище до границите на Източна Прусия.

В същото време Русия, която още не се е включила във военните операции, трескаво се готви. По това време част от силите ѝ са ангажирани във войната срещу Персия, друга част трябва да тръгне срещу Турция, тъй като Наполеон е решил да я включи в конфликта. Като аргумент срещу участието на Франция Александър обявява, че тази война има национален характер, и вдига армия от шестстотин и дванайсет хиляди души. Всички слоеве на обществото са задължени да се включат с пари и припаси в поемане на разходите за войната. Пушкините стигат едва за една пета част от войската, останалата част е въоръжена само с пики и копия. Във фабриките на Лондон и Виена са направени поръчки за сто и шейсет хиляди огнестрелни оръжия. За да мобилизира човешката енергия, Светият синод предписва след неделните и празничните литургии да се произнася тържествена анатема срещу Наполеон, който да бъде обявен за смутител на светото спокойствие в света, за противник на Православната християнска вяра, за безумен привърженик на неверниците, спечелен за Корана, за пропагандатор на култа към идолите, строител на синагоги, който иска да обедини евреите и да се обяви за техен Месия. За момента руският народ остава безчувствен към тези пламени слова. Всичко, което става извън границите на Русия, му се струва нереално. Докато не види врага в собствените си ниви, в собствените си села, той не може нито да го ненавижда, нито да повярва истински, че съществува.

Изборът на главен военачалник много занимава Александър. За нищо на света той не иска да повика Кутузов, чиято досадна личност му напомня недомислията от Аустерлиц. Неговият антураж му препоръчва шейсет и девет годишния маршал Михаил Каменски. Старият мъж се ужасява от отговорността, с която императорът възнамерява да го натовари, и протестира, но е принуден да се подчини. Измъкват го от имението му на село и го посрещат в Санкт Петербург като спасител. Императрица Елисавета току-що е родила момиченце, което също се нарича Елисавета. Това е добро предзнаменование за понататъшния развой на събитията. Елисавета пише на майка си: "Чувствам се добре, скъпа мамо, с малката Лиза, която Ви моли да ѝ простите, че не е момче." После, преодолявайки умората, тя приема лично главнокомандващия, преди да е потеглил към армията, и му заявява с развълнуван глас, че народът възлага на него всичките си надежди.

В желанието си да затвърди своята слава на голям особняк, Каменски имитира Суворов и, както казват някои, прилича на шут. През ноември и декември 1806 година стохилядна

руска армия преминава границата и навлиза в пруска територия. Този път Александър се въздържа да отиде на бойното поле. А Каменски, щом пристига във Вилно, изпада в неудържима паника и изпраща на императора гореща молба да го освободи от командването: "Много съм стар за армията. Толкова ми е отслабнало зрението, че не съм способен да видя на картата името дори на един град. Болят ме и очите, и главата. Не мога да се качвам на кон. Осмелявам се да Ви помоля да ми намерите заместник, сигурен приятел, син на родината, за да му отстъпя командването... Подписвам, без да знам какво."

На 14 декември в три часа призори, когато навън бушува буря, Каменски, изнемогнал от умора и тревога, повиква Бенигсен и му заповядва да върне армията в Русия. След това се качва в карета и напуска бойното поле на път за дома. Вместо да изпълни заповедта, Бенигсен влиза в сражение с французите при Пултуск. Битката е спечелена от Бенигсен. След дълги колебания Александър го назначава за главнокомандващ. Той взема трудно това решение. Трябва да преодолее отвращението си към Бенигсен, който изигра главната роля в убийството на Павел I. Според Жозеф дьо Местр, Бенигсен, главнокомандващият, всъщност е "главният убиец". Във всеки случай императорът присъжда на новия главнокомандващ ордена "Свети Георгий" и му изпраща няколко реда на френски: "Високите умения, които разгърнахте (в Пултуск), Ви дават право на цялото доверие, което съумяхте вече да ми вдъхнете." При царуването на Павел I Бенигсен очевидно е получавал и земи, и крепостници. Облагородени нрави, ще кажат някои. Несправедливост към един служител на режима, ще кажат други. На 8 февруари 1807 година Бенигсен се сражава с французите при Пройсиш Ейлау в Източна Прусия. "Не беше битка, а касапница", казва Наполеон. От руска страна броят на загиналите и ранените е двайсет и шест хиляди. Всеки от двамата противници се обявява за победител. Но тъй като Бенигсен е заповядал същата вечер руските войски да се изтеглят към Кьонигсберг, Наполеон остава господар на бойното поле. Това не пречи на Александър да изпрати на главнокомандващия поздравления на френски: "На Вас, генерале, принадлежи славата на победител над този, който още никога не е бил такъв." И ето че Бенигсен е удостоен с ордена "Свети Андрей", въпреки че продължава да отстъпва сред мъгла и сняг.

Към края на февруари императорската гвардия напуска столицата, възторжено приветствана. "В Санкт Петербург, пише Александър на Бенигсен, ще останат само един батальон на Преображенския полк - за охрана на двореца, и един казашки ескадрон - за патрулиране." В продължение на три дни старият граф Стединк гледа през прозорците на посолството към Исакиевския площад, където преминават "великолепните елитни части на армията в безупречни редици". Императорът, императрицата и великият княз Константин приветстват преминаващите с развети знамена полкове. При бариерите на града чакат шейните на пехотните батальони, за да ги откарат, колкото е възможно по-бързо към новите места за разквартируване. Целта е те да се присъединят към армията на Бенигсен и да се подготвят за решителната среща.

Скоро Александър също потегля към армията. Минавайки през Мито, посещава графа на Лил, тоест Луи XVIII, разговаря любезно с него, преценява го като невзрачен и дори неспособен, но обещава да му помогне да се възкачи на престола на Франция. После се забързва към Поланже, малко селище на Балтийско море, където го посреща кралят на Прусия, и заедно отиват в Ме мел. Там го очаква очарователната кралица Луиза, чиято съдба силно го тревожи. Тя живее със съпруга си в скромна обстановка и е меланхолична и озлобена. "Климатът тук е ужасен, пише Луиза. Само сняг и лед. Никакво цвете, никаква

виолетка. Но сърцето ми още цъфти и вярата ми в Бог и надеждата никога няма да умрат." Когато вижда хубавия Александър, тя въздиша: "Ах! Братовчедо!" и с изящно движение тъжно му подава ръката си. Няма друга подкрепа на света освен него, го уверява тя. Александър ѝ отговаря, че идва не само като съюзник, но и като приятел, и че Русия е готова на всички жертви, за да изпълни дълга си към Прусия. Виждайки маршируващите пред погледа му войски, се обръща към краля: "Никой от нас двамата няма да падне поотделно. Или ще паднем заедно, или никой от нас няма да падне!" "Императорът е все същият мъж, безкрайно любезен, изпълнен с доброта и нежност, отбелязва в дневника си графиня Вос. Той ме прегърна с типичната си спонтанност, която е неговият чар, и ми каза много неща, които стигат право в сърцето. Да, няма друг на света като него." На следващия ден тя пояснява: "Императорът е наистина все същият, предразполагащ и сърдечен, както в миналото. Обаче е малко по-изкуствен отпреди. Той се занимава повече с младите дами, но е все така мил и любезен."

Докато Александър очарова "младите дами" около кралица Луиза, пълномощниците на Русия и на Прусия подписват в Бартенщайн, главната квартира на Бенигсен, договор, който затвърждава връзките между двете страни и предвижда възстановяване на Прусия, разпускане на Рейнската конфедерация и изтегляне на Франция в нейните граници. Нито Англия, нито Австрия приемат тези условия. А в армията много офицери критикуват Александър за увлечението му по Прусия. Великият княз Константин настоява пред брат си да сключи мир с Наполеон. И добавя на френски, че така ще се прояви като "добър руснак". Но Александър упорства. Той очаква с нетърпение да се върнат хубавите дни, когато ще бъдат подновени военните действия.

На 14 юни 1807 година се води битката при Фридланд. Въпреки численото си превъзходство, силите на Бенигсен - "победителят на непобедимия", се огъват пред ожесточението и прецизността на френските атаки. Руснаците са принудени да преминат към остъпление, след като са загубили една трета от силите си. Новината за поражението стига при Александър на 16 юни, когато той се намира в главната квартира в Олита, далеч зад фронтовата линия. Младият офицер Денис Давидов, адютант на генерал княз Багратион, отива в генералния щаб и заварва присъстващите напълно объркани. "Пристигнах на 18 юни в главната квартира, пише той в своите Мемоари. Беше сбирщина от всякакви хора: англичани, шведи, пруси, френски емигранти, руснаци на цивилна и военна служба, обикновени хора без каквато и да е работа - ни гражданска, ни военна, паразити, интриганти, с една дума, истинско тържище на политически и военни спекуланти, банкрутирали в надеждите, плановете, амбициите... И всички нащрек! Сякаш след половин час ще настъпи краят на света. Само Бенигсен бе несмутим: очевидно страда, но с безмълвна болка."

Дори най-войнствените съветници на императора не смеят да го приканят да продължи войната. Армията е дезорганизирана, с лошо снабдяване, младите войници не са добре обучени и не могат да заместят падналите в боя ветерани, много от добрите офицери са изчезнали още при първите схватки. Англия, разочарована от неуспеха на операциите, забравя обещанието си да изпрати десантен корпус от десетпетнайсет хиляди души и високомерно отказва да отпусне нов кредит от шест милиона лири, което поставя руския трезор в много голямо затруднение. "Всеки добър руснак, пише Чарториски, трябва да разбере печалната истина, че Русия е почти в същото положение, в каквото изпадна Прусия през миналия октомври... Прозорливият политик и решителният военен трябва да се

запитат: защо не се правят политически предложения, вместо упорито да се върви по пътя на войната, която създава очевидни опасности." Великият княз Константин заявява пред брат си (на френски): "Сир, ако не искате да установите мир с Франция, тогава дайте по един зареден пистолет на вашите войници и им заповядайте да се гръмнат! Ще постигнете същия резултат, както при една нова и последна битка, която неизбежно ще отвори вратите на вашата империя пред френските войски, подготвени за сражения и излизащи винаги победители!"

Александър съзнава, че е използвал всичко, което е било в неговата власт, за да спаси Прусия, и сега сам се убеждава, че няма друг изход, освен преговорите.

На 22 юни 1807 година той изпраща своя адютант княз Лобанов в Тилзит, за да уговори примирие и да подсказе някаква възможност за среща с Наполеон. Френският император посреща извънредно учтиво руския пълномощник, подписва предложеното му примирие, кани го на вечеря, вдига тост с шампанско за здравето на императора, интересува се за здравето на императрица Елисавета и като забелязва, че гостът му е с просълзени от възмущение очи, се провиква, обръщайки се към генерал Дюрок: "Вижте, вижте, Дюрок, колко силно руснаците обичат своите владетели!"

След като Александър одобрява клаузите на примирието, е решено двамата императори да се срещнат на 25 юни 1807 година в единайсет часа сутринта край граничната река Неман. Наполеон е голям любител на мизансцените и заповядва да закотвят голям сал в реката на еднакво разстояние от двата бряга и да опънат върху него два бели, великолепно украсени павилиона. По-голямият е предназначен за срещата на двамата императори, като откъм руската страна е поставена огромна буква "А", а откъм френската - също толкова голяма буква "Н". Нарочно са пропуснати инициалите на краля на Прусия, който е огорчен от този факт. Император Александър, крал Фридрих Вилхелм III, великият княз Константин и техният ескорт пристигат на брега на реката с колона от каляски, настаняват се в полуразрушена къщичка и дебнат кога ще се появи Наполеон. Александър е в зелената униформа с отличителните знаци на Преображенския полк, златен акселбант на дясното рамо, бял тесен панталон, бели ръкавици, голяма шапка с бели и черни пера, къси ботуши и сабя встрани. Кестенявите му коси са напудрени, орденът "Свети Андрей" със светлосиня лента украсява гърдите му. Според очевидци е изглеждал много спокоен. Но сърцето на Александър се свива в очакване на тържествения момент, когато ще се изправи лице в лице с легендарната личност, която току-що му е дала суров урок. Как ще постъпи, за да преодолее своето чувство за малоценност пред "корсиканското чудовище"? Той признава военните способности на бъдещия си събеседник, но се надява, че ще се разбере с него. В крайна сметка, мисли си той, Наполеон ни най-малко не цели да завладее целия свят. Той иска само Русия да не оспорва господството му в южна и централна Европа. В замяна на това вероятно ще се съгласи руският император да бъде с развързани ръце в източния край на континента. С други думи, става въпрос да се разпределят зоните на влияние, да се уточни границата между Западната и Източната империя, да бъде гарантирана сигурността на Русия, която да завземе окончателно дунавските княжества, и да бъде възстановено, макар и частично, кралство Прусия. Нещо, което окуражава Александър в тези пазарлъци, е неговата увереност, че противникът му желае сътрудничеството, за да завърши умиротворяването на Централна Европа и да се наложи успешна блокада на Англия. Няколко минути преди историческата среща Александър иска да вярва твърдо, че Наполеон има нужда от него, както той има нужда от Наполеон. Един адютант се втурва и крещи: "Той пристига, Ваше Величество!"

Александър взема шапката и ръкавиците си и излиза от къщурката. На отсрещния бряг язди конник, начело на блестящ ескорт пред строената войска, която го приветства възторжено. Френското "ура" стига до руския лагер. Двамата императори се качват едновременно всеки откъм своята страна в големи лодки. Зад тях се настаняват адютантите и съветниците. Кралят на Прусия не е поканен. Той стои като наказан на десния бряг на Неман. Наблюдава павилиона, където ще се решава съдбата му, после пришпорва коня си и се спуска към ниската част на брега, навлиза във водата до хълбоците на коня и остава там, неподвижен и отчаян.

Лодките бавно се плъзгат по водата. Гребци в бели ризи опъват веслата. Наполеон стъпва пръв на сала и се забързва. Александър вижда, че към него приближава набит мъж, възпълен, с енергично лице, издадена напред брадичка, стоманен поглед. Френският император е в гвардейска униформа с червената лента на "Почетния легион" през гърдите. Голямата му легендарна шапка е нахлупена на челото. Той протяга ръка. Александър я поема. Двамата мъже се прегръщат. "Мразя англичаните също толкова, колкото и вие ги мразите, и ще бъда ваш помощник във всичко, което предприемате срещу тях", казва Александър. "В такъв случай всичко може да се уреди и мирът е готов", отговаря Наполеон. Навярно на Александър му е направил впечатление корсиканският акцент на довчерашия му неприятел. Като ученик на Лаарп императорът на Русия не може да не се поласкае, че френският му език е по-музикален от този на владетеля на Франция.

Малко след това двамата императори влизат в павилиона. Още в началото на разговора Александър разбира, че е преценил правилно: наистина Наполеон горещо желае мир, който ще му позволи да затвърди позициите си в Европа и да смаже окончателно Англия. Той порицава предателството на съюзниците на Русия, възхвалява храбростта на руските войски в битките и замисля подялба на света между двете империи. От думите му Александър долавя, че пред него стои суров, мъжествен и практичен човек, уверен в своята добра звезда, и за разлика от него започва да се чувства по-гъвкав, по-деликатен, по-уклончив. Да, той, царевичът по рождение, той, роденият в сянката на Екатерина Велика, няма нищо общо с този плебей с лакоми очи. Въпреки всичко обаче, не може да устоява на притегателната сила на своя събеседник, който крачи енергично напредназад в павилиона. След двучасов приятелски разговор владетелите излизат, уловени подръка. Александър изпраща Наполеон до неговата лодка. На другия ден двамата императори се срещат на същия сал. Освен тях тук е и кралят на Прусия, който прозира някакъв шанс да си възвърне къс от своята територия.

Наполеон предлага преговорите да продължат в Тилзит, който да бъде обявен за неутрален град. Скромното селище, разположено сред полето, е разделено на два сектора. В деня на пристигането на Александър паролата дава Наполеон; тя е: "Александър, Русия, величие". На другия ден Александър избира паролата: "Наполеон, Франция, храброст". От руска страна охраната се осигурява от отряд на гвардейските хусари и от един батальон на Преображенския полк. Командващ батальона е Михаил Воронцов, син на граф Симон, до неотдавна посланик на Русия в Лондон. Както баща си, Михаил Воронцов мрази французите и се обявява за болен, за да не бъде свидетел на една среща, която му е противна. Другите руски офицери не приемат подобна изолация. Те се виждат всеки ден на обяд с френските адютанти при маршал Бертие. Тъй като влизането в Тилзит е забранено за военните, които не са част от гарнизона, много офицери, разквартирувани на десния бряг, се обличат в цивилни дрехи и отиват тайно в града, за да видят Наполеон.

Всяка сутрин генерал Дюрок идва да се осведоми за здравето на Александър, а граф

Николай Толстой отива да получи новини за здравето на Наполеон. После двамата владетели правят преглед на руските и на френските части и се разхождат с коне, придружени от пруския крал, "неудобен и нещастен свидетел". Почти винаги вечерята е при френския император под охраната на двоен кордон от гренадири и се поднася в златни блюда. В присъствието на пруския крал Александър и Наполеон се държат резервирано и избягват да засягат важни въпроси. Наполеон се отнася презрително към нежелания гост и не пропуска случай да го наругае. Веднъж той разглежда пруската му униформа и го пита иронично: "Как се справяте, когато трябва да закопчавате толкова много копчета?"

Щом Фридрих Вилхелм III си тръгне, сериозните разговори се подновяват. Те продължават на четири очи и след полунощ. "Ще бъда Ваш секретар, а Вие - мой", казва Наполеон на Александър. На думи сякаш двамата монарси почти се разбират. Те прекрояват света с големи фрази. За работата върху подробностите по договора Наполеон се обръща към опитния Талейран, а Александър - към княз Лобанов и княз Куракин, и двамата еднакво неопитни в тази деликатна материя. В процеса на редактирането договорът се отклонява малко по малко от оригиналната концепция. Талейран тегли неусетно към себе си. За да смекчи неотстъпчивостта на Наполеон, Фридрих Вилхелм III решава да повика в Тилзит съпругата си, неустоимата кралица Луиза. Тя пристига, пада на колене пред френския император и моли за милост към Прусия: "Няма ли да ни оставите Макдебург и Вестфалия?" "Искате много, но Ви обещавам, че ще помисля, казва Наполеон и с хладна учтивост ѝ помага да се изправи. Имате много красива рокля. Какъв е този плат, госпожо? Не е ли креп или газ от Италия?" На вечерята кралица Луиза се опитва пак да го съблазни с лекокрилите си слова и кадифената усмивка. Но Наполеон стои безучастен и се задоволява да я запита насмешливо: "Защо носите тюрбан? Не е, за да ухажвате император Александър, защото той е във война с Турция!" Скоро след това Наполеон пише на Жозефина: "Кралицата на Прусия е действително очарователна, тя непрекъснато кокетира с мен, но никак не ревнувай, аз съм като от мушама, по която това само се стича. Много скъпо ще ми струва, ако се правя на галантен." А пред граф Николай Толстой Наполеон заявява: "Няма да направя за хубавите очи на пруската кралица това, което не можах да направя за приятелството на вашия император." Пред Александър се изразява още по-сурово: "Проклет крал, проклета нация, проклета армия, страна, която измами всички и не заслужава да съществува. Всичко, което е запазила, го дължи на вас." Суетността на кралица Луиза като жена и владетелка е унижена и тя изпитва физическо отвращение към "чудовището", "към сина на Революцията". Луиза преценява, че е жесток и глупаво пристрастен, извънредно грозен, с месесто лице, въсъчен тен, издут корем и къси крака. И нейната съдба, съдбата на страната ѝ, зависят от този нищо и никакъв сержант! Луиза въздиша, плаче и се насочва ту към единия, ту към другия император. Александър я утешава и шепне с поглед, отправен към небето: "Вярвайте в бъдещето!"

Докато уточненията по договора напредват, опознава по-добре човека, за чийто приятел се обявява. Ето как го характеризира пред Чарториски: "Той е човек, който при най-бурни вълнения винаги запазва спокойствие и хладнокръвие; всичките му гневни изблици са външни и най-често се дължат на някаква сметка. Любимите му сентенции са: на всяко нещо трябва да му се търси колаят, и няма нищо толкова трудно, че да не му се намери разрешение..." Прозорливостта на Александър постоянно е раздвоена. Неговите прояви на симпатия и възхищение към Наполеон са само игра. В Тилзит той е като на сцена, изпълнява роля, залъгва публиката си. Всъщност Александър е подмолен и отмъстителен, не може да

прости на Талейран за писмото, което му е написал неотдавна по указание на Първия консул в отговор на руската нота по повод на екзекуцията на дук Ангиен и в което припомня на императора с остри думи за убийството на неговия баща. Действително Александър казва на генерал Савари: "Ще ви призная, че никога не е имало повече предубеждения към някого, колкото аз имах към него (Наполеон); но след като разговаряхме три четвърти час, всичките те изчезнаха като сън. Толкова силно бях впечатлен от това, което той ми каза." При друг случай, говорейки за Наполеон, възкликва: "Защо не съм го срещнал по-рано!... Булото падна и времето на заблудата отмина." Но истинското си чувство Александър доверява в писма на френски до своята любима сестра Екатерина: "Бог ни спаси: вместо с жертви, ние излизаме от войната с някакъв блясък. Но какво ще кажете за всички тези събития? Аз да прекарвам дните си с Бонапарт! Да бъда на четири очи с него цели часове!" А на майка си пише: "За щастие, колкото и да е гениален, Бонапарт има едно уязвимо място - то е суетата, и аз се реших да пожертвам честолюбието си за благо на империята." Александър стига дотам, че пише на пруския крал: "Имайте търпение. Ще си възвърнем, каквото сме загубили. Той ще си счупи врата. Въпреки всичките ми демонстрации на приятелство и моите външни изяви, аз всъщност съм Ваш приятел и се надявам да Ви го докажа на дело."

Ала Наполеон вярва в искреността на руския император: "Приятелко, пише той на Жозефина, току-що се видях с император Александър; много съм доволен от него; той е много хубав, добър и млад император; има повече ум, отколкото се предполага в повечето случаи." И още: "Той е герой на роман. Маниерите му са изцяло като на учтив парижанин." Малко след това уточнява преценката си, като добавя, че по природа Александър е нежен, непостоянен, податлив на ласкателства, неопитен, действа повече по чувства, отколкото по разум, но че Франция може да очаква много от едно разбирателство с този екзалтиран и неустойчив владетел.

И тъй, всеки от двамата императори вярва, че е надхитрил другия в атмосфера на театрална сърдечност. За Наполеон срещата в Тилзит означава гаранция, че може да действа с развързани ръце другаде; за Александър тя е достоен начин да печели време. Макар и двамата да твърдят, че тяхното споразумение е залог за траен мир, нито единият, нито другият са истински убедени в това.

"Споразумението за мир и дружба", подписано на 7 юли 1807 година, има седем секретни клаузи и едно приложение: "Споразумение за отбранителен и нападателен съюз" между Франция и Русия. Въпреки усилията на Александър и въздишките на кралица Луиза, Прусия - необходимата бариера за сигурността на Русия, е само отчасти възстановена. Тя е сведена до четири провинции: Померания, Бранденбург, Стара Прусия и Силезия. Другите ѝ владения образуват кралство Вестфалия, съставено от нейните бивши територии между Елба и Рейн, и то е подарено на принц Жером. Областта Бялисток се дава на руския император. Останалата част от Полша ще съставлява Велико Варшавско херцогство и се дава временно на краля на Саксония. По силата на секретните клаузи на Франция се обещава териториите при устието на Катаро и Йонийските острови. Освен това Александър отстъпва на Наполеон западната част на Европа, но получава свобода на действие в Балтика, източната част на Балканите, района на Проливите и Мала Азия. Уговорено е и френската страна да посредничи пред Константинопол за установяване на мир между Русия и Турция, както и руската страна да посредничи пред Лондон за установяване на мир между Франция и Англия. В случай че посредничеството на руската страна се провали, Русия се задължава да подкрепи с военна сила Франция и да се присъедини към Континенталната блокада. Ако ли

пък посредничеството на френската страна се провали, Франция ще вземе страната на Русия срещу Отоманската империя.

Очевидно споразуменията съдържат много неясно формулирани точки. Въпреки обещанието за евентуална подкрепа срещу Великата Порта, Наполеон ни най-малко не възнамерява да отстъпи някога Константинопол на руския император. "Константинопол е империята на света", казва той. А що се отнася до дунавските княжества, той дава само надежди на Александър. Разрешението на полския проблем също е неблагоприятно за Русия, тъй като Великото Варшавско херцогство, начело със саксонския крал, неизбежно ще бъде присъединено към Рейнската конфедерация. Така обширната империя на Наполеон ще има обща граница с Русия, нещо, което Александър искаше да избегне на всяка цена.

Така или иначе за момента двамата императори са удовлетворени от постигнатите договорки. Александър възлага на княз Куракин да връчи на Наполеон знаците на ордена "Свети Андрей" - за него и за четирима души от свитата му. Наполеон пък изпраща на Александър по генерал Дюрок знаците на "Почетния легион" за петима души. Скоро след това Александър и Наполеон заедно, с разменените си отличия на гърдите, правят преглед на своите гвардейски полкове. Пред батальона на Преображенския полк, застанал мирно, Наполеон пита императора: "Ще ми позволи ли Ваше Величество да наградя със знака на "Почетния легион" най-храбрия войник, този, който се е държал най-добре във войната?" Александър се трогва и пита командващия полковник, който му сочи малко напосоки гренадира Лазарев. Лазарев гледа с изумление как френският император закачва кръст на гърдите му. Бледата, грижливо поддържана ръка едва докосва униформата. "Ти ще си спомняш, че този ден ние с твоя господар станахме приятели", казва Наполеон.

За да не остане по-назад, Александър заповядва да се присъди руско отличие на най-достоиния френски войник. Двамата владетели се прегръщат сред аklamациите на войските си. Александър обещава на Наполеон да го посети в Париж. Накрая двамата императори се разделят. Александър се отдалечава с лодката и гледа как се смялява масивният силует на френския император, останал на високия бряг на реката, за да го изпрати.

ПРЕГРЪДКИТЕ В ЕРФУРТ

Когато на 4 (16) юли 1807 година Александър се връща в Санкт Петербург, усеща, че атмосферата около неговата личност се е променила. Столицата грее от светлини за посрещането му, ала сърцата са затворени. Издадена е заповед до духовенството да не произнася анатемни срещу Наполеон, а да приветства възстановения мир, но хората се молят с ярост и срам. Ония, които простиха на императора за пораженията при Аустерлиц и Фридланд, не могат да му простят мнимия успех в Тилзит. Те не разбират как е възможно владетелят им днес да прегръща този, когото вчера се заричаше да удуши. От известно време той вече не е любимото дете на висшето руско общество, както непосредствено след възкачването си на престола. Престижът му вече е паднал на най-ниското ниво. Симон Воронцов говори наляво и надясно, че ония, които са подписали споразуменията в Тилзит, би трябвало да се върнат в Санкт Петербург на магарета, а не на коне. Граф Стединк, пълномощният министър на Швеция в Русия, праща доклад на крал Густав IV: "Недоволството срещу императора се засилва и страшни думи се чуват по негов адрес отвсякъде. Добрите служители, приятелите на императора, са отчаяни, но нито един от тях не знае как да се поправи злото и няма смелост да предупреди императора, че се намира в екстремна опасност. Те казват, че не виждат изход, че императорът е упорит и знае колко лоши думи се говорят, но че ги приписва на външни фактори, на милионите, които англичаните хвърлят, за да си спечелят подкрепа (което е изцяло погрешно и е твърдение на Савари), че желае само доброто на своите поданици и няма защо да се страхува от тях. Обаче вярно е, че в частни, а дори в публични сбирки често се говори за смяна на царя и дори дотолкова се забравя дългът, че се твърди, че всички мъже на царуващата фамилия трябва да бъдат прокудени и че - тъй като императрицата-майка и императрица Елисавета нямат нужните качества - на трона трябва да се възкачи великата княгиня Екатерина." А генерал Савари, пратеникът на Наполеон в Санкт Петербург, допълва следното: "Непочтителността на руската младеж към владетеля е некачествима. Дори се обезпокоих заради възможните последици от подобен произвол в една страна, където дворцовите революции са нещо обикновено." Един ден Новосилцев набира смелост и пошуща на ухото на Александър: "Сир, длъжен съм да ви припомня участва на вашия баща." Императорът му отвърща невъзмутимо: "Ех! Господи! Зная го, виждам го, но какво искате да направя срещу съдбата, която ме ръководи?"

Може би Александър изпитва тайно облекчение при мисълта, че може да загине като баща си от ръката на конспиратори. Ако това е цената на моралното изкупление, не трябва ли да го приеме с душевно спокойствие? Някакъв мистичен фанатизъм го приканя нататък, докато на думи е все още почитател на енциклопедистите. Във всеки случай той усеща нарастващото раздражение около себе си, но то не го отклонява от посоката, която си е начертал. На аудиенция, която дава на генерал Савари, Александър намеква за заплахите, които го дебнат: "Ако имат желание да ме прогонят, нека побързат, но нека не си мислят да ми пречат или опозоряват. Докато мога, ще тласкам Русия към Франция. Не търсете общественото мнение в лицето на неколцина нещастници, чиито услуги не ползвам и които

са много страхливи, за да предприемат действия. Тук няма достатъчно мисъл, нито решимост за такова нещо... Зная, че се интригантства, че Англия още действа в тази насока, и че това, което Вие забелязвате, е резултат на нейните попъзновения. Но не се страхувам от тях; въпреки всичко ще вървя към моята цел. Бъдете спокоен. Те трябва да се превият. Действам за една промяна, но мога да я извърша само постепенно... Много обичам роднините си, но аз царувам и искам да ме уважават."

Същата възискателност Александър проявява и към себе си и води редовен и строг начин на живот. Той става сутрин в пет, приготвя се, пише или диктува писма и в девет часа отива на парада на конната гвардия. След кратка разходка обсъжда проблеми с министрите в продължение на тричетири часа без прекъсване, после закусва скромно в тесен кръг. "Вечерите, пише Стединк, императорът прекарва в уединение с дваматрима души от най-близкото си обкръжение, които идват при него или той отива при тях без никаква свита." Вечерните посещения, за които наемква Стединк, се отнасят до титулованата метреса на императора, Мария Нарискина. Той продължава да търси при нея отмора и удоволствие, като същевременно не пропуска да зачете и съпругата си. Но Александър отделя внимание най-вече на работата и на политиката. Не обича многолюдните сбирки, избягва баловете, галаспектаклите. На редките приеми, които дава, дипломатите се нареждат в редица в залата за аудиенции; срещу тях се подреждат великите князе и великите княгини; императорът и вдовстващата императрица минават с бавни стъпки между застаналите мирно присъстващи, поздравяват всекиго с кимване на глава, отправят любезни думи към по-важните посланици и се оттеглят, като оставят след себе си ледена атмосфера. Крайната им резервираност, рядко организираните тържества, монотонността на дните в Двора настройват зле висшето общество в столицата. "Императорът твърде малко се показва, пише Едувил. Руснаците не оценяват добродушието и пестеливостта му и главно дворяните, които искат да се заслепяват от блясък, които са жадни за богатства и които имат нужда да бъдат водени с твърда ръка."

Както своя съпруг, императрицата също предпочита простотата и самотата. Животът ѝ минава в тъжна покорност. Тя се е примирила с изневярата на Александър. Не стигна ли той в безочието си дотам да ѝ съобщи гордо за новата бременност на Мария Нарискина? Но "детето на прелюбодейанието" умира, преди да се е родило. Александър е дълбоко натъжен, а Елисавета поднася умилени съболезнования на метресата на съпруга си. Не може да понесе мисълта, че той страда. "Даже само да допусна, че би могъл да е нещастен, пише тя на френски, привързвам се към него с най-топлото чувство, на каквото е способно сърцето ми; забравям всичките си укори. Ставам съпричастна с неговата съдба, каквато и да е тя." Разбира се, и самата Елисавета не е безгрешна. Но нейните сантиментални преживявания са тъй разочароващи, че тя се смята за оправдана в собствените си очи. След трагичния край на любовника ѝ Охотников, тя се чувства по-изоставена отвсякога и пренася цялата си нежност към единственото си дете - Елисавета - Лизинка, която е родена през декември 1806 година. Петнайсет месеца по-късно момиченцето умира от инфекция, причинена от никнещи зъби. "Сега, пише Елисавета на майка си, не съм годна за нищо на този свят, душата ми няма да намери сили да се съвземе от последния удар." И малко по-късно: "Въобразявам си, че в покоите ми е пролет, това е илюзия за слънце, за цветя, за птички. Лизинка се забавляваше често със своите синигерчета; едно от тях и сега пее същата мелодия. Няма да я забравя, дори да стана на сто години." Доктор Уили утешава императора. Според него императрицата е на възраст, когато още може да се надява да стане майка, на което Александър отговаря меланхолично: "Не, приятелю, Бог не обича моите деца."

Елисавета се е затворила в своята скръб и намира утеха само в четене, в кратки разходки и в разговори с най-близките. Когато се поглежда в огледалото, цъфтящата ѝ хубост ѝ се струва горчиво ненужна с приближаването на трийсетте. "Трудно е да се опише целият чар на императрицата, пише Розенвайг, министър на Саксония: изваяни правилни черти, гръцки профил, големи сини очи и великолепни руси коси. Личността ѝ излъчва изящество и величие, а походката ѝ е лекоподвижна като въздух. Накратко, тя е една от най-хубавите жени на света." Граф Головкин, от своя страна, хвали "нейната тактичност, мъдрост, познаване на човешкото сърце". Но добавя, че е много нещастна. "Децата ѝ починаха, пише той; съпругът ѝ вече не ѝ отделя внимание, а с родното си семейство е разделена завинаги. Дворцовото обкръжение никак не я вижда, народът не е привързан към нея, интересът ѝ към живота е приключил." Жозеф дьо Местр е по-внимателен в оценките си и констатира: "Никой не може да съди за вините между съпрузите. Самите те не са в състояние да кажат кой пръв се е провинил. Но междувременно метресата (Мария Нарискина) присъства между тях със своята доброта, хубост, повратливост, финес, със силата на навика и крепкостта на една безспорно много греховна връзка, много злополучна, но много естествена, каквато другата страна няма."

Със своя ненатрапчив, дискретен характер Елисавета разочарова все повече любителите на разкоша. Затова пък императрицата-майка Мария Фьодоровна, обратно на сивотата около младата двойка, се старае да докаже, че само тя олицетворява блясъка и авторитета на монархията. След смъртта на съпруга си се е надявала да управлява страната със съгласието на своя син, но той се изплъзва от нейното попечителство и тя трябва да е доволна, че може да действа неофициално. Благодарение на добронамереността на Александър, тя има важен ранг в империята, ръководи всички благотворителни организации, оглавява Кредитната банка, предачницата в Александровск и разполага с годишен доход от един милион рубли. Тази съществена рента ѝ позволява да живее в лукс. Личният ѝ антураж засенчва този на императора. Докато императорското семейство се задоволява с екипаж от два коня, императрицата-майка изисква шест коня за личната си каляска и не излиза от двореца без ескорт от хусари и пажове. Тя продължава традицията на Екатерина II и присъства на парадите във военно облекло, с широка лента през гърдите. Нейните приеми, на които се появява в пищни тоалети, заобиколена от почетни дами и шамбелани, контрастират по елегантност и весело настроение с мрачните протоколни приеми на сина и снаха ѝ. "Нейният апартамент, мебелиран с много вкус и в голям разкош, е отворен за гостите, пише Стединк. На бала цари голямо веселие, великолепие и достойнство. Вечерята се сервира на кръгли маси; масата на императрицата е разположена в средата на залата и е с осемнайсет куверта. След вечерята има много танци." А Савари предава на Талейран следните подробности: "Представителното място е за императрицата-майка. Към нея се отправят всички външни почести. При публичните церемонии Мария Фьодоровна често върви под ръка с императора, а императрица Елисавета върви след тях сама. Видях подредената войска и императора на кон да чакат пристигането на императрицата-майка. В Русия никой не получава благоволение или назначение, без да отдаде почит на майката, да ѝ целуне ръка, да ѝ благодари, макар тя да не е имала никаква заслуга; но на императрица Елисавета не се казва нищо: така е прието. Поне веднъж на петнайсет дни големците на Санкт Петербург задължително се явяват при императрицата-майка. Елисавета не идва почти никога, но императорът вечеря три пъти в седмицата с майка си и често остава там да спи."

Императрицата-майка знае, че се ползва с авторитет в обкръжението на сина си, и се

опитва да влияе на политиката му. Колкото той е любезен и прикрит, толкова тя е горда и категорична. Понякога успява да го убеди, както например със снемането на Чарториски, друг път се натъква на стена, както в случая със злополучния съюз с Прусия. Александър държи на този съюз, който за него е въпрос на чест. Майка му, въпреки германския си произход и възхищението си от Фридрих Велики, има враждебно отношение към тази страна. Но още по-враждебно се отнася към сближението с "корсиканското парвеню". Нейният двор скоро се превръща в средище, където кипят укори срещу Наполеон. Елисавета страда, че кампанията на системно отричане, насочена срещу Александър, се ръководи от собствената му майка. Още на 29 август 1807 година тя пише на френски: "Императрицата, която като майка би трябвало да подкрепя, да защитава интересите на своя син, от недомислие, от самолюбие (и сигурно по друга причина, защото не е способна да има лоши намерения) е заприличала на ръководител на фрондата; всички недоволни, които са много, се обединяват около нея, въздигат я до небесата; тя никога не е привличала толкова много свят в Павловск, както през тази година. Не мога да Ви опиша колко ме възмуцава всичко това." Самата Елисавета не изпитва никаква симпатия към френския император, който, според нея, е омаял съпруга ѝ "с магия". Но въпреки отвращението си, тя смята, че трябва да се укрепва "необходимият мир". Слабият ѝ глас се губи сред всеобщите обвинения. Всеки ден противниците на Франция печелят нови последователи. Когато генерал Савари се появява на светски прием, лицата помръкват. Според руското общество той е "екзекуторът на дук Ангиен", този, който е командвал наказателния отряд и е заповядал да се изкопае предварително ямата за жертвата. Елисавета пише на майка си: "Колкото повече императорът (Александър) изявява привързаността си към своя нов съюзник, толкова по-ясно го вижда в лицето на Савари и толкова по-високо се надига воят, а вече става страшно." Генерал Коленкур, френският посланик в Санкт Петербург след Савари, е посрещан още по-недружелюбно. Обвиняват го не за убийството на дук Ангиен, а за отвлечането му от Етенхайм. Слуховете, които се разпространяват по този случай, са толкова злостни, че той изпитва нужда да се оправдае пред Александър. Показва документи, цитира неопровержими доказателства. Императорът му отговаря учтиво: "Вече узнах от моите министри в Германия, че ни най-малко не сте замесен в ужасния случай, за който ми говорите... Искам да знаете това." Но макар да се отнася подчертано доброжелателно към Коленкур, Александър назначава за посланик в Париж яростния противник на съюза с Франция - граф Пьотр Толстой.

Коленкур се опитва да се пребори с резервираността на руското общество, като увеличава броя на приемите, вечерите и всякакви празненства, харчи повече, отколкото получава, натрупва дългове. "И ризата си ли да продам?", пише той на Наполеон. Трапезата му е винаги готова за гости, славата на готвача му Тардиф се носи из града и привлича сътрапезници. На вечеря за четиристотин души през месец февруари при него се поднасят круши по триста франка едната, което смайва Жозеф дьо Местр. "Много ми е забавно да наблюдавам Коленкур, пише дьо Местр: бил от богато семейство и се надува; бил владетел, от който трепери светът; имал шестседемстотин хиляди лири рента; бил пръв навсякъде... Но при всичкото разкрасяване се вижда, че той е един обикновен човек. Скован е, сякаш ставите му са захванати с тел. По обща преценка е като Ninette a la cour." Всъщност блясъкът, който Коленкур създава около себе си, не е достатъчен, за да разколебае общественото мнение. Колкото и Александър да уверява пратеника на Наполеон: "Имахте голям успех във висшето общество; вие спечелихте и най-разбунтуваните", всъщност критиките все повече се

изострят и срещу Франция, и срещу нейния представител, и срещу императора, който упорито върви "по неправилния път". Раздразнението на императрицата-майка се изостря до крайност от новината за женитбата на Жером с принцеса Екатерина Вюртембергска: по силата на този съюз майката на императора става леля на някакъв си простолюден Бонапарт. Многобройните френски емигранти роялисти, постъпили в руската гвардия като офицери, и пратениците на ограбените от Наполеон владетели подклаждат огъня. "Сигурно е, пише един от тях - Роже дьо Дамас - че днес Бонапарт управлява тази империя и ръководи нейните работи така, сякаш е провинция на Франция. Императорът не е нищо повече от префект." Между хулителите на Наполеон се нареждат също и поданиците на балтийските страни, които, макар да са руски граждани, са запазили сантиментални връзки с Германия, и пруските офицери, встъпили под знамената на руската армия при Александър след разпускането на армията на Фридрих Вилхелм III. Когато през септември 1807 година императорът решава да промени униформата на войската и вместо тесните австрийски мундири внедрява по-удобните и по-елегантни мундири по модела на Наполеоновата армия, руската гвардия започва да негодува срещу "френската ливрея". Всичко, което идва от Наполеон, е подозрително. В салоните се говори на френски език, четат се в захлас френски книги, подражава се на френската мода в облеклото и в прическите, аплодират се великолепните френски артисти, които играят в руските театри, но се проклина "Бонапарт" - недостойният наследник на френската култура.

Дворът и армията протестират в името на честта, а търговците, поземлените собственици, индустриалците протестират заради интереса си. След неуспеха на посредническата си мисия, Александър е принуден да скъса отношенията си с Англия и, както е обещал в Тилзит, да се включи в системата на Континентална блокада, измислена от Наполеон. Но до този момент Русия изнася по-голямата част от своите суровини именно в Англия: желязо, коноп, дървен материал, лен, катран, лой, жито, поташ, мед, восък, животински влакна... При износ от общо трийсет милиона рубли в стока през пристанището на Санкт Петербург за 1802 година, делът на износа в Англия е седемнайсет милиона рубли, а във Франция - само половин милион. През същата година от общо деветстотин осемдесет и шест търговски кораба, пристигнали в пристанището на Санкт Петербург, четиристотин седемдесет и седем са английски, а пет - френски. С това несъответствие се обяснява безпокойството на деловите среди от закриването на благодатните британски пазари. То е основателно. Много скоро настъпва икономически и финансов застой. Износът на жито намалява с четири пети, банковите трансакции са затруднени, асигнационната рубла губи петдесет на сто от стойността си, цените се покачват, доходите на наемните работници намаляват. Лекото увеличение на френския внос не може да компенсира огромния дефицит в търговския баланс. Контрабандата, която се извършва под американски или шведски флаг, не може да компенсира това. Тарифите за контрабанден износ на стоки - чували със захар, бали с памук - са прекомерно високи. Много манифактурни стоки изчезват от пазара. Започват ограниченията. Светските сбирки, баловете, вечерите, маскарадите преминават в атмосфера на озлобление срещу владетеля. Упрекват го и за всекидневните си трудности, и за зависимостта на руската политика от желанията на Наполеон. За санктпетербургския елит неприятелят не е Франция, а императорът на французите.

Това не е така при московския елит. В бившата столица на Русия обвиненията са срещу Франция изобщо. Отхвърлянето на императорските идеи не е чисто политическо, а дълбоко национално. Открай време Москва - градът на руската традиция, се противопоставя на

Санкт Петербург - града на европейското бъдеще. В Москва диша азиатското минало на империята. Москва е изградена в безпорядък около червената тухлена сграда на Кремъл. Старата част на града се състои от дървени господарски домове, загнездени в дъното на огромни паркове, от съборетини, заобиколени от зеленчукови градини, от черкви с многоцветни куполи, пазари на открито, пустеещи терени и дворци с фасади на гръцки храмове. По криволичещите улици, голяма част от които нямат нито тротоари, нито улични настилки, се движи разнородно население: брадати мъжици с ботуши и селянки с широки рокли в ярки цветове, със забрадки на главите си вървят редом с млади елегантни мъже - напوماдени и напудрени, и красиви дами, вчесани по модата на римския император Тит. Санкт Петербург е градът на сановниците и чиновниците, Москва е градът на хората, напуснали службата си от умора или изпаднали в немилост, които предпочитат спокойния, патриархален и самостоятелен живот пред хилядите задължения на живота около императорския дворец. Санкт Петербург е градът на амбициите. Москва - градът на безгрижието и на радостта от живота. Тук гостоприемството е безгранично. В богатите семейства прислугата е неизброима. В дома на Шереметиеви има триста прислужници, у Строганови - шестстотин. Вратите на тези домове са отворени по цял ден. У Алексей Орлов се слага трапеза за сто и петдесеттриста души и всеки дворянин е добре дошъл при условие че е облечен в униформа. Всяка вечер в някой от московските дворянски домове има вечеря, бал или маскарад. Оркестрите са превъзходни, а музикантите са крепостници. "Цялата зима е нескончаем карнавал в Москва", пише Виежел в своите Мемоари. А Булгаков уточнява: "Редуват се бал след бал и не ми е ясно как никой не умира от умора. Ако подобно безумие продължи цялата зима, накрая всички ще изгинат и за следващия сезон ще трябва да се търсят нови танцьори." Четиринайсет от големите домове притежават свои собствени театрални салони. Госпожица Жорж и нейната руска съперничка Семьонова играят в театъра на граф Апраксин. Но в повечето случаи любители играят в трагедии, комедии, водевили, всичките на френски език. Други развлечения са надбягванията с шейни по леда на Москварека, бой с петли, сбирки в Английския клуб, лов в околностите на града.

С настъпването на хубавите дни Москва се обезлюдява. Дворяните отиват в своите имения заедно със свитата си. Цялата прислуга върви с господарите в керван от карети и каруци. По спирките готвачите се запретват да приготвят ядене. Към средата на деня пият чай на тревата. Гувернантки и гуверньори мъмрят на френски, немски или английски децата, които не мируват. След няколко седмици на село всички поемат по обратния път към Москва с нов апетит за забавления. И баловете, вечерите, спектаклите се зареждат отново. Политическите спорове също. Най-снизходителните между критиците на Александър го упрекват за непоследователността му. Навремето, казват, се обявил за привърженик на революционните принципи от 1789 година, днес се нарежда на страната на Наполеон. Защо винаги търси образците си в чужбина? В богатото минало на Русия няма ли какво да вдъхнови един монарх, загрижен за щастието на своя народ? В Москва все повече хора виждат благоденствието на Русия във връщането към стародавните ценности. Родното, отхвърляно дълго време, сега получава преднина пред скъпата на Петър Велики Европа. Френските гуверньори губят престижа си в семействата, някои от тях биват отпращани, тъй като това, на което учат децата, се смята за излишно. В салоните продължава да се говори на френски, но от време на време се вмъква и по някое изречение на руски. Надига се движение за прочистване на езика от чуждици и за възхвала на литературата от Средните векове - благословена епоха, когато подражанието на Запада още не е задушавало славянския дух. От

Москва това патриотично пристрастяване се пренася в Санкт Петербург и печели привърженици сред литературните среди. Поставят се театрални пиеси, които при бедствия или война възхваляват изключителните добродетели на народа. Създава се общество на любителите на руското слово ("Беседа") с участието на адмирал Шишков, прочутия баснописец Крилов, стария дворецов поет Державин, драматурга Шаховский и много други. То си поставя за цел да възвърне блясъка на родния език, помръкнал по време на предишните царства.

В провинцията мнозинството помещици не се затормозява от такива интелектуални подбуди. Те предпочитат лова, виното, картите пред четивото. Но всички те са засегнати от закриването на пазарите за земеделската продукция и от падането на курса на рублата. По своя логика те смятат, че Франция е виновна за финансовите им затруднения. А чрез Франция визират Александър. Що се отнася до обикновените женици, понесли тежък удар с набирането на войниците през 1806 година, те оплакват излишните човешки жертви, завърналите се по селата инвалиди, и се питат как "антихристът Наполеон", който проля толкова много руска кръв по бойните полета, е могъл да спечели сега, за няколко часа, приятелството и доверието на императора. Те броят колко от другарите им са убити напразно във войната. Съмняват се в разума на господарите, които ги управляват. Търсят обяснение за срещата в Тилзит. Княз Вяземски отбелязва в своите тетрадки разговора между двама селяни: "Как така нашият бащица, православният цар, е могъл да се реши на среща с този прокълнат, този антихрист! Не е ли това голям грях?" - казва единият. "Чудно ми е как не се сещаш, братко, отговаря другият. Не си ли разбрал, че са се срещнали по средата на една река? Нашият бащица заръчал да се приготви сал, та да кръсти Бонапарт във водата, преди да му се появи пред светлия поглед." А Вижел пише в своите Мемоари: "Дойде време, когато цялата нежност на поданиците към монарха се е превърнала в нещо по-лошо от враждебност; превърнала се е в отвращение. Не се лаская с голяма мъдрост, но в този факт виждам жестоката несправедливост на руснаците. Засрамах се заради тях. Те постъпват като ненавижданите от тях черемиси и чуваша, които хулят своите богове, когато не са изпълнили волята им."

Александър знае какво се говори в Двора и сред народа. За да контролира по-добре настроенята на своите поданици, той възстановява още през януари 1807 година Комитета по сигурност, нещо като тайна полиция, чиито доклади пристигат директно на бюрото му. Александър, който толкова силно иска да бъде обичан, се чувства неразбран, пренебрегнат, презиран. Но не вижда в близко време друго разрешение освен това, което е избрал. Всичко, което може да направи, за да създаде илюзия за политическа промяна, е да смени своя антураж. Начело на Министерството на външните работи замества жалкия дипломат генерал Будберг с граф Николай Румянцев, голям дворянин, любител на изкуството и литературата, който е едновременно националист и франкофил. Чарториски, Новосилцев и Кочубей са освободени от длъжност и заминават за чужбина. Начело на Министерството на вътрешните работи назначава Михаил Сперански, бивш сътрудник на Кочубей, културен човек, гъвкав и интелигентен, който отдавна се е готвил в сянка за тази длъжност. Министерството на войната поверява на страшния Аракчеев на 13 януари 1808 година. Обществото не разбира защо се повишава на толкова важен пост един ограничен, жесток и подъл човек. За него се говори, че отказал да участва в битката при Аустерлиц, защото чувствителната му душа не можела да понася "гледката на кръвопролитията". А същата тази чувствителна душа не се вълнува от телесните наказания, нанасяни на войниците по негова заповед и в негово

присъствие. Още на младини, в Гатчина, Александър е могъл да прецени организационните способности на човека, когото тогава нарича свой "приятел". Той е сигурен, че дисциплината ще бъде спазвана, щом като начело на войските ще бъде такъв скот в униформа. Нужен е тъкмо човек като Аракчеев, според Александър, за да се изгради непобедима армия, от която Русия има нужда.

Засега армията участва само във второстепенни действия. А в Тилзит Наполеон внушава на Александър да насочи "законните" си домогвания към Балтика. "Не трябва, му казва той, красавиците на Санкт Петербург да чуват в своите дворци топовете на шведите. Швеция е Вашият географски неприятел." Насърчен от съвета на Наполеон, в началото на 1808 година императорът хвърля войските си срещу Финландия, тогава шведска провинция, завзема страната, стига до източното крайбрежие на Швеция и след като сваля крал Густав IV - победения противник, му налага изгодния за Русия Фридрихсхамски мир. По силата на това споразумение Русия получава Аландските (Оландските) острови и цяла Финландия, която е издигната във велико княжество със своя конституция, своя армия и управляващ велик княз, който не е друг, а лично императорът. Но в Санкт Петербург обществеността не се вълнува ни най-малко от тази победа и се мръщи на подаръка - студена и неплодородна земя. Възобновената война срещу Турция напротив, позволява да се осигури руско властване над богатите земи на Молдавия и Влашко. Наполеон е недоволен от разпространението на руското влияние на юг и предлага на Александър да разменят двете княжества срещу Силезия. Императорът отговаря незабавно с възмущение: "Ако трябваше да притежавам тези две провинции в ущърб на Прусия, бих предпочел да се откажа от тях. На такава цена не бих искал да имам дори цялата Османска империя; за мен това е въпрос на чест."

Разногласията между двамата императори са още по-категорични по въпроса за Полша. И двамата са убедени, че трябва да се възстанови някогашното кралство. Но Наполеон вижда Полша изцяло под френско господство, а Александър иска да бъде тясно свързана с Русия и да бъде нейна авангардна крепост. Политиката, стратегията, историята - всичко подтиква руския император да отстоява своята теза. "В случай на война би било съвсем уместно да се обявя за цар на Полша, за да спечеля духовете за моята кауза", казва той на Чарториски. А пред Коленкур обявява: "Въпросът за Полша е единственият, по който никога няма да се пазаря. Светът не е достатъчно голям, за да можем да се спогодим за тази страна." Отношенията между Русия и Франция се изострят, накрая Александър отстъпва пред настоятелността на Наполеон и се съгласява на втора среща, този път през септември 1808 година в Ерфурт.

Щом новината за срещата се разчува, в двореца се надига общо тревожно недоволство, чийто изразител става императрицата-майка. Ерфурт е укрепление на "крвожадния тиранин", който още веднъж предизвика всеобщото възмущение след абдикацията в негова полза на испанските владетели в Байона. Тази среща е капан, от който и Русия, както Испания, ще излезе унижена. "Александре, избегнете я, пише тя на френски. Вие губите и империята, и Вашето семейство. Спрете, все още има време. Вслушайте се в гласа на честта, в молитвите, в горещите молби на Вашата майка. Спрете, мое дете, спрете, приятелю!" Александър ѝ отговаря почтително също на френски, че засега се налага да се покаже престолено сговорчив с Наполеон: "Нека не бързаме да се обявяваме срещу него; рискуваме да загубим всичко. Нека по-скоро даваме вид, че укрепваме съюза, за да заблудим съюзника. Нека печелим време и се готвим. Когато дойде часът, ще станем спокойни свидетели на сгромолясането на Наполеон."

Тези обяснения не убеждават никого и Александър заминава за Ерфурт сред всеобщо неодобрение. И този път е гост на Наполеон, придружава се от малка свита, в която участват и великият княз Константин, Сперански, Румянцев и Коленкур. На път за Ерфурт той трябва волюневолю да спре в Кьонигсберг, където среща два живи упрека - краля на Прусия и кралица Луиза. След като изслушва оплакванията им, той се настройва още по-негативно към Наполеон, което обаче не му пречи да заяви пред маршал Лан, когато той го посреща във Фрайберг: "Много обичам император Наполеон и ще му го докажа при всякакви обстоятелства."

Наполеон излиза на пътя да посрещне своя приятел. Когато забелязва каляските на кортежа, слиза от коня, а Александър слиза от своята каляска. Двамата императори се прегръщат братски, както в Тилзит. После един ездач докарва кон за Александър, подарък от домакиня, оседлан по руски, покрит с чул от бяла меча кожа. Двамата монарси яздят коляно до коляно и влизат в Ерфурт, приветствани от топовни залпове и камбанен звън. Александър е в руска тъмнозелена генералска униформа, а Наполеон - в униформата на гвардейските стрелци. Любопитно множество ги приветства. Предназначената за руския император квартира е в най-разкошната сграда. През следващите дни времето се разпределя по равно за разговори на четири очи и за публични изяви. Двамата императори са неразделни. Те посещават заедно френския лагер, заедно наблюдават с бинокли маневрите на армията, заедно отиват на бойното поле при Йена, където бе смазана Прусия, тъй скъпа на Александър, заедно присъстват на голям бал в замъка на Ваймар, където Александър танцува с дамите, а Наполеон го наблюдава неподвижен, иронично благосклонен, заедно приемат кралиците на Бавария, Вестфалия, Вюртемберг и други управляващи принцове на Германия, стекли се да почетат своя върховен покровител. Тези дребни владетели треперят пред човека, от когото зависи оцеляването им. Нито един от тях даже не си помисля да се разбунтува срещу униженията, на които са подложени. Според повелите на господаря те имат право само на охрана от "десет гвардейци и никакви конници". Конниците са за двамата императори. По време на една протоколна среща крал Максимилиан Йосиф се осмелява да разговаря в един ъгъл на висок глас, а Наполеон му казва сухо: "Млъкнете, кралю на Бавария!" Самият Гьоте, повикан в Ерфурт, се покланя пред Наполеон и е възнаграден за това със знака на "Почетния легион". След вечеря при Наполеон монарсите със свитите си се срещат в театъра. Най-забележителните артисти на Комеди Франсез излизат на сцената пред "букет от крале и принцове на партера". А една широка "леха" държи на разстояние ехидните наблюдатели. Тъй че не е ясно дали спектакълът е на сцената или в салона. Император Александър наблюдава с особено внимание артистката Антоанет Бургоан, наричана "богиня на радостта и удоволствията". "Не ви съветвам да ѝ давате аванси." "Вярвате, че ще откаже?", пита Александър. "О, не!, възкликва Наполеон. Но утре е ден за пощата и след пет дни цял Париж ще узнае какъв сте от главата до петите, Ваше Величество... А освен това ме интересува и вашето здраве. Ето защо ви пожелавам да устоите на изкушението." Александър благоразумно обуздава любовните си пориви. Във вторник, 4 октомври 1808 година, изпълнявайки Едип от Волтер, Талма влага много чувство, произнасяйки многозначителния стих: "Приятелството на един велик човек е благодеяние от боговете!" При тези думи Александър се изправя и стиска ръката на Наполеон, който седи до него в ложата. Овациите на публиката са насочени към двамата императори, които отвърщат с поздрав. От коя страна на парапета са актьорите? Александър пише на сестра си Екатерина: "Бонапарт ме смята за глупак. Най-добре се смее, който се смее последен. Аз пък възлагам цялата си надежда на

Бога."

И действително, блестящите външни изяви крият нарастващо несъгласие. Любопитно е, че лично Талејран, който подкопава интересите на своя господар по най-подъл начин, насърчава упорството на руския император. Той казва на Александър на четири очи: "Сир, какво правите тук? Вие трябва да спасите Европа, а можете да успеете само, ако се противопоставите на Наполеон. Френският народ е цивилизован, неговият господар не е. Руският господар е цивилизован, руският народ не е. Следователно владетелят на Русия трябва да бъде съюзник на френския народ. Рейн, Алпите, Пиренеите са завоевания на Франция. Останалото е завоевание на императора, Франция не държи на него." Тези думи съживяват надеждата на Александър, който вече предугажда залеза на френската хегемония. Талејран отива по-далеч в предателството си и внушава на Александър да не се опитва да успокоява войнственото настроение на Австрия, чиято военна подкрепа би му била много полезна в случай на ново стълкновение с Наполеон.

Още при първите разговори Наполеон установява, че Александър не е толкова "лесен", както в Тилзит. Той бърза да прехвърли войските си от Прусия в Испания и иска да получи от руския император категоричен ангажимент в своя полза срещу Австрия, но Александър се изплъзва под най-различни претексти. Преговорите се протакат, изострят се. Наполеон се оплаква на Коленкур: "Вашият император е упорит като муле. Той се прави на глух за нещата, които не иска да чуе. Това проклето положение в Испания ми струва скъпо!" При едно побурно обяснение той си хвърля шапката на земята и започва да я тъпче. Александър никак не се впечатлява от подобно южняшко буйство и казва с хладна усмивка: "Вие сте буен, аз съм упорит. При мен с гняв не се печели нищо. Да разговаряме, да разсъждаваме, или си тръгвам." И се запътва към вратата. Наполеон го задържа и разговорът продължава с покротък тон.

Но ролите се разменят, когато Александър иска от Наполеон да се изтегли от Прусия като доказателство за миролюбивите си намерения. Тогава Наполеон се възмуцава и упорства. "Нима моят приятел, моят съюзник, се провиква той, ми предлага да изоставя единствената позиция, откъдето бих могъл да заплаша фланга на Австрия в случай че ме нападне, докато войските ми са в Южна Европа на четиристотин левги от дома си?" На някои свои близки, които му препоръчват помирение, Наполеон казва същото: "Вие ми предлагате система на безсилие. Ако я приема, Европа скоро ще започне да ме смята за малко момче."

С голяма мъка се стига до компромис. Наполеон се съгласява Русия да анексира Влашко и Молдавия, при положение че Високата Порта е съгласна. В замяна на това Александър му обещава военно сътрудничество срещу Австрия, ако тя започне война. Но междувременно Александър уверява барон Винсент, изпратен в Ерфурт от Двора на Виена, че неговият ангажимент е само теоретичен. И след като са се залъгали взаимно по този начин, двамата императори официално обявяват, че са удовлетворени от укрепването на техните връзки. При една от срещите Александър иска да си свали сабята и забелязва, че я е забравил. Наполеон, който току-що е извадил своята, му я подава и го моли да я приеме: Александър възкликва с блеснали от фалшива благодарност очи: "Приемам я като знак на приятелството ви. Ваше Величество е съвсем сигурен, че няма да я извадя срещу вас." Наполеон пише на Жозефина: "Всичко върви добре. Доволен съм от Александър. И той навярно е доволен от мен. Ако беше жена, мисля, че щях да го направя своя любовница." Двамата императори решават да направят съвместно предложение за мир на Англия. Посланикът в Париж, твърде чепатият

Пьотр Толстой, ще бъде заместен от княз Александър Куракин, който минава за поговорчив. Всъщност според Ростопчин той е "звяр, който би трябвало да е принц на Германия, прогонен от държавите му, или идол на диваците." Накрая Наполеон възлага на Талейран да съобщи официално на руския император, че възнамерява да изгони Жозефина и да поиска ръката на една от великите княгини, "за да укрепи своето дело и основе своя династия". Отдавна Александър е предупреден за брачните намерения на "приятеля" си. Великата княгиня Екатерина, единствената на възраст за венчавка, не би погледнала враждебно на перспективата да стане императрица на французите. "Вярвам, че тя добре ще се справи, пише императрица Елисавета до майка си. На нея ѝ трябва само съпруг и свобода, но се съмнявам, че с него ще има пълна свобода." Обаче Александър не може да се реши да даде любимата си сестра за п'йша на "Минотавъра". Самата мисъл, че една велика княгиня на Русия може да смени тази развратница Жозефина в леглото на Наполеон, го ужасява. Той си представя възмущението на майка си и на целия Двор. Но се овладява и казва на Талейран: "Ако зависеше само от мен, бих дал съгласието си на драго сърце. Но само моето съгласие не е достатъчно. Майка ми е запазила властта си над дъщерите и аз не мога да ѝ я оспорвам. Мога само да се опитам да ѝ дам препоръка; възможно е да я приема, но не смея да отговоря вместо нея. Ръководя се от едно много истинско приятелство и това трябва да удовлетвори император Наполеон."

Уклончивият отговор не обезкуражава прославения претендент, но позволява на Александър да печели време за предохранителен ход. Едва завърнал се в Санкт Петербург, той бърза да сгоди Екатерина за един посредствен германски принц, дук Олденбург. "Външността му не е приятна, пише Елисавета на майка си, дори направо е неприятна... Никога няма да повярвам, че може да събуди любов, но великата княгиня Екатерина казва, че това е съпругът, който ѝ трябва, и че не придава никакво значение на външността."

Щом като не получава ръката на Екатерина, "корсиканският човекоядец" решава да се спре на по-малката ѝ сестричка, едва петнайсетгодишната Анна. Александър обезумява пред тази страшна перспектива и се съветва с майка си. "Ако Наполеон има подобна идея и ако направи постъпки, какво да му отговорим? - пита той на френски императрицата-майка. - Като познаваме мъжа, който ще се почувства наранен, последствията ще бъдат язвителност, зложелателство, завидливост." Мария Фьодоровна обмисля положението хладнокръвно и пише на дъщеря си Екатерина: "Казах на Александър веднага, че всичко, което направихме, за да те спасим теб, Екатерина, от това нещастие (брака с Наполеон), трябва да го направим и за Анет... Да започнем с евентуалното ни съгласие с този съюз и да видим какви ще бъдат изгодите за държавата: 1. Надежда за продължителен мир с Франция... Какви ще са неблагоприятните последици при евентуален отказ?... 2. Наполеон ще стане още по-завидлив, още по-зле разположен, още по-яростен... Ще ни създава главоболия до деня, когато ще може да се нахвърли върху нас. Нашият народ, като разбере от него, че е направил предложение за брак, което би могло да отдалечи войната, ще недоволства от императора и от мен, защото сме отказали... 3. Що се отнася до горкичката Анет, ще трябва да смятаме, че сме я пожертвали за благо на държавата. Защото детето ще има нещастен живот в брак с един мъж с престъпен характер, за когото няма нищо свято, който не признава никакви спирачки, защото дори не вярва в Бога... Какво ще вижда тя, какво ще чува в това училище за престъпления и пороци?... Катя, всичко това ме кара да тръпна... Държавата - от една страна, детето ми - от друга, а на Александър, като император, отказът може да му навлече мъки, нещастия!... Аз, майката на Анет, ще се съглася ли детето ми да бъде нещастно?... Ако

този човек (Наполеон) умре като съпруг на Анна, тя, нещастницата, ще бъде изложена на всички ужаси от смутите, които ще предизвика неговата смърт. Защото как може да се предположи, че династията на този мъж ще бъде уважена? Ние обсъдихме възможните отговори и се спряхме на следния: момичето е малко, дори не е узряло..." След последния домашен съвет на Коленкур се съобщава, че великата княгиня Анна едващо е станала девойка и не може да бъде дадена за съпруга на четирийсетгодишния френски император. Обаче, за да се избегне разрывът между двата двора, се допуска възможността след няколко години, когато малката Анна стигне пълната си зрялост, проектът за брачен съюз да бъде преразгледан в Двора на Русия в благоприятна светлина.

Наполеон приема това фалшиво извинение като неочакван удар. Още повече, че през януари 1809 година по случай сватбата на великата княгиня Екатерина кралят и кралицата на Прусия са били посрещнати в Санкт Петербург с изключителен блясък. Александър смята, че такава трябва да бъде руската реплика на цялата пищност, която Наполеон извади на показ в Ерфурт. На бал у княгиня Долгорука разгневеният Коленкур подхвърля: "Няма никаква загадка в това пътуване: току-що кралицата на Прусия спа с император Александър." Думите му се преповтарят из всички салони на Санкт Петербург. Наблюдателите се съмняват в правдоподобността им, но се удивляват на разкошните подаръци, които кралица Луиза намира в апартамента в Михайловския дворец, където е настанена: тоалетни прибори от масивно злато, персийски и турски шалове, дузина рокли с везмо от перли, редки накити... Без съмнение Александър е пожелал да обогати гардероба на нещастната кралица, която е загубила почти всичко в съсипаната си страна. Преживяните изпитания са се отразили на свежестта ѝ. Жозеф дьо Местр казва за нея: "Често я сравнявах с императрица Елисавета. Кралицата е може би по-красива като жена, но императрицата е по-красива като владетелка." А Елисавета пише на майка си: "Невъзможно е да не се признае, че кралицата е красива жена. Но не трябва да напълнява повече. Вероятно е начало на бременност и почти през всичкото време е неразположена, очите ѝ са помътнели." А кралица Луиза отбелязва в своя дневник - "8 януари 1809: безсънна нощ; неразположена съм; съмнявам се, че съм бременна; много ми е лошо и изглеждам ужасно.... 10 януари: безсънна нощ, тресе ме, болят ме зъби, боли ме корем... 12 януари: капнала съм от умора; ако продължава така, ще ме погребат в гробището "Свети Александър Невски"... 13 януари: пребита съм от умора като куче... 16 януари: в театъра на Ермитажа, госпожица Жорж е божествена, красива, страхотна; цялата вечер ме тресе... 20 януари: силен бронхит..."

Въпреки измъченото си лице, "угаснали очи", отмалели крака, кралица Луиза героично си налага да се появява на всички празненства, за да поддържа славата си на световна красавица. Възхищават ѝ се и се учудват на смелите ѝ деколтета. Но Александър остава безчувствен към нейната възпълничка предизвикателност. Дори изглежда, че избягва полусантименталните и полуполитическите разговори с неуморимата кокетка. На един прием, където пристига с широко разголени рамене и деколте, отрупана с всякакви накити, кралица Луиза застава пред погледа на Александър до Мария Наришкина, с която, както казват, императорът се готвел да скъса. Както обикновено, Мария Наришкина е с много семпла бяла рокля и едно единствено украшение в смолисто черната си коса - стръкче незабравки. Александър сравнява двете жени и се усмихва на фаворитката си. Луиза промълвява: "Отивам си, както съм дошла. Царството ми не е в този свят." В прощално писмо до императора признава: "Мислено Ви целувам и Ви моля да ми повярвате, че съм Ваша признателна приятелка до живот... Всичко беше прекрасно в Санкт Петербург. Само че

Ви видях твърде за малко."

Веднага след отпътуването на кралската двойка от Санкт Петербург при Александър пристига принц Шварценберг. Изпраща го австрийското правителство с мисията да подтикне руския император към неутралитет в случай на война между Австрия и Франция. Александър отвърща гордо: "Ако помръднете, тръгвам. (Подразбира се: на страната на Франция). Ще запалите Европа и вие ще станете жертва." Но дълбоко в себе си Александър ни най-малко не е решен да действа на страната на Наполеон. Струва му се, че той е в лоша позиция: препирни със Светия престол, опозоряващ и труден проблем с Испания. Имперският орел е с омаломощени криле. Не е ли време да го изостави? Благодарение на английската финансова помощ Австрия усилено се въоръжава. Говори се, че четиристотин хиляди души са готови да смажат войските на Наполеон, уморени от многото поредни войни. Впрочем в тях участват голям брой германски войници. Дали те ще се бият истински за Франция?

Още при първите сражения австрийците са разбити. На 13 май 1809 година Наполеон влиза във Виена и Александър заявява пред Коленкур: "Направих всичко, за да предотвратя войната, но щом като австрийците я предизвикаха и започнаха, императорът ще намери в мое лице съюзник, който искрено ще го следва; няма да направя нищо наполовина." Обаче пред Шварценберг говори съвсем друго. "Императорът (Александър), пише Шварценберг на френски в доклад до Виена, ме увери, че нищо няма да бъде забравено от това, което е в човешките възможности, за да не ни нанесе удар; той добави, че положението му е толкова странно, защото макар да сме в противоположни лагери, той не може да не ни пожелае успех." Александър издава заповед - със съжаление - трийсет и две хилядна войска да премине Буг и да навлезе в австрийска територия. Руските части успяват да извършат чудо: те избягват по всякакъв начин да влезат в сражение с войските, с които всъщност са дошли да воюват. Най-сериозната схватка завършва с двама убити казаци и двама ранени офицери. Истинските им противници всъщност не са австрийците, а поляците, присъединили се към френските въоръжени сили. По този повод княз Понятовски пише на Наполеон: "Противно ми е да обвинявам руските генерали в коварство, но не мога да премълча пред Ваше Величество, че между тях и неприятеля има отлично съгласие."

Жестоката битка при Ваграм, в която руснаците, разбира се, не участват, решава изхода от войната за голямо огорчение на Александър. Официално той е на страната на победителя, но съжالياва за поражението на победената страна. Неотдавна Наполеон е казал на Румянцев: "Нашият съюз ще свърши с позор." Сега казва: "Вие не разкрихте намеренията си. Нито веднъж не извадихте сабята." По силата на Виенския договор, подписан на 14 октомври 1809 година, Русия получава само трохи: микроскопичния район на Тарнопол. Тази милостиня възмуцава руската общественост. "Наполеон унижи Александър, пише публицистът Греч, като от земите, отнети от Австрия, му даде не някоя провинция, а четиристотин хиляди души, както правеха нашите царе, когато награждаваха своите съзаклятници."

По-важно за Александър е, че по силата на същото споразумение Великото Варшавско херцогство получава Краков и Западна Галиция. По такъв начин Полша е почти напълно възстановена под френски протекторат. В Тилзит Наполеон бе предложил да отстъпи на Русия цяла пруска Полша, тоест цялата територия между Неман и Висла, но Александър бе отклонил предложението поради зачитане на своите приятели, владетелите на Прусия. Днес той съжالياва. Според него разширяването на Великото Варшавско херцогство означава засилване на френската заплаха до границите на Русия. Наистина Наполеон твърди, че

никога не е мислил за възстановяването на кралство Полша. Дори обявява, че е готов "да премахне думите "Полша" и "полски" не само от всички политически пазарлъци, но и от историята. Александър не се хваща на тези уверения, разбирайки отлично хитростта на своя партньор. Гръмката реч на Наполеон пред Законодателното тяло, започваща с думите: "Моят съюзник и приятел, императорът на Русия, е според него помпозно извинение за коварен удар. Той си мисли, че ако бе взел по-голямо участие във войната срещу Австрия, може би щеше да получи като награда цяла Галиция. Стреси от боязливост. Сега се упреква. Друг "неприятен" факт: без да изчака окончателен отговор от Руския двор по въпроса за евентуалния му брак с великата княгиня Анна, Наполеон оповестява намерението си да се ожени за австрийката Мария Луиза. "Австрия даде в жертва на "Минотавъра" една хубава юница", казва принц дьо Лин. Обаче в двора на Русия не се надсмиват на събитието. Никой от обкръжението на Александър не желае малката Анна да бъде изпратена във Франция, за да послужи като изкупителна жертва на един дивак. Но отказът на този дивак, който ги изправарва, се приема като публично оскърбление.

При французите събитията се развиват бързо: пленяването на папа Пий VII, бракът на императора с Мария Луиза, анексирането на Холандия и на германските градове... Между заграбените от Наполеон територии е и малкото херцогство Олденбург, чийто настоящ херцог е не друг, а свекърът на Екатерина, любимата сестра на Александър. "Това е публично оскърбление, казва Александър, плесница за една приятелска сила." Наполеон отмества границите, реже от живата плът на нациите, създава и разваля династии. Сякаш никакво човешко чувство не може да отклони този горделивец от политическите му намерения. Александър съжалява, че понякога се е подавал на състраданието, приятелството, вниманието. Неговият характер е по-мек, не е като на "корсиканеца". Може би, ако беше на мястото на Наполеон, нямаше да има хладния кураж да отпрати Жозефина. Да изгониш мъж - да, но една жена!... И въпреки това трябваше да признае, че има допирни точки с френския монарх, от когото се възхищава и когото в същото време ненавижда. Александър е цар самодържец, възпитан от якобинец, обича да се обявява за привърженик на демократични идеи, но ревниво пази привилегиите си на владетел. Наполеон, от своя страна, чист продукт на еманципиращата революция, колкото и да избива в крайностите на авторитаризма, все пак си остава представител на един нов обществен ред, основан на свободата и равенството. Въпреки добрата си воля, двамата императори не могат да съчетаят своите действия със собствените си принципи.

Александър вярва, че е намерил идеалния си сътрудник в лицето на Михаил Сперански, който да го подпомага в неясните му аспирации на деспотреформатор. С подкрепата на този неуморим и амбициозен помощник се надява да поднови програмата за обновление, нахвърляна навремето от приятелите му в "Тайния комитет". Сперански е син на беден селски свещеник в Черкутино (истинското му име е Михайло Михайлович) и е възпитаван във Владимирската семинария, после в семинарията "Свети Александър Невски" в Санкт Петербург. Като секретар на висшия сановник - княз Алексей Куракин, осъзнавайки дълбоко скромния си произход, той отклонява всяка покана да седне на трапезата на господаря. Но след като се убеждава, че е на почит, много скоро добива самоувереност. Господарят му го освобождава от задълженията към Църквата, той прави шеметна кариера, участва в работата на "Тайния комитет", назначен е в Министерството на вътрешните работи при Кочубей, пише правителствени постановления и манифести, печели доверието на императора и го придружава в Ерфурт. По това време Сперански е на трийсет и седем години. Той изпитва

почти религиозен възторг към Наполеон. В лицето на императора на французите вижда не победителя от Ваграм, а автора на Гражданския кодекс, реформатора на страната, създателя на една уникална администрация. Когато се връща в Санкт Петербург, мечтае да промени из основи политическото устройство на Русия по френски образец. Казва, че "ще реже в жива плът" и "ще крои със замах". Този език се харесва на Александър. В лицето на новия си държавен секретар той вижда един "западник" като себе си. Сперански е леко заразен от англomanия и се облича по лондонската мода, закусва в единайсет часа с яйца, ростбиф и чай и всяка сутрин язди кон с късо отрязана опашка. Това подчинение на модата не му пречи да има сериозни занимания. Чел е извънредно много, запознал се е с големите европейски философи и скоро открива посредством Свети Мартин и Сведенборг "преддверието към Бога". Участието му във франкмасонството засилва наклонността му към социалното християнство. Според него проблемите на политическата икономия и на публичното право също могат да се разглеждат в духа на Евангелието. Сперански е едър и леко прегърбен, с бледо лице, дълъг и тънък нос, малка уста, дълбоки, влажни очи. Той привлича всички погледи с интелигентния и благ израз на лицето си.

В многобройни разговори с Александър Сперански излага широк проект за законодателни, икономически и данъчни реформи, предназначени да помирят руския народ с владетеля му. Той се вдъхновява от идеята за разделение на законодателната и съдебната власт от изпълнителната, препоръчва да се създаде висше събрание - Държавен съвет, съставен от трийсет и пет членове, избрани от императора, с консултативен глас в областта на законодателството. Успоредно с него да се свика законодателна камара - представителна Държавна дума, с изборни представители на три нива на дворянството и средните класи. Думата ще бъде орган на народната воля. Сенатът трябва да стане Върховен съд. Специален комитет ще бъде наговорен да изработи граждански кодекс по модела на Наполеоновия. Министрите ще отговарят пред Държавната дума, която ще разглежда предоствените законопроекти по нейната компетентност.

Що се отнася до администрацията, Русия следва да бъде разделена на губернии, които, от своя страна, да се подразделят на околии, а те - на земства. Всяко от тези нива да има своя Дума (правителство, губерния, околия), където да заседават представителите на собствениците. Представителите на всяка губернска Дума изпращат свои депутати в Държавната дума. В областта на съдопроизводството следва да се създадат земски, губернтски и правителствени съдилища, подчинени на Сената, който да стане Върховен съд.

По инициатива на своя министър императорът издава указ, според който благородническите титли, присъждани на служителите на империята, ще бъдат почетно звание и не предполагат да се дава чин на носителите им. По силата на друг указ издигането в чин над седми клас трябва да отговаря на известна степен на образование. Много дворяни и чиновници се възмушават от това ограничение, въпреки че е разумно.

Но по-важната част от проекта се отнася до определянето на правата на личността в Русия. За яснота на своето изложение Сперански класира гражданите в три йерархични групи: дворянство, хора със средно положение, трудещи се. Правата на личността се разпределят също в три категории: единствено за дворянството Сперански предвижда всички права, включително и политически, ако ползвателят на правата е поземлен собственик. Освен това дворянството си запазва възможността "да придобива населени земи", при условие че ги "управлява съобразно закона". В документа се признават "обща граждански права" на селяните, но те пак са посочени като "крепостни". Все пак това е първа стъпка,

макар и много боязлива, към смекчаване на крепостничеството. Освен това, говорейки за представително управление, авторът на проекта продължава да смята върховната власт като автократична по своята същност. Такава, каквато е, либералната програма на Сперански се придружава от толкова много предпазни мерки, че изпълнението ѝ не би трябвало да разклати монархическите устои на Русия, тъй като не се посяга на самодържавната власт.

Така или иначе Александър се страхува, че нововъведенията, които приема на теория, могат да предизвикат буря. Ето защо от всички предложения на Сперански той приема само създаването на Държавен съвет. От 1 януари 1810 година императорът присъства редовно на ежеседмичните заседания на съвета. Вдясно от него сядат Сперански, който е издигнат в ранг "държавен секретар". В очакване на влезнат в сила евентуално и другите раздели на неговата програма, Сперански предприема някои финансови мерки, от каквито страната има крещяща нужда: погасяване на асигнационните книжа, които са в обращение, чрез един фонд, набиран от повишаване на данъците, въвеждане на нови митнически тарифи, изтегляне на медните монети от обращение. Тези мерки, целящи да се спаси държавата от фалит, обединяват всички едри собственици срещу автора им. Те го обвиняват, че иска да разори най-благородните фамилии. Идеята му за създаване на Държавна дума, в която избраните депутати ще си присвоят правото да критикуват инициативите на властта, им прилича на революционна утопия, достойна за санкюлотите. И накрая, шушука се, че мисли да премахне крепостничеството, стародавните устои на руското общество. Що се отнася до Александър, той наистина се съгласява да внедри във Финландия някакво подобие на конституционен режим, но смята, че Русия не е узряла за същия експеримент. Той го признава откровено пред генерал барон Армфелт: "Уверявам ви, че тези форми (конституционните) ми харесват много повече от упражняването на някакъв свободен избор, който всъщност зависи от моята воля. Тук (във Финландия) не мога да се измамя, защото ми се предлага пълна прозрачност; там (в Русия) съм заобиколен от несигурност и почти винаги от обичаите, които заместват законите." И тъй, след като е аплодирал инициативите на държавния си секретар, Александър отзивчиво се вслушва в критиките, с които неговият антураж засипва ужасния смутител. Големите дворяни не могат да простят на това парвеню, на "този попски син" за главозамайващото му издигане, за почестите и отговорностите, които му се дават. Според тях "Кабинетът му е някаква кутия на Пандора, откъдето излизат всички злини за нашата страна."

При едно посещение на Александър в Твер, където неговият зет, дук Олденбург, е генерален губернатор, великата княгиня Екатерина му предава брошурка на нашумелия историк Николай Карамзин, озаглавена Научно изследване върху древна и нова Русия. Надписала я е с думите: "На моя брат, само." Книжката е злъчен обвинителен акт на автора срещу идеите на министър-реформатор. "От него се оплакват и в дворците, и в колибите", твърди Карамзин и намеква, че неотдавнашните финансови мерки "са изработени от хора, които искат умишлено да унищожат устоите на държавното устройство". Той представя нещата така, сякаш Сперански се опитва да премахне крепостничеството незабавно, и гневно твърди: "Не знам дали Борис Годунов е направил добре като е отнел свободата на селяните, но знам, че ще е трудно да им се върне: по-малко опасно за държавата е да се поробяват хората, отколкото да се освобождават в неподходящ момент." И пояснява крайно националистическата си мисъл: "С Петър Велики станахме граждани на света, но престанахме да бъдем граждани на Русия... Чужденците се домогнаха до нашето образование, нашият Двор забрави руския език; заслепено от европейския лукс, нашето

дворянство позволи да бъде докарано до разорение... Опасно е да се пипа сградата на древна държава... Русия съществува от едно хилядолетие като голяма империя, а не като дива орда, но все ни говорят за нови институции и за нови правилници, сякаш идваме от девствените гори на Америка." Според фанатичния защитник на обичаите дори изработването на Кодекс от закони по френски образец е светотатство: "Русия наистина няма нужда да признава тържествено глупостта си пред Европа и да свежда сивеещата си глава над една книга, изфабрикувана от няколко бивши адвокати и бивши якобинци." Накрая Карамзин отправя призив към Бога: "Нашите политически принципи не се вдъхновяват от Енциклопедията, издадена в Париж, а от друга Енциклопедия, много по-стара - Библията."

Когато прочита тази остра и злъчна критика, Александър разбира колко се е отдалечил от консервативната опозиция. Дали е мъдро да продължава една политика на реформи, срещу която се обединяват не само привилегированите от съдбата, но и поддръжниците на вярата и на културата? Впрочем, дали е добре избран моментът да се занимава с вътрешната организация на страната, докато Наполеон прави всичко, каквото си науми, и току-що си е присвоил херцогство Олденбург? Френският император отговаря рязко на някои боязливи предложения на Русия за съвместно уреждане на този въпрос, както и на въпроса за Полша: "Дори войските ви да бъдат разквартирувани по височините на Монмартр, няма да ви отстъпя и педя от варшавската територия."

В руския Двор се оформя заговор за сваляне на Сперански, когото порицават като приятел на Франция, като горещ почитател на Наполеон и предател на родината. Генерал барон Армфелт, защитник на идеята за разрыв с Наполеон, заявява на Александър: "Виновен или не, Сперански трябва да бъде жертван. Това е необходимо, за да може нацията да се обедини около ръководителя на държавата. Войната, която ще водим срещу Наполеон, не е обикновена война; за да не се провалим, се налага да я превърнем в национална... Вижте как се ожесточава обществеността; да разкрием конспирацията - ето точно това ни трябва!" Балашов, новият министър на полицията, докладва на императора за непочтителните думи на главния му сътрудник. "Вие добре познавате мнителността на императора, казал Сперански. Всичко, което прави, го прави наполовина. Много е слаб, за да управлява, и много силен, за да бъде управляван." В писмо от същия Сперански, засечено от тайните служби, се говори за предстояща инспекция на Александър на западната граница, където се строят укрепления. В това писмо Сперански сравнява Александър с френския военен инженер и маршал на Франция Вобан: "нашият Вобан, нашият во блан." Това оскърбление не е достатъчно, за да разгневи Александър. По навик той се колебае да вземе бързо решение. Макар да е хулен от всички страни, Сперански продължава да изпълнява отговорните си функции. Но сега има съперник. Александър е насочил уважението си към завърналия се в Двора, доскоро в немилост, генерал Аракчеев. "Това куче-пазач на трона на Русия", както го нарича Жозеф дьо Местр, подклажда подозренията към държавния секретар. Александър държи везната в равновесие между двамата свои довереници, които взаимно се ненавиждат. Той е майстор на двойната игра и се среща с тях поотделно, в пълна тайна, от единия крие какво е говорил с другия, прави се, че вярва на последния, с когото е разговарял, и чака обстоятелствата да му продиктуват как да постъпи. Всъщност, без Александър да го осъзнава, Сперански и Аракчеев са двете страни на неговата сложна природа: първият - гъвкав и предприемчив либерал, вторият - привърженик на дисциплината и традицията. Те са собствените му два карикатурни образи, на които се опира. Раздразнението между тях би трябвало да го тревожи, а то го забавлява. На два пъти Аракчеев си подава оставката, оттегля

се в имението си в Грузино, за да не среща "този попски син", и се връща разярен, защото Александър го е повикал за съвет. Сперански пък презира грубия и неук Аракчеев, който, казва той, има "манталитет на подофицер". Изтънченият Александър е на същото мнение. Но според него Аракчеев с плиткия си ум, с грубите си обноски и назадничави схващания е много предан служител, на когото може да разчита при всякакви обстоятелства. Сперански, напротив, е толкова интелигентен, толкова културен и хитър, че самите му достойнства са, така да се каже, недостатък. Понякога тези му качества засенчват императора и той получава чувство за малоценност. Александър го харесва, но и се пази от него. Въпреки това му възлага да организира разузнавателна мрежа във Франция. Младият граф Шарл Неселроде е определен да замине за Париж, да се свърже с френските политически среди и да изпраща на Сперански тайни доклади за положението във Франция. Според указанията на Александър, за тази кореспонденция не трябва да бъдат осведомявани нито посланикът на Русия в Париж, Куракин, нито министърът на външните работи, Румянцев, и двамата франкофили.

Едва пристигнал в Париж, Неселроде влиза във връзка с Талейран, когото след срещата в Ерфурт императорът смята за свой сигурен съюзник срещу Наполеон. Принц дьо Беневан (Талейран) е пламенен привърженик на руската кауза, но бърза да узнае каква ще бъде цената за неговото предателство. На 15 септември 1810 година той пише на Александър: "Нужни са ми сто и петдесет хиляди франка и трябва да ги имам през ноември. Макар че само по себе си това е нещо елементарно, трябва да взема много предпазителни мерки, когато решавам как да се сдобия с тях. Ако Ваше Величество смята, че, като се доверявам да се обърна към Вас, изразявам само почитта си към благородните качества, с които сте надарен... умолявам Ви да разпоредите да се съобщи на господин Бентам, че отпускате на господин Лабински, Вашия генерален консул в Париж, кредит от сто и петдесет хиляди франка за Бентам, във Франкфурт." Александър отхвърля искането му учтиво, но категорично: "Питам Ви лично, принце, мога ли, без съвсем да Ви навредя, да се съглася с това желание?... Ако Ви направя тази услуга, чрез кого, как може да стане, без да излезе нещо на бял свят? Ето защо, принце, се отказвам със съжаление от удоволствието, което винаги ще изпитвам, да бъдете ангажиран с мен." Независимо от случилото се, Талейран остава главният информатор на руската политика. Писмата, които Неселроде изпраща до императора чрез Сперански, съдържат главно сведения и съвети от "моя братовчед Хенри". Този "братовчед Хенри" е не друг, а самият Талейран. Той се назовава понякога също и "Хубавия Леандър", или "Анна Ивановна". В кореспонденцията Фуше фигурира като "Президент" или "Наташа", императорът е "Луиза", Коленкур - "Холчински". Ако се говори за "любовчиците" на господин Бутягин, секретар на руското посолство, това се отнася до общото недоволство във Франция.

Всички тези загадъчни документи, които не представляват особен интерес, се предават на императора, но Сперански, за да владее по-сигурно положението, не се поколебава да премине границите на указанията и да получава без знанието на Румянцев чрез двама лековерни чиновника, Бек и Жерве, тайните досиета на руското Министерство на външните работи. Министърът на полицията Балашов незабавно използва против него тази очевидна непредпазливост. Многобройните неприятели на Сперански, между които толкова важни личности като великата княгиня Екатерина, граф Ростопчин, Аракчеев, Карамзин и Армфелт, надигат глас, обявявайки, че това е скандал, предателство. Те обвиняват открито Сперански, че поддържа престъпни връзки с агентите на Наполеон. Искат главата на

виновника. Александър би могъл с една дума да оневини своя сътрудник, чиято единствена грешка, и той го знае, е, че е чел дипломатическите телеграми на канцеларията, до които в нормални условия не би трябвало да има достъп. Но този път вълната на омразата към Сперански е много силна. На двореца, на града, на цялата страна е нужна изкупителна жертва. За да отговори на желанието на близките си, Александър дава вид, че е много ядосан, а всъщност е само силно затруднен. Екзекуциите без съд и присъда са му противни, защото е мекушав, с неоформен характер. Обаче той решава да действа. И то бързо. Ако не по лично убеждение, то поне защото е уместно.

В неделя, 17 март 1812 година, Сперански получава чрез куриер на кабинета заповед да се представи пред императора вечерта в 20:00 часа. Тъй като това е обичайна практика, той отива спокойно в Зимния дворец. Един генерал и двама министри чакат с него в преддверието. Въвеждат го при императора преди тях. Аудиенцията продължава два часа. Накрая вратата се отваря и двамата мъже застават на прага. Сперански е бледен като мъртвец, императорът е просълзен и изглежда объркан. Кой на кого е причинил по-голяма болка? Сперански стиска с трепереща ръка папката си до гърдите. Дежурните офицери изчакват Александър да изрече с развълнуван глас: "Още веднъж, сбогом!" Когато Сперански се прибира вкъщи, попада лично на министъра на полицията Балашов. Документите му са подпечатани. Посред нощ, без да има кураж дори да се сбогува със семейството си, големият законодател, довереникът и приятелят на императора, сгромолясан от бляскавата си висота, напуска Санкт Петербург, ескортиран от полицейски офицер на път за Нижни Новгород, където го изпращат в изгнание. Един от неговите сътрудници, Магнитски, е също арестуван и заточен. Няколко дни по-късно са арестувани двамата чиновници от Министерството на външните работи, които са извършили безумието да предадат на Сперански секретни документи. Така получава потвърждение версията за заговор срещу сигурността на държавата.

Обществеността посреща като първа победа над французите скоростното изпадане на Сперански в немилост. "Смъртта на един тиранин не би могла да предизвика такава повсеместна радост", отбелязва хронистът Вижежел. "Какъв голям ден за отечеството и за всички нас е този 17 март!", пише един съвременник, Барб Бакунин. Бог показва доброжелателността си към нас и нашите неприятели паднаха. В Русия разкриха нечувано престъпление, позорно предателство... Навярно Сперански е бил готов да предаде нашето отечество и нашия император на върлия ни противник." "Тази авантюра ще отекне из цялата империя", твърди Жозеф дьо Местр. Обикновените хора оплюват семейството на бившия министър, което пътува към Нижни Новгород, за да бъде заедно със Сперански в изгнанието му.

След като е прогонил от погледа си Сперански под фалшив претекст, Александър страда силно. На другия ден след отпътуването му той доверява на княз Александър Голицин: "Ако ти отрежат ръката, ще пициш от болка, нали? И ето! На мен ми отнеха Сперански миналата нощ, той беше дясната ми ръка!" Няколко дни по-късно споделя с Неселроде: "Единствено настоящите обстоятелства ме принудиха на тази жертва пред общественото мнение." А на Новосилцев казва: "Той (Сперански) е виновен единствено пред мен, виновен е, че заплати моето доверие и моето приятелство с най-черната, най-ужасната неблагодарност. Но това все още не би ме накарало да прибягна до толкова сурови мерки, ако някои хора, които си бяха направили труда да проследяват от известно време думите и действията му, не бяха забелязали и разкрили обстоятелства, които пораждат подозрения за най-зложелателни

намерения." Пред същия събеседник Александър предава думите, които е отправил към своя министър, преди да го отстрани: "Врагът чука на вратите на империята и при положението, в което ви поставят подозренията, които си навлякохте с вашето поведение, и с думите, които сте си позволили да изречете, за мен е важно в случай на беда да не изглеждам виновен в очите на моите поданици, ако продължавам да ви се доверявам." Но както винаги, искреността на Александър е променлива. Той говори различно пред отделните си довереници. Пред едни твърди, че страда, защото трябва да пожертва Сперански, без дори да може да провери обвиненията, с които го товарят, пред други се кълне, че е крайно ядосан на министъра и предвижда най-строгото наказание за него. Така например в разговор с Парот, ректор на университета в Дорпат, Александър твърди, че, узнавайки за "предателството" на Сперански, първата му мисъл била да го накаже с разстрел. Наивният Парот обезумява от тревога и пише на императора: "Единайсет часа вечерта. Около мен - дълбока тишина. Започвам да пиша на моя любим, на моя обожаем Александър, с когото не бих искал никога да се разделя... Когато във вчерашния разговор ми доверихте каква мъка Ви е причинило предателството на Сперански, разбрах огорчението Ви в пълната му сила. Надявам се, че сега вече сте отхвърлили далеч мисълта да го разстреляте. Не бих могъл да скрия, че това, което ми казахте, твърде много го очерня, но дали сте в такова състояние на духа, че да прецените правилно колко са справедливи обвиненията?" От мястото на своето изгнание Сперански също изпраща писмо на Александър, за да се оневини още веднъж, да разсее подозренията в коварство и отново да признае вината си, че си е пъкнал носа в досиетата на Министерството на външните работи. "В това навярно има лекомислие, което обаче по никакъв начин не може да се представи като държавно престъпление, пише той. След казаното се осланям и сега, както винаги, единствено на Вашето благородство и повече държа да ми бъде простено, отколкото да бъда оправдан за всичко."

След като Сперански е вече далеч - първо в Новгород, а после в Перм, Александър си възвръща малко спокойствието. Поздравленията, които получава по повод на заточаването, някои казват "на метлата", бързо усмиряват скрупулите му. Подхвърляйки най-добрия си сътрудник на народната мъст, той съзнава, че е възстановил народното единство около себе си. Александър отбелязва философски на френски: "Владетелите не могат да се оценяват по скалата на частните лица. Политиката им диктува задължения, които сърцето отхвърля." Дали има предвид баща си, когато изказва тази мисъл? Без съмнение, да! Ако иска да върви напред, трябва да събаря всичко, което му пречи: роднини, приятели, довереници, министри... Серията от необходими жертви е започнала за него още в Михайловския дворец през кървавата нощ срещу 12 март 1801 година. Нощта, от която никога не е успял да се освободи напълно.

Сега в сянката на Негово величество се очертава фигурата на един нов съветник, барон фон Щайн, бивш министър на краля на Прусия. Той е отявлен противник на Франция и е бил преследван от Наполеон в Германия, после и в Австрия, преди да се установи в Санкт Петербург по покана на императора. С този дезертър Александър калява душата си в изворите на недоверието, страха, омразата. Прекъсването на дипломатическите връзки с Франция му се струва от ден на ден все по-страшно и по-неизбежно.

ПАТРИОТИЧНАТА ВОЙНА

Всеки път, когато се надвесва над картата на Европа, Александър изпитва чувство за съдбовност. Само един бегъл поглед му е достатъчен, за да се убеди, че историята на неговата страна е пряко следствие от географското ѝ положение. Със своите равнинни пространства и отворени граници Русия е постоянно изкушение за нашественика. В далечното ѝ минало са я нападали номадите от степите, хазарите, печенегите, половците. След тях идват татарите от Златната орда, които простират господството си над цялата територия в продължение на три века. После са поляците, които стигат до Москва, и шведите с многократните си набези, които Петър Велики разбива окончателно при Полтава. Дали сега не е ред французите да преминат в атака? Веднага след срещата в Ерфурт Александър се е убедил, че е така. Още на 26 декември 1810 година той пише на сестра си Екатерина: "Изглежда, че пак трябва да се пролива кръв: поне направих всичко, което е в човешките възможности, за да го избегна... Макар и да не съм голям оптимист, не падам духом и се подчинявам на волята на Бог с доверие в Него." А на 10 ноември 1811 година казва: "Ние сме непрекъснато нащрек; обстоятелствата са толкова трудни, положението е толкова напрегнато, че военните действия могат да започнат всеки момент. Невъзможно ми е да се отдалеча от моето административно седалище и от моите задължения." И накрая, на 24 декември 1811 година: "Политиката се развива от лошо към по-лошо и пъкленото същество, което е бич за човешкия род, от ден на ден става все по-ненавистно." Междувременно "пъкленото същество" издава громко намеренията си пред руския посланик княз Куракин: "Не мислете, че съм толкова глупав, та да повярвам, че грижата ви е за Олденбург. Ясно разбирам, че става въпрос за Полша. Аз започвам да вярвам, че вие искате да се доберете до нея, мислейки може би, че няма друг начин да осигурите вашите граници откъм тази страна... Вие знаете, че войската ми наброява осемстотин хиляди души, че всяка година имам на разположение двеста и петдесет хиляди новобранци и че следователно за три години мога да увелича армията със седемстотин и петдесет хиляди души, които са достатъчни, за да продължа войната в Испания и да водя война с вас."

Тези думи са предадени на императора дословно и не го изненадват. Той казва на граф Сен Жюлиен, представител на Австрия в Санкт Петербург, че смята окупацията на част от северна Германия и херцогство Олденбург като недопустимо нарушение на споразумението от Тилзит "от страна на една сила, която цели да се разширява непрекъснато". "Все още е възможно всичко да се уреди, пояснява Александър. Нищо по-хубаво от това, но аз съм готов за всякакъв случай... Щом като френската армия премине Одер, тъй като вече не мога да се установя на Елба - французите са вече на двата бряга на реката, вярвам, че съм в правото си да смятам, че войната е започнала, и Провидението ще реши какъв ще бъде изходът ѝ."

В представите на императора към тези стратегически съображения се прибавят не по-малко важни икономически обстоятелства. Наполеон осъжда Русия на задушаване, твърдейки, че ще ѝ забрани всякаква търговия с неутралните държави. Силно притеснен от претенциите на Франция, Александър споделя в писмо на френски до Чарториски своите възражения и намерения: "Както изглежда, разрывът с Франция е неизбежен. Целта на

Наполеон е да погуби, или поне да унижи последната стабилна сила в Европа. И за да го постигне, предявява недопустими, несъвместими с достойнството на Русия условия. Първо, той иска да прекъснем всякаква търговия с неутралните държави: това означава да ни лиши от единственото нещо, което ни остава. Второ, в същото време иска от нас, макар да ни лишава от всякаква възможност да изнасяме нашето собствено производство, ние да не поставяме никакви ограничения за вноса на луксозни френски стоки, които забранихме, защото не сме достатъчно богати, за да ги плащаме. Тъй като никога не мога да се съглася с подобни предложения, възможно е да последва война въпреки всичко, което Русия направи, за да я избегне. Ще се проляят потоци кръв и горкото човечество ще бъде пожертвано още веднъж заради амбициите на един човек, създаден, според мен, за негово нещастие."

Съветниците на Александър, начело с Армфелт, го насърчават да прояви твърдост към Франция, затънала във войната срещу Испания. Всички, които са се срещали с Александър, отбелязват, че в поведението му личи голяма решителност. "Императорът си е възвърнал малко от онази самоувереност, която го бе напуснала напълно след случая във Фридланд", пише граф Сен Жюлиен на Метерних. И добавя, че обществеността обещава "най-големи доброволни жертви в хора и пари, ако императорът реши да премахне унижителната за гордата руска нация зависимост от плановите на френския Двор".

С всеки изминал ден Александър все по-ясно чувства, че народът му се обединява около него, сякаш френската заплаха е най-здравият цимент за националното единство. Вече никой не мисли да оспорва мястото му начело на държавата. Веднага след срещата в Тилзит Аракчеев предприема реорганизация на армията. Приготвят се резерви от припаси, тъче се плат за военни униформи и преди всичко - произвеждат се пушки и оръдия. Военните части от Молдавия, Финландия и Сибир се пренасочват към вече разположените по западната граница войски. В района на Москва бързо се сформират няколко допълнителни полка.

Тази спешна мобилизация се съпътства от многопосочна дипломатическа активност. Голямата грижа на Александър е на първо място Австрия. Александър знае, че победата на Наполеон и женитбата му с Мария Луиза окончателно са поставили страната под френска зависимост. Но също така му е известно, че независимо от всякакви договори, Австрия е по-близко по сърце до Санкт Петербург, отколкото до Париж. Дори подписаното споразумение на 14 март 1812 година, с което Австрия се задължава да постави на разположение на Наполеон трийсетхилядна армия, не подкопава доверието на Александър. Той е убеден, че от приятелски чувства австрийската войска няма да влезе в сражение с руската войска, както тя не влезе в сражение с австрийската през 1809 година. "Нищо не изисквам, нищо не очаквам от Австрия, казва Александър на граф Сен Жюлиен. Не желая нищо друго, освен да съм сигурен, че ще остане пасивна." И за да убеди събеседника си, че в случай на война ще остане непреклонен, заявява още: "В началото очаквам провали, но те няма да ме обезсърчат; изтегляйки се, ще оставя мъртва пустиня между неговата армия и моята: мъже, жени, деца, добитък, коне, ще вдигна всичко, а руската лека кавалерия няма равна на себе си в това отношение."

Кралят на Прусия, от своя страна, макар да е предаден на Франция с вързани ръце и крака, също държи да си запази благоразположението на Александър. Той уверява Наполеон в пълната си подкрепа, а в същото време изпраща таен емисаргенерал Шарнхорст, при руския император със собственоръчно написано от него патетично писмо: "Ако войната избухне, ние ще си причиним зло само в рамките на строго неизбежното: винаги ще помним, че ще сме единни, че един ден отново ще трябва да станем съюзници и като отстъпваме пред една

непреодолима фаталност, ще запазим свободата и искреността на нашите чувства."

На 5 април е подписано споразумение за настъпление и отбрана с Швеция. Александър пише на своя пълномощник Зуктелен: "Войната, която ще избухне, е война за независимост на всички нации." В отговор Стокхолм уверява императора, че ще може "да насочи оръжието си към Константинопол, Виена и Варшава, без да се опасява, че Швеция ще предприеме действия". Шведският престолонаследник Бернадот дори дава на императора съвети от личния си опит как да води война срещу Великата армия, на която навремето е бил един от най-блестящите маршали: "Трябва да избягвате големите сражения, му пише той на 24 април, да действате по фланговете на неприятеля и по такъв начин да го принуждавате да отклонява войска, да го изтощавате с настъпления и контранастъпления, което е най-неприятното нещо за френския войник. И нека има много казаци навсякъде!"

Няколко дни по-късно Кутузов подписва Букурещкия мирен договор с Турция и така приключва една дълга и скъпоструваща война. По силата на този договор Русия запазва Бесарабия, но трябва да се оттегли от Молдавия и Влашко. Тази териториална жертва дава възможност на Александър да разполага с всичките си сили, заангажирани в този сектор, които ще са му много нужни за войната срещу Наполеон.

Същевременно Александър полага усилия да приласкае поляците, като им обещава, че в случай на победа ще възстанови страната им в старите ѝ граници с пръсъединяване на цяла Литва. И за да докаже добрите си намерения към католическото население, преустройва йезуитския колеж в Полоцк в академия.

Накрая подновява преговорите с Англия, които приключват с подписването на Стокхолмския договор от 18 юни 1812 година. Пожеланието на Александър е кабинетът на Сейнт Джеймс да подкрепи войната "с морските си военни съоръжения и като става неин касиер с парични средства."

Многобройните пазарлъци, водени хитро и методично от императора, свидетелстват за постоянство, което граничи с идея фикс. Слабоволевият Александър дълго се люшка между противоречиви решения, сетне като топка, която попада в улея, той тръгва неотклонно по своята писта. В такива случаи се твърди, че упорството му е естествена последица от затруднението, което е изпитал, докато вземе решението. Силата му се ражда от слабостта, финалната посока - от предварителното колебание.

Заслепеният Коленкур все още не вярва в неизбежността на войната и предава в Париж успокоителните думи на канцлера Румянцев: "Към съюза (френско-руския) Русия е лоялна и чиста като девица." Наполеон е недоволен от своя посланик, настроен твърде русофилски, отзовава го и на негово място назначава Лористон. При последната аудиенция Александър заявява на Коленкур: "Ако император Наполеон ми обяви война, вероятно е, дори е възможно, да ни победи, ако приемем сражението, но това няма да му донесе мир. Испанците често са били бити, но не са нито победени, нито покорени. А те не са толкова далече от Париж, колкото сме ние; освен това нямат нито нашия климат, нито нашите ресурси. Ние няма да се изложим. Имаме пространства и държим добре организирана армия... Аз няма да извадя пръв сабята, но последен ще я прибера... Ако жребият на оръжието се окаже против мен, ще се оттегля в Камчатка вместо да отстъпвам провинции и да подписвам в моята столица договори, които са само примирие. Французинът е храбър, но продължителните лишения и лошият климат му дотягат и го обезсърчават. Нашият климат, нашата зима ще водят войната вместо нас. При вас чудесата стават само там, където е императорът, а той не може да бъде навсякъде и години наред далеч от Париж."

Няколко седмици по-късно Александър ще каже същото пред генерал Нарбон, адютант на Наполеон: "Не си правя никакви илюзии. Зная, че император Наполеон е голям генерал. Но, видите ли, пред мен са пространствата и времето. Няма отдалечен кът от тази, враждебна за вас територия, където да не мога да се оттегля, няма отдалечен пост, който да не отбранявам, преди да приема един позорен мир. Няма да атакувам, но не ще сложа оръжието, докато не остане нито един чужд войник в Русия."

И сочейки с пръст към една карта, император Александър пояснява: "Ако Наполеон започне война и щастието му се усмихне въпреки преследваната от руснаците законна цел, той ще трябва да подпише мира на Беринговия пролив." На стария си довереник Паро Александър пише: "Тази ужасна битка ще реши съдбата на моята империя. Не се надявам, че ще възтържествувам над гения и силите на моя неприятел. Но в никакъв случай няма да подпиша позорен мир и ще предпочета да се погребва под развалините на империята. Ако съдбата реши така, кажете го от мое име на потомството. Открих ви сърцето си."

Междувременно Александър възлага на посланика си Куракин да информира Наполеон, че все още е склонен "да се съобрази с Тилзитския договор, но при едно предварително условие: френските войски да се изтеглят от Прусия, от шведска Померания и от всички окупирани територии отвъд Елба. Той знае, че исканията му са неприемливи. Но заставяйки Наполеон да му откаже, разчита, че ще прехвърли върху него отговорността за войната.

На 9 април 1812 година Александър напуска Санкт Петербург на път за Вилно (Вилнюс), столицата на Литва, за да бъде по-близо до армията, чието командване още веднъж иска да поеме въпреки злополучния си предишен опит. За всеки случай преди да тръгне моли Лористон да предаде на Наполеон, че се смята за "негов най-верен приятел и съюзник". Придружава го пъстроцветна свита. В голямата си част е съставена от чужденци. В действителност там са и неизбежният Аракчеев, княз Волконски, началник на генералния щаб, граф Николай Толстой, генерал Балашов, но те са изместени в императорското благоразположение от Армфелт, Бенигсен, полковник Мишо, Гнайзенау, Паулучи, Дибич, Тол, Щайн, Клаузевиц, Фул и много други. Всички тези съветници от различна националност изпитват еднаква ненавист към Наполеон, който ги е прогонил от страните им. Те разчитат, че щиквете на Александър ще разбият могъществото на тирана - син на Революцията. Всеки от тях има свой план, споровете се изострят, плетат се интриги и малцината руски генерали от знатни родове проклинат вятърничавите емигранти, които се месят във всичко и претендират да поведат в бой една армия, за която са недостойни. Най-влиятелният от тези камерни пълководци положително е пруският генерал Фул, който се вдъхновява от военните методи на Юлий Цезар и Фридрих Велики, не познава политическата и военната организация на Русия, не заема никаква официална длъжност и дори не говори на езика на своите войници.

Между две съвещания с генералите Александър се опитва да спечели сърцата на поляците и особено на полякините, като организира приеми, балове, различни награди и прибъгва дори до освобождаване от данъци. Една от полякините, бъдещата графиня Шоазьол Гуфие, по баща Тизенхауз, попада под влияние на неговия чар. Александър я кани десет пъти на танц, уединява се с нея в амбразурата на един прозорец, зашеметява я с хиляди комплименти, дава ѝ своя "шифър" и тя започва да вижда в негово лице въплътен ангел. Няма да забрави никога фигурата му на антична статуя, вече възпълничка, очите му "с цвят на безоблачно небе", съвършения му нос, "малката и мила" уста и дори начеващото оплешивяване, което придава на лицето му "нещо открито и ясно".

На един от баловете в извънградското имение на Бенигсен на 24 юни 1812 година Александър узнава, че Великата армия на Наполеон е преминала река Неман. Той е очаквал отдавна нападението и в съзнанието му мигновено нахлува хладното чувство, че съдбата му е решена. Бог е разбъркал заровете в някаква фунийка и ги е хвърлил на масата. Отсега нататък му е забранено да мечтае. Трябва да действа. Овладейвайки тревогата си, той заповядва празненството да продължи. А на другия ден сутринта пише лично на Наполеон: "Господине, братко мой, вчера узнах, че въпреки лоялността, с която спазих ангажиментите си към Ваше Величество, войските Ви са преминали границите на Русия... Ако Ваше Величество няма намерение да пролее кръвта на своите народи заради едно недоразумение и е съгласен да изтегли войските си от руска територия, ще погледна на случилото се като на недействително и все още ще е възможно едно разбирателство между нас. В обратния случай Ваше Величество ще ме принуди да виждам във Ваше лице само враг, който не е предизвикан с нищо от моя страна. От Ваше Величество зависи да се спестят на човечеството бедствията на една нова война. Аз съм на Ваше Величество добрият брат - Александър."

Александър възлага на адютанта си Балашов да отнесе това писмо на Наполеон. Междувременно руската главна квартира е изнесена извън Вилно, в Свензяни, и френският император се е настанил точно в дома, освободен от император Александър в стария литовски град. Наполеон приема Балашов любезно, кани го на вечеря и се впуска в дълга реч, която никой не се осмелява да прекъсне. Той се показва ту агресивен, ту сговорчив, смръщен, високомерен, развеселен. "Извърших големи приготовления, се провиква той, и военните ми сили са три пъти по-многобройни от вашите... Имам повече пари от вас... Не, господине, не е възможно да не взема надмощие! Имам и сигурни сведения. Какво можете да очаквате вие от тази война? Да загубите вашите полски провинции. Ако продължите войната, ако продължите сражението, ще ги загубите моментално. Аз превзех цяла провинция без бой. Вие трябваше да я защитите, макар и само от уважение към вашия владетел, който беше установил във Вилно главната си квартира в продължение на два месеца. Сега, когато цяла Европа е зад мен, как вие можете да се съпротивлявате?" Балашов не е впечатлен ни най-малко от тирадата и във възмущението на Наполеон долавя нерешителност, която го изненадва. Възползвайки се от настъпилото мълчание около трапезата, той се осмелява да вметне: "Ние ще направим, каквото можем, сир." Но Наполеон продължава монолога си, без да обърне внимание на думите му: "Вече съм във Вилно и не зная защо още се бием. Император Александър поема върху себе си цялата отговорност за тази война пред своя народ и още как!... Той ще стане причина за окончателната трагедия на пруския крал. Аз ще анексирам Прусия... Кажете на император Александър, че под честна дума го уверявам, че имам петстотин и петдесет хилядна войска отсам Висла, че войната е започнала, но че аз не съм против мира." И след кратка пауза: "Император Александър има много лоши съветници... Как да не се отвратим, като чуем, че хора като Армфелт и Щайн, готови да дръпнат въжетото, което ще реши съдбата му, влизат свободно в неговия кабинет и той ги приема на четири очи... Говори се, че император Александър кани Щайн на трапезата си! Как е възможно Щайн да сяде на масата на руския император?... Възможно ли е императорът да си е въобразил, че Щайн може да му бъде верен?... Боже Господи! Какво хубаво царуване би могъл да си осигури, ако не скъса с мен! След десет години ще е възможно да видите какво може да се получи... Но в края на краищата аз не му се сърдя за тази война. Още една война в повече е един триумф повече за мен." Сетне с горчива ирония пита госта си: "Кой е пътят към Москва?" Без да губи самообладание, Балашов отговаря:

"Сир, този въпрос малко ме затруднява. И руснаците казват като французите, че всички пътища водят за Рим. Пътят към Москва се поема свободно. Карл XII мина през Полтава." Твърде възможно е Балашов да си е приписал тази остра реплика от тщеславие). След вечерята, сочейки към Коленкур, Наполеон се провиква: "Император Александър се отнася добре към посланиците. Той се опитва да прави политика с ласкателства. От Коленкур е направил руснак."

На сбогуване с Балашов император Наполеон му предава писмо за Александър. В него той заявява, че "тъй като и за самия Господ Бог станалото е станало", той отказва да се изтегли, но е "готов да чуе думи за мир", ако руският император признае грешките си. "Ще дойде ден, му пише той, когато Ваше Величество ще признае, че са му липсвали постоянство, доверие, и нека ми е позволено да го кажа, искреност. Вие опорочихте цялото си царуване."

Това писмо ще остане без отговор. Френската заплаха не стряска ни най-малко Александър. Сведенията, които получава от Вилно, говорят за сериозно безредие сред разнородните полкове, от които е съставена Великата армия. А и литовците са изумени от непокорството и разпасаността на войските, разквартирувани на тяхна територия. "Шестстотин хиляди души от всички европейски националности, подчинени на Наполеоновата политика, вървяха в двоен, разгърнат строй без муниции, без припаси, в една страна, обедняла от Континенталната блокада, съвсем наскоро разорявана от жестоки реквизиции, пише графиня Шоазьол Гуфие в своите Мемоари. В града и по селата - невиджани безредици. Черкви опустошени, светата църковна утвар и дори гробищата поругани, клетки жени озлочестени... Разстрелваха мародерите. Те отиваха на екзекуция с невероятно безразличие, захапали малки лулички. Не се интересуваха дали ще загинат днес, или утре... Войската бе останала три дни без хляб. На войниците във Вилно даваха някакви недомесени, недопечени питки, за кавалерията нямаше и фураж; в края на юни хранеха конете с житото от нивите. Те умираха като мухи и изхвърляха труповете им в реката."

Руските полкове не са в по-добро състояние. "Войниците са боси, със скъсани шинели, разказва Ростопчин, назначен неотдавна за губернатор на Москва. Липсват припаси. Корпусът на Милорадович остана без хляб пет дни. Духът е много нисък. Голям брой войници и дори някои нисши офицери прекарват времето си в разбойничество и мародерство. Невъзможно е всички да бъдат наказани." Но Александър отказва да вземе под внимание мизерията на армията си. Такава, каквато е, мисли императорът, тя е в състояние да разбие Наполеоновите орди. Той е решил да води само отбранителна война и изслушва любезно съветите на онези, които го подтикват да примами врага дълбоко във вътрешността на империята. Особено му допада формулата на Ростопчин, който му пише: "Не се страхувам от обрати. Вашата империя има два мощни защитника: пространството и климатът... И дори някои злополучни обстоятелства да Ви принудят да се оттеглите пред един побеждаващ неприятел, императорът на Русия ще бъде винаги великолепен в Москва, страшилище в Казан и непобедим в Тоболск."

Но това, което изглежда великолепно на хартия, тревожи духа в действителността. Макар да разсъждава най-правилно, Александър не може да се реши да изостави без бой голяма част от Русия. Планът на Фул, който той е възприел накрая, представлява компромис между тактическото отстъпление и контраофанзивата. Според предвижданията голямата част от руската войска трябва да се изтегли чак до редута при Дриса - на един завой на Двина, а останалата част да атакува врага в тил. За съжаление тази маневра се оказва

неизпълнима заради малобройността на руската армия. Срещу четиристотинте хиляди бойци на Наполеон (французи, германци, поляци, холандци, италианци, австрийци, швейцарци...) руснаците могат да изпратят само двеста и двайсет хиляди, разпределени в три армии: първата, командвана от Барклай дьо Толи, от сто двайсет и седем хиляди души, втората, под командването на Багратион - от четирийсет и осем хиляди; третата от четирийсет и три хиляди, командвана от Тормасов, е изпратена далеч на юг на австрийската граница. Следователно само първата и втората ще трябва да посрещнат удара. Александър им заповядва да се съединят при град Дриса. Но прословутият укрепен лагер е напълно уязвим, защото липсват припаси и средства за защита. Освен това французите, които са се насочили южно от предвидената от Фул посока, могат лесно да го заобиколят. Пруският стратег си навлича единодушното неодобрение на другарите си по оръжие. Доверието на Александър е разколебано. Той вече не знае на кого да се опре и се съмнява в собственото си умение да командва. Балашов, Аракчеев и държавният секретар Шишков, който е заместил Сперански, настояват да се оттегли. Тук, го увещават те, царят се излага излишно на опасност, докато в Москва или Санкт Петербург би могъл да съдейства за повишаване ентузиазма на цялата нация. Решителен аргумент изтъква великата княгиня Екатерина, която зарича брат си да бъде преди всичко държавен глава и едва след това главнокомандващ. "Вярвам, че сте толкова способен, колкото и Вашите генерали, му пише тя, ала Вашата роля е не само да командвате армията, но и да управлявате. Ако някой от генералите сгреша, очакват го наказание и порицание; ако Вие сгрешите, всичко пада върху Вас, а по-голямо зло от загубените провинции е разбитото доверие в този, от когото зависи всичко, и който, като единствен арбитър на съдбините на империята, трябва да бъде опората, която крепи всичко. С Вашия характер ще понесете по-тежко от хиляди други грешката, за която ще се упреквате... Разтревожената душа затормозява ума... Съдете ме, но аз не мога да Ви лъжа. Може би щеше да е по-добре да си мълча!" Александър отговаря: "Разбрах (от Вашето писмо), че искате да ме прогоните от армията, но съм дълбоко трогнат от вълнуващите чувства, които Ви ръководят. Колко щастлив бих бил, ако имах край себе си още няколко същества като Вас! Вашите идеи са чест за Вас, за Вашия патриотизъм, за Вашето сърце."

Най-сетне Александър заповядва на Шишков да напише Манифест за обявяване на Отечествена война срещу нашественика и през нощта заминава за Москва с цял кортеж от каляски. Когато на 12 юли в девет часа сутринта се появява на прочутия Червен площад на тържественото стълбище на Кремъл, вижда пред себе си море от народ. Цяла Русия е тук пред очите му, обединена от религиозно обожание. От множеството се надигат, преплитат и разрастват възгласи: "Ура!... Води ни, където решиш!... Предвождай ни, бащице!... Ще победим, или ще умрем!..." Докато императорът слиза по стъпалата, стотици ръце се протягат към него, за да го докоснат. Хората се смеят, плачат, опитват се да целунат пешовете на униформата му. Александър си пробива с мъка път към катедралата, където епископът го посреща с прочувствено слово: "Бог е с теб! Чрез твоя глас той ще заповяда и бурята ще отихне, спокойствието ще се възвърне, вълните на потопа ще се укротят." Събрани в Двореца на Свободата, московските търговци, водени от патриотични чувства, внасят милиони рубли за всенародното дело, дворяните обещаваха незабавно да изпратят във войската осемдесет хиляди свои крепостници, най-заможните от тях обещаваха да въоръжат и екипират цели полкове.

След осем дни, прекарани в Москва, Александър се връща в Санкт Петербург и се настанява в двореца си на Каменния остров. В главата му още звучат бурните акламации.

Възторженият прием, който народът му оказва в някогашната столица, го убеждава, че е съхранил вярата и себеотрицанието си. В този момент императорът, ученик на Лаарп, страстен читател на Волтер, усеща, че е избран от Всевишния да изпълни свръхестествена мисия. Но способен ли е да отговори на желанието на народа и на заповедите на Бога? Александър си задава въпроса с тревога. "Убеден съм, отбелязва Жозеф дьо Местр, че се чувства ненужен за народа, защото смята, че е неспособен да командва войската; това е голямата му мъка; но до известна степен това е равносилно да се измъчва, защото не е астроном." В разговор с госпожица Стурдза, почетна дама на Елисавета, императорът въздиша: "Съжалявам, че не мога да отговоря, както аз бих желал, на предаността на този възхитителен народ. На него му трябва ръководител, който да го води към победа, а аз, за съжаление, нямам нито необходимия опит, нито необходимата дарба. Младостта ми премина в сянката на двореца. Ако ме бяха поверили на Суворов или на Румянцев, те щяха да ме подготвят за война и може би щях да мога да преодоля опасностите, които сега ни застрашават." Александър долавя безпокойството на събеседничката си и добавя: "Никакво обезсърчение и всичко ще бъде наред."

Но "обезсърчението", което Александър не иска да приеме, бързо обзема обкръжението му. Напредването на корпуса на Удино, откъснат от Великата армия, е сериозна заплаха за Санкт Петербург. В двореца обезумяват от тревога, но запазват самообладание, демонстрирайки патриотизъм. Императрицата-майка стяга багажа си, а великата княгиня Екатерина, бременна и нервна, избягва в Ярославъл. Оттам тя пише писмо на брат си, в което го умолява за пореден път да не се меси в командването на войската, "защото на нея ѝ е нужен незабавно ръководител, на когото да има доверие, което Вие не можете да предложите".

Сред жалката бъркотия в Двора само Александър и Елисавета запазват хладнокръвие. Събитията им дават основание за това, защото скоро генерал Витгенщайн спира френските войски на пътя за Псков. Незабавно е обявен за "спасител на Санкт Петербург" и е награден с орден "Свети Георгий". В столицата си отдъхват. Мадам дьо Стал, пристигнала наскоро в Русия, за да избяга от Наполеон, който я преследва из цяла Европа, се среща с Александър, остава очарована от неговите праволинейност, храброст, добросъвестност и му предвещава победа. След това, намеквайки за съдбата на простолюдието в Русия, възкликва: "Вашият характер е най-добрата конституция, която Русия може да пожелае!"

Въпреки ласкавите думи, Александър все по-силно се безпокои от развоя на събитията. Руските войски бързо отстъпват, селяните изгарят реколтата, Витебск е изоставен, Смоленск е превзет след героична съпротива и защитниците, изтегляйки се, опожаряват града. Войниците губят доверие в своя командващ. Сега върховното командване е поел Барклай дьо Толи. Той е студен и свенлив и войниците не го обичат. Неговият съперник Багратион, грузински княз с огнен темперамент и ограничени знания, подклажда недоволството сред военните кръгове срещу военачалника, когото обвинява за позорното руско отстъпление. "Неприятелят атакува без нито един изстрел, пише той на френски до Аракчеев. И започват да отстъпват, не разбирам защо. Никой в армията, нито в страната няма да повярва, че не сме продадени. Аз не мога да защитавам Русия съвсем сам - Защо да се предаваме на неприятеля, когато можем да се справим с него толкова лесно? Напред по цялата фронтова линия, разузнаване с кавалерията и генерална атака! Ето ги честта и славата!... Отстъплението е добро за сто версти, но не за петстотин!... Мисля, че министърът (Барклай дьо Толи) вече е докладвал за изоставането на Смоленск; покъртително е, безутешно е, цялата армия е

изпаднала в отчаяние. Да се изостави без нужда най-важната позиция!... Заклевам Ви се в честта си, че Наполеон беше в чувал, както никога. Можеше да загуби половината от армията си, но никога нямаше да превземе Смоленск... Срамно е, това е петно за нашата армия, а той самият (Барклай дьо Толи) намирам, че не би трябвало да остане жив... Така не се воюва. Ще ги допуснат чак до Москва... Трябва бързо да се подготвят поне стотина хиляди души, тъй че, когато той (Наполеон) приближи столицата, цялата страна да се хвърли върху него. Да победим, или да паднем под стените, ето моето мнение!... Вашият министър (Барклай дьо Толи) може да е превъзходен в министерството си, но като генерал е повече от лош, противен е, а на него е поверена съдбата на цялата държава! Подлудявам от отчаяние... Какво ще каже за нашата разпуснатост майчица Русия; и защо едно тъй добро и тъй скъпо отечество да се предаде на едни нехранимайковци и да вдъхва на чадата си само отвращение и презрение? Бих предпочел да съм прост войник, вместо главнокомандващ при Барклай!"

Критиките се изострят толкова силно, че Александър решава да пожертва Барклай дьо Толи заради общественото мнение, както направи навремето със Сперански. Но с кого да го смени? Всички погледи са обърнати към Кутузов. Той направи най-голямата услуга на императора, като подписа мира с турците, войниците му го обичат заради простодушието и храбростта му, дворянството вижда в негово лице истинския руснак, предан на родината, а духовенството - почитателния син на Църквата. Но макар да го е поканил да заседава в Държавния съвет и да му е присъдил титлата княз и Високо благородие, дълбоко в сърцето си Александър ненавижда този едноок, тлъст и куртоазен старец. Със забележителна недобронамереност той хвърля върху него отговорността за поражението при Аустерлиц, както и за загубата на Молдавия и Влашко по време на преговорите в Букурещ. Освен тези необявени упреци, самата личност на Кутузов го отблъсква физически. Александър преодолява всичко това и свиква съвещание на 5 август на специално създаден комитет с участието на княз Салтиков, председател на Държавния съвет, княз Лопухин, граф Кочубей и генералите Вязмитинов, Аракчеев и Балашов. След четиричасови разисквания комитетът избира Кутузов за върховен главнокомандващ на цялата армия. Три дни по-късно Александър вика Кутузов и му възлага официално неограничени пълномощия при единственото условие никога да не преговаря с неприятеля. Същата вечер пише на френски до сестра си Екатерина, пламенна почитателка на Кутузов, за да я осведоми за събитието: "Дребните разпри между него (Барклай дьо Толи) и Багратион се разрастваха и разгорещяваха, тъй че бях принуден, след като изложих всичко пред специална комисия, да назнача един главнокомандващ за цялата армия... Изобщо Кутузов е на голяма почит тук и в Москва." От писмото е очевидно, че Александър не е много възхитен от този избор, който всъщност му е наложен. Истинското си чувство той доверява на своя адютант, генерал Комаровски: "Обществеността пожела да бъде назначен Кутузов и аз го назначих; що се отнася до мен - измивам си ръцете!"

Веднага след това Александър заминава за град Або, където се среща с Бернадот и получава нови гаранции, които му позволяват да върне в Русия всички гарнизони от Финландия. Един месец по-рано той подписва съюзен договор с Испания и мирен договор с Англия. Така Русия е бронирана с обещаващи споразумения. Но всъщност е сама срещу Наполеон. Руските генерални щабове гъмжат от чуждестранни генерали, а войниците са руснаци. В противниковия лагер генералните щабове са съставени от френски генерали, а по-голямата част от войниците са чужденци.

На връщане от Або на 22 август император Александър приема на вечеря сър Робърт Уилсън, британски офицер, аташиран към руската главна квартира. Уилсън е дошъл да

изиска уж от името на своите другари по оръжие да бъде освободен от длъжност министърът на финансите Румянцев, както и тържествен отказ от всяка идея за разбирателство с неприятеля. Ако в Санкт Петербург бъде взето решение за прекратяване на военните действия, армията ще приеме, дръзва той да обяви, че тази заповед не изразява императорската воля и ще откаже да я изпълни. Възмутен от наглостта на англичанина, Александър преbledнява, изчервява се, после се съвзема и произнася със силен глас: "Аз, владетелят на Русия, да чуя подобни думи! Вие сте единственият, на когото мога да го позволя!" Във връзка с Румянцев заявява, че никога няма да се раздели с този верен служител, защото "само той през целия си живот не е поискал никаква лична изгода и никога не е давал съвети да се подчиним на Наполеон". Не може също така и въпрос да става за преждевременен мир: "Докато има макар и само един въоръжен французин отсам нашите граници, ще бъда верен на думата си и да става, каквото ще!"

Едва назначен на върховния пост, Кутузов се готви да отиде при армията. Преди да отпътува, се среща за последен път с мадам дьо Стал. Новият върховен главнокомандващ се увлича по френската литература (получил е солидно образование в Страсбург) и се възхищава от умната и талантлива жена. Тя, от своя страна, вижда в него героя на съпротивата срещу нашественика. "Той бе старец с изящни маниери и оживена физиономия, макар да е загубил едното си око при многобройните наранявания, които е получавал през петдесетгодишната си военна кариера, пише тя. Гледайки го се опасявах, ченяма да има сила да воюва срещу грубите и силни мъже, които връхлитаха в Русия от всички краища на Европа; но руснаците са придворни в Санкт Петербург, но в армията са татари... Бях развълнувана, когато се разделях със славния маршал Кутузов, и не знаех дали целувам победител или мъченик; но видях, че той разбира цялото величие на делото, което му е възложено."

По това време Кутузов е на шейсет и седем години. Напълнял е още повече след Аустерлиц. Движи се тежко, бързо се задъхва, трудно се задържа на седло и предпочита да се придвижва, дори по време на поход, с малка кола, впрегната в четири коня. Той е ленив, лаком, сладен, харесва трапезните удоволствия, отделя доста време на любовницата си, дебела молдавска селянка, която влачи винаги след себе си маскирана като войник; много често заспива на съвещанията с подпряна на гърдите брадичка и издут търбух. Но независимо от сънливостта и унеса си, той запазва твърде жива разсъдливостта си. Хитър е, търпелив и надарен със здрав разум, който всеки миг прозира през гланца на западната му култура. Говори съвсем свободно френски и немски в салоните и в главната квартира, но към обикновените войници се обръща на родния език и дори на местния им говор. Александър, проникнат от европейска деликатност и елегантност, се дразни от пресиленото простодушие на Кутузов, но военните приемат възторжено новия главнокомандващ, който царят им изпраща. Те виждат в негово лице истински патриот, бивш офицер на Екатерина Велика, храбрец, който е дал безброй доказателства за бойната си смелост, дълбокорелигиозен, началник, който не се шегува с дисциплината и същевременно се грижи за доброто на подчинените си. Те са сирачета, които сега намират баща си. Като по чудо този баща е от тяхната кръв и от тяхната вяра. Той ще срази Антихриста, чиито нокти са се впили в плътта на Русия. Когато минава на преглед на полковете, Кутузов казва: "Идвам само да видя дали сте добре, момчета. Когато войникът е на война, няма защо да се грижи за външността си. Той трябва да си почива и да се готви за победата." Друг път казва, сякаш говори на себе си, но така че да го чуе почетният отряд, дошъл да го посрещне: "Как може да се отстъпва с такива смелчаци?"

Всъщност Кутузов е дълбоко убеден, че отстъпление е необходимо. Още с пристигането си предвижда, че дори Москва трябва да бъде отстъпена. Но императорът и цялата страна са вложили в него толкова голяма надежда, че не би могъл да си позволи още веднъж да избегне сражението. За да не си навлече същото обвинение, той трябва да се откаже от тактиката на измъкване, заради която Дьо Толи бе снет от длъжност като неспособен. Дали го иска или не, само едно сражение пред древната столица, святото сърце на Русия, може, според Кутузов, да повиши духа на войската, да оправдае доверието ѝ в него и, може би, омаломощавайки неприятеля, да подготви близкото му поражение. Обаче, когато прави сметка на наличните сили, не е много обнадежден. Наистина той разполага с около сто и двайсет хиляди души срещу сто и трийсет на Наполеон, което поставя почти на равно руската и френската армия. Но по негово мнение само едно съкрушително числено превъзходство може да му помогне да победи твърде боеспособния противник. Собствените му полкове са изнемогнали от многократните отстъпления. Войниците са недохранени и живеят от мародерство, конете са изтощени. Въпреки това всички, от най-висшия офицер до последния войник, мечтаят да влязат в бой, за да спасят древния град. Кутузов решава с нежелание да започне генерално сражение с Наполеоновата армия пред Москва, в околностите на село Бородино, на брега на Калоча, един от притоците на Москварека.

Решителният сблъсък става на 26 август (7 септември) 1812 година. Още в зори артилерията влиза в действие. През целия ден французите връхлитат на последователни вълни срещу руските позиции. С цената на огромни жертви те успяват да превземат няколко укрепления, прословувите "стрели" на Багратион. В една от тези схватки Багратион е смъртно ранен. Цялото ляво крило на руската армия отстъпва. Сражението навлиза във втората си фаза. Френските сили, уверени в успеха на своето дясно крило, сега удрят по централните руски позиции и се опитват да обсадят "големия редут". Те навлизат там след ожесточена битка. Но руският фронт не е пробит... Наполеон се отказва да пристъпи към решителни действия. Топовете млъкват. При настъпването на нощта воюващите страни остават на позициите си. В тъмнината казашки патрули не дават покой на врага. За момент Кутузов замисля да възобнови сражението призори. Но като узнава колко големи са загубите, решава, че е по-добре да се оттегли и да спаси остатъка от войската от окончателно унищожение. В историческата касапница при Бородино (или при Москварека) той е пожелвал петдесет и осем хиляди души, убити и ранени, тоест половината от действителния им брой, а Наполеон - близо петдесет хиляди, от които четирийсет и седем генерали. Пред тази планина от трупове всеки се обявява за победител. "Скъпа приятелко, пише Наполеон на Мария Луиза, пиша ти от бойното поле при Бородино. Вчера бих руснаците, цялата им армия... Битката беше яростна... И аз дадох много убити и ранени." А в същото време Кутузов пише на жена си: "Добре съм, приятелко, и не съм бит; спечелих битката срещу Бонапарт."

Докато руската армия се изтегля в добър ред, Кутузов е на военен съвет във Фили, предградие на Москва. Той е решен да изостави "светия град", без да води ново и безполезно сражение, и казва на сътрудниците си на френски: "Вие се опасявате от изтеглянето ни през Москва, а аз го смятам за съдбоносно, защото спасяваме армията. Наполеон е като порой, който ние все още не можем да спрем. Москва ще го погълне." И след тягостно мълчание заключава: "Чувствам, че ще плащам за строшените грънци, но се жертвам за благото на отечеството. Заповядвам изтегляне." През нощта в мизерната изба, която му служи за убежище, близките му го чуват да хлипа, въртейки се върху сламеника.

В този момент евакуацията на Москва е започнала. Седмици наред стотици коли, натоварени с разнообразен багаж, бавно се клатушкат в конвой по пътищата. Господарските жилища се изпразват, баловете са все по-нарядко, оркестърът на Дворянския клуб свири само за неколцина ранени офицери и няколко жени с леко поведение, френските поданици безцеремонно са натоварени на кораби за Нижни Новгород, сладкарниците и френските модни магазини са изоставени, канцелариите набързо пакетират архивите си, а главният губернатор Ростопчин, обладан от патриотичен плам, излива своята енергия върху обезумялото население. Той забранява каквито и да било опити за саморазправа, но позволява да бъде линчуван лъжливият пророк за това, че е предсказал победата на Наполеон в следващите шест месеца. По заповед на Ростопчин стените се покриват с много афиши с патриотични лозунги, раздава се старо оръжие на всякаква сган, из улиците се разнасят икони, нарежда на "всички храбреци" да се съберат на Трите планини за решителна битка, след което безпричинно ги връща; връща и двете хиляди пожарникари, които се явили с противопожарните си съоръжения, призовава множеството за молитва на открито на Кремълския площад и накрая затваря пътиепродавниците и отваря вратите на затворите. Още на другия ден след битката при Бородино населението започва да се разбягва масово. След висшите благородници тръгват да се спасяват дребните дворяни, чиновниците, търговците, всички притежатели на коли и коне. Улиците ечат от трясъка на колелетата. Нижат се каляски, карети, ландвери, талиги, каруци. По стените на изоставените домове се четат надписи на френски: "Сбогом! Ах, таз ужасна дума!", или: "Поздрав! О, вълшебни кътове, напуснати с толкова мъка!" Скоро от двеста и петдесетте хиляди души, колкото обикновено наброява градът, не остават повече от петнайсетина хиляди: тежко ранени, приковани на легло в болниците, престъпници, освободени от затвора, прислужници, забравени от господарите си.

Когато войниците на Кутузов, изнурени от дълъг преход, навлизат в Москва, сякаш са попаднали в запустял град. Внезапно отекват бодрите звуци на фанфари. Два батальона излизат от Кремъл начело с музика. Предвожда ги самоуверен полковник. "Кой негодник ви е накарал да свирите?" - крещи генерал Милорадович. "Според военния кодекс на Петър Велики, отговаря полковникът, гарнизонът е длъжен да напусне крепостта с музика." "А предвидено ли е в кодекса на Петър Велики, че Москва ще се предаде?" - отвръща гневно генералът. От моста на Яуза, възседнал кон, княз Ростопчин, самохвалкото във военна униформа и с камшик в ръка, наблюдава преминаването на частта. Кутузов се прави, че не забелязва присъствието му. Колоната напредва - широк поток от плахи лица и прашни шинели. Френският авангард е по петите на този на руснаците. По мълчаливо съгласие между двамата командващи казаците се изтеглят бавно, а кавалерията на Мюра ги следва от близко разстояние, без да влиза в бой. Сякаш две съюзнически армии дефилират заедно в завоюван град. "От време на време, пише Монтеско, бяхме принудени да спираме, за да им оставим време да се отдалечат, и ако някои техни войници, по-тромави или натоварени с багаж, останеха между нас, ние им ги изпращахме."

Издаден в крайна угнетеност, изведнъж Кутузов получава просветление и вместо да продължи пътя към Рязан, който води на изток, завива по стария път за Калуга. Само за няколко дни с ловък "флангов обход" той отвежда войската си в лагера Тарутино, южно от Москва. Настанява се там, получава необходимите припаси от богатите централни провинции, реорганизира и подсилва полковете си и пречи на противника да се продовлства от околностите на древния град, където казаците пресрещат френските конвои. Освен това

от Тарутино той заплашва пътя, по който неприятелят би могъл да предприеме евентуално отстъпление към Смоленск. И накрая, ако Наполеон се реши да тръгне към Санкт Петербург, руските сили при Тарутино бързо могат да се насочат на север, да го нападнат в тил, докато войниците на Витгенщайн ще го удържат отпред. По такъв начин, според Кутузов, пожертването на Москва няма да се окаже напразно.

През това време на стотици версти от тук Александър очаква със свито от тревога сърце новините от фронта. Един вестносец, пристигнал на 29 август (10 септември), му съобщава, че току-що е започнала широкомащабна битка близо до Бородино. Императорът не мигва цяла нощ. На другия ден сутринта, точно на имения си ден, получава шо-годе оптимистичен доклад от Кутузов. Твърде забързан да се зарадва, той нарежда докладът да се прочете след литургията в катедралата при манастира "Свети Александър Невски". Служът за "победата" бързо се разпространява из града. По обратния път към двореца многолюден народ е изпълнил улиците и приветства императора и неговото семейство. Александър чува възгласите и се пита дали не е сгрешил, прибързвайки да събуди възгорга на населението, преди да е узнал нещо повече за изхода от сраженията. Но връщане назад няма: той повишава незабавно Кутузов в ранг фелдмаршал, съпругата му получава отличието "портретна дама", висшите офицери са отличени с почетни титли, а войниците са възнаградени с по пет рубли.

Всичко се оказва само едно припламване на ентузиазма. Много скоро императорът узнава от писмо на Ростопчин, последвано и от други съобщения, че въпреки възхитителното си поведение армията е трябвало да напусне Москва. След еуфорията сред обществеността настъпват отчаяние, възмущение, гняв. Духовете са толкова силно развълнувани, че при честването на годишнината от коронясването антуражът на Александър го умолява да не отива на кон в Казанския събор, както обикновено, а да се качи в каляската на императрицата. Той се съгласява против волята си. "Ние преминавахме бавно сред огромна тълпа. Гневните лица и тишината не подхождаха за празника, който чествахме, пише госпожица Стурдза, почетна дама на императрицата. През целия си живот няма да забравя мига, когато се качвахме по стъпалата на храма между две редици от хора, а нямаше никакви приветствия. Можехме да чуем шума на стъпките си и за миг не се усъмних, че само една искра щеше да е достатъчна в този момент, за да предизвика взрив. Един бегъл поглед ми подсказа какво става в душата на императора и аз усетих, че коленете ми се подкосяват."

В двореца объркването е пълно. "Москва е превзета, пише Жозеф дьо Местр. Дават се убедителни обяснения за падането на града, но сигурно е, освен ако не стане чудо, че с Русия е свършено. Дотук можеше да се отстъпва, но в този момент зад нас е само Шпицберген." Същото е мнението и на Ростопчин, който пише на жена си още на 14 септември: "Виждам Русия загубена завинаги." Императрицата-майка, великият княз Константин, финансовият министър Румянцев, Аракчеев, Волконски са склонни да мислят, че бързо трябва да започнат преговори. Но великата княгиня Екатерина, "която според брат й Константин дори не знае къде ще ражда", става все по-войнствена. Тя изпраща ядовити писма до Александър от Ярославъл: "Обвиняват Ви на всеослушание за нещастieto на Вашата империя, за общата и личната ви разруха и за това, че сте погубили честта на страната и Вашата лична чест!... Не се страхувайте от катастрофа в революционен стил, не! Но Ви оставям да прецените сам как стоят нещата в една страна, където ненавиждат предводителя й... Идеята за мир, за щастие, не е всеобща; далеч не е, защото чувството за срам след загубата на Москва поражда желание за мъст."

Александър знае, че заради разединението сред хората авторитетът му пред

потомството, а може би и тронът са заложени на карта: някои се надяват на почтен компромис, други предпочитат разрушението на страната пред капитулацията. Дори застъпниците на тезата за мир на всяка цена няма да му простят, ако е принуден да го подпише при такива условия. Един втори Тилзит ще заклеями окончателно царуването му. Ето защо войната трябва да продължи до последен дъх, въпреки всички обратни мнения. Неотдавна Александър бе казал на Коленкур: "Щом като веднъж войната е започнала, трябва или Наполеон, или Александър да загуби короната." На сестра си Екатерина отговаря: "Действително има неща, които е невъзможно да бъдат разбрани. Но бъдете сигурна, че решимостта ми да воювам е по-непоклатима отвсякога; по-добре да престана да бъда това, което съм, отколкото да се пазаря с чудовището, което причини нещастieto на света... Възлагам надеждата си на Бог, на прекрасния характер на нашия народ и на неотстъпното ми решение да не се огъна пред робството." Няколко дни по-късно, когато приема пратеника на Кутузов - полковник Мишъ, Александър прави следната декларация на френски, предназначена за армията: "Кажете на всички мои верни поданици, навсякъде, където минете, че когато няма да имам нито един войник, аз лично ще застана начело на моето скъпо дворянство, на моите верни селяни и ще използвам последната възможност на моята империя. Ако пък е предопределено от Божието провидение династията ми да престане да царува на престола на моите прадеди, след като изчерпя и последните възможности, които са в моята власт, ще си пусна брада и ще отида да ям картофи редом с последния мой селянин в края на Сибир, вместо да подпиша позора на скъпото ми отечество, чиито жертви умея да оценя. Полковник Мишъ, не забравяйте какво ви казвам сега: може би един ден ще си го спомняме със задоволство... Наполеон или аз, аз или той, вече не можем да царуваме едновременно. Оpozнах го и отсега нататък не може да ме измами!"

Безпочвено изявление, защото Александър продължава да се пита тревожно какво възнамерява да прави Наполеон сега, когато е господар на Москва. Според общото мнение Великата армия скоро ще тръгне към Санкт Петербург. Такова е логическото продължение на кампанията. Пред подобна перспектива Александър заповядва да се подготви изнасянето на архивите, на държавното съкровище, на училищата и болниците и започва преговори, за да осигури убежище на руския флот в пристанищата на Англия. Населението е предупредено, да се подготвя за евакуация, и на свой ред се стяга да напусне столицата. Всеки търси убежище в провинцията. Откриват се далечни гостоприемни роднини, подреждат се пътните чанти. По Нева и каналите й цяла флотилия от кораби, натоварени с мебели и всякаква покъщнина, е готова да отплава при първия сигнал за тревога. "Всички, начело с дворяните, са приготвили багажа си, отбелязва Жозеф дьо Местр. В продължение на месец в Санкт Петербург изгориха повече хартия, отколкото е нужно, за да се опече целият добитък на Украйна."

Наполеон все още не предприема нищо. Ала когато влиза в Москва и вижда, че градът е почти пуст, възкликва: "Какво невероятно събитие! Хайде, вървете и ми доведете болярите!" Но от времето на Петър Велики в Русия няма боляри. Дворяните, които са ги заместили, са вече далеч; те бягат от нашественика. В огромния град домовете пустеят, рецидивисти разбиват вратите на кабаретата, изгладнели войници разграбват магазините и мазетата, из улиците се блъскат хора, които влачат кой чувал брашно, кой голям стенен часовник, или кошница с бутилки. Внезапно в тъмнината се издигат първите пламъци. Огънят тръгва едновременно от няколко посоки, боботи и обхваща сърцето на Москва. Кой е подпалил пожара? Наполеон смята, че този чудовищен акт "е замислен и подготвен от Ростопчин". Но нали главният губернатор на Москва върна пожарникарите и махна помпите преди

французите да влезат в града? Нали той възпламенява патриотичните чувства на населението със своите лозунги и го тласка към саможертва? Нали в действията си се ръководи от примера на Витебск, Смоленск, Гжатск, които бяха опожарени, преди да паднат в ръцете на неприятеля? Впрочем Ростопчин е започнал да се кичи с титлата "подпалвач на Москва". По-късно ще се отметне и ще казва, че войниците на Наполеон са причинили бедствието, "когато са влизали нощем в домовете и се осветявали с остатъци от свещи, факли и фасове". Без съмнение истината е някъде по средата. Причини за пожара са и предумишлен акт, и непредпазливост, и волята на един човек, както и безбройните дребни инциденти, причинени от безотговорни фигуранти. Ростопчин не е единственият, но той е главният инициатор на катастрофата. Във всеки случай за руснаците от онова време нещата изглеждат различно. По общо мнение французите са опожарили древната столица, люлка на православната цивилизация, за да си отмъстят. След подобно светотатство не може и дума да става да се преговаря с тях. Едва ли трябва да бъдат смятани за човеци, за християни.

В стихията на огъня безредието и разграбването добиват кошмарни размери. "Желанието на хората да се снабдят с припаси беше толкова голямо, че мнозина от нашите мъже пренебрегваха опасността и влизаха в горящите домове, пише хусарският офицер фон Калкройт. Едва пристигнали, изтичахме в мазето. То бе пълно с френски войници от всички видове войска... Всеки миг нови групи войници прииждаха тичешком и ни викаха да излизаме, защото цялата къща е в пламъци." "Войниците, лавкаджийките, каторжниците, проститутките, разказва капитан Лабом, тичаха из улиците, влизаха в обезлюдените дворци и грабежа всичко, с което можеше да се засити алчността им. Едни се обвиваха в златотъкани коприни, други мятаха на раменете си скъпи кожи, без да избират, без да разбират от кожи, трети се загръщаха в дамски или детски кожуси, а каторжниците скриваха дрипите си под царедворски облекла. Някои се отправяха на тълпи към избите, разбиваха вратите, наливаха се с най-скъпи вина и залитайки, отнасяха огромна плячка." Улиците са затрупани с изпочупени мебели, със стъпкани дрехи, с разбити кофчежета, срязани картини. Макар да разстрелват някои мародери, безредиците продължават. Пламъците се издигат до небето и се виждат на триста версти околоръс. По селата вярват, че е настъпил краят на света. Най-сетне след четири дни пожарът стихва. Почти всички постройки в града са дървени и от девет хиляди и триста къщи са останали невредими само две хиляди.

В Санкт Петербург пристигат хиляди бежанци от Москва и от други опустошени места и разказват с преувеличение за престъпленията на нашественика. За всички хора в империята става ясно, че Наполеон иска да погуби Русия, нейната сила, традициите ѝ, религията ѝ. Разказват ужасени, че французите превърнали черквите в конюшни. Дори кротката императрицата Елисавета пише до майка си на френски: "Ето че тази орда от варвари се настани върху развалините на красивата столица. Там вилнее, както навсякъде. Нашият народ започна да пали любими вещи, вместо да ги остави невредими в ръцете на врага, а великата нация (френската) продължава да опустошава и разграбва, докато има какво. Междувременно нашата армия е обкръжила Москва; тя е разположена близо до местата, откъдето дойде неприятелят, и вече пречи на неговите придвижвания. Когато Наполеон влезе в Москва, не намери нищо от това, на което се надяваше. Очакваше да срещне публика, а нямаше, всички бяха напуснали; разчиташе на ресурси, не намери почти нищо; надяваше се на моралното въздействие, на обезсърчението, изнемогналостта, които ще причини на народа, а само изостри яростта и желанието за мъст." И още: "Всяка стъпка, която той (Наполеон) прави в Русия, го приближава до пропастта. Ще видим как ще понесе зимата!"

Младият чиновник Александър Тургенев дори вижда в днешния кошмар утрешния апотеоз: "Москва ще възкръсне от пепелта, пише той на приятеля си Вяземски, и чувството за мъст ще стане извор на нашата слава и нашето величие. Отблясъците от московския пожар рано или късно ще осветляват нашия път към Париж."

Този път цялата страна е единна в ненавистта си към окупатора. По-чувствителните отказват дори да пият френски вина. Дойките разказват на децата, че френският император е злият магьосник, който царува сред една армия от чудовища със "зейнала уста и крива човка". Излиза на мода колективна игра: кой ще измисли най-доброто изтезание за Наполеон. Всички се надпреварват да правят садистични предложения. На една сбирка бъдещата графиня Шоазьол Гуфие печели играта, като измисля: "Искам Наполеон да бъде удавен в сълзите, които са пролети по негова вина." В някои градове притокът на бежанци е огромен. Настаняват ги по няколко души в малки необзаведени стаи. Те са свикнали на удобства и внимание и се измъчват в новата мизерна обстановка. Но руското гостоприемство няма граници. Онези, които са успели да спасят малко пари, вече предлагат вечери и балове на обеднелите си съотечественици. На баловете госпожиците идват облечени във френски рокли, танцуват френски кадрили и проклинат на френски език неприятеля на отечеството им. В Нижни Новгород са се събрали най-много "емигранти", както сами наричат себе си. "Цяла Москва се събира у Архарови, или по-скоро всички московски нещастници, пише поетът Батюшков. Едни са загубили домовете си, други - именията, трети имат само крайщник хляб... Всички се оплакват и ругаят французите на френски и техният патриотизъм се изразява с думите: Никакъв мир!"

Все повече младежи постъпват като доброволци в милициите. Позорно е да стоят настрана, когато са на възраст да могат да носят оръжие. Селяните се зачисляват в редовете на партизаните. Появяват се уважавани ръководители, които оглавяват борбата по групи, въоръжени с пики, сърпове и щикове. Под заповедите на Денис Давидов или на Четвертаков в началото те се ограничават само да нападат чужденци, мародери, върлуващи около Москва.

Действията на партизаните смущават Наполеон и за момент той замисля да спечели на своя страна селското население, като обяви, че ще премахне крепостничеството. Но веднага се отказва от намерението си заради безредиците, които подобна мярка неизбежно ще предизвика. Освен това се въздържа да уязви чувствата на дворяните, като все още се надява, че те ще убедят накрая императора да приеме мира. Обективно погледнато, освобождаването на мъжиците по европейски образец няма да отслаби ни най-малко ненавистта им към прокълнатия от царя и Църквата нашественик. Дълбоко в себе си те не могат да понасят чужд крак да тъпче тяхната земя. Те предпочитат да страдат под властта на свой руски господар, вместо да бъдат освободени по волята на един французин. "Робството не изключва националния ентузиазъм", отбелязва Жозеф дьо Местр. Неочаквано Наполеон добива впечатлението, че в Русия е изправен пред една втора Испания, огромна, сурова, азиатска, враждебна.

Александър, от своя страна, установява с изумление, че в страната му съществува всенародно обществено мнение. Как така незнайното руско множество, което не разполага с каквото и да било средство, за да изрази мнението си по държавните дела, съумява при тези изключителни обстоятелства да увери императора в своята подкрепа и дори може би да диктува поведението му? В това има някакво чудо на спонтанността и почти на незаконност, загадъчен референдум без избирателни бюлетини, някакво слово на надежда, което лети от

уста на уста. За пръв път самодържецът, който винаги е вземал решенията си сам, без да се допитва до народа, се чувства понесен от едно неустойливо масово движение. Гласът на поданиците му заглушава гласа на неговите министри. Александър отгатва със смесица от радост и тревога, че императорът на Русия е на път да стане император на руснаците.

Кутузов очаква своя час, укрепен в лагера Тарутино. Ще зимуват ли в Москва французите, ще се втурнат ли към Санкт Петербург или ще започнат да отстъпват по смоленския път? За да бъде готов за всеки случай, фелдмаршалът заповядва да се свикат под знамената сто и осемдесет хиляди новобранци. Той разполага отскоро с осемдесет хиляди пехотинци и трийсет и пет хиляди добре оборудвани кавалеристи, и още с двеста хиляди полицаи, които са резерв и са разположени около Москва. Междувременно артилерийският парк се е увеличил с двеста и шестнайсет оръдия. Въпреки всичко обаче, той остава глух за увещанията на английския генерал Уилсън, който се опитва да го подтикне към решителна атака. "Всичко ще пропадне без мен", отговаря той невъзмутим. От своя страна Ростопчин е възмутен от бездействието на фелдмаршала, когото ненавижда, и пише на Александър на френски: "Кутузов е една нахакана стара жена, която си е загубила акъла и вярва, че прави нещо, когато не прави нищо." И го съветва да снее от длъжност "този слабоумен и недодялан царедворец." Александър е склонен да сподели раздражението на Ростопчин към сънливия Кутузов, но тъй като знае с каква популярност той се ползва сред войниците, не се решава да му отнеме върховното командване. Междувременно Александър е получил писмо от Наполеон от 8 (20) септември 1812 година, което изглежда като прикрито признание за безсилие: "До моя брат, император Александър. Красивият и великолепен град Москва вече не съществува. Ростопчин е заповядал да бъде опожарен. Четиристотин подпалвачи бяха арестувани на местопрестъплението; всички те заявиха, че палят по заповед на губернатора и на началника на полицията; те бяха разстреляни... Аз воювах срещу Ваше Величество без неприязън: една бележка от Вас преди или след сражението щеше да спре моето настъпление и щях да бъда в състояние да Ви отстъпя предимството да влезете пръв в Москва. Ако Ваше Величество още пази към мен някакъв остатък от старите си чувства, ще погледне на това писмо откъм добрата му страна."

Императорът не благоволява да отговори. Той плаче, когато узнава за пожара в Москва. Четейки писмото обаче, се усмихва студено. Когато съобщава на Бернадот за писмото на Бонапарт, използва думата "самохвалство". Очевидно Наполеон се страхува войските му да прекарат зимата в развалините, опасява се от недостиг на припаси, от разхлабването на дисциплината след продължителното бездействие. Дошъл е моментът да му се нанесе смъртоносен удар. А Кутузов все още се колебае. На 23 септември (5 октомври) дори се съгласява да приеме в лагера Тарутино пратеника на Наполеон, Лористон, за да започне "приятелски преговори", въпреки категоричната съпротива на Уилсън. "Трябва ли вечно да продължава тази странна, тази нечувана война?" - пита Лористон. Императорът, моят господар, искрено желае да приключи спорът между две велики и благородни нации и то да приключи завинаги." "Нямам никакви указания по този въпрос, отговаря Кутузов. Когато тръгнах към армията думата "мир" не беше спомената нито веднъж... Потомството ще ме прокълне, ако погледне на мен като на определящия фактор за каквото и да било споразумение, защото днес е такъв духът на моя народ... Руският народ гледа на французите като на татарите на Чингиз хан." "Все пак има една разлика!" - се провиква Лористон. "Руският народ не вижда никаква", възразява Кутузов. Все пак Лористон моли да му се издаде пропуск за Санкт Петербург с оглед на евентуални преговори. Кутузов не му дава

големи надежди, но обещава да занимае Негово величество. Когато прочита доклада на Кутузов, Александър избухва. Как е дръзнал фелдмаршалът да приеме пълномощник на Наполеон? "Всички новини, които получавате от мен, пише той на Кутузов, всичките ми призови, всички укази, издадени от мое име, с една дума всичко ви убеждава в моята твърда решимост: в настоящия момент никакво предложение на противника няма да ме накара да прекратя боевете и по този начин да отслабя светото задължение да отмъстя за оскърбената родина."

След нов безрезултатен опит на Лористон пред Кутузов Наполеон разбира, че Александър ще остане непоколебим. Едно ожесточено сражение при Винково, близо до Тарутино, което завършва с поражение за французите, го убеждава окончателно в това. Той заповядва на войските си да се изтеглят след трийст и два дни окупация на Москва. На 11 (23) октомври сутринта Кутузов узнава новината в избата, където е прекарал нощта. Гвардейският офицер Афинков, който му носи последните сведения, го намира седнал на леглото, с разкопчан шинел, с блеснал пламък на надежда в единственото му око. "Разказвай, приятелю, го подканя той. Действително ли Наполеон е напуснал Москва? Разказвай ми бързо, не ме карай да примирам от нетърпение!" Офицерът му докладва. "Когато свърших, пише Афинков, дълбоко уважаемият старец се обърна към иконата на Спасителя и извика: "Господи, Създателю, най-сетне Ти чу нашите молитви! От този момент Русия е спасена!"

Великата армия, наброяваща все още сто хиляди души, изоставя Москва разграбена, поругана, опожарена, и се насочва на юг. Но тя по нищо не прилича на мощната и дисциплинирана армия, която няколко месеца по-рано премина Неман. Времето е меко, пътят е разкалян; през равнината се е проточил безкраен керван от пешеходци, карети, талиги, конници. Към военните са се присъединили цивилни. Всеки е натоварил своя кола, претъпкана с ценни вещи, спасени от пламъците. Дори обикновените войници, жертва на алчността си, се огъват под тежестта на раниците. Военните фургони се движат плътно един до друг с елегантни двуколки. Селяни водят пред себе си реквизирани стада крави. Офицерите изглеждат като маскирани в дамски кожуси и с калпаци. Чуват се подвиквания на френски, испански, немски, италиански. Не полкове в поход, а номадски племена, натежали от плячка и сплотени от страха, се мъкнат през степите.

Най-напред Наполеон се опитва да се насочи към Смоленск, минавайки на юг през Калуга, за да избегне пътя, по който войските му са дошли и който минава през опустошени вече райони. Но Кутузов проваля плана му, защото е преградил този път близо до Малоярославец. Започва люта битка. Градът пада осем пъти ту в ръцете на французите, ту в ръцете на руснаците. Накрая Наполеон остава господар на селището, но се страхува, че може да последва по-силно нападение. И като заобикаля откъм север, решава да тръгне към Смоленск по пътя, който първоначално не е одобрил, защото, макар да се охранява от много френски постове, не предлага сигурни възможности за продоволствие. Тъкмо на това разчита и дори предвижда Кутузов. Сега руската армия напредва успоредно с френската. Но не търси сблъсък. Старият фелдмаршал разчита, че умората, разхлабената дисциплина и лишенията ще омаломощят боеспособността на противника. Френските войски, с изключение на няколко гвардейски полка, вече са заприличали на разбойнически банди, които мислят само как да си набавят храна в околностите. Вали първият сняг. Казаците на Платов притискат изгладнелите и премръзнали войници. Връхлитат изневиделица със страшни викове "ура!", избиват ги, вземат припасите им и изчезват като фантоми в млечната мъгла. Селяните грабват оръжието и помагат на редовната войска. Французите жестоко

гладуват. Всеки мисли само как да оцелее. Избиват се помежду си за парче конско месо. Убиват и пленниците, за да има по-малко гърла за хранене. Свалят дрехите на убитите, за да се завият. Студът се засилва. "Напредвахме без да знаем къде ни водят стъпките, пише Фабер дю Фор. Яростна буря навяваше в лицата ни сняг - и този, който валеше, и този, който навяваше от земята, сякаш с все сила искаше да ни спре. Конете не могат да се движат по леда и падат. Конвоите и - за пръв път оръдията - остават назад поради липса на впрягове. Пътят, по който Великата армия бърза към Смоленск, е засипан със замръзнали трупове. Снегът - като плащеница - бързо ги покрива и малки възвишения, подобни на гробове, едва ни показват следите на нашите погребани другари по оръжие."

Оцелелите мечтаят за Смоленск, както се мечтае за обетована земя, където ще намерят храна и топлина. Ала градът е превърнат в негостоприемни руини. Трябва да продължат нататък, да се влачат чак на Вилно. Няма да минат през Витебск, както на идване, защото градът е в ръцете на руснаците, а през Орша, което налага да прекосят Березина, приток на Днепър. След ожесточена схватка при Красное французите, които са изнурени, премръзнали, с празни стомаси, спират на брега на реката. Армиите на Чичагов, на Витгенщайн и на Кутузов, които също страдат от студа, се готвят да се съединят и да унищожат противника, притиснат до реката в едно пространство от петнайсет квадратни левги. Сто и двацет хиляди войници от руска страна, трийсет хиляди - от френска. Капанът е сигурен. Но Чичагов се е заблудил от движението на френските части и оставя без наблюдение околностите на село Студянка, а тъкмо там мостовете на Ебле, потопени до раменете в ледената вода, строят набързо мостове върху скелета. След това започва надпреварата към отсрещния бряг. За пореден път Наполеон се изплъзва от преследвачите си. Оцелелите от битката при река Березина куцукат към Вилно при минус двацет и осем градуса. Лицата им са посинели, почернели, парата от дъха замръзва на устните им, от носовете им потича кръв и те падат. Пътят е обсипан с трупове. Вълците нападат ранените, които лежат в равнината. Селяните залавят изоставашите. Блъскат пред себе си върволици пленници и ги удрят с дебели тояги и вили. Понякога ги изтезават и убиват, понякога ги ожалват и им дават хляб. Такава е руската душа, способна както на жестока грубост, така и на безкрайно състрадание. В Сморгон Наполеон напуска армията, за да се върне бързешком във Франция. Остатъците от Великата армия, двацетина хиляди души, достигат с мъка Вилно, водени от генерал Мюра, и не могат нито да се задържат там, нито да се насочат по-далеч, към Неман.

"Като си помисли човек каква сметка той (Наполеон) ще трябва да дава един ден пред Бог, косите му настръхват, пише императрица Елисавета на майка си. Говори се, че оцелелите люто го проклинат и смятат, че е преминал границата самичък... След време никой няма да повярва, че това нечувано бягство от френската армия е истина. То показва ясно, че великият мъж на века е само един шарлатанин, чийто гений се изпарява при първата твърда съпротива. И още: "Казах ви по повод на Русия: Тежко на този, който ѝ посегне! С известна самомнителност бих могла да си припиша пророчески дух, защото събитието потвърди напълно това предсказание."

Кутузов влиза във Вилно на 30 ноември (12 декември) 1812 година. Малко след това, на 11 (23) декември, Александър пристига в града. Той е недоволен, че фелдмаршалът действа бавно, и решава да остане при армията, за да го наблюдава и да му налага своите възгледи. Кутузов, в парадна униформа и с всичките си отличия на гърдите, посреща императора на площадката пред двореца. Двамата мъже се прегръщат пред очите на войниците. След победата при Красное императорът е удостоил Кутузов с титлата "княз на Смоленск" и му

предава голямата лента на ордена "Свети Георгий". Но на един бал, който дава главнокомандващият, Александър казва на дамата, с която танцува: "Все пак трябва да се достави удоволствие на този старец." А когато Кутузов според порядките от времето на Екатерина Велика нарежда да се поставят в краката на Негово Величество пленените вражески знамена, Александър смръщва вежди и произнася тихо няколко думи. Съседите му смятат, че са чули да изрича: "Стар комедиант!" Малко след това Александър се оживява и доверява на Уилсън, че не изпитва никакво уважение към военните качества на новия смоленски княз и че му дава тази титла единствено "от уважение към чувствата на московското дворянство".

Във Вилно Александър открива обратната страна на своя триумф. През цялото време на кампанията в Русия той е стоял пред картите сред позлатата на Зимния дворец и изведнъж ужасът на войната изскача пред очите му с целия си драматизъм. Говори се, че по пътя на двете армии от Москва до Вилно са загинали четиристотин и трийсет хиляди души. Само във Василиевския манастир са погребани костите на седем хиляди и петстотин души. В къщите с изпотрошени стъкла и зеещи пукнатини дупките са запушени с части от човешки тела, за да предпазват от нахлуващия студ. Въпреки ледения вятър въздухът сред развалините вони. Александър посещава ранените в болниците. Гледката на мъките им разклаща деликатните му нерви, но се владее. Той казва на бъдещата графиня Шоазьол Гуфие: "Много страдах, силно се обезпокоих... Аз нямам щастливата философия на Наполеон и тази проклета война ми струва десет години от живота."

Вероятно Александър е желал бързо да се сложи край на военните действия, поради суровите изпитания пред неговата чувствителност. Мнозина от обкръжението му настояват да прибере оръжието, щом като врагът е прогонен от територията на страната. Такова е мнението и на Кутузов. Противна му е мисълта да хвърли армията отвъд границите след толкова голяма умора и толкова много битки. Според него тази война е отечествена, а не европейска. Той го казва почтително на императора, но се натъква на бариера. Александър е решен да продължи войната, за да смаже окончателно Наполеон. "Ако искаме здрав и траен мир, трябва да го подпишем в Париж", казва той. Барон фон Щайн подкрепя идеята му, както и всички пруски офицери, чиято най-голяма надежда е да бъде освободено и възстановено отечеството им. Александър е техен човек. Те ще смятат, че са квит, само когато се унищожи огнището на агресията - Франция. Много скоро събитията се развиват в тяхна полза. Пруският генерал Йорк дезертира от Великата армия заедно с частите си, което принуждава французите да ускорят отстъплението. Малко след това кралят на Прусия също изоставя Наполеон. Той ще подпише договора в Калиш и ще се присъедини към Русия. Изведнъж Александър има усещането, че е призван да изпълнява роля, за каквато не е могъл дори да мечтае няколко месеца по-рано. До неотдавна той воюваше, за да освободи страната си, днес възнамерява да воюва, за да освободи Европа. Решен е в новата война да не се представя за завоевател, а за омиротворител. Няма да иска територии за себе си, а само справедливост за всички. "Опожаряването на Москва освети душата ми и изпълни сърцето ми с вяра, каквато не познавах до днес", признава той. Преди да тръгне от Санкт Петербург, императрица Елисавета му е дала Библия. Той я чете в свободните си мигове и подчертава с молив пасажите, които според него отговарят на сегашните му безпокойства. В началото е ангостик; после се приобщава към деизма. Сега се пита дали не е християнин.

На 25 декември 1812 година, на Коледа, Русия отпразнува тържествено във всички черкви освобождението на родната земя, която "двайсет народа" дойдоха да опустошат. Кой

точно са причините за тази победа над Наполеон? Положително не суровата руска зима, мислят съвременниците. В началото на отстъплението, до град Борисов, студът е поносим. Едва след река Березина големият мраз довършва разрухата на Великата армия, изтощена от умора, останала без дрехи и храна. Руснаците, от своя страна, по-добре снабдени, по-добре екипирани и свикнали с климата, устояват на вихрите без големи щети. Умението на Кутузов да маневрира се изразява в следното: той привлича Наполеон все по-навътре в един район, предварително опразнен от ресурси, оставя Великата армия да се разлага от бездействие и мародерства сред развалините на Москва, преследва я при отстъплението ѝ с нараснали сили, принуждава я да поеме по опустошения път към Смоленск, влиза в успешни схватки при Малоярославец, Вязма, Красное, не ѝ дава почивка с непрекъснати набези на партизаните чак до нейните биваци. Един всенароден подем го подкрепя в задачата му. Той залага на патриотизма на всички класи и с основание. Войната се превръща в Отечествена и се превъплъщава в личността на императора. Постепенно Александър започва да чувства, че се е превърнал в легендарен герой. Непреклонността му се оказва благоприятна, преценява той. Александър, колебливият, има заслугата, че устоява на внушенията на всички, които му препоръчват да приеме мира. Той е далеч от мисълта да припише успешната война на плана на своя фелдмаршал. Продължава да го критикува и смята, че победата е извоювана не от Кутузов, а въпреки него; че тя е дело на целия руски народ, обединен около своя владетел. Сега, макар че нашествието е отблъснато, най-важното, според него, предстои: да се приключи с Наполеон.

По заповед на Александър основната част от руските войски напуска Вилно, насочва се бързо към границата и навлиза във Великото Варшавско херцогство. При пристигането на "освободителите" поляците не знаят дали да се радват, че французите си отиват, или да се натъжават, че руснаците се връщат. Така или иначе независимостта на страната им е компрометирана. Опасявайки се за съотечествениците си, които подкрепяха Наполеон в похода му към Москва, Чарториски пише на императора, за да измоли снизхождението му. Той му внушава също да назначи за крал на Полша своя брат, великия княз Михаил, едва петнайсетгодишен. Александър му отговаря твърде благородно на френски на 23 януари 1813 година: "Отмъстителността ми е непознато чувство и най-сладката ми утеха е да заплаत्या за злото с добро. Издадени са най-строги заповеди до моите генерали да действат в този дух и да гледат на поляците като на приятели и братя... Ще Ви кажа съвсем искрено: за да се изпълнят успешно идеите ми за Полша, трябва да преодолеем няколко трудности въпреки брилянтната ми позиция от интелектуална гледна точка. Най-напред - общественото мнение в Русия. Начинът, по който полската армия се отнесе към нас, разграбването на Смоленск, на Москва, опустошаването на цялата страна съживиха старата ненавист. Второ, ако в настоящия момент се даде гласност на моите намерения по отношение на Полша, това ще хвърли окончателно Австрия и Прусия в ръцете на Франция; много важно е да се избегне такъв резултат, още повече, че тези страни вече ми засвидетелстваха най-доброто си разположение... Вие сам трябва да ми помогнете, щото руснаците да харесат моите планове и да оправдаят известното ми предпочитание към поляците и към всичко, което идва от възжелените им идеи. Имайте малко доверие в мен, в моя характер, в моите принципи и вашите очаквания няма повече да бъдат измамани... Но трябва да Ви предупредя и то по категоричен начин, че идеята за моя брат Михаил е неприемлива. Не забравяйте, че Литва, Подолия и Волиния досега се смятат за руски провинции и че никаква логика не може да убеди Русия да ги види под господството на друг владетел освен на този, който управлява

Русия."

За поред път Александър отлага уреждането на полския въпрос, уж за да не разсърди правителствата в Берлин и Виена. Всъщност мнението му е точно определено: според него, веднъж победила Наполеон, Русия *ipso facto* се сдобива с Великото Варшавско херцогство.

В Калиш, където е установил своята главна квартира, главните военачалници начело с Витгенщайн и Блюхер настояват пред Александър да изнесе операциите отвъд Елба. По свой навик Кутузов противопоставя на разгорещеността им своето благоразумие, своите сънливост и бавно съобразяване. Преди да премине към действие, той иска да подсили армията и да ѝ даде време да си почине. "Нищо не е по-лесно от това да се премине отвъд Елба сега, се провиква той. Но как ще се върнем? С окървавени физиономии."

Въпреки задръжките си накрая Кутузов приема становището на своя владетел. Той е твърде верен царедворец, за да устои докрай на императорската воля. Впрочем от няколко дни се чувства болен, много е отслабнал. Мислите му вече не са много ясни. Въпреки това решава да участва в новата война. Ще се придвижва с карета. На 26 март (7 април) Александър тръгва на път начело на армията. В заповед до офицерите и войниците той обявява: "Ние защитаваме вярата от безверието, свободата от тиранията, човечността от дивашината." Една седмица по-късно преминава река Одра при Щейнау и навлиза в Саксония. Населението го аплодира. Връчват му лавров венец. Той го изпраща на Кутузов с думите: "Тези лаври Ви принадлежат." Откакто болестта на фелдмаршала взема обезпокоително развитие, той удвоява вниманието си към него. Вероятно с последните си почести се опитва да изкупи някогашните си несъгласия. В Бреслау Кутузов се чувства с изчерпани сили и отказва да продължи нататък. Други ще довършат неговото дело. Той умира на 16 (28) април 1813 година. "Оплаквате го не само Вие, пише Александър на вдовицата на фелдмаршала. Аз плача заедно с Вас, цяла Русия плаче."

Първоначално Александър възнамерява да поеме сам командването на армията, за да се сражава с Наполеон като владетел срещу владетел. После, вероятно от страх, че евентуален обрат може да помрачи славата му, той назначава Витгенщайн на мястото на Кутузов. Като се освобождава от задълженията на главнокомандващ, предполага Александър, ще може попълно да се посвети на съдбоносната си мисия. За пръв път в историята на света благодарение на него светлината няма да дойде откъм мнимия цивилизован Запад, а от наричаната варварска Русия.

ВОЙНАТА ПО ПЪТЯ КЪМ ФРАНЦИЯ

На 24 април 1813 година, в един слънчев ден, Александър влиза в Дрезден, столицата на Саксония, рамо до рамо с краля на Прусия. Те яздат в парадни униформи, следвани от многоброен ескорт с неспокойни коне. Руските и пруските части им отдават почести под звуците на пикола и барабани. Струпаната по пътя им тълпа радостно ги приветства. Но кралят на Саксония, Фридрих Август, не споделя ентузиазма на поданиците си. Той се съмнява в успеха на Александър и Фридрих Вилхелм и предпочита да се оттегли благоразумно в Бохемия, за да изчака там изхода от сраженията.

Това, което Александър е узнал за последните събития във Франция, му вдъхва надежда. Несполучливият заговор на Мале, който е извършен в Париж в отсъствието на Наполеон, свидетелства, според Александър, за явно недоволство сред народа, изнемогнал от непрекъснатите войни. Според неговите тайни агенти всички французи жадуват за мир. Набирането на нови контингенти е разгневило, даже е разбунтувало обществеността, финансите на империята са паднали на най-ниското ниво, раждането на сина на Орела се оказва недостатъчно, за да се затоплят отношенията между Австрия и Франция. Наистина император Франц, бащата на Мария Луиза и дядо на краля на Рим, не може да пожелае открито провала на своя зет. Но политиката, която води задкулисно Метерних, целے да се протакат преговорите с Наполеон и неусетно да се постигне сближение с Русия.

Още в края на април Наполеон отива във Ваймар. Поемайки командването на армията, той обявява: "Ще водя тази война не като император Наполеон, а като генерал Бонапарт." С един жест на ръката му сто двайсет и пет хиляди души, подкрепени от многобройна артилерия, тръгват по посока на Лайпциг. От своя страна, Александър и кралят на Прусия напускат Дрезден на 29 април и отиват при войските си (трийсет и девет хиляди руснаци и трийсет и три хиляди пруси) тъкмо навреме, за да видят как те нападат неприятеля близо до Люцен. Сред възбудата и изстрелите император Александър заявява на хората, които настояват да се отдръпне: "Тук куршум за мен няма!" И остава на мястото си. Първоначално французите са отблъснати, но се окопитват, вземат надмощие и съюзниците са принудени да отстъпят към Елба. Но Наполеон няма кавалерия и не може да ги преследва. Александър е крайно огорчен от поражението и през нощта отива при краля на Прусия, събужда го и споделя с него заключенията си: след тежките загуби на войските им не може и въпрос да става сражението да продължи на другия ден. Фридрих Вилхелм, яростен и съкрушен, сяда на леглото и ръмжи през зъби: "Това ми е познато! Ако започнем да отстъпваме, ще задминем не само Елба, но и Висла. Ако действаме така, виждам се още веднъж в Мемел." После скача от леглото и добавя: "Повтаря се Ауерщед!" Но независимо от резултата, те решават от политически съображения да приемат битката при Люцен за успех на съюзниците. На Витгенщайн е присъден орденът "Свети Андрей", а на Блюхер - орденът "Свети Георгий", втора степен. Наполеон пък нарежда да се прочете пред войниците пламенната декларация: "Ние ще изтласкаме тези татари при ужасния им климат и те няма да могат да излязат оттат. Нека стоят в своите ледени пустини, места на робство, варварство и поквара, където хората са сведени до положението на скотове."

Съюзниците се изтеглят в добър ред оттаък Елба и завземат добра стратегическа позиция близо до Бауцен - на река Шпрее, а френският император влиза в Дрезден под същите звуци на камбаните, с които е приветствано преди време влизането на руския император в града. Наполеон се настанява в кралския дворец и пише писмо до краля на Саксония, с което го кани да се върне в своята "освободена" столица. После, вдъхновен от победата си, изпраща Коленкур при Александър с предложение да започнат преговори за мир без знанието на Австрия, чието лицемерие той порицава. Но императорът отказва да приеме пълномощника и му съобщава, че не е съгласен да преговаря без австрийското посредничество. Сега той назовава "съвременния Атила" владетеля на Франция, когото вчера наричаше "този голям дявол". Вярно е, че Наполеон, за да не остане по-назад, го е кръстил "Гърка на Древната империя".

Междувременно съюзниците получават подкрепления. Барклай дьо Толи пристига в Бауцен след завземането на Торн и руско-пруската армия нараства на сто хиляди души. Как при тези условия може да се устои на изкушението да не се нанесе на неприятеля съкрушителният удар? Това ще бъде второ Бородино. Каквото и да стане, няма да отстъпят. Но нещата тръгват зле. До вечерта на първия ден руснаците губят няколко предни позиции. На втория ден Александър не напуска бойното поле. До него стои Витгенщайн. Наблюдавайки през лорнета си, той забелязва на отсрещната страна сивия шинел и голямата шапка на Наполеон. Към четири часа след обяд, като вижда как под френския натиск се огъват редиците на руснаците и прусите, Александър се обръща към Витгенщайн: "Не мога да бъда свидетел на този провал. Командвайте за изтегляне!" Той пришпорва коня си и се отдалечава.

Вечерта двамата владетели поемат на коне по пътя за Райхенбах. Александър се опитва да окуражи краля на Прусия, който е мрачен и едва го слуша. Накрая Фридрих Вилхелм въздиша: "Наистина аз очаквах нещо друго. Ние се надявахме, че ще вървим на запад, а ето че се оттегляме на изток... Ако Господ иска да увенчае нашите общи усилия, ние ще трябва да признаем пред света, че единствено на него се полага цялата слава за успеха." Тези думи поразяват Александър, сякаш са бликнали от собственото му сърце. От известно време той също вижда божията воля във всички събития. Колкото по-голям се чувства пред хората, толкова по-малък се чувства пред Създателя. Той се наклонява, стиска здраво ръката на пруския крал и го уверява, че споделя мнението му.

В Райхенбах Александър заповядва на Витгенщайн да продължи отстъплението до Швайниц, за да се свърже с резервите, идващи от Русия. Няколко дни по-късно назначава Барклай дьо Толи за главнокомандващ на съюзническите армии.

Наполеон побеждава, но не може да използва докрай предимството си. Кавалерията му е слаба и това му пречи да завърши започнатото от пехотата. Много добре знае също, че човешките му ресурси както във Франция, така и в окупираните страни не са неизчерпаеми. Отново предлага примирие. Този път съюзниците приемат веднага. По взаимно съгласие град Плесвиц е избран за място на срещата между пълномощниците. Това са: за Русия - генерал граф Шувалов, за Прусия - генерал Клайст, и за Франция - генерал Коленкур. Последният е получил указания от Наполеон да се опита да разбие единството на съюзниците, като предложи на Русия сериозни териториални компенсации. Но въпреки всичките си усилия, Коленкур не успява да говори насаме с Шувалов, който очевидно иска да остане верен на коалицията, не успява и да си издейства лична среща с Александър. Много трудно се подписва споразумение, което предвижда да се прекратят военните действия от 4

юни. След кратко продължение примирието ще трае два месеца. "В днешно време дипломатите не са в състояние да направят почти нищо, казва Александър. Само мечът може да решава изхода на събитията." Но макар да препоръчва войната, той не подценява политическите ходове. Още на другия ден след преговорите разбира, че примирието, чиито клаузи Наполеон приема безразсъдно, ще позволи на съюзниците да укрепнат, да се реорганизируют и преди всичко да намерят нова подкрепа от страните, враждебно настроени към френското господство. Действително в този интервал от време Метерних започва да клони към Русия и Прусия и приема общ план за операции срещу Франция. Англия се присъединява към коалицията, като изпраща спешно в главната квартира лорд Касълрей, за да преговаря с Александър, а Стюърт - за да се разбере с краля на Прусия. Англия се задължава да плаща разходите за войната, при условие че "договарящите се страни на високо равнище" никога няма да преговарят поотделно с врага.

Примирието от Райхенбах е последвано от конгрес в Прага, където влиятелната фигура е Метерних. За да го накара да приеме руските становища, Александър прибегва до изкусителната сила на сестра си, "възхитителната палавница" Екатерина, която се намира наблизо. Той ѝ пише на френски на 20 юли (1 август) 1813 година: "Трогнат съм от всички грижи, които положихте за общото дело... Съжалявам, че още не ми казвате нищо за Метерних и за това какво е нужно, за да го спечелим изцяло на наша страна. Разполагам с необходимите средства. Тъй че не икономисвайте... Позволявам Ви да използвате тази тактика, най-сигурната от всички, навсякъде, където потрябва." Екатерина се залавя незабавно със задачата. Тя получава много бързо "необходимите средства". Метерних скланя с готовност. Впрочем така или иначе той е готов на това. Когато Коленкур пристига в Прага, играта е вече изиграна. Той носи точни указания от своя господар: "Ако искат да продължим примирието, готов съм; ако искат да се бием, също съм готов." Но условията, които Русия, Прусия, Австрия и Англия предлагат, са крайно унижителни, положително с цел да накарат Наполеон да ги отхвърли. "Никой конгрес не е бездействал толкова, отбелязва Неселроде. Всъщност никой не искаше мир."

Преговорите се прекратяват. Коленкур напуска Прага с празни ръце. На негово място застават двама забележителни предатели, генерал Моро, който пристига от Америка, и генерал Жомини, който току-що е дезертирал от Великата армия, за да се постави в услуга на руснаците. Вероятно са почувствали откъде духа вятърът. Александър приема на драго сърце Моро, който му дава ценни съвети как да победи по най-сигурния начин неговите бивши братя по оръжие: да се избягва сражение там, където Наполеон командва лично, да се започва сражение само с далеч превишаващи сили, да се влиза в бой поотделно с частите на маршалите, разпръснати по бойното поле. Александър е възхитен и възкликва: "Моро е голям човек! Искам да бъда Моро!" След този момент Австрия се включва официално в коалицията и император Франц обявява война на своя зет. Сигнални огънове по целия път от Прага до съюзническата главна квартира известяват края на примирието.

Руско-пруските войски тръгват на бой. С участието на австрийските части и на шведския корпус, изпратен от Бернадот, коалицията разполага сега с половин милион души плюс значителен брой запасни срещу триста хиляди французи. Но тя е разпиляла силите си и в битката при Дрезден са включени само двеста и петдесет хиляди войници. Французите са едва сто хиляди. Въпреки численото си превъзходство, съюзническите армии, зле командвани от генерални щабове, в които всеки иска да наложи виждането си, отстъпват под проливен дъжд. Войниците затъват в кал до колене, пъшкат и проклинат на всички

европейски езици. Моро беснее срещу неспособния Шварценберг и му крещи в лицето: "Ех, по дяволите, господине, не се учудвам, че от седемнайсет години все ви бият!" После се обръща към Александър и добавя: "Сир, този човек ще загуби всичко!" Малко след това, докато императорът се отдалечава на няколко крачки, яхнал коня си, един френски снаряд пада точно на мястото, откъдето току-що се е преместил. Моро е смъртно ранен. Ампутират двата му крака. Александър, макар да се е закалил в битките, проявява "голяма чувствителност" край леглото на умиращия. Като гледа агонията на мъжа, на чието лобно място се е намирал само миг преди нещастieto, Александър си мисли най-вече за Бог. "Това събитие, оставяйки у мен горчивата жалост за генерала, пише той на княз Голицин, не произведе друго въздействие, освен да затвърди вярата ми, че Бог запазва само за себе си грижата да направлява всичко, и че моето доверие в Него е по-силно, отколкото във всички Моровци на земята." Той все повече вярва, че е избран от Всевишния да унищожи духа на Злото, vyplътено в Наполеон.

Но след Дрезден Наполеон изглежда още по-непобедим. Колко народи трябва да се съберат, за да го съборят? Внезапно ръката на Бог отдръпва облаците и всичко светва. Надеждата сменя мястото си. Минават само няколко дни и поражението при Дрезден е забравено: Удино допуска да бъде смазан от прусите при Гросберен, а Макдоналд - при Кацбах; в Кулм руснаците смело се хвърлят срещу частите на генерал Вандам; след двудневни боеве Вандам е пленен заедно с десет хиляди души и цялата артилерия (осемдесет и две оръдия). Александър ликува. Това е първата победа над французите в негово присъствие и благодарение на неговите съвети. Той ще си спомня през целия си живот с наслаждение за славните часове при Кулм. Пред него бавно се ниже сивата кохорта на пленниците. Накрая се появява и Вандам на кон, заобиколен от казаци. Генералът слиза и целува коня си за сбогом. Александър го посреща хладно. Но Вандам прави с ръка "масонския знак за беда", императорът мигом променя отношението си. Той обещава да облекчи условията, при които ще бъде поставен пленникът. На следващия ден Вандам е изпратен в Москва. В продължение на няколко седмици в двата лагера си отдъхват и изчисляват загубите. Във френския лагер маршалите са със силно понижен дух и се оплакват от недостиг на войски. В съюзническия лагер първите бойни успехи подтикват тримата партньори да укрепят връзките си. Всеки от тях се задължава да хвърли в тази война между гиганти армия от сто и петдесет хиляди души. На 16 октомври 1813 година техните сили се съсредоточават пред Лайпциг. Триста и шейсет хилядна коалиционна армия срещу сто и осемдесет хиляди французи. Междувременно Бавария напуска Рейнската конфедерация. За Наполеон това е жесток удар. Той ръководи лично операциите. Александър може само да си мечтае за подобно нещо. Той мърми Шварценберг, чиито планове му се струват абсурдни. "Е, да, господин маршал, щом настоявате, правете с австрийската армия каквото искате, но руските войски на великия княз Константин и на Барклай ще отидат вдясно от Плисе, където трябва да бъдат, и никъде другаде!" По време на този спор кралят на Прусия и император Франц избягват да се произнесат като странични лица. По-нататъшният развой на събитията показва, че Александър е бил прав. Нападенията и контранападенията се редуват през целия ден. Наполеон хвърля в боя кавалерията си, но казаците и хусарите я отблъскват. Александър наблюдава действията с тревога, без да го е грижа за снарядите, които падат около него. Операцията, която е възложил на Блюхер, завършва с голям успех: взети са петдесет и три оръдия и са пленени две хиляди души. Напротив, операцията, командвана от упорития Шварценберг, приключва с провал. Кървавата схватка коства трийсет хиляди души на

съюзниците и също толкова на французите. Австрийският генерал Мервелд е пленен и вечеря на една маса с адютантите на Наполеон. "Съжалявам ви, господа французи, им казва той. Вие сте затворени в миши капан." На другия ден Наполеон го изпраща при Александър, предлагайки ново примирие. Следва отказ на императора. Денят преминава в канонада.

На 18 октомври в зори сраженията се подновяват с още по-голямо ожесточение. Александър учудва обкръжението си със своята душевна устойчивост посред пушечната стрелба и избухващите снаряди. Той преминава от едно възвишение до друго, следван от многобройния си ескорт, издава заповеди, окуражава нерешителните. В разгара на битката саксонците напускат позицията си и преминават в редовете на съюзниците. Малко след тях вюртембергците обръщат оръжието си срещу французите. Нощта пада над поле от трупове. Наполеон е загубил двайсет хиляди души: загинали, ранени, пленени, а съюзниците - петдесет хиляди. В края на сражението Александър стои заедно с Фридрих Вилхелм, император Франц и свита от генерали на едно възвишение, което впоследствие ще бъде наречено "Хълмът на монарсите". От тази височина той наблюдава последните действия на войските в здрачевината. Неговото най-съкровено желание е да преследва врага до убежището му. Но командващите на различните единици изтъкват, че полковете им са оредели и изтощени и имат нужда от почивка. Александър се примирява и докато победените най-сетне французи отстъпват към Рейн, той пише на Голицин: "Всемогъщият Бог ни изпрати блестяща победа над този прословут Наполеон след четиридневни сражения под стените на Лайпциг... Двайсет и седем генерали, близо триста оръдия и трийсет и седем хиляди пленници са резултатът от тези паметни дни. И ето ни на две крачки от Франкфурт на Майн. Досещате се какво става в душата ми." А на графиня Занаида Волконска пише: "Всевишният сам ръководеше всичко и на Него дължим тези блестящи успехи."

Кралят на Бавария на свой ред изоставя Наполеон, за да се присъедини към лагера на надеждата. Напрасно. Победителите от Лайпциг преследват победените необмислено и хлабаво, а Наполеон, след като притиска при Ханау баварците-предатели на неговото дело, преминава Рейн и се връща във Франция с останките от армията си. Замисълът на Метерних е да изпревари руснаците, за да може император Франц да влезе като победител във Франкфурт, естествената столица на освободена Германия. Но Александър, като запален играч, изпреварва австрийците, влиза пръв в града и вкусува лукавото удоволствие да посрещне там на другия ден недоволния си съюзник. Така той показва на цяла Европа своето предимство пред Австрия и Прусия. Отсега нататък той е истинският ръководител на коалицията. И германски принцове и дипломати вече се трупат пред вратата му, както преди това са били пред вратата на Наполеон.

Малко след пристигането си Александър узнава, че на другия край на света, в село Гулистан, неговите пълномощници са подписали с Персия договор, който осигурява на Русия всичките ѝ завоевания в Кавказ. Но той знае, че ще постигне по-трудно съгласие със съюзниците за по-нататъшния ход на войната. В случая най-върлият му противник е Метерних, който се опасява едновременно и от възможността Наполеон да се окопоти, ако не бъде сразен още утре, и - в другия случай - от военна и дипломатическа победа на Русия, гибелна за интересите на Австрия. Министърът на император Франц изглежда е по-скоро привърженик на едно разбирателство с общия враг с цел да се охладят амбициите на руския император, който според него става все по-горд, самоуверен и властен. По негов съвет съюзниците изпращат при Наполеон като полуофициален емисар господин Сент Енян с предложения за мир: Франция ще трябва да се изтегли в естествените си граници. Наполеон

се съгласява да се разисква. Но през това време между монарсите, събрани във Франкфурт, надделяват привържениците на войната. През седмиците на отдых те съумяват да организират администрацията в окупираните територии и да осигурят оборудване и прехрана за войските. В съвместна декларация те обявяват, че възобновяват военните действия не срещу Франция, а срещу императора на французите: "Съюзническите сили не воюват срещу Франция, а срещу хегемонията, която за беда на Европа и на Франция император Наполеон упражнява извън границите на своята империя. Владетелите желаят Франция да бъде голяма, силна и щастлива." Междувременно кралят на Неапол, Мюра, подтикнат от Метерних, преминава на страната на коалицията и поставя на нейно разположение един контингент от петдесет хиляди души. Остава да се уточни пътят на настъплението. В плана на съюзниците се посочва като първа цел да се завоюва база за военните операции в Швейцария. Тази маневра би им позволила да обградят войските на Наполеон. Но предполага нарушение на швейцарската територия. Александър се противопоставя категорично. После скрупулите му затихват. Когато научава, че австрийците са преминали към действие въпреки неговите възражения, той възкликва тъжно: "Ето един от най-нешастните дни в живота ми!" Обаче малко след това казва на Метерних: "Успехът оправдава всичко... Стореното, сторено... От военна гледна точка операцията е добра." И пише писмо на скъпия си Лаарп, за да изкаже съжаление за събитието и да хвърли отговорността върху "тези господа от Берн", които поискаха да привлекат съюзниците в своята страна, с цел да потъпчат всякакъв опит за независимост на другите кантони: "Позволете ми да Ви кажа, че ако заедно с ръката на Провидението са се оказали полезни за независимостта на Европа също и постоянството, и енергията, които имах случай да разгърна, то аз го дължа на Вас и на Вашите указания. В трудните моменти споменът за Вас бе постоянно в мислите ми, а желанието да бъда достоен за Вашите грижи и да заслужи Вашето уважение ме подкрепяше. Ето че от бреговете на Москварека стигнахме до бреговете на Рейн, която ще преминем тези дни. Толкова близо съм до Вас и лелея сладката утеха, че ще мога да Ви прегърна и да Ви изкажа лично цялата признателност, която сърцето ми ще пази до гроб."

При преминаването на Рейн между Шафхаузен и Базел Александър дава път на австрийските войски и иска руската гвардия да изчака символично до първия ден на 1814 година по юлианския календар, за да премине по моста. И тук някаква мистична идея ръководи поведението му. Постъпва съобразно някакви знаци, някакви числа и, той го вярва, съобразно божията воля.

Александър се настанява с главната си квартира в Базел и отива на моста на 1 (13) януари 1814 година при дъжд и сняг, за да види как преминават неговите полкове. Той определя програмата за следващите дни пред новия си дипломатически сътрудник Капо Истрия, гражданин на свободно Корфу, така: "Да върнем на всяка нация свободата да упражнява всичките си права и да се разпорежда със своите институции; да поставим и тях, и нас под защитата на един генерален съюз; да гарантираме себе си и да пазим тях от амбициите на завоевателите; върху такива основи ние се надяваме, с помощта на Бога, да изградим новата система. Провидението ни изведе на пътя, който води право към целта. Изминали сме една част от него. Този, който ни остава да извървим, е покрит с големи препятствия. Трябва да ги изгладим."

На 16 януари Александър напуска Базел и най-сетне стъпва на френска земя. Вълнението му е неимоверно. То е вълнение не само на победител, но и на ученик. Той дължи толкова много на Франция за обогатяването на своя дух! На всяка цена държи да бъде

на висотата на своето завоевание. От най-ранното му детство Екатерина Велика го е закалявала да понася лошото време и сега той язди сред ледени вихрушки без връхна дреха, с обветрено лице. В селата, където спира, се случва да стане посред нощ да забърза по тъмните улици, придружен от човек, който осветлява с фенер пътя му, и да отиде да предаде лично заповедите си на някой генерал, когото разбужда изневиделица. От Рейн до Марн съюзниците не срещат никаква съпротива. Градовете Страсбург, Саверн, Епинал, Тулон, Шомон, Люневил, Нанси бързо са завзети. На 22 януари Александър е в Лангр с краля на Прусия и император Франц. Там приема с бурна радост добрия Лаарп, дошъл да присъства на триумфа на своя възпитаник. Но Александър има и други неща да върши освен да ниже детски спомени с "този, на когото дължи всичко". Между Александър и партньорите му са възникнали остри спорове как да приключат действията по най-добрия начин. Докато Александър държи да се използва сила, други, между които Касълрей, Шварценберг, Метерних и дори Неселроде, Барклай дьо Толи, Волконски клонят към мирно решение. Всички те се опасяват, без да го признаят, от неочаквано надигане на французите, от второ Валми. Стига се до компромис: войната да продължи и същевременно на Наполеон да се предложат преговори, в които френският пълномощник да бъде Коленкур, а мястото на срещата - Шатийон.

Междувременно Александър получава обезпокоителни доклади за състоянието на духовете в неговата армия. В тях се твърди, че руските войници вече не разбират за какво точно се бият. В Русия се смятаха за защитници на родната земя. В Германия бяха посрещнати като освободители. Във Франция още с първите стъпки се натъкват на враждебността на населението. Всички тук се страхуват от тях и ги ненавиждат. Селяните гледат с безпокойство тези хора с дрезгав говор, дошли от север, и особено пък помощниците им, тези страховити казаци, тези киргизци, калмуци, конници от степите с чорлави коси, с див кикот, които прекосяват селата като вихър, крадат кокошки и прасета, додяват на мъжете, събарят момичетата в сламата. Наистина в изпълнение на заповедите на императора в градовете се спазва строга дисциплина, но в паланките и отдалечените ферми ежедневно се граби. Земеделците се отбраняват както могат - с пушки или вили. В горите се организират партизански групи за защита от набезите на враговете.

Всичко това занимава мисълта на Александър, докато конгресът в Шатийон продължава работата си. Александър не иска да се откаже от своята идея. Той повтаря непрекъснато: "Не съм съгласен на мир, докато Наполеон е на престола." Той е дал указания на своя пратеник Разумовски да бави разискванията, за да има достатъчно време военните събития да изяснят политическия пейзаж. И тъй, в разрез със становището на по-голямата част от пълномощниците, които са за справедлив мир, говорителят на император Александър отказва да преговаря преди безусловната капитулация на "тирана". Но нали вече навсякъде се говори, че Александър, потънал в дима на стерилна медитация, възнамерява да предостави на французите избора на бъдещото им управление? "Най-опасното за нас, пише Касълрей до Лондон, са според мен рицарските предписания на император Александър. По отношение на Париж неговите идеи са в разрез с всички съображения - и политически, и военни. Както изглежда, той търси само случай да влезе в Париж начело на своята блестяща армия, вероятно, за да подчертае и се възползва от контраста между своето великодушие и опустошението, на което бе подложена столицата му."

Разискванията около масата продължават, страстите се разгорещават и всеки тегли към своята страна. Пруският министър Харденберг отбелязва по този повод в Дневника си: "Във

връзка с краля (на Прусия) и императора на Русия. Дискусия върху плана за действие и последвалото разногласие. Интрига на Щайн, за да се върви право към Париж, което желае и император Александър. Австрийското мнение е противоположно. Други не знаят какво искат." Последното изречение е намек за краля на Прусия. Накрая Фридрих Вилхелм отстъпва заради престижа на Александър: и тъй, ще тръгнат към Париж и там ще вземат по братски решенията, които обстоятелствата и божията воля наложат. По заповед на император Александър конгресът в Шатийон е прекъснат и пълномощниците на съюзниците се прибират в Главната квартира, която е преместена в Троя.

Впрочем, без да се изчака края на конгреса, в Шатийон на едно свое заседание монарсите на съюзническите страни подписват важно споразумение за продължаване на войната. Всяка от четирите страни (Русия, Прусия, Австрия и Англия) подновява своя ангажимент да осигури сто и петдесет хиляди души, да не води сепаративни преговори с врага и да направи всичко възможно, за да се гарантира равновесието на силите в Европа. Освен това Касълрей обещава от името на Великобритания да внесе през 1814 година субсидия от пет милиона лири стерлинги, за да подпомогне изпълнението на общата кауза.

През същото време военните операции се подновяват с пълна пара. Наполеон назначава Мария Луиза за регентка и напуска Париж, за да оглави армията. В началото обут "в италианските си ботуши", той обърква сметките на съюзниците със стремителните си действия. Шварценберг и Блюхер допускат грешка като разделят силите си и първият поема към Об и Сена, а вторият - към Марн и Пти Морен. Наполеон ги напада последователно. Блюхер е разбит при Шампобер, Монмирай, Шато-Тиери, Вошан. А Шварценберг, който заплашва Фонтенбло, претърпява поражение при Монтро и е отблъснат чак до десния бряг на Сена. Съюзените монарси са обезпокоени и се събират на съвещание в Бар сюр Об. Кралят на Прусия и император Франц бързо са обезсърчени и говорят за необходимостта от общо отстъпление, а император Александър е по-решителен отвсякога и настоява армията на Блюхер да не се изтегля, а на всяка цена да обсади Париж. Той заплашва, че в случай на отказ ще изостави напълно корпуса на Шварценберг. Докато разисква с двамата си партньори, които изглеждат пред него като обикновени адютанти - според думите на очевидец - Александър нахвърля с молив на френски мислите, които му идват наум: 1. Да не водим сражение близо до Бар сюр Об. 2. Блюхер да продължи сам движението си. 3. Голямата армия да продължи през Шомон сюр Лангър. 4. По-нататъшният ход ще зависи от обстоятелствата.

В крайна сметка Александър успява да наложи волята си. Армията на Блюхер - изтощена и одрипавяла, тръгва на бой в калта. Тя е победена при Краон и се укрепва на платото Лаон, откъдето Наполеон, въпреки кръвопролитните битки, не може да я прогони. Французите успяват да завземат Реймс, но загубват Соасон, който е изоставен от неспособния и нерешителен командващ, съименник на дезертъора Моро. Предаването на този град обърква стратегическия план на Наполеон. Но съюзниците са разпилели своите сили и операцията за превземане на Париж изглежда все по-рискована. По това време Александър е посетен от един представител на френските легитимисти, барон Витрол, изпратен тайно от Талейран. Емисарят носи писмо, написано със симпатично мастило от дук дьо Далберг под диктовката на принц дьо Беневан. "Вие ходите с патерици; хайде, служете си с краката и искайте това, което можете да поискате." Витрол твърди, че в Париж всички хора са настроени срещу Наполеон и че градът ще посрещне възторжено съюзническите войски, щом се появят на хоризонта. Но когато изказва пожеланието разгромът на тирана да бъде последван от реставрация на династията на Бурбоните, Александър го прекъсва. "Ако ги познавахте

(Бурбоните), щяхте да сте убедени, че бремето на тази корона ще бъде много тежко за тях... Може би една мъдро организирана република би отговаряла по-добре на френския дух. Не безнаказано идеите на свободата намираха отклик дълго време в страна като вашата!" Витрол не вярва на ушите си. "Царят на царете, обединени за спасението на света, говореше за република!", пише по-късно той. След миг на стъписване моли настойчиво Александър да ускори ударите, за да влезе колкото е възможно по-скоро в столицата и да възстанови монархията. Тези думи наистина допадат на Александър. Мисълта, че е възможно да се установи републикански режим във Франция, е само словесно отстъпление в полза на либералните принципи от времето на младостта му, едно сваляне на шапка пред Лаарп. По своята същност мисълта му е дълбоко монархическа. "Господин дьо Витрол, казва той, още в деня, когато вляза в Париж, няма да призная друг съюзник, освен френския народ. Обещавам ви, че този разговор ще даде най-големи резултати."

Ала за момента между Париж и Александър стои непредвидимият, неуловимият Наполеон. На 20 март 1814 година Александър отива в Арси сюр Об, където се предполага, че французите ще изиграят последния си шанс. Той пристига в зори, придружен от брат си Константин и многобройна свита, слиза от коня, застава на най-високата точка и казва: "Ето! Конгресът в Шатийон е разпуснат, дипломатите се провалиха, трябва да видим какво ще правим нататък." Изходът от сражението по вина на Шварценберг, привърженик на полумерките, остава несигурен. При тези обстоятелства вместо да защитава упорито столицата, Наполеон замисля да се насочи към Сен Дизије, за да прекъсне пътя на съюзниците за продоволствие. Но той е допуснал грешка, като е споделил намеренията си в писмо до Мария Луиза. Казаците засичат писмото и го предават на Блюхер, който пък предупреждава Александър. Императорът току-що е присъствал на литургия в памет на баща си. На същия ден преди тринайсет години император Павел е убит с мълчаливото съгласие на своя син. Тягостна годишнина. Александър е още дълбоко развълнуван от спомените за трагичната нощ, когато се запознава с писмото и свиква своите руски и съюзнически сътрудници. Австрийците настояват, че е необходимо да се изтеглят до Рейн, за да защитят своя тил. Император Александър се бунтува срещу прекомерната им предпазливост. На следващия ден в ръцете му попада друго писмо, заловено от военните, в което Савари умолява Наполеон да се завърне в Париж, където се кроят роялистки заговори за събаряне на режима. Този път Александър вече не се колебае и свиква военен съвет в кметството на Сомерпюи, където е прекарал нощта. "Сега, когато са възстановени връзките ни с Блюхер, казва той на своите офицери, трябва ли да преследваме Наполеон и да го нападнем с нашите по-многобройни сили, или трябва да вървим право към Париж?" "При обстоятелствата, в които се намираме, отговаря генерал Толи, има само едно решение на въпроса. Трябва да се насочим към Париж с ускорени темпове и с цялата армия, като отделим само хиляда конници срещу император Наполеон, с цел да прикрием нашето движение." След като е изказал няколко възражения, генерал Дибич въздъхва: "Ако Ваше Величество иска да върне на трона Бурбоните, действително е най-добре да тръгне към Париж с цялата наша армия." "Е, съвсем не става дума за Бурбоните, отвръща Александър. Става дума да съборим Наполеон!" Но в мига, когато трябва да вземе окончателното решение, отново го обзема съмнение. Дали не е подценил опасността? Той ще сподели мислите си с Голицин: "Дълбоко в сърцето си таех смътно чувство на очакване, непреодолимо желание да предоставя всичко изцяло на божията воля. Съветът продължаваше да заседава; аз напуснах за момент и отидох в стаята си; там коленете ми се огънаха от само себе си и аз излях цялото си сърце пред

Господ." Миг на смайване и ето го Александър, убеден в съгласието на Бога. Сам Всевишният, станал руснак, му диктува постъпките. Отсега нататък всичко е ясно. Императорът става, оправя униформата си, връща се на заседанието и известява намерението си да тръгне незабавно към Париж.

Веднага след това Александър отива на кон при краля на Прусия и при Шварценберг. Намира ги на пътя, слиза от коня, разстила на земята една карта и им обяснява решението си. Той не може да убеди лесно Шварценберг. Накрая е издадена заповед съюзническата армия да се отправи към Париж, а кавалерията на Винцингероде да се запъти към Сен Дизије, за да заблуди Наполеон и да го задържи. Хитростта се оказва успешна. След като разпръсква съюзническата кавалерия при Сен Дизије и Витри, Наполеон научава с ужас от засечени депеши, че не се е сражавал с авангардни части, както си е въобразявал, а с отделение за диверсия и уловка, докато огромната част от руските и пруските сили са се отправили към столицата. "Хубав шахматен ход!, се провиква Наполеон. Никога не можех да повярвам, че един генерал от коалицията е способен да го изпълни!" И Наполеон решава да се върне в Париж през Троа и Фонтенбло. Но му е нужно време за мащабно движение откъм юг, а съюзниците получават все по-голяма преднина, която им осигурява успеха на полесражението. Между тях и столицата се намират само малобройните сили на маршалите Мармон и Мортие, които служат единствено за прикритие. На 25 март Шварценберг влиза в сражение с тях при Фер Шампъноаз. Присъствието на Александър на бойното поле наелектризира руснаците. Главната тежест пада на кавалерията. Нито един пушечен изстрел. Избиват се с хладно оръжие. Император Александър и кралят на Прусия са въввлечени в мелето. Очертава се поражение на французите. Генералите Пакто и Аме, петима бригадни генерали, седемдесет и пет оръдия, четири хиляди и осемстотин души и целият конвой падат в ръцете на съюзниците. Ускорявайки изтеглянето си към Париж, Мармон и Мортие достигат до Шарантон на 29 март. Същата вечер Александър се настанява в замъка Бонди, на няколко километра от Париж.

Близостта на целта вдъхновява, но и тревожи Александър. Той още не смее да повярва в един толкова голям триумф. Ами ако градът окаже съпротива? Ако Наполеон се върне, преди да е капитулирала столицата? За пореден път Шварценберг трепери за съобщителните връзки, а императорът - за своя престиж. Той, освободителят, не може да си позволи едно поражение край Париж. За стотен път изчислява шансовете си. Разполага със сто хиляди души, от които шейсет и три хиляди руснаци срещу четирийсет хиляди приблизително на крал Жозеф, брата на Наполеон. Последната цифра включва уморените части на Мармон и Мортие, както и дванайсетхилядната национална гвардия. От друга страна, французите са в лошо политическо положение. Уелингтън ги е изгонил от Испания и е окупира Бордо; австрийците са в Лион; в самия Париж противниците на режима надигат глава под предводителството на хитрия Талейран; противно на императорската заповед той не е последвал Мария Луиза и краля на Рим, когато напускат столицата и се оттеглят в Рамбуе; с този куц подлец, мисли си Александър, ще трябва да се преговаря.

На 30 март в зори започва битката. Докато оръдията тътнат откъм Роменвил, Александър изпраща да повикат един френски пленник, архитект Пейър, аташиран към генералния щаб на националната гвардия. Той го разпитва за настроенията на парижкото население и му възлага да информира френския главнокомандващ, че съюзниците разполагат с многобройна войска, че искат градът да се предаде и че техният неприятел е не Франция, а Наполеон. Полковник Михаил Орлов получава заповед да придружи Пейър във френските

позиции. Възлагайки му мисията, Александър е крайно възбуден и заявява на френски: "Тръгвайте! Разрешавам ви да спрете огъня навсякъде, където сметнете за необходимо. Упълномощавам ви - и няма да ви търся никаква отговорност - да прекратите дори най-решителните битки и дори да отмените победата, стига да спрат и се предотвратят разрушенията. Париж, без разпръснатите си защитници и без своя водач, не би могъл да устои, такова е вътрешното ми убеждение. Но като ми даде сила и ми присъди победата, Бог иска да се възползвам, само за да донеса мир и отдих на света. Ако можем да постигнем този мир без сражение, толкова по-добре, ако ли пък не, нека приемем необходимостта и нека се бием, защото доброволно или със сила, с бойна или с парадна крачка, върху развалини или сред позлатени облицовки, Европа трябва да спи тази нощ в Париж."

Незабавно Пейър и Орлов отиват в Пантен и попадат в разгара на стрелбата. Двамата парламентъори полагат напразни усилия да успокоят воюващите страни. Битката бушува от Венсен до възвишението Монмартр. Съюзническите сили напредват по източния път, по канала Урк, и завземат последователно Монтрьо, Белвил, Менилмонтан, Бют Шомон, покъсно Обервилие и Ла Вилет. Александър, пруският крал, Шварценберг, Блюхер и Барклай дьо Толи наблюдават през далекоглед полковете, които напредват в правилни редици. От това разстояние не могат да различат униформите. Преливат се зелени, червени, сини цветове. Сред дима щиковете блестят като карфици. Туктам трепти знаме като криле на пеперуда. Възвишението Монмартр с прекрасните си вятърни мелници е завзето от частите на генерал Ланжъорон, френски емигрант на руска служба. На бариерата при Клиши издига барикада Монсей с учениците от Политехниката. Но скоро защитниците си дават сметка, че усилията им са безполезни срещу засилващите се пристъпи на нападателите. Късно следобед Мармон подписва капитулацията на Париж в една кръчмичка до Льо Шапелие; името ѝ е Градинката. От страна на съюзниците в преговорите са участвали Орлов, граф Паар и Неселроде. По силата на споразумението френският гарнизон не е взет в плен, а е можел да се изтегли от столицата. Военни вестноосци галопират във всички посоки, за да съобщят новината на воюващите. Батареите заглъхват една след друга. Над бойното поле ляга голяма привечерна тишина. После в редовете на руснаците гръмва възторжено "ура!". Александър отива на кон при позициите в Белвил и Бют Шомон, за да поздрави войската.

Следващия ден на зазоряване в замъка Бонди се явява делегация на парижката община, водена от полицейския префект барон Паские. Орлов влиза в спалнята при императора и го заварва в леглото. "Какви са новините?", пита Александър. "Нося ви акта за капитулацията на Париж, Ваше Величество", му съобщава Орлов. Александър взема документа, хвърля му бегъл поглед, сгъва го, пъха го под възглавницата си и подканя Орлов да му разкаже подробно за преговорите. Когато узнава, че неговият емисар вече се е срещал с Талейран, императорът казва с усмивка: "Все още това е само анекдот, но може да стане история." После затваря очи. Вълненията му са го изтощили. Преди Орлов да се е оттеглил заднешком, отново заспива.

Още със събуждането Александър се приготвя най-грижливо да приеме парижката делегация, която чака в съседно помещение. В този паметен ден той държи да се покаже в пълния си блясък пред французите. Сега вече е сигурен, че е спечелил играта. Наполеон е срещнал авангардните части на Мармон и Мортие, които току-що са се изтеглили от Париж, и се запътва към Фонтенбло. Там ще се установи. Абдикацията на тирана не буди никакво съмнение.

Най-сетне при императора въвеждат барон Паские и придружителите му. Александър

крачи с отмерена стъпка из салона на замъка и говори на френски с разгорещеност, която ги изненадва. "Аз имам само един неприятел във Франция, казва той, и този неприятел е човекът, който ме излъга по най-недостойния начин, който злоупотреби с доверието ми, който измени на всички клетви, който вкара в моите държави най-срамната, най-ужасната война. Отсега нататък никакво споразумение между него и мен не е възможно; но, повтарям, във Франция имам само този неприятел. Приемам добре всички французи, освен него... Почитам храбростта и славата на всички смели хора, срещу които воювам от две години... Ще бъда винаги готов да им отдам справедливостта и почестите, които им се полагат. Кажете на парижаните, господа, че не влизам в техния град като враг, че само от тях зависи да ме смятат за свой приятел." След като произнася тази реч, императорът се съгласява да уточни условията за окупацията на Париж от съюзническите войски: ще иска от града само необходимото продоволствие, ще разквартирува в него войските си, ще предостави на националната гвардия грижата да поддържа реда, ще гарантира зачитането на хората и опазването на имуществото им. Интимното си чувство в тази минута той споделя в писмо до майка си: "Ако нещо ми прави удоволствие..., то е начинът, по който Бог позволи това да стане така, тоест не като завоеватели или врагове, а като приятели."

След като се разделя с делегатите, Александър възлага на Неселроде да се договори за останалото с Талейран. Малко по-късно приема Коленкур, който заявява от името на Наполеон, че е съгласен с условията, предявени по-рано в Шатийон от руските пълномощници. Александър обявява високомерно, че нито той, нито съюзниците му са съгласни да преговарят с "този човек". В момент, когато се готви да влезе победоносно в столицата, той няма да се принизи до празнословия. Вече му водят коня, който си е избрал, за да се покаже пред парижаните. Това е великолепен чистокръвен светлосив кон на име Еклипс. Коленкур познава с горчивина, че това е конят, който няколко години по-рано той подари на руския император от името на "човека", чийто глас днес никой не иска и да чуе. Императорът го яхва. Лицето му сияе от благородство, благодушие и щастие. Всички адютанти около него изглеждат празнично. Времето е хубаво. Подготвя се един исторически ден. В осем часа сутринта Александър потегля към Париж.

РУСНАЦИТЕ В ПАРИЖ

Шумът от близката канонада не обезпокоява прекомерно парижаните. Никой не си представя дори за миг, че обсаденият им град може да го сполети съдбата на Москва. Докато продължават боевете, из улиците на предградията прииждат любопитни хора на малки групи, въпреки издигнатите туктам заграждения от националната гвардия. Дори се осмеляват да приближат до бойните линии, за да чуят по-отблизо как свистят куршумите. Следобед по булевардите и по терасите на кафенетата елегантно множество коментира непрекъснато развоя на събитията. Населението, раздвоено между тревогата и любопитството, посреща с облекчение съобщението за капитулацията.

Обикновените руски войници не изпитват никаква ненавист към своите вчерашни врагове. Откакто се сражават на чужда земя, те са забравили за опустошенията, които войната причини на родната им страна. Що се отнася до офицерите, голяма част от които са възпитавани от френски гуверньори, тях Париж ги привлича като фар на света. Всеки се готви трескаво да влезе в "съвременния Вавилон". Ординарците четкат униформите, лъскат копчетата, ваксат ботушите на господарите си. Под знамената на руската армия служат много френски емигранти: Полиняк, Рошьошоар, Монпьоза, Рапател, Ламбер, Дама, Буте... Те не могат да се нарадват, че най-сетне са си "у дома". Но тяхното нетърпение не е по-голямо от това на руските им другари. "Ние чувствахме, че и най-незначителното наше движение ще бъде историческо, пише руският генерал Льовенщерн. През целия си живот щяхме да бъдем различните хора, щяха да ни гледат с удивление, щяха да ни слушат с любопитство и възторг. Върховно щастие е да можеш да казваш през целия си живот: Бях с армията в Париж!"

Същото си мисли и Александър, яздейки по пътя към завладяната столица в ясната сутрин на 31 март 1814 година. Начело на кортежа е полкът на червените имперски казаци, веднага след тях - бронираните конници и хусарите от пруската кралска гвардия. След тях - Александър, кралят на Прусия и Шварценберг, представител на австрийския император Франц. Придружава ги свита от хиляда генерали от различни националности. Сред тях са старият Блюхер и Барклай дьо Толи, повишен в навечерието на примирието в чин фелдмаршал. Зад тях вървят австрийските и руските гренадири, пехотата на руската императорска гвардия и три дивизии руски брониран конници.

Александър е с униформата на конната гвардия. Синята лента на ордена "Свети Андрей" препасва гърдите му. Черен колан стяга кръста му. Тежки позлатени еполети разширяват раменете му. Твърда златовезана яка подпира челюстите му. Изглежда бледен, величествен и доброжелателен, с голяма зелена двурога шапка, украсена с един ред пера от петел по върха. От коня си Еклипс Александър наблюдава множеството, което се трупа по пътя му. Струва му се, че в работническите предградия французите са по-сдържани, плахи и дори враждебни. Но оттатък Порт Сен Дьони атмосферата е по-приятелска. Според условията на примирието редовната френска армия е напуснала града през нощта, оставяйки на място само гвардейци. Те са издокарани в сини униформи с червени еполети и са образували шпалир по пътя на частите, срещу които са воювали предишната вечер. Зад тях гъмжи огромно парижко множество. По всички прозорци са се струпали хора. По дърветата, по колите и чак на

покривите са се покатерили любопитни. Едни свалят шапка пред императора, други го приветстват възторжено. Александър ръкомаха и се усмихва. Жените развяват кърпички за добре дошли. Туктам от някой прозорец провисва бяло знаме, символ на роялистките чувства на собствениците на дома. Но в съюзническата армия участват много националности с различни униформи и за да се разпознават като съюзници, е издадена заповед до офицерите и войниците да връзват бяло шалче на ръкава си. Легитимистите, които преобладават сред публиката, приемат белия шал като знак в подкрепа на Бурбоните. Кортетът спира за кратко и Александър произнася с мощен глас: "Не идвам като враг, идвам, за да донеса мир и приятелско общуване!" Отговарят му с акламации. Един буржоа си проправя път между гвардейците, излиза напред и се провиква: "Отдавна ви очаквахме!" "Вината, че не съм дошъл по-рано, е в храбростта на вашите войски!", отговаря Александър на френски. Възгласите се засилват: "Да живее Александър! Да живеят руснаците! Да живеят съюзниците!"

В тази минута Александър усеща, че и лицето, и душата му са прекрасни. Той се харесва и на хората, и на Бога. "В изражението му разнежването се смесваше с безкрайна радост", отбелязва мадам дьо Шастьоне. С навлизането на войските по булевардите възторгът расте. Сякаш французите са си намерили второ отечество - Русия. Няколко дами, дошли от предградията Сен Жермен, раздават на минувачите бели кокарди и крещат: "Долу тиранът! Да живеят Бурбоните!" Но очевидно тяхното верую получава слаб отклик

Императорът и свитата му спират в началото на ШанзЕлизе, за да направят преглед на войската. Зад Александър жени от народа, превъзбудени от зрелището, се катерят по конете на императорския ескорт. Те искат да видят по-отблизо този "Агамемнон на народите". Императорът им се усмихва и ги сочи на съседите си. "Да се надяваме, че няма да последва ново отвличане на Сабините", шегува се Шварценберг.

Цели пет часа - от десет часа сутринта до три часа следобед - тълпата наблюдава маршируващите в парадни униформи руски и пруски войски. При появата на казаците и калмукците - близо двайсет хиляди души - се разнася шепот на изумление. Азия манифестира по ШанзЕлизе. Четирисотин оръдия преминават с оглушителен трясък. Дори ординарците с вехтите си униформи са групирани в специална формация, за да се увеличи броят на войската. Сега парижаните са сигурни: с такива сили в столицата съюзниците няма защо да се боят от Наполеон.

Малко след края на парада Александър си избира резиденция. Първоначално смята да се настани в Елисейския дворец, но му съобщават, че е възможно сградата да е минирана. Дворецът Тюйлери също не е по-сигурен, поради което решава да отседне в жилището на принц Талейран, на близката улица Сен Флорантен. До там той отива пеша, след като и последният войник е преминал пред погледа му.

Веднага в салона на първия етаж, "салона на Орела", чиито прозорци гледат към ъгъла на улица Сен Флорантен и Риволи, е свикано заседание с участието на владетелите на Русия и Прусия, Шварценберг, Талейран, дук Далберг, Неселроде и Поцо ди Борго. Малко след това на заседателната маса са поканени барон Луи, генерал Десол и абат Прад. Верен на своите принципи, Александър обявява, че е готов да изслуша всички препоръки във връзка с политическото бъдеще на Франция: регентство на Мария Луиза, заемане на трона от Бернадот, връщане на Бурбоните, република... По адрес на Наполеон барон Луи възкликва: "Този човек е вече труп, само дето още не вони!" Талейран подкрепя това мнение, но в по-нюансиран вид и заявява под формата на сентенция: хипотезата "Наполеон" е изключена,

"републиката е невъзможност, регентство или Бернадот са интрига, само Бурбоните са принцип". Тези думи смайват Александър и у него се създава впечатлението, че чрез принц дьо Беневан (Талейран) чува гласа на Франция. Обаче по въпроса за реставрацията набляга на "необходимостта от съгласие на всички французи". Това да е! Талейран обещава да получи съгласието на Сената. Действително, още на другия ден, 1 април, шейсет и четирима сенатори, свикани по спешност, избират временно правителство с президент Талейран. В Парижката община Генералният и Общинският съвет порицават поведението на Наполеон и гласуват следната резолюция: "Двата съвета обявяват, че категорично отказват да се подчиняват на Наполеон Бонапарт и изразяват най-горещо желание да бъде възстановено монархическото управление в лицето на Луи XVIII."

Вечерта в Операта Александър присъства на представлението Весталка. Салонът е великолепно украсен и осеян с бели кокарди. В антракта на авансцената се появява актьорът Лейс. Той поздравява императора и изпълнява импровизиция по популярната мелодия, посветена на крал Анри:

Да живее Александър!
Да живее царят на царете!
Без да претендира за нищо,
без да ни диктува закони,
този височайши княз
е с тройна слава:
герой и праведник,
реставратор на Бурбоните.

Гърмят аплодисменти, роялистите се прегръщат, Александър е развълнуван и прави величествен поклон. Дали в този момент си спомня за един друг театрален салон, този в Ерфурт, където шест години по-рано го аплодираха също толкова бурно, защото стисна ръката на Наполеон пред всички.

В ТеатрФрансе разчувстваната публика заставя Талма да прочете стихотворение в чест на Луи XVIII. На другия ден из парижките улици се разпространява гравюра от Бьоноа със следната легенда:

Един благороден победител с дълбока мъдрост
върща Франция на нейните крале, дава мир на света.

По тротоарите малки момчета се приближават
до руските офицери,
протягат ръка за милостиня и тананикат:
Нека Бог да подкрепя
Александър и неговите потомци,
докато сторят

и невъзможното!

На мода излизат някои посредствени стихове за прослава на окупаторите. Те се рецитират на публични места, щом се появи униформен чужденец:

Колко обичам да виждам по тези места
гордите бойци на Русия!
Сред нас тези чада на Севера
са като в своя родина:
страшни в боевете,
едри, благородни и храбри.
С тези свои достойнства
не са ли те най-добрите приятели на Франция?

Дори Руже дьо Лил, авторът на Марсилезата, се принизява и раболепно венцеслави руския император във високопарна и нескопосана поема:

Бъди героят на века и гордост на историята!
Накажи на Запада противния потисник!
На утешените французи дай да вкусят скъпата победа,
на Бурбоните върни трона и блясъка на нашата лилия.

Александър започва да вярва, че в лавината от приветствия цяла Франция обгражда Романови и Бурбони с еднаква обич. Но какво възнамерява да прави Наполеон, чиято статуя на площад Вандом безуспешно се опита да събори буйният Состен дьо Ларошфуко? След него на колоната се покатери неизвестен човек и удари плесница на бронзовата фигура сред акламациите на малка група възбудени зрители. Без никакво съмнение победеният император подготвя своя отговор във Фонтенбло. За да го изпревари, Сенатът обявява снемането му с обвинението, че е "нарушил клетвата си и е посегнал на правата на народите, като е свиквал под знамената юноши и е повишавал данъците в нарушение на конституциите".

Пред сенаторите, които го посещават веднага след като са отпратили довчерашия си господар, Александър подчертава необходимостта управлението на Франция да се изгради на "здрави и либерални основи". Очевидно е, че той не изпитва симпатии към Бурбоните, но отстъпва - както му се струва - пред народната воля. Впрочем скоро след сенаторите Александър приема и Коленкур, който идва от Фонтенбло с предложение за преговори. Александър ги отхвърля с две думи. Докато Наполеон не абдикира официално, той категорично не желае и да го чуе. Но воден от Провидението, заявява, че не изпитва лична

омраза към Наполеон, че го съжالياва от все сърце и му прощава, че опустоши Русия. По въпроса за мястото на неговото уединение Александър обявява, че е готов да му предостави избора, при условие че не бъде нито във Франция, нито в Италия. Дори му предлага гостоприемството си в Русия. "Ако дойде в Русия, казва той на Коленкур, ще се отнасям към него като към владетел. Ако ми се довери, в Русия, вероятно повече, отколкото където и да било другаде, ще се ползва от всякакви права, които ми бъдат подсказани от нещастieto и от характера на един голям човек. Той не ме оцени правилно и със злото, което причини на себе си, се обяснява и злото, което причини на цяла Европа; благого на нашите народи изисква да вземем предпазни мерки... в деня, когато всичко приключи, няма да бъде злопамятен. Отварям ви вратите, избирайте!" Макар че Александър, увлечен в красноречието си, предлага на Наполеон да се настани в Русия, всъщност вече мисли за съвсем друга резиденция: остров Елба.

След като се е натъкнал на отказа на Александър за нов диалог, Наполеон решава да заложи всичко. Той разполага във Фонтенбло с шейсет хиляди души - твърди глави, които чакат само знак, за да тръгнат към Париж. Не се надява на политическата подкрепа на Австрия, която, разчита той, в крайна сметка ще се ръководи от роднинските си връзки с Мария Луиза. Още веднъж се опитва да привлече маршалите на своя страна. Но те са уморени, обезкуражени и не са съгласни да подновят сраженията. На 4 април под натиска на Ней, Удино, Льофевр, Наполеон решава да абдикира в полза на сина си под регетството на Мария Луиза. На Коленкур, Ней и Макдоналд е възложено да отнесат на Александър акта за условната му абдикация.

Те пристигат в Париж в дъждовна нощ. Александър ги приема веднага и изслушва внимателно предложенията им. Техните предимства според Александър са, че отдалечават Наполеон и предотвратяват нови кръвопролития. Що се отнася до Луи XVIII, кандидатурата му не се налага, според него, въпреки вълненията на роялистите. Вече и Александър е разколебан поради разединението на Франция. Колко много са партиите в тази кипяща от интриги страна: бонапартисти, легитимисти, републиканци! Колко спокойна и обединена изглежда Русия в сравнение с френското политическо кипящо гърне! "Аз не държа ни най-малко на Бурбоните, не ги познавам, казва императорът на пратениците. Ще предам на моите съюзници предложенията ви и ще ги подкрепя. И аз съм нетърпелив да се сложи край." И той изпраща събеседниците си, които остават с впечатлението, че нещата се уреждат. Насрочена е среща за следващия ден, 5 април. Ала междуременно частите на Мармон под заповедите на генерал Суам преминават австрийските предни постове и се присъединяват към съюзническите въоръжени сили. Когато отново приема Ней, Макдоналд и Коленкур, Александър още не е научил новината, но те вече са запознати с предателството. Започват разискванията. Александър се показва много любезен. Внезапно един адютант се вмъква в залата и пошепва няколко думи на ухото на Негово величество. Императорът трепва едва доловимо. Това, което току-що е чул, променя напълно решението му. За пореден път, докато се чуди какво отношение да вземе, пръстът божий му сочи правилната посока. Изоставяйки своя господар, Суам и Мармон доказват, че не цялата армия е предана на Наполеон. При тези условия би било абсурдно да отстъпи. "Ето кое решава спорао, шепне Александър на себе си. И казва на Поцо ди Борго: "Сами виждате, Провидението го иска, то се проявява, то се изявява, никакво съмнение, никакво колбание!" Въпреки това Александър отлага разрешението на въпроса за следващия ден. Колкото да има време да се допита до Фридрих Вилхелм и Шварценберг. Присъдата не подлежи на съмнение: съюзниците "няма да

преговарят нито с Наполеон, нито с който и да било член на неговото семейство". Те искат неговата безусловна абдикация.

Изоставен от всички, Наполеон отстъпва и на 6 април подписва акта, който се очаква от него: "Тъй като съюзническите сили обявяват, че император Наполеон е единственото препятствие към възстановяването на реда в Европа, верен на клетвата си той, заявява, че се отказва и за себе си, и за децата си от трона на Франция и Италия и че няма жертва, дори с цената на живота си, за която да не е готов в интерес на Франция."

Същия ден сенаторите и депутатите се събират, за да поканят "доброволно на престола Луи Станислав Ксавие дьо Франс, брат на последния крал". Народът не знае нищо за този нов монарх, забегнал в Англия, за когото се говори, че е много дебел, че е добродушен и че страда от подагра. Едно нещо е сигурно: с него няма да има вече война. Според мнозина това е главното. Що се отнася до Наполеон, за него Александър полага нежни грижи. Той предлага в полза на нещастния си противник суверенитет на остров Елба и му определя годишна рента в размер на два милиона франка, които Луи XVIII ще трябва да плаща на човека, чието място заема.

По време на договарянето император Александър непрекъснато усеща до рамото си присъствието на Всевишния. Фактът, че толкова важни събития стават през страстната седмица, му се струва още едно доказателство за божията намеса в живота му. Впрочем има и едно рядко съвпадение: през тази година източноправославният Великден съвпада точно с католическия. Не е ли това знак на Провидението за помирение между народите? Силно впечатлен от това обстоятелство, Александър спазва строго постите и всеки ден се отбива в православния параклис, подреден набързо в съседна сграда. Винаги, когато се появява на улицата, десетки сияещи минувачи го обграждат, докосват, приветстват. Накрая той започва да се пита, дали французите не трябваше него да изберат за крал. За охрана на своите скъпи парижани Александър назначава за управител на града генерал Остен Сакен и за негови помощници трима местни коменданти, единият от които е граф Рошешоар, френски емигрант на руска служба. Тъй като желае и руските военни да са проникнати от същия религиозен дух като своя император, Александър прокарва чрез Остен Сакен следното решение: "Негово императорско величество се надява и е уверен, че никой руски офицер няма да си позволи, пристъпвайки правилниците на Църквата, да присъства на зрелища през цялата страстна седмица. Ако някой руснак посети зрелище, Негово императорско величество ще бъде незабавно уведомен."

На 10 април, Великден, за голямо учудване на парижкото население, по заръка на Александър се отслужва празнична източноправославна литургия на площад Луи XV. Изграден е олтар върху естрада на мястото, където под ножа на гилотината, е паднала главата на Луи XVI. След като правят преглед на военните части, император Александър и кралят на Прусия изкачват стъпалата на естрадата, където са се събрали всички, пребиваващи в Париж свещеници. Войниците и офицерите от пехотата свалят шапки и прегъват коляно на земята. Кавалеристите остават на конете си гологлави, със спуснати надолу саби. По време на службата Александър изпитва странно чувство пред причудливата гледка в сърцето на Париж, на две крачки от Сена: брадатите свещеници с калимавки, златните епатрахили, хоругвите, иконите, кандилниците, песнопенията на старославянски. Стеклият се да присъства на церемонията многоброен народ засилва увереността му, че всичко, което предприема, допада на Франция. По повод на литургията Александър пише на Голицин: "Този момент бе тържествен, вълнуващ и ужасен за моето сърце. Ето, казвах си, по

необозримата воля на Провидението аз доведох моите православни бойци от студеното ни северно отечество да отправим към Всевишния нашите общи молитви от столицата на тези чужденци, които до неотдавна нападаха Русия. Доведох ги точно на мястото, където кралят им падна жертва на народния гняв... Би могло да се каже, че чадата на Севера отдават почит на паметта на френския крал. Царят на Русия се молеше по православния обред заедно с френския народ и по такъв начин пречистваше окървавеното място... Нашият духовен триумф постигна целта си. Дори ми беше забавно, гледайки как френски маршали и генерали се надпреварят да целуват руския кръст."

Но Метерних, който пристига същия ден в Париж, смята, че Александър ни най-малко не е изпаднал в екзалтация. "Намирам, че императорът на Русия е съвършено улегнал, пише той на император Франц. Той се колебае много по-малко, отколкото можех да допусна... Впрочем едва съдържа радостта си, че събитията взеха такъв обрат; но пък и успехът надхвърля всичко, което можеше да се очаква." Единственият упрек на Метерних към Александър е, че е позволил на Наполеон да се оттегли на остров Елба. Ще мирува ли там тиранът? Александър се кълне, че да. Според него Наполеон никога няма да се отметне от един ангажимент, който е поел пред целия свят! "Не можем да се усъмним в думата на един войник и на един владетел, без да го оскърбим!" - се провиква той. Метерних се усмихва иронично и малко преди да подпише документа казва на Александър, който неспокойно го наблюдава: "Ще сложа подписа си под едно споразумение, което след по-малко от две години ще ни върне на бойното поле."

На 20 април в Двора на двореца Фонтенбло Наполеон се сбогува сърцераздирателно с бившите си другари по оръжие и заминава в изгнание. Великата княгиня Екатерина пише от Лондон на френски до брат си Александър: "Приемете моите поздравления, скъпи приятелю, за голямата новина - абдикацията на Наполеон. Въображението трудно може да я допусне и никога не е имало по-внезапен преход от най-ужасната и кървава война към най-съвършения мир. Тук радостта е безкрайно голяма и името Ви подобаващо се благославя: три дни градът е илюминиран." Александър е поласкан, че славата му се носи чак в Англия. Той отговаря на любимата си сестра, която, след като е загубила съпруга си - дук Олденбург през 1812 година, пътешества из цяла Европа, за да удави мъката си в развлеченията на светския живот: "Благословен да е Всевишният за неизброимите добрини, които пожела да ни изпрати! Това надхвърля и най-смелите очаквания! Най-сетне голямата цел е постигната и Наполеон вече не тиранизира Европа и Франция. Той е на път към остров Елба!"

Животът на руснаците в Париж постепенно се организира. В началото казаците лагеруват под сенките на ШанзЕлизе и парижаните отиват семейно да гледат тези "диваци от степите", които се трупат около лагерните огньовете. Бараките им са изградени от сламени снопи, закрепени на забити в земята копия. Сушат дрехите си на въжета, опънати между клоните на дърветата. Дребните им коне са вързани за дърветата и ядат корите им. Около тях се носи миризма на козина, лой и тор. Мъжете не се смущават от погледите на разхождащите се. Те се пощят, играят на карти, спят с подпрени на седлата глави. Почти всички са с бради, с матова кожа, с изпъкнали скули. От Луната да бяха дошли, нямаше да предизвикат по-голямо любопитство сред зяпачите. Обаче след абдикацията на Наполеон булевард ШанзЕлизе се обезлюдява. Елитните части са разпределени в различни казарми: Бабилон, Рюей, Грьонел... Другите са разквартирувани в близкото предградие. За войниците започва монотонен и суров живот. Александър се опасява да не се отдадат на безбройните изкушения на големия град и взема мерки за укрепване на дисциплината. Те прекарват по-голямата част

от времето си затворени; така победителите остават с чувството, че са пленници на победените. Освен това се оплакват от лошата храна (как е възможно да си готвят руско ядене във Франция) и от непрекъснатите паради, които се организират, за да се предизвиква интересът на тълпата. "Отношението на нашия император към французите е толкова пристрастно, пише генерал Н. Муравъв, че издаде заповед до парижката национална гвардия да арестува наши войници, ако ги срещне на улицата. Последваха немалко сбивания, които общо взето завършваха в полза на нашите. Но подобно третиране на хората ги тласкаше и към дезертиране."

За разлика от войниците, които нямат никаква връзка с парижкото население и не участват в живота на столицата, офицерите прекарват другояче времето си. Повечето от тях имат настанителни бележки и живеят на пансион при частни лица. Сдържаният прием, който срещат в началото, бързо преминава в симпатия. Създават се приятелства, зараждат се и любовни истории. Руската униформа получава предимство сред дамите от висшето общество. Салоните в квартал Сен Жермен разтварят широко вратите си за руското дворянство. На прием, организиран от граф Рошешоар, хор на руската имперска гвардия изпълнява народни песни, които очароват френските гости. Те се пренасят в друг свят, без да са сменили мястото си. В края на вечерята домакинът вдига тост за връщането на Луи XVIII. Поканените се разотиват в четири часа призори и великият княз Константин, който е присъствал на приема, заявява, че се е забавлявал така, както никога на бал в Руския двор.

Далеч от аристократичния разкош, скромните офицери търсят удоволствие в разходките по булевардите, посещават театрите, смеят се на уличните фокусници, хранят се в модните ресторанти, зяпат пред чашка в някое кафене, или се опитват да завържат галантна авантюра с достъпни красавици. По-сериозните посещават музеите, възхищават се от витражите на катедралата "Нотър Дам дьо Пари", посещават болницата "Инвалидите", където разговарят с мрачни ветерани, любуват се на залеза от възвишението Монмартр, предприемат излети до Сен Дьони, Версай, Сен Клу, стигат до Ерменонвил, където споменът за Жан Жак Русо трогва чувствителните сърца. Някои от тях усещат като електрически ток движението на идеите в столичния град. Те "прихващат френската зараза" и изпитват нужда да разискват по основните проблеми на деня с учителите по философия. Политическите и литературните среди ги привличат по-силно от светските. Като синове на автократична страна, те вкусват гузното опиянение да говорят за свобода със синовете на Революцията, въпреки че в момента Франция отново е кралство. Княз Волконски се среща с Бенжамен Констан и мадам дьо Стал; Никита Муравъв се запознава със Сиейс и абат Грегوار; Лунин посещава Сен Симон. А много от царските офицери са приети във френските масонски ложи. Там намират толерантност, душевна независимост, които ги изумяват. Независимо дали подкрепят Бурбоните, Наполеон или републиката, техните домакини в тайните дружества показват, че се ръководят от една и съща грижа - за хуманност и достойнство. В тяхно присъствие руснаците изпитват сложни чувства. Те са горди със своя владетел и се срамуват от режима в Русия. Обичат родината си, но съжаляват за нейната изостаналост. Дошли са, за да "поучават", а откриват, че са готови да бъдат "поучавани". "Французите не приемат своя монарх като земно провидение, както руснаците", отбелязва Михайловски Данилевски. И пред "Преподобния" на една масонска ложа той се заклева, че ще "ненавижда тираните". Николай Тургенев, секретар на барон фон Щайн, дори вдига тост за освобождаването на крепостниците в Русия. "Къде по-подходящо, отколкото на събрание на истински масони, възкликва той, може да се изрече подобно пожелание? Масонската идея не е ли свързана с

идеята за космополитизъм и братство?... И отбелязва в Дневника си: "Много руснаци ще се върнат оттук в родината си, като се констатирани, че крепостничеството не е нужно, за да се възцари граждански ред и да процъфтяват царствата."

Докато руските офицери биха продължавали престоя си във Франция, Александър вече бърза да приключи с френските въпроси. Но това е невъзможно преди Луи XVIII да се е върнал в столицата. А той се бави. На 13 април се появява граф ди Артоа като негов предвестник, облечен в униформа на националната гвардия. След него се появява император Франц с пищност, която дразни парижани. Те смятат, че бащата на Мария Луиза би трябвало да проявява по-голяма дискретност след победата. Най-сетне, на 29 април, Луи XVIII пристига в Компьен. Преди да потегли е изпратил писмо до регента на Англия, което лондонският вестник Таймс публикува: "На съвета на Ваше кралско височество, на тази славна страна, на твърдостта на нейните жители след волята на Божието Провидение отдавам възстановяването на моята династия на трона на нейните прадеди." И нито дума за гостоприемството, което бе оказано в Русия на провансалския граф, нито за кървавите жертви на руските войници във войната срещу Наполеон. Луи XVIII не се е поучил ни най-малко от изгнанието си и очевидно смята, че всички усилия на съюзниците в негова полза са нещо, което му се дължи. Александър се опасява да не раздразни народа, ако прояви арогантност. Ето защо му изпраща писмо по ординареца си Поцо ди Борго, в което го съветва да щади самочувствието на френската армия и да предвиди либерален режим за страната. "Налице е една народна воля, пише Александър, няколко опозиционни партии, колебливи мнения, сред които може да надделее умереността, за да не настъпят нови сътресения в момент, когато са нужни успокоение и стабилизиране, а тази задача е поверена на Ваше величество. Вие ще покорите всички сърца, ако се застъпите за либералните идеи, целящи да се запазят и затвърдят конституционните институции на Франция."

Луи XVIII отговаря на писмото толкова уклончиво, че Александър се засяга и възлага на Фуше да напише нота, в която да изтъкне, че е необходимо да се уважат двайсет и петте славни години и да се съхрани трицветното национално знаме. Александър отнася лично нотата в Компьен. Посрещат го толкова студено, че той остава крайно изумен. Наследникът на Сен Луи дори не става от стола си. Надут от тлъстини и надменност, той посочва стол на наследника на Романови. Докато Александър говори, той не проявява никакъв интерес към думите му, после неочаквано нарушава резервираността си и произнася няколко слова за добрините, които завръщането на законния владетел начело на нацията ще донесе на Франция. По-късно, когато тръгва към помещенията, които му се предоставят като гост, Александър прекосява трите великолепни апартамента, определени за граф ди Артоа, за дук д'Ангулем и дук дьо Бери, преди да навлезе в лабиринт от тъмни коридори и извити стълби, след което стига до скромните стаи на управителя на двореца. Те са предназначени за гостуващия Всерусийски император. Александър, който е имал намерение да прекара нощта в Компьен, моментално поръчва каляската му да бъде готова, веднага щом стане от трапезата. За вечерята Луи XVIII влиза пръв в трапезарията, а когато сервитьорът поднася блюдо най-напред на руския цар, той се провиква с остър глас: "На мен, моля!" Александър разбира урока: тук всичко се прави с цел да почувства, че въпреки победата му, той е маловажен пред "първия принц на християнството". "Луи XIV, ще каже по-късно Александър, нямаше да ме посрещне така във Версай по време на най-голямата си мощ; а този, като че ли той ме е върнал на трона. Приемът му ми подежда така, сякаш са ме залели с кофа ледена вода... Ние, варварите от Север, сме по-възпитани." На другия ден пред един

от своите събеседници, който изразява надеждата, че Бурбоните се завръщат във Франция, "взели си поука от грешките", Александър възразява: "Не поправени, а непоправими!"

Но на Александър му се налага на всяка цена да намери общ език с този величествен тлъстак. Има едно единствено условие: преди да влезе в Париж, Луи XVIII ще трябва да приеме гласуваната от Сената конституция, която предвижда управление по английски модел - т. е. парламентарна монархия. Но кралят се опира на своята легитимност и на 2 май в Сент Уан прави декларация, в която, вместо да подкрепи конституцията такава, каквато са я изработили сенаторите, обещава на страната основни свободи, представителство на народа и равенство пред закона. Това означава, че отхвърля всякаква форма на абсолютизъм, но и че същевременно отхвърля народния суверенитет, който е несъвместим с династическата идея. Декларацията ще бъде последвана не от конституция, а от харта, дарена от краля на поданиците му и датирана от деветнайсетата година на управлението му (тоест след смъртта на Луи XVII в Храма). Александър е удовлетворен от това решение, което щади едновременно и трона, и народа.

На следващия ден, 3 май, Луи XVIII влиза в столицата с каляска, украсена с бели знамена и малки картонени гербове с лилии. Тълпата приветства дебелия старец, който седи в каляската и от време на време сваля с досада обемистата си трирога шапка. Военният губернатор Остен Сакен е разпоредил от учтивост този ден да не се появява никаква съюзническа униформа из улиците. Въпреки организираните от неколцина монархисти манифестации, Луи XVIII съвсем не се ползва с популярността на Александър в столицата. Той се настанява в двореца Тюйлери, но се измъчва, като чува отвсякъде хвалебствия към руския владетел, когото той нарича за присмех "малкия крал на Париж". От своя страна, Александър, който се е настанил междуременно в Елисейския дворец, изпитва недоверие и отвращение към новия господар на Франция. Той почти съжالياва за Наполеон, когото адмирираше и ненавиждаше едновременно. Когато става дума - макар и твърде предпазливо - за евентуален брак на сестра му, великата княгиня Анна (същата, за която искаше да се ожени френският император), и дук дьо Бери, той се противопоставя, защото не желае да свърже фамилията си с тази на Луи XVIII, чийто трон му се струва недостатъчно стабилен.

В същото време Александър проявява крайно внимание към близките на Наполеон. Сякаш по разум е помогнал за връщането на Бурбоните, а по чувство е останал привързан към спомена за бившия си неприятел. Той прави посещение на учтивост в двореца Рамбуе, временна резиденция на Мария Луиза. Но най-голямо внимание проявява към Жозефина. Почти всеки ден отива в Малмезон, за да се срещне с изгонената съпруга на Наполеон. Там разгръща целия чар на словоохотливостта и усмивката си. Мисълта да се хареса на жената, която е съблазнила "великия човек", вълнува въображението и гъделичка суетността му. Освен това Александър ухажва усилено дъщерята на Жозефина, кралица Ортанз; харесва сините ѝ очи, красивите крака и дългото ѝ минало на кокетка. Любезно ѝ казва с въздишка: "Пристигнах в Париж, изпълнен с раздражение срещу вашето семейство, а само сред него откривам сладостта да се живее." Той успява да издейства от Луи XVIII да ѝ присъди титлата дукеса на Сен Льо. Обсипва с почитителна нежност и Жозефина. Една вечер, когато се разхождат заедно в парка на двореца, силно я втриса. Тя е с бална рокля, затоплена е от танците и е пожелала на излезе на прохлада, но се е почувствала неразположена. Скоро след това, на 29 май, Жозефина умира. Александър прекарва нощта близо до стаята, където тя агонизира. Присъства на погребението с многобройна свита и по негово нареждане един гвардейски отряд отдава почит на покойницата. Щом като Франция си е избрала да бъде

управлявана от един Бурбон, нужно е, смята Александър, всички служители на предишния режим да се обединят около новия монарх. В обратния случай в страната ще настъпи хаос, който много скоро ще навреди на равновесието в Европа. Ето защо, независимо от предубежденията му към Луи XVIII, той се старее да приобщи към делото на краля бившите защитници на делото на императора. Той ласкае победените маршали, танцува със съпругите им на светските сбирки. Личната му популярност продължава да расте. На негова страна са легитимистите, защото е помогнал да се върне монархията, на негова страна са и бонапартистите, защото уважава славата на техния идол. Докато старият крал стои затворен в Тюйлери, Александър излиза почти всеки ден на кон, без ескорт, отговаря на приветствията на разхождащите се, посещава обществени заведения, интересува се от съдбата на болните в болниците, бърза към ШанзЕлизе, за да установи - с цел да определи справедливо обезщетение - какви щети са причинили казаците, разговаря сериозно или шеговито и веднага думите му се поместват във вестниците. На един минувач, който му благодари, че се отнася толкова вежливо с най-обикновения гражданин, Александър отговаря: "Нима не са за това владетелите?" Заглеждайки се в статуята на Наполеон на върха на колоната "Вандом", той се шегува: "Ако бях толкова висок, щях да се страхувам да не ми се замае главата." А на препоръката да преименува моста "Аустерлиц", възразява: "Не, достатъчно е, че съм минал с армията си по този мост."

Александър приема твърде любезно една делегация на Института. В салоните на мадам дьо Стал, която се е завърнала току-що в Париж с кипнала от политическите въпроси глава, той се представя за защитник на мира и свободата. Критикува с апломб зависимостта на френския печат и заявява за изумление на съотечествениците си, че руският печат е напълно независим. Освен това с мелодичен глас Александър заявява пред мадам дьо Стал: "С божия помощ крепостничеството ще бъде премахнато при моето управление." И съобщава на Лафайет, че ще се произнесе най-категорично против търговията с роби. Мадам дьо Стал е трогната до сълзи и пише: "Пожелавам от все сърце на този човек, който ми изглежда като някакво чудо на Провидението, всичко, което може да го издигне, за да се спаси заплашената отвсякъде свобода." Канцлерът Паские отбелязва също: "Император Александър става много популярен. Личеше, че всичко произлиза от него, че всичко се съсредоточава у него. Съюзникът му, пруският крал, минаваше незабелязан; виждахме го малко, той избягваше да се показва на публични места; винаги изглеждаше свенлив, което не му помагаше да се открие." Шатобриан, чието патриотично чувство бе силно уязвено, когато съюзниците влизаха в Париж, сега желае да се срещне с Александър. Той пише: "Изумен съм и дълбоко в себе си съм като погубен, сякаш ми изтръгват името на французин и го заменят с номер, по който ще ме разпознават в мините на Сибир. Същевременно чувствам как все по-силно се ожесточавам срещу човека, чиято слава ни покри с този позор." Писателят дава израз на своето раздражение в памфлета За Бонапарт и Бурбоните. Смята, че по този начин добива правото да бъде приет достойно от Александър. Забравяйки, че вече е виждал себе си като "номер в мините на Сибир", Шатобриан очаква много от една среща между най-големия писател и най-големия монарх на епохата. Но Александър го разочарова с крайната си сдържаност. Вместо очакваните комплименти, Шатобриан чува от него, че писателите не би трябвало да се месят в политиката. Верен на своето благородно отношение, император Александър не прощава на един френски автор, че с острите си изобличителни писания оскърбява най-славния от всички победени. По този начин печели още една точка в сърцата на бонапартистите.

Обаче статуята на Наполеон най-сетне е свалена от колоната "Вандом" и заменена с бяло знаме, в очакване да се издигне на върха ѝ статуя на Мира. Дипломатите се трудят от седмици да определят основите на този мир. На 30 май 1814 година е подписана спогодба, по силата на която на Франция се отнемат завоеванията след 1792 година и тя на практика се връща в географските граници на старата монархия. С този факт жестоко се оскърбява националната ѝ гордост. Отстъпките, които Талейран прави на съюзниците, се оценяват като скандални. Говори се, че Луи XVIII "е върнат във фургони от чужбина". Ала по мнението на дипломатите, победителите не са наложили никакви санкции на Франция. Благодарение на енергичната намеса на Александър тя не е наговарена да плаща никакви обезщетения. Въпреки настояването на Щайн, Александър отказва също Елзас и крепостите по Рейн да се дадат на Прусия. И като връх на безкористност той решава победените да не бъдат задължени да върнат художествените ценности, които са заграбили като плячка при нашествията си. Според него шедьоврите са намерили идеалното място на брега на Сена, където повече отвсякъде другаде ще бъдат достъпни за възхищението на европейците. Хората от обкръжението на Александър смятат обаче, че благосклонността му към французите е прекомерна и че Русия не получава никаква териториална облага срещу пролятата кръв и страданията, които е понесла. Всъщност Александър го прави до голяма степен, защото разчита, че на Виенския конгрес съюзниците официално ще признаят анексията на Полша от Русия. За момента той внимава да не разкрие картите си и залъгва поляците с изяви на приятелство и с ласкателства. Пристигайки в Париж, Чарториски намира при Александър същия братски прием, както на младини. Александър разрешава на останалите докрай верни на Наполеон полски полкове да се завърнат "бързо и безпрепятствено" с "оръжието, багажа и знамената си", под предводителството на великия княз Константин. На генерал Соколницки, който го пита дали полските войници могат да запазят националните си кокарди, той отговаря на френски: "Да, и се надявам че скоро ще ги носите с увереността, че ще е завинаги. Вярно е, че ще трябва да преодолея много трудности, но ме виждате в Париж, и това е достатъчно. Заличавам миналото и макар че с право мога да се оплаквам от много ваши сънародници, аз искам да забравя всичко. Вие сте храбреци, вие завършихте кариерата си лоялно." Пред депутация от полски офицери Александър заявява: "Двете съседни нации, които са близки по език и обичаи, веднъж свързани, трябва да се обичат вечно." На вечеря у генерал Красински Александър пие "за здравето на полската нация". На бал у принцеса Яблоновска той пита Косцюшко, забегнал във Франция след подялбата на Полша, дали иска да се върне в страната си. Старият боец отговаря, че няма да се върне, докато не бъде освободена родината му. При тези думи император Александър се усмихва ангелски и заявява много високо, за да го чуят и офицерите, които се намират наблизо: "Господа, трябва да уредите работите така, че този галантен мъж да може да се върне в отечеството си." Сетне се обръща към Лаарп: "Как един високонравствен човек би се отказал да има свое отечество? Ако аз бях поляк, щях да се поддам на изкушението, на което те се поддадох. Моето намерение е да им върна всичко от родината им, каквото мога, да им дам конституция, чиито принципи възнамерявам да развивам паралелно с доверието, което те ще ми вдъхват." Наивният Лаарп е силно развълнуван и споделя със свой приятел: "Тези думи още звучат дълбоко в сърцето ми и аз с радост ги припомням, като показвам бюстовете и портретите му."

Но Александър, привидно много сговорчив, умее, когато трябва, "да говори с наполеоновски език", цитиран от Бьоньо: "Трябва, трябва, заповедите са издадени!" Тъй като

Луи XVIII упорито бави обнародването на конституцията, която е обещал на поданиците си, Александър му съобщава, че ще остане в Париж, докато това задължение не бъде изпълнено. Кралят се подчинява против волята си и определя датата 4 юни за тържественото ѝ обнародване.

Какво ще бъде бъдещето на Франция? Александър е скептичен: той смята, че не е възможно "стабилен трон да стои върху развалините на Революцията". От друга страна, той е разочарован и раздразнен от Талейран. За няколко седмици той, принц дьо Беневан, затвърждава своята независимост, след като е бил напълно предан на император Александър, когато руските войски влизат в Париж. Поцо ди Борго описва по следния начин Талейран в писмо до Неселроде: "Това е човек, който не прилича на никой друг. Той покварява, той се спогажда, крои интриги, постъпва по сто различни начини на ден. Интересът му към другите зависи от собствените му интереси за момента. Дори учтивостите му са вложения под лихва за деня. След като бе силно увлечен по френския дипломат, сега Александър е охладнял, отказва да го приеме на прощална аудиенция и казва за него с огорчение: "Със своето поведение този човек жертва и отечеството, и приятелите си, воден само от амбиция."

Талейран е предупреден за чувствата на Александър, но му пише, разтапящ се от нежност: "Не Ви видях преди да отпътувате, Ваше Величество, и смея да Ви упрекна с почтителна искреност и топла привързаност... Разучавах предварително съдбата Ви и почувствах, че бих могъл, като истински французин, какъвто бях, да се присъединя към Вашите проекти, защото те винаги ще бъдат великодушни. Вие изпълвате изцяло тази красива съдба... Вие спасихте Франция, влизането Ви в Париж отбеляза края на деспотизма... След подобно изпитание кой може да се ласкае, че е разбрал за толкова кратко време характера на французите?... Французите са и ще бъдат лесно впечатлени... Тази мобилност скоро ще ги подтикне да окажат много голямо доверие на своя владетел: нашият няма да злоупотреби с това."

Александър потегля за Лондон в навечерието на деня, определен за приемане на конституцията от Сената и Законодателното тяло. Той оставя след себе си спомена за един просветен монарх, изпълнен с великодушие и деликатност. Шатобриан пише по повод пребиваването на Александър във френската столица: "Той изглеждаше изненадан от своя триумф; разнеженият му поглед шареше и той вероятно си мислеше, че населението го превъзхожда; май се чувстваше като варварин сред нас, както един римлянин се чувства засрамен в Атина. Вероятно си е мислил, че същите тези французи са пребивавали в неговата опожарена столица; че неговите войници, на свой ред, са господари на Париж, където би могло да се намерят някои от угасените факли, с които Москва бе завоювана и изпепелена. Тази участ, тази променяща се съдба, тази обща беда за народите и за кралете сигурно е впечатлила дълбоко една толкова религиозна душа, като неговата."

И наистина, дългата Отечественна война с отчаянието и ентузиазма, с военните и дипломатическите интриги, разместени граници, триумфални арки, грамади убити, дворцови балове и лагерни огънове е оставила дълбок отпечатък в характера на Александър. За повърхностните наблюдатели той е все със същото красиво лице, изискан стил и също толкова елегантен, както и преди нашествието на френските войски в Русия. Но зад тази неизменна привидност всичко е променено. Неусетно галеният внук на Екатерина II, кроткият ученик на Лаарп, младият либерален цар, приветстван при възшествието му на престола като "ангел, облечен в пурпур", след изпитанията е станал мъж, в който Бог се е

вселил, без да го утешава. Той се поддава на главозамайващата слава, усеща на пристъпи суетата на човешкото величие. Неспособен е да се откаже от удоволствието да го почитат и честват навсякъде. Но сърцето му е винаги тъжно и тревожно. Понякога му се струва, че никое земно удовлетворение не ще утоли жаждата за съвършенство, която го измъчва.

И все пак, когато на 3 юни 1814 година напуска Париж, той предвкузва една голяма радост: сестра му Екатерина го очаква в Лондон нетърпеливо и му предсказва още по-голям личен успех от този, който е постигнал в Париж. "Кой е монархът завоевател, чийто характер някога е бил посочван като първостепенна добродетел, му пише тя на френски. Ето, прекрасно е да чуете всичко, което се говори за Вас", и към големите хвалебствия добавя: "Нищо не е преувеличено, трябва човек да познава душата му. Не ми се карайте, казвам Ви го, защото иначе ще се задуша. Сам ще се убедите дали преувеличавам!"

След заминаването на Александър съюзническите полкове започват да се изтеглят от Париж. Операцията се извършва дискретно като при маневри. След два месеца окупация французите започват да се чувстват като у дома си с един крал, чиято непохватност бившите емигранти вече разобличават пред обществеността.

ВИЕНСКИЯТ КОНГРЕС

При пристигането си в пристанището на Дувър Александър предполага, че англичаните изпитват към него същите симпатии, както и французите. Множеството го посреща възторжено; ентузиастично разпрягат конете от каляската, в която седи редом с краля на Прусия, и сами я теглят из улиците на града. Но ако народът изглежда добре разположен към него, дали е така с правителството? В Париж Александър установява, че английските дипломати са силно омерзени от намеренията му да се домогне до Полша. Присъствието му в Лондон ще е достатъчно, според него, за да убеди регента и обществеността да го оставят с развързани ръце спрямо териториите със славянска принадлежност. По навик той разчита на своя чар и на Бог да му помогнат в начинанието.

Ала в Лондон той открива една по-разединена, отколкото е предполагал, политическата среда. Неговата сестра, властната, неуморната лудетина Екатерина, след като не е срещнала благоразположение в студения британски Двор, огорчена се е сближила с опозиционната партия на вигите. Замесила се е във всички интриги, които засягат кралската фамилия, и е привлякла лорд Грей и лорд Холанд, яростни противници на управляващите тогава тори; по този начин е поставила регента в крайно неудобно положение.

Срещата между брата и сестрата преминава в изблици на взаимна нежност и възхищение. Александър е далеч от мисълта да порицае Екатерина за нейната политическа непредпазливост, дори напротив, насърчава я. Та нали сам той се прояви в Париж като горещ защитник на либералните идеи? Нали той принуди Луи XVIII да даде конституция на своя народ? И тук, както и там, той иска да мине за владетел с широки разбирания. Специални апартаменти са приготвени за него в двореца "Сейнт Джеймс". Но Екатерина го подтиква да откаже поканата и да се настани при нея в Пълтни Хауз. Тя го уверява, че народът, който ненавижда регента, ще бъде благодарен на руския император, защото е отклонил официалното гостоприемство. И наистина, едва пристигнал в Пълтни Хауз, Александър признава, че сестра му е права. Докато очаква визитата на принцарегент, пред дома се струпва възторжено множество. Той трябва да се появи двайсетина пъти на балкона в отговор на овациите на англичаните. Обаче бележитият посетител все не идва. Най-сетне, три часа по-късно, императорът получава съобщение, че Негово кралско височество отказва да дойде в този гъсто населен квартал, където е възможно присъствието му "да предизвика смутове". Екатерина тържествува. Александър се развеселява от това поведение на принцарегент и отива пръв на посещение в Карлтън Хауз, откъдето се връща по-убеден отвсякога в необикновената прозорливост на сестра си.

Подобно на нея, той се обгражда със знатни виги. За да ги впечатли със своя либерализъм, моли лорд Грей да му представи проект за "създаване на опозиция в Русия". След аудиенцията принцът регент остава смаян и казва на Метерних: "Дали царят мисли да въведе парламент в Русия? В случай че се реши да го направи - аз силно бих се възпрял да го подтикна - той няма защо да се грижи да създава опозиция; тя положително няма да му липсва." Разбира се, никога няма да стане въпрос за подобна идеална "опозиция". Има проекти, които печелят от това, че не са изпълнени. Такава е поезията на политиката.

Освен това Александър се среща с най-видните представители на общността на квакерите, разисква с тях по религиозни въпроси, споделя техния екстаз и ги кани в Санкт Петербург. Той разговаря с прочутия философ и юрисконсулт Джереми Бентъм и го разпитва как може да бъде ревизирано руското законодателство. Получава титлата *honoris causa* на Оксфордския университет, но изказва съжаление, че не е защитил докторат, а ректорът го уверява: "Вие, сир, защитихте вашата дисертация срещу потисника на народите по-блестящо от всеки друг докторант по право на света." Стремейки се да поддържа своята популярност, Александър отива често в Хайд Парк на кон с английска униформа и поздравява почитателите си, които го приветстват. Той посещава със сестра си Уестминстър, Сент Пол, Гринидж Вилидж, Ройъл Ексчейндж, Британския музей и присъства на конни състезания в Аскот. Всичките им вечери са посветени на банкети, балове, галапредставления. Лорд Касълрей и лорд Ливърпул организират официални вечери в тяхна чест. Ръководителите на опозицията лорд Грей и херцог Девъншир - също. Принцът-регент се въздържа да се появи на светските сбирки на вигите, но Александър се отзовава с готовност. "Магическият ефект, който произвеждаше присъствието на императора, пише княгиня Лиевен, приветствията, които го съпровождаха навсякъде, бяха във възможно най-унизителен контраст в ущърб на регента. Той се гневеше, чувстваше се дълбоко уязвен и много скоро започна да вижда в Александър само свой съперник." След като е поканил Александър на парад в Хайд Парк, регентът отива с един час закъснение. Александър му отвърща като закъснява два часа за прием в двореца. И за оправдание казва на люто разгневения регент, че е бил задържан при лорд Грей, най-яростния "лидер" на опозицията. Когато Александър получава покана за бал на 15 юни от лейди Джърси, тайната съветничка на вигите, регентът прави всичко възможно да го задържи в Оксфорд, за да не може да се върне в Лондон по-рано от три часа ъ през нощта срещу 16-и. Александър едва успява да се преоблече, пристига при лейди Джърси призори и танцува шотландски танц до пет часа. Както винаги става при Александър, големите цели твърде добре се обвързват с фалшивия външен блясък. На него му харесва да бъде честван и остава с впечатление, че като злослови по адрес на британския регент, както направи с Луи XVIII в Париж, печели уважението на населението.

Обаче политиката се прави в двореца, а не на улицата, и докато руският император се показва пред обществото, зад гърба му Касълрей и Метерних подготвят съвместно възражение срещу евентуално прикрито, или не дотам прикрито, анексиране на Полша.

Впрочем малко по малко интересът на лондончани към Александър затихва. Зяпачите обръщат поглед към по-ярки руски фигури като суровия предводител на партизаните, казашкия генерал с огнен поглед, Платов, който сега се движи из улиците със своя ескорт от брадати конници. По безброй едва доловими признаци Александър отгатва, че звездата му бледнее не само в британския Двор, но и сред обществото. На един голям банкет в Гилхол със седемстотин гости около императора на Русия, пруския крал и принцарегент вечерята се поднася в златни прибори, но атмосферата е тягостна. Италиански певци се опитват да очароват гостите. Ала великата княгиня Екатерина не обича музиката и най-безцеремонно настоява певците да замлъкнат. Претенцията ѝ обърква сътрапезниците. Александър, който недочува, не разбира нищо от шепота на смутените си съседи. Неочаквано и набързо той напуска подредената и студена Англия, където всичко е прекалено премерено.

Качва се на кораба в Дувър на 26 юни, пристига в Кале, прекосява Холандия сред акламации и пристига в Брухзал в Баден. Там е съпругата му, която не е виждал от осемнайсет месеца. Цялата баденска фамилия се е събрала. Свенливата, сдържана и горда

императрица Елисавета бе отказала преди време да отиде при съпруга си в Париж. "Ако можех да видя само кралската фамилия, пише тя, и онези, които винаги са й били верни, щях да бъда щастлива. Но нямаше как да не попадна в едно много смесено общество от хора, които презирам, и нямаше да успея да скрия чувствата си. И накрая, щеше да ме е страх да се покажа пред една толкова различна, толкова изпитателна, толкова разглежена публика, като тази в Париж."

В малкото германско градче Александър води отморяващи разговори с Лаарп, с барон фон Щайн и други близки. Далеч от лондонския разкош, той вкусва лакомо насладите на простотата. Но ето че разпространителите на славата го откриват в убежището му. Една депутация от четирима руски сановници пристига с молба от името на Думата, Светия синод и Държавния съвет да се съгласи да приеме прозвището "Благословен от Бога". Успоредно с това се предвижда да му бъде издигната статуя и да се сече медал с общото посвещение: "От признателна Русия на възстановителя на монархията". Докато в Париж и в Лондон Александър посреща всички почести с видимо задоволство, тук той се измъква. Сякаш в сравнение с френските и английските залъгалки това руско признание е непосилно за неговата глава. Сякаш се опасява, че ако го приеме, ще оскърби Бог със своята самомнителност. Сякаш гордостта като грях не съществува в чужбина, но в Русия е смъртен грях. Той нарежда на Шишков, който го умолява да не разочарова с отказа си руския народ, да напише уклончив отговор: "Можете ли да ми издигнете паметник в сърцата си, както аз съм ви издигнал паметник в моето сърце! Нека моят народ ме благославя, както аз благославям него! Да живее Русия и нека божията благословия се простре върху нея и върху мен!" И тъй, никаква статуя, никакъв медал. Но за народа прозвището, което звучи добре, ще остане свързано с личността на освободителя на отечеството. Опасявайки се, че ще го възвеличават при завръщането му в Русия, Александър пише до губернатора на Санкт Петербург: "Чувам, че сте наредили да се правят какви ли не приготовления за посрещането ми. Тъй като винаги са ми били неприятни подобни прояви, смятам, че сега повече от всякога те са неподходящи. Само Всевишният е в основата на славните събития, които сложиха край на кървавите битки в Европа. Пред Него трябва да се преклоним всички. Оповестете навсякъде моята непрекословна воля да няма никакви почести и никакви приеми при завръщането ми."

В Санкт Петербург, където общинските власти са подготвили великолепни церемонии в чест на владетеля, започват да отменят на бърза ръка насрочените приеми и да демонтират скелетата на триумфалните арки. На 13 (25) юли Александър пристига в столицата рано сутринта, без фанфари и без кортеж и отива право в Казанския събор да прочете молитвите си. Всички, които го виждат отблизо, са впечатлени от потиснатия му вид. Навярно е преситен от славата. Достигнал е до един връх и се измъчва, че вече няма какво повече да желае. Суетата на най-благородните човешки начинания му отнема движещата сила и го приближава до Бога. Но въпреки това, няколко дни по-късно се съгласява да присъства на голям прием, който майка му организира в негова чест в "Двореца на розите". Той е в лошо настроение, разсеян, необщителен. Пред него хор изпълнява кантата по текст на стария поет Державин:

Ти се върна, ти, благодетелю,
наш скромн англ, лъч в нашите сърца.

Вместо да благодари на автора, Александър споделя с него тревогите си: страната е опустошена, навсякъде - развалини, финансите - силно разклатени. За възстановяването ѝ са нужни енергични хора. Той призовава неуморимия Аракчеев, който от известно време почива в имението си в Грузино: "Време е да се залавяме за работа, му пише той. Чакам те с нетърпение." Александър приема оставката на многоуважаемия княз Румянцев, канцлер на империята, и на негово място назначава своя помощник Неселроде; изпраща в пенсия болнавия държавен секретар Шишков и за негов приемник определя Оленин; сменя от длъжност княз Ростопчин, чието самохвалство винаги го е дразнело.

Преди да се оттегли, Шишков пише, по искане на императора, благодарствен Манифест към руския народ. Когато прочита предварителния текст, Александър възразява: най-напред, защото при изброяването на различните слоеве на обществото е посочил дворянството преди армията, което е несправедливо предвид заслугите на храбрите войници към отечеството; на второ място, той се е осмелил да говори за добри отношения между собственици и крепостници, "основани на взаимни изгоди". Александър не може да приеме подобно отношение. Шишков коригира текста съобразно забележките на Негово величество, но добавя: "Тези злополучни предубеждения срещу крепостничеството в Русия, срещу дворянството и изобщо срещу стария режим са дело на Лаарповци и на младите хора, възпитани в духа на френските идеи. И като другари от младините на царя, те само отклоняват погледа и сърцето му от облеклото, езика, нравите, накратко - от всичко, което е руско."

Манифестът е публикуван на 30 август 1814 година, а два дни по-късно Александър напуска столицата и заминава за Царское село, и оттам за конгреса във Виена. Преди да потегли, изпраща бележка на Аракчеев: "Довиждане, скъпи приятелю, работих цяла нощ и в момента тръгвам."

На път за Австрия император Александър спира в Пулави при Чарториски, заявява, че за него това е "любим вдовстващата принцеса, като я нарича "майко", и се провиква пред разнежените ѝ синове: "Полша има трима неприятеля: Прусия, Австрия и Русия, и един приятел - аз!" Подхвърляйки няколко бегли обещания, си тръгва през нощта, защото, казва той, трябва да галопира "като вестносец".

На 25 септември 1814 година влиза във Виена едновременно с краля на Прусия и се настанява в Хофбург. Идеите си за предстоящите преговори е нахвърлил на френски: "За Русия: Варшавското херцогство. В най-лошия случай мога да се съглася да отстъпя само Позен (Познан) до линията от Торн до Пейзерн и оттам по Просна до границата на Силезия, и областта Кулм до Древенц, с изключение на района около Торн." И за да обоснове претенциите си, записва: "Справедливо е поданиците ми да бъдат възмездени за толкова жертви и да има една военна граница, която да ги пази завинаги от ново нашествие." Но той не предвижда действителна анексия на Полша. Иска само Великото Варшавско херцогство, като се придадат към него присъдените на Прусия и Австрия територии по време на подялбата, то да стане независимо кралство, на което да се провъзгласи за крал. С една дума, Полша да е руска, без да е руска. Тя би била свързана с Русия само чрез личността на владетеля - т. е. автономна географски, но не и политически. Един държавен глава на две славянски страни. Какво по-мъдро от това? В замяна на тези отстъпки Австрия да получи

"Северна Италия до Тесин и Лаго ди Маджоре, Венеция, Тирол, Залцбург, Инвертел и Далмация". Що се отнася до Прусия, тя да получи за обезщетение едно късче от Саксония, а остатъкът да се отстъпи на ваймарския и на кобургския Двор.

Но това разпределение не се приема въобще от партньорите. Още в началото на преговорите Александър среща съпротивата на Австрия, на Англия и дори на Франция. Да, за изумление на руския император, победеният вчера Наполеон днес дръзва да му противоречи чрез Талейран. Едва пристигнал във Виена, Талейран се превръща от просител в пълноправен събеседник. Той съумява да седне, по собствените му думи, на почетно място около масата на преговорите. Първите слова, които разменя с император Александър, са дръзки и граничат с нахалство. Във връзка с изгодите, които всяка представена страна трябва да извлече по силата на новия договор, Александър казва:

- Ще задържа това, което съм завладял!

- Ваше Величество ще пожелае да задържи само това, което ще бъде негово законно - възразява Талейран и издува шия под голямата си вратовръзка, а устните му се свиват в студена презрителна гримаса.

- Аз съм съгласен с Великите сили - обявява Александър.

- Не зная дали Ваше Величество включва Франция между тези сили - шепне дипломатът.

- Да, положително. Но ако вие не искате всеки да търси лични изгоди, за какво претендирате?

- Поставям на първо място правото и после изгодите.

- Изгодите на Европа са и правото на Европа.

- Този език, сир, не е вашият, той ви е чужд и вашето сърце го отхвърля.

- Не, - отсича Александър, - повтарям: изгодите на Европа са и правото на Европа!

- Европа! Европа! Нещастна Европа! - въздиша Талейран и с престорено отчаяние удря главата си в ламперията.

По-късно, когато Александър се разгневява срещу онези, които, подобно на краля на Саксония, извършиха предателство към делото на Европа, той отново чува думите на "французина": "Сир, това е остарял въпрос и последица от затрудненията, в които ни хвърлиха обстоятелствата." Дали това не е язвителен намек за руското поведение по време на преговорите в Тилзит? Александър пребледнява от тези оскърбителни думи. Всъщност Талейран не може да допусне Полша да стане придатък на Русия. Според него това би означавало "да се създаде толкова голяма и толкова близка заплаха за Европа, че, ако изпълнението на подобен план би могло да бъде предотвратено само със силата на оръжието, тогава не трябва да се чака нито миг." От друга страна, той се страхува, че Прусия ще стане по-силна, като се присъедини към нея част от Саксония. Лорд Касълрей би приел в краен случай да се създаде кралство Полша, но без династическа връзка с Русия. Според Метерних пък евентуалното възстановяване на Полша като кралство ще бъде заплаха за австрийска Галиция и ако Русия се разшири много, ще се наруши европейското равновесие. Александър воюва с яростно упорство срещу френския, английския и австрийския дипломати. Помага му седемчленна делегация, в която участва само един истински руснак, княз Разумовски. От другите членове трима са германци, един поляк, един корсиканец и един грък. Това многообразие в националностите допада на Александър, който смята себе си за най-интернационалния владетел. Протакането на преговорите не променя вижданията му. Той крещи на Талейран: "Вярвах, че Франция ми дължи нещо. Вие ми говорите само за принципи. Вашето публично право не означава нищо за мен. Не зная какво е. Как искате да

зачитам вашите пергаменти и вашите спогодби?" И още: "Кралят на Прусия ще бъде крал на Прусия и на Саксония, както аз ще бъда император на Русия и крал на Полша. Отзивчивостта, която Франция ще прояви към мен по тези две точки, ще бъде мярката, с която самият аз ще ѝ отвърна, както и за всичко, което може да е в неин интерес." На излизане от едно заседание на комитета Александър роптае отегчен: "Талейран се прави тук на министър на Луи XIV!" Той се гневи също срещу Метерних и му заявява открито: "Вие единствен в Австрия дръзнахте да се обърнете към мен с възмущение!" Друг път хвърля сабята си на масата и иска от австрийския министър удовлетворение с оръжие. Император Франц е удивен, че един монарх по рождение може да предизвиква на странна битка обикновен благородник, отскоро удостоен с титлата принц. "Господи, в какво време живеем!", възкликва той. И се заема да изглади спора. Императорът на Русия и австрийският държавник няма да кръстосат шпагите. Но от този ден нататък Александър избягва приемите на Метерних, а когато го срещне в някой салон, се прави, че не го забелязва.

Междувременно Талейран продължава тихо и неотстъпно своята дипломация. Разговорите му завършват с подписания на 3 януари 1815 година таен договор за съюз между Франция, Австрия и Англия, насочен срещу Русия и Прусия. Талейран е очарован, че е успял да всее раздор между вчерашните съюзници и пише на Луи XVIII: "Коалицията е разрушена и то завинаги." Александър до такава степен не допуска, че зад гърба му се крои интрига, че отново се замисля за възможен брак между великата княгиня Анна и дук дьо Бери. В същото време, без да го казва, той се готви да отстъпи по въпроса за създаването на Полша без Познан и Галиция. Вече знае, че не може да постигне повече, без да прибегне до война. Но твърде много държи да изглежда винаги като защитник на световния мир, за да се впусне в подобна авантюра.

Около масата на конгреса сблъсъкът е яростен, но в салоните цари галантност. "Конгресът танцува, но не върви", казва принц дьо Лин. Още със започването на преговорите Виена се превръща в международен хан, където гъмжи от крале и леконравни жени, дипломати и ловки обирджии, принцеси и търгаши. В целия град не може да се намери стая под наем. Всеки пълномощник се е обградил със сътрудници и сътруднички, на които е възложено да шпионират. Действат и шпионите на австрийската полиция. Тайни доклади затрупват бюрата в кабинетите. Всички празненства са удобен случай за доносничество. Очарователни жени се стараят, докато танцуват, докато бърбят или лягат с партньора си, да изтръгнат от него признания. В театралните ложи или зад балдахина на леглото, между две усмивки или две прегръдки, всеки се опитва да изкопчи някоя тайна. В армията на доброволните информаторки любимата племеничка на Талейран, херцогинята на Курландия Доротея, и нейната сестра, херцогиня Саган, минават за добри професионалистки. Най-добрата агентка на Александър е безсрамната княгиня Багратион. Тя се опитва да прелъсти Талейран, но той я отблъсква. Тя става агресивна и обявява, че Талейран е противен дори само да го гледаш; "очите му са като на умряла риба, а тежките му клепащи, които той държи постоянно спуснати, са като навес на витрина". В отговор той казва за "безпътницата с остър слух": "Тя има един маниер - да чува тайните изпод крака, което не всеки път изглежда удобно."

Сред тази пърхаша неразбория Александър, мистичният, се чувства съвсем удобно. Дребните волности му помагат да се разтоварва от отговорните мисли. От закачките черпи допълнителна енергия за решаването на държавните дела. Несъмнено в Русия не би се

показал толкова ненаситен за светски развлечения. Той е от тези хора, които са сериозни у дома и немирни навън. За него екзотиката е подтик към разпуснатост и същевременно извинение. Той кани императрица Елисавета да дойде във Виена. Но неговите любезности са насочени другаде. Всяка сутрин разтрива лицето си с лед за свежест. Участва във всички приеми, пърха като пеперуда из всички салони, любезничи с всички красиви жени. Когато танците започват с традиционната полка, той е начело на танцьорите и му е много приятно да усеща толкова възхитени погледи, вторачени в него. Стегнат в своя мундир, с твърда бродирана яка, с изпънат по бедрата бял панталон, с очертаващи прасците му високи, лъснати ботуши с остри върхове, той се носи възхитително под звуците на музиката. Наближава четирийсетте, а лицето му е все така приветливо, със свеж тен, жив поглед, закръглен овал, малки устни, олисяло чело, грижливо вчесани коси с кичур на върха на главата, бакенбарди, бухнали на бузите като разчесана копринена вълна. Късогледството му го принуждава да използва лорнет, а заради намаления си слух навежда много грациозно глава към събеседника си. Когато разговаря с жени, проявява предизвикателна учтивост. Многообразието и топлотата на комплиментите му пораждат съмнение в неговата искреност. Някои жени намират, че е "прекомерно любезен". Александър се влюбва последователно или едновременно в принцеса Габриела Ауерсперг - "добродетелната красавица", в графиня Каролина Жечени - "кокетната красавица", в графиня София Зичи - "тривиалната красавица", в графиня Естерхази - "удивителната красавица", в Жули Зичи - "блестящата красавица", и в графиня Сааран - "дяволската красавица". Към тази колекция от красиви виенчанки се прибавят двете приятелки на Метерних, херцогиня Саган и княгиня Багратион, вдовицата на загиналия герой при Бородино през 1812 година, както и голям брой по-безлични млади жени. Един полицай очевидец свидетелства: "На вечерята у Карл Зичи Александър и графиня Вбрана спореха дали мъжете или жените се тоалират по-бързо, обзаложиха се и за да докажат облога си, отидоха да се разсъблекат. Графинята спечели баса."

В повечето случаи красноречието и колективните игри нямат никакви последствия. Александър харесва леките съприкосновения, влюбените погледи, учтивите намеци и се задоволява със сантименталното бърбене. В полицейските доклади изобилстват съвпадащи си сведения: "От всички дами в обществото, с които се е виждал, на Александър най-много му харесва принцеса Леополдин Лихтенщайн. По този повод се говори, че се проявява като същински руснак, след като обича студени жени." И още: "Александър обръща много внимание на графиня Естерхази, София Вичи и принцеса Ауерсперг. Той танцува и разговаря предимно с графиня Лихтенщайн и с младата Жечени. Те вече вярват, че са го впримчили в мрежите си; но другите си дават сметка, че както във Франкфурт, а и навсякъде, за Александър това е само въпрос на кокетство." Но шпионите, на които е възложено по заповед на австрийския министър на полицията, барон Хагер, да следят и най-незначителната стъпка на руския император, отбелязват, че се случва да се промъкне през нощта в двореца, където живее принцеса Багратион, и да излезе оттам крадешком, след като е прекарал три часа с очарователната си съотечественичка. Някои твърдят, че са го виждали бързо да се запътва по мрачните коридори на Хофбург към стаите на двете придворни госпожици на съпругата си. Впрочем над целия конгрес витае някаква любовна лудост. Австрийските полицаи вече не знаят с кого най-напред да се заемат. Те съобщават безразборно, че "лорд Стюарт пак е прекарал цяла нощ при Саган", че "любовта между Франсоа Палфи и Биготини върви към своя край", че "Уелингтън е довел тук метресата си Грасини", и че княз Волконски приема всяка вечер една госпожица - Жозефин Уолтърс, "често преоблечена като мъж".

Що се отнася до сестрата на Александър, великата княгиня Екатерина, "скъпата лудетина", тя поддържа много напреднали любовни отношения с принц Вилхелм Вюртембергски, за когото желаела да се омъжи. В дворците, в парковете, в кръчмичките вилнее същият афродизиакски бяс. Задирят се и танцуват под звуците на цигулки, а дипломатите се мъчат да решават съдбата на Европа.

Дори деликатната императрица Елисавета усеща, че главата ѝ се замайва. Отдавна Александър я е изоставил, а във Виена току-що е срещнала някогашния си обожател, княз Адам Чарториски. Годините са сложили своя отпечатък по лицето на императрицата, но ухажорът ѝ изпитва пред нея същото смущение, както при първите им срещи. Той отбелязва в своя Дневник: "Виждам я тук много променена, но за мен е все същата; нейните чувства и моите не са се променили (те са загубили част от топлотата си, но все още са достатъчно силни, за да ме измъчва мисълта, че може да не я виждам). Досега я видях само веднъж. Доста зле бях приет и прекарах един лош ден... Втора среща. Налагат се нови задължения. Както винаги, тя е ангел. Писмото ѝ... Тя е моят пръв и единствен обект на обожание... Размяна на пръстени... Пожелавам ѝ щастие и ревнувам от това щастие; обожавам я безумно и при все това... Тази продължителна несигурност, тази съпротива, тази постоянна тъга и двайсетгодишното очакване; трагичността на една единствена изневяра разклати някои от най-деликатните принципи. Но това ни най-малко не ме извинява, защото ѝ простих от все сърце, а тя е достойна съвсем не за прошка, а за любов, за почит, за обожание." Императрицата, от своя страна, се оплаква в писмо до майка си, че поради положението си е принудена да пожертва истинското щастие на своя живот в името на законовите правила, които я разделят от съществото, на което бе свикнала да гледа в продължение на четиринайсетте най-хубави години от съществуването си като на другото свое Аз.

И тъй, любовните отношения между императрицата и княз Чарториски, прекъснати през 1807 година заради авантюрата на Елисавета с кавалериста Охотников, се възобновяват край брега на Дунава с нов пламък. Той ѝ е "простил с цялото си сърце" за някогашната изневяра, а тя отново смята, че той олицетворява "истинското щастие на нейния живот". Във взаимната им любов, овладявана от чувството за дълг, наистина има много романтизъм. Устремът на сърцата се засилва от забраната за физическа близост. Двамата влюбени взаимно се огорчават, като не допускат да изпаднат в самозабрава, каквато и единият, и другият желае. Изкушението се засилва при всяка нова среща. "Чарториски продължава да бъде добре приет от императрицата", пише в полицейски доклад от 3 октомври 1814 година. Остават ли те докрай пленници на своите принципи, или накрая остъпват на привличането? Може да се предполага, че с течение на времето Елисавета отстъпва пред своя любим и че императорът е информиран за това. Вероятно по тази причина, макар да ѝ изневерява, става все по-груб към нея на публични места. Сякаш уталожавя някакво озлобление. В докладите на австрийската полиция се изброяват много публични оскърбления, които Александър е нанесъл на съпругата си. Бележка до барон Хагер (министър на полицията), 2 януари 1815 година: "Ето какво се говори у Зичи: Миналия петък Александър принудил горката си съпруга да отиде на бал у Багратион. Императрицата се подчинила против волята си, но канапето, на което седнала, било в толкова лошо състояние, че се разглобило, когато седнала. В събота имало семейна вечеря при Александър и той се държал ужасно грубо с императрицата пред брат ѝ (великия херцог на Баден) и пред сестра ѝ (краслицата на Бавария). Говори се, че императрицата няма да се върне в Русия, а ще отиде в Карлсруе при брат си."

Втори полицейски доклад от 5 февруари 1815 година: "Императрицата на Русия... чийто брак е толкова нещастен, никога не вечеря с императора, нито със зълвите си, великите княгини... Твърди се, че няма да се върне в Санкт Петербург. Ако действително е така, това ще направи голямо впечатление в столицата, където императрицата е много популярна и много обичана."

Малко по-късно - нов доклад в същия смисъл: "По време на последния бал у Багратион, когато присъстващите възклидаваха при появяването на императрицата на Русия: "Ах! Колко е хубава! Тя наистина е възхитителна!", Александър, жегнат дълбоко и смятайки, че ласкавите думи са упрек към него, обявява доста високо: "Не, аз не мисля така! Съвсем не е такава моето мнение!"

Елисавета понася всичко, без да трепне, дори намира някакви извинения за студенината на съпруга си. "Справедливо е да кажа, че императорът беше любезен с мен, пише тя на майка си, че сам ми е предлагал да вечерям почесто при него, дори насаме, когато оставам самичка. Нещата трябва да се оценяват с оглед на характера на човека, а това е много за него!"

Въпреки че светските изяви не са й по вкуса, Елисавета присъства на всички приеми, съобразявайки се с дворцовия протокол. На някои балове дамите отиват с накити за трийсет милиона франка. На 18 октомври 1814 година по случай годишнината от битката при Лайпциг във Виенския парк е организиран голям бал. На вечерята в чест на военните части, Александър вдига тост за здравето "на народа и на армията". На другия ден тържествата продължават в двореца на руския посланик, граф Разумовски: императорската двойка организира прием с триста и шейсет куверта за всички видни представители на Европа и всички висши офицери на съюзническите войски, двама императори, четирима крале и трийсет управляващи принца. Император Франц е седнал вдясно от Елисавета, а Александър - до императрицата на Австрия, опитвайки се да разговаря с нея: те и двамата недочуват, но със съседното си ухо. На 6 декември по случай имения ден на великата княгиня Екатерина манежът, който служи за столова, е превърнат в бална зала. Гостите са възхитени от руските народни танци и носии. Вечерята се поднася на петдесет маси по шест куверта, всяка в светлината на гора от свещи. Домакините гощават гостите си с най-редки специалитети: чига от Волга, миди от Канкал и Остенде, трюфели от Перигор, портокали от Палермо, ананаси от московските императорски парници, ягоди от Англия и грозде от Франция. Освен това всеки сътрапезник има пред себе си купичка, пълна с череша - по една сребърна рубла черешката, превозени от Санкт Петербург при голям студ. Граф Ла Гард е смаян и пише: "Когато си помисля за това неимоверно разточителство, струва ми се, че не е било истина." След вечерята танците продължават. Александър подчертава гъвкавостта и кокетството си и танцува с дамите поред. Е. Кук, секретарят на Касълрей, отбелязва: "As for the emperor of Russia, he dances while Rome is burning."

Независимо от галантните преживявания и политическото оживление, една мисъл занимава натрапчиво съюзниците: макар и изпратен на острова, Наполеон още ги тревожи. Принц дьо Лин казва закачливо, че там той си играе на Робинзон Крузо. Талейран непрекъснато настоява да отдалечат корсиканеца от средиземноморските брегове. Той предлага да бъде изпратен на Азорските острови, "на петстотин левги от сушата". На същото мнение е и Уелингтън, който току-що е пристигнал във Виена. Но според Метерних, преди сваленият император да бъде депортиран другаде, трябва да се изчака да даде повод с някоя необмислена постъпка. Руският император е категорично против да се обсъжда ново място

за изолация на някогашния му неприятел. Благодарството на Александър се основава на две съображения: първо, той е разбрал от доносите на своите шпиони от двата пола, че неотдавна Англия, Австрия и Франция са подписали таен договор срещу Русия и Прусия; второ, току-що е научил от Талейран, че Луи XVIII е отхвърлил възможността за брак между дук дьо Бери и великата княгиня Анна. Забравяйки, че навремето сам бе против този брак, сега се възмущава: "Така значи, подагреното кралче, издигнато на трона благодарение на усилията на Русия и на съюзническите сили, смята, че сестрата на руския цар, една Романова, е твърде незначителна партия за неговия племеник!" Новото оскърбително предизвикателство разпалва озлобление у Александър срещу Бурбоните и го подтиква да бъде благосклонен към Наполеон, който поне винаги се е проявявал като лоялен противник. Нежните му писма до кралица Хортензия, всекидневните му разходки под ръка из улиците на Виена с принц Йожен дьо Боарне са прикрит отговор на обидите, които получава от френския дворец. "С какво право, казва Александър, ще изтръгват този човек от остров Елба, който му е даден по силата на подписано споразумение през предходната година?"

Една новина, която връхлита като мълния, изтласква на заден план споровете за бъдещето на Наполеон. През нощта срещу 7 март 1815 година Метерних получава съобщение, че бившият император на французите е напуснал своя остров и е заминал в неизвестна посока. В осем часа сутринта Метерних се втурва при император Франц, който е потресен от новината, и заповядва бързо да се осведомят руският император и пруският крал. За пръв път след три месеца дипломатически спорове Метерних отива при Александър. В хода на разговорите Александър обявява без колебание, че е готов за ответ. Пред общата опасност вчерашните разногласия са забравени и съвсем естествено коалицията се реформира. Скоро Александър заявява на Метерних великодушно: "Ние трябва да разчистим и едно лично разногласие. И двамата сме християни и нашият свещен закон ни повелява да прощаваме оскърбленията. Нека се прегърнем и всичко бъде забравено." И той притиска до гърдите си австрийския канцлер.

В следващия час членовете на конгреса се събират, за да обсъдят нещата. Александър се чувства в положението на обвиняем: нали винаги е поддържал мнението, че няма никаква опасност, ако Наполеон остане на острова. Пред очите му пленникът изменя на думата си. Той хем му е сърдит, хем му се възхищава. Каква смелост! Александър казва на Уелингтън с упрек: "Как можахте да го оставите да напусне острова?" Англичанинът, невъзмутим, отговаря: "Защо го изпратихте там?" Още не се знае какви са намеренията на призрака. Талейран вярва, или се прави на уверен, че Наполеон ще дебаркира в Италия и бързо ще се запъти към Швейцария. Метерних го прекъсва с думите: "Ще отиде право в Париж." Всеки се надява, че, ако Наполеон стъпи на френска земя, ще бъде арестуван в същия миг, без окаже съпротива. Но могат ли Бурбоните да разчитат на предаността на французите? Някои от министрите се съмняват. Развоят на нещата през следващите дни оправдава съмненията им. Наполеон е дебаркирал в залива Хуан, напредва бързо към Париж, градовете го приемат възторжено, селяните го приветстват, войниците отказват да стрелят срещу него, маршал Ней, който бе обещал да "върне узурпатора в желязна клетка", среща своя император в Оксер и преминава на негова страна. Изоставен от всички, Луи XVIII бързо побягва и намира убежище в Ганд, Белгия.

Когато на 20 март 1815 година Наполеон се настанява в двореца Тюйлери, открива в папките на Министерството на външните работи споразумението от 3 януари 1815 година, което кралят в бързината е забравил да вземе. Той е във възторг от находката си и възлага на

секретаря на руската легация в Париж, Бутягин, да връчи документа на руския император във Виена, за да му отвори очите за двуличието на мнимите му съюзници и да го прикани към директни преговори с Франция. Александър, който отдавна подозира партньорите си в лицемерие, в първия миг силно се разгневява. Капо Истрия го вижда как крачи из кабинета с широка стъпка и забелязва, че ушите му са необикновено зачервени. Но скоро Александър възвръща самообладанието си. Той вика Метерних и го пита дали му е известен "такъв документ". Австрийският канцлер занемаява от стъписване, а Александър заявява, че не е време да си поставят дипломатически капани и че съюзниците трябва да се обединят в обща борба срещу узурпатора. След което се приближава до една камина и хвърля документа в огъня. Пред краля на Бавария, който идва да му поднесе извиненията си, той казва същото: "Подвели са ви, вече не мисля за това."

Но заедно със споразумението от 3 януари Бутягин е връчил на Александър писмо от кралица Хортензия, в което тя го умолява да си възвърне добрите чувства към Наполеон: "Цялата нация е на страната на императора, но иска мир, а той (Наполеон) ще бъде достатъчно умен, да се вслуша в преобладаващото обществено мнение, защото вече се е уверил - и Бурбоните са пресен пример - че владетелят може да остане на власт, само ако не разграничава своята кауза от тази на нацията... Нетърпеливо се очаква да станат ясни намеренията на император Александър; говори се, че неговият интерес диктува да бъде в мир с Франция и да не се опасява нито за миг, че някой ще го безпокои по въпроса за Полша... Той (Наполеон) обещава либерална конституция, свобода на печата и, накрая, иска да задоволи всички, а ако не го стори, няма да може да се задържи на власт... Ако Вие сте наш приятел, всичко ще върви добре." Накратко, чрез перото на бившата кралица на Холандия Наполеон зарича Александър да се откъсне от съюзниците си, провинени в предателство, и да се сближи с него, защото се е завърнал от остров Елба кротък като агне.

Въпреки нежните си чувства към Хортензия, Александър остава непоклатим. Впрочем на 25 март е подписал декларацията на осемте сили, осъждаща поведението на Наполеон: "Наполеон Бонапарт се постави извън гражданските и обществените отношения и като враг и смутител на спокойствието на света, сам се подхвърли на публична мъст."

С новия съюзен договор Александър се задължава да събере сто и петдесетхилядна войска и да не сложи оръжието, преди общият неприятел да бъде окончателно смазан. Общият брой на войниците на съюзниците възлиза на осемстотин хиляди души. Руската армия, която преди една година се изтегли от Франция, получава заповед да тръгне към бреговете на Рейн.

Във Виена празникът свършва. Няма балове, няма банкети. В залите полилеите не светят. Оркестрите не свирят. Изящните шпионки остават без работа. Конгресът приключва бързо работата си. В общата суматоха Русия получава Великото Варшавско херцогство с изключение на Позен, Бромберг и Торн, които остават за Прусия като компенсация за независимостта на Саксония. Освен това районът на Тарнопол, отстъпен на Русия през 1809 година, се връща на Австрия, а Краков е обявен за свободен град. Александър получава титлата крал на Полша и си запазва свободата да даде на тази държава, "която ще има отделна администрация", "вътрешно разширение, каквото сметне за подходящо". "Варшавското херцогство, с изключение на частите, за които е разпоредено друго, се присъединява към Руската империя, пише в документа. То ще бъде свързано неотменно, по конституция, като владение на Негово величество Всерусийския император, неговите наследници и приемници за вечни времена." И за да се избегне всякакво двусмислие,

Александър пише на френски до председателя на полския Сейм, граф Островски: "Приемайки титлата крал на Полша, поисках да удовлетвори желанията на цялата нация. Кралство Полша ще бъде свързано с Руската империя по силата на собствената си конституция, въз основа на която желая да изградя благоденствието на страната. Ако основният стремеж за всеобщ мир не позволи всички поляци да бъдат обединени под един скиптър, поне положих усилия, колкото бе възможно, да смекча болките от разделението и да постигна запазването на тяхната националност."

Редуват се договор след договор: територията на Генуа се отстъпва на краля на Сардиния, създава се нов Германски съюз, австрийците укрепват ломбардо-венецианското си кралство, Неаполитанското кралство, върнато на Бурбоните след падането на Мюра, става театър на кървави смутове, а на 9 юни 1815 година пълномощниците подписват Заключителен съюстен акт, който определя окончателно условията на голямата подялба на Европа.

Петнайсет дни преди официалното закриване на конгреса Александър напуска Виена, за да е по-близо до Рейн, където ще чака да пристигнат руските войски. След кратък престой в Мюнхен и Щутгарт се настанява в градчето Хейлброн, близо до мястото, което е избрал за Главната квартира на армията. Откакто Наполеон се е върнал, той изпитва не само политическа, но е религиозна тревога. Как можа Бог, който е явно на страната на съюзниците, да позволи дяволът да излезе от бърлогата си? Какво да мисли за тези французи, които приветстват един деспот, от когото той, Александър, с толкова страдания ги отърва? Трябва ли пак да се пролива кръвта на руските войници, за да се върнат Бурбоните на трона? Всемогъщият не наказва ли царя, защото твърде много се е забавлявал във Виена? Александър търси отговори на всички тези връхлитащи го въпроси в религиозните писания, които му изпраща неговият приятел Кошелев. След разкоша във Виена, Щутгарт и Мюнхен той жадува за самота и размисъл. Би искал да има край себе си едно същество, ангелпазител, който да го разбира и да му показва верния път. Госпожица Стурдза, почетна придворна на императрицата, му бе представила преди една година в Брухзал прочутия мистик Юнг Стилинг, ученик на Сведенборг. Той съжалява, че тогава е разменил с големия мислител само няколко незначителни думи. Но същата госпожица Стурдза му споменава навремето за своята приятелка, баронеса Юлия Круденер, изключителна жена, способна да внесе просветление и в най-затормозените души. Неотдавна госпожа Круденер е проявила необикновена пророческа дарба, като съобщила с писмо за предстоящото завръщане на Наполеон: "Бурята приближава; тези лилии, които Всевишният бе запазил, тази емблема с чисто и крехко цвете, която ще счупи един железен скиптър, защото Всемогъщият така е пожелал, тези лилии, които би трябвало да са зов за любов към Бога, за покаяние, се появиха, за да изчезнат. Поуката е дадена и хората, по-закоравели от всякога, мечтаят само за безпорядък." Тези фрази звучат още в паметта на Александър, който се запознава с писмото благодарение на госпожица Стурдза. Безспорно баронеса Круденер изповядва живото божие слово. Защо ли не може още днес да разговаря с тази пророчица? Къде ли се намира тя в този момент? Една вечер, докато си задава този въпрос в тишината на работния си кабинет, княз Волконски влиза ядосан и му съобщава, че една посетителка с руско потекло иска аудиенция при него въпреки късния час. Посетителката е баронеса Круденер. Все по-склонен да повярва в предразсъдъци, Александър остава заслепен като от лъч, паднал от небето. "Може да съдите колко бях изумен, казва по-късно той на госпожица Стурдза. Помислих си, че сънувам..." "Приех я незабавно, а тя, сякаш беше прочела какво става в душата ми, се обърна

към мен със силни и утешителни думи и те усмириха смущението, което дълго време ме изпълваше."

Всъщност много преди да се срещне с Юлия Круденер, Александър знае всичко за нея от близките ѝ. Тя е дъщеря на литовски благородник от стар род, барон Виетингоф, и вдовица на виден дипломат, барон Круденер. Имала е много бурен любовен живот, пропътувала е цяла Европа, посещавала е Италия, Франция, Германия, Швейцария, имала приятелски връзки с Шатобриан, Бернарден дьо Сен Пиер, мадам дьо Стал, Бенжамен Констан, кралица Хортензия, пруската кралица Луиза и е публикувала в Париж любовния роман Валери. След смъртта на съпруга си и след като загубила част от богатството си, малко по малко се отдалечила от красивите офицери и блестящите дипломати, които занимавали мислите и вълнували сърцето ѝ. С годините започнала да търси спокойствие само в религиозните практики. Увлékла се по идеите на Сведенборг и повярвала, че е призвана да възроди човечеството като стане посредник между материалния и духовния свят. Посещавайки Александър, тя е сигурна, че му носи божественото просветление, което му е нужно, за да води своя народ.

Още щом я зърнал, Александър е покорен. При това петдесетгодишната баронеса е повяхнала жена, с неправилни черти, с червени жилки по лицето, остър нос, руса перука. След като е ухажвал толкова много красавици във Виена, Александър въобще не би трябвало да бъде привлечен от нощната си посетителка. И действително, той не вижда в нея приятна жена, или жена, която би могъл да съблазни. Но с леко притеснение среща блясъка на погледа ѝ и модулациите на нейния властен глас. Неотдавна е получил от Кашелев мистичната книга *Облак над светилището*, преведена от немски от Лабзин. Тя е много трудна за разбиране. Александър споделя затруднението си с госпожа Круденер и тя му разяснява с лекота смисъла и на най-неясните пасажи. След това се впуска в проповед, която го изумява. С груб тон, на какъвто не е свикнал, тя му посочва грешките, упреква го за горделивостта му, обвинява го, че не е съумял да се покае пред Бога. "Не, сир, се провиква тя, вие още не сте се приближили до богочовека като грешник, който отива да иска милост от него. Не сте се отказали от вашите грехове и не сте се покаяли пред Христа. И по тази причина не сте намерили вътрешен покой!" Този намек за убийството на Павел I разтърсва Александър, който не знае какво да ѝ отговори. Близо три часа пророчицата порицава с метален глас своя сразен владетел. Никой никога не е дръзвал да му говори така. Боли го. Това е добре. Александър навежда глава и се разридава. Госпожа Круденер се опасява, че е прекалила, и се оправдава, като се позовава на божията воля. "Само изпълних свещения си дълг към вас", казва тя. "Не се страхувайте от нищо, отговаря Александър, всяко ваше слово намира място в сърцето ми." И той я моли да го следва навсякъде, за да го подкрепя с поучителни напътствия.

Много скоро госпожа Круденер здраво вгълпява на Александър, че е "Белият ангел", съперник на Наполеон, и че рано или късно "Черният ангел" ще падне под ударите на своите добросъвестни противници. Тогава на царя ще се падне задължението да приложи към световната политика принципите на християнството. Лаарп е обезпокоен от претенциите на тази ясновидка и пише на някогашния си ученик, че не одобрява новия "кръстоносен поход" срещу Франция. Александър му отговаря незабавно с остър тон: "Да се огъна пред духа на злото означава да укрепя неговата мощ, означава да му предоставя средствата, които ще му позволят да установи по още по-страшен начин от предишния своята тирания. Трябва да имаме храбростта да го победим и с помощта на Божието провидение, на единството и на

постоянството ще стигнем до благоприятен резултат. Такова е моето убеждение."

Докато се подготвя голямото стълкновение между съюзническите армии и възстановената Наполеонова армия, Александър напуска Хейлброн и се настанява в Хайделберг, в малкия дом на англичанина Пикфорд. Решава там да чака пристигането на своята войска. Госпожа Круденер също пристига. Тя живее с дъщеря си, зет си и своя приятел, гадателя Емпайтаз, в селска колиба съвсем наблизо. Александър я посещава всяка вечер, чете Библията, слуша тълкуванията, съветите, разказите за виденията на госпожа Круденер и превива гръб, когато му отправя някои от острите си упреци, както тя умее. Госпожа Круденер е бедна и макар да твърди, че е безкористна, охотно приема парични помощи от императора. В многобройните бележки, които Александър пише на Голицин, постоянно става въпрос да се изпрати анонимна помощ на госпожата и нейното семейство. Тя го нарича нежно моя "божий банкир". Александър твърди, че край нея усеща "силата на милостта и духа на Христа". Мечтата му от младини, сега подновена, е да стане отшелник. Но смята, че е длъжен да се занимава със световните проблеми.

Кампанията в Белгия се организира. Уелингтън е вече в Брюксел с деветдесет хиляди англичани, хановърци, холандци и белгийци; Блюхер е в Намюр със сто и двайсет хиляди прусаци. Към Франция се движат многобройни австрийски и руски части. Щом пристигнат, ще се премине към настъпление. Докато съюзниците обсъждат стратегията в главната квартира, Наполеон решава да нападне, преди да са дошли подкрепленията. На 15 юни преминава река Самбър и разбива англо-пруските части при Лини. Съюзниците са смаяни от това поражение и се събират на военен съвет, за да подготвят съответния си удар. Тревогата им не продължава дълго. На 22 юни получават съобщение за решителната победа на Уелингтън и Блюхер при Ватерло. Озареният Александър заявява: "Голям грешник съм, но Господ иска да си послужи с мен, за да даде мир на народите."

Събитията се развиват бързо: Наполеон абдикира за втори път, столицата на Франция е отворена за прусите. Луи XVIII иска да се върне. Александър гори от нетърпение да отиде лично в Париж, за да потвърди победата на доброто над злото. Той се измъква от госпожа Круденер, тръгва, ескортиран от поделение казаци; прекосява двеста версти в страната, която съюзниците още не са умиротворили. Вярата му в Провидението му вдъхва увереност, че няма да бъде нападнат по пътя.

На 10 юли 1815 година Александър пристига в Париж и отново се настанява в Елисейския дворец. В следващия половин час е посетен от Луи XVIII, който се е върнал в двореца Тюйлери. Този път кралят е много любезен и руският император му оказва добър прием. Александър е запазил личното си отвращение към претенциозния Бурбон, но повече отвсякога е убеден, че е необходимо сближение между Русия и Франция. Съюзниците му са го предали, а крайната победа над Наполеон е постигната без участието на руските войски и отскоро Александър чувства, че губи почва под краката си в коалицията. Но остава верен на идеите си и възнамерява да действа като защитник на френския народ. Дватама владетели се разделят след едночасов разговор. Александър носи, препасана през гърдите, синята лента на ордена "Свети Дух".

Пет дни по-късно Наполеон, обезсърчен от всичките си начинания, се качва на кораба "Белерофон" и поверява съдбата си на благородството на Англия. "Идвам като Темистокъл да седна край огнището на британския народ", пише той. Огнището ще се нарича Света Елена.

През това време в Париж укрепва кралската власт, опряна на Талейран и Фуше. Новият полицейски префект Дьоказ е силно разтревожен, наблюдавайки обърканото население, което се затруднява със снабдяването с хранителни продукти и е мишена на жестокостите на окупатора. В столицата има само една руска част. Войските на Блюхер и Уелингтън са значително повече. Пруските военни са особено нахални и груби. Те са разквартирувани в парковете на Тюйлери, Люксембург и пред "Нотр Дам дьо Пари". Нощем мародерстват със сабя в ръка при бариерите, където пристигат припасите. Блюхер сам ги подтиква към изстъпления, сякаш търси начин да си отмъсти на гражданското население за пораженията, които преди време са му нанасяли военните. Решава даже като репресивен акт да взриви моста Йена, който носи името на една победа на Наполеон над прусите. Всичко вече е готово за взрива, когато Талейран се застъпва пред Блюхер. "Бих искал в този момент (когато мостът бъде вдигнат във въздуха) господин Талейран да се намира под него", отвърща маршалът, силно раздразнен. Незабавно Луи XVIII му изпраща съобщение, че не Талейран, а самият той ще хвъркне във въздуха заедно с моста. Александър е възмутен от грубостта на Блюхер; той също протестира и успява. Мостът Йена е запазен, но се преименува на мост на Военното училище, за удовлетворение, според Талейран, на "дивашката суетност на прусите".

Постоянно загрижен да укрепва трона на Луи XVIII сред измъчения и разединен народ, Александър защитава пред скептичните си съюзници необходимостта да не се осакатява повече територията на Франция. Освен това той избягва да се меси във френската политика и се прави, че не забелязва ексцесиите на "крайните", "белия терор", който властва в провинцията и подкопава престижа на монархията. Действително роялистите, заклетии врагове на бонапартистите, все по-настъпателно си отмъщават на либералите, на конституционалистите, на колебливите, на всички, които не споделят крайните им убеждения.

Повторното пребиваване на Александър в Париж не му изглежда толкова забавно, както

първото. Остарял ли е? Преситил ли се е? Твърде лекомислените французи вече не го ли привличат? Така или иначе Александър е все по-податлив на меланхолията, макар че чете Библията. Чувството за съдбовност толкова силно се е загнездило у него, че се случва да се разхожда сам из улиците на Париж, без каквито и да е мерки за предпазливост. Някои минувачи му свалят шапка за поздрав. Но вече никой не вика: "Да живее император Александър!" Виждат го също и на кон с придружител из алеите на ШанзЕлизе. Когато излиза с каляска, го придружават двама френски лакеи; кочияшът също е французин. Охраната на резиденцията му се осигурява последователно от англичани, пруси и руснаци.

Месец след настаняването на Александър в Елисейския дворец един полк руски гренадири и един полк конници влизат тържествено в Париж. Войниците не маршируват в крак. Александър придава прекомерна важност на това нарушение. Приема го като оскърбление за личната му чест и за величието на Русия. Цялата тази безсмислена строгост на Гатчина оживява в него и го разтърсва. Както би направил и баща му, Александър се разгневява люто срещу двамата полковници, които според него са виновниците, и нарежда да бъдат върнати веднага в двореца без право на отпуск. Напразно генерал Ермолов се опитва да възрази, че този ден охраната се осигурява от англичаните. "Толкова по-зле за тях, възкликва Александър. Срамът им ще бъде още по-голям!" При друг случай императорът крещи право в лицето на Волконски, който не е успял да намери някакъв документ: "Ще те изпратя на място, което няма да можеш да откриеш по твоите карти." Очевидците на сцената са изумени и им с струва, че виждат пред себе си призрака на Павел I в миговете му на ярост. Привечер Александър вече държи в ръцете си документа, успокоил се е, извиква Волконски и му казва през смях: "Признай си вината. И да се помирим!" "Карате ми се пред всички, сир, му отвръща Волконски, а на четири очи искате да се помирим."

Взискателността на Александър към службата, гневните му изблици за дреболии не му пречат да продължава да вярва, че е озарен от Христа. Той кани госпожа Круденер в Париж и я настанява в луксозно жилище близо до Елисейския дворец. Почти всяка вечер отива при нея, вмъква се през таен вход откъм ШанзЕлизе и още от прага чува думите на баронесата, изпаднала в транс: "Брате мой во Христе, благодаря ви, че дойдохте. Нека се помолим, нека се помолим божието милосърдие да бъде с нас." Александър влиза в голям мрачен салон, в окаяно състояние, с много оскъдна мебелировка, присъства на молитва и изслушва импровизирана проповед. Четат Светото Писание, тълкуват през сълзи великолепните поучения, търсят се пътища за най-добрия начин на провеждане на богоугодна политика. Под влияние на баронесата Александър постепенно се отвращава от светския живот, който толкова много е харесвал във Виена. Сега му доставят удоволствие не флиртовете с някоя красива жена под звуците на цигулките, а безкрайните, изпъстрени с цитати от Библията разговори с една повехнала словоохотлива личност, у която святата любов е изместила нечестивата. "Александър е избраникът на Господа, пише госпожа Круденер. Той върви по пътя на отричането. Тази духовна връзка, създадена от Бога, укрепва все повече. Когато е принуден да се появи пред обществото, това никога не е за представление или бал. Той ми казва, че там се чувства като на погребение."

Понякога Александър среща при своята тайна съветничка френски особи, които напират да идват само от чисто любопитство, или с надеждата да се сближат с Негово величество. Той заварва при нея бурбонската дукеса, дукеса Дудовил, дукеса Дюрас, мадам Рекамие, мадам дьо Женлис, Мишль, Бенжамен Констан, Бергас, ученика на Месмер. Ламартин предава на жрицата Круденер послание в стихотворна форма, посветено на "коронования

мъдрец", а Шатобриан, когото тя покровителства, зарича императора да "детронира Революцията, след като е детронирал нашия потисник." Но авторът на Геният на християнството няма да остане дълго под чара на християнската жрица. "Госпожа Круденер ме покани да присъствам на едно от нейните небесни магьосничества, пише той в Задгробни мемоари. Аз, мъжът на всякакви химери, ненавиждам безумието, ужасявам се от мъглявината и презирам жонгльорствата. Сцената ме отегчи: колкото повече ми се искаше да се моля, толкова по-силно усещах пустота в душата си. Не намирах нищо, което можех да кажа на Бог, а Дяволът ме подтикваше да се смея." Но Шатобриан е усетил душевното спокойствие на Александър.

Срещите на Александър с някои блестящи представители на салоните го оставят безразличен. Помолен да се застъпи пред Луи XVIII за милост към генерал Ла Бедойер и маршал Ней, Александър се задоволява да въздъхне в присъствието на госпожа Круденер: "За какво са тези жестокости? Какво се цели?... Ако правосъдието има правЪ, милосърдието иска своите!" Но не казва нито дума на краля и допуска да бъдат разстреляни двамата мъже, обвинени, че са преминали на страната на Наполеон, когато са били натоварени да го арестуват при завръщането му от остров Елба.

Александър решава да организира гигантски военен парад в равнината Вертюс, на сто и двайсет версти от Париж, между Еперне, Бриен и Шалон. Целта му е да впечатли съюзниците си с руската военна мощ и да ги накара да се вслушват в неговия глас по време на заключителните преговори. Точно там е било мястото на Каталонските полета, където римският генерал Еций е спрял през 451 година ордите на Атила. В демонстрациите участват седем кавалерийски и единайсет пехотни дивизии, всичко сто и петдесет хиляди души, сто и четирийсет оръдия, деветдесет и шест генерали. Александър лично е определил и най-незначителните придвижвания на войската. Седмици наред целият генерален щаб е изправен на нокти. Дори да ставаше въпрос за някоя голяма битка, тя нямаше да бъде подготвяна по-активно и по-старателно от тази. Генералната репетиция преминава безпогрешно в присъствието на Негово величество и младите велики князе. На следващия ден видни чужденци пристигат на мястото на парада: император Франц, кралят на Прусия, Уелингтън, Шварценберг, безброй маршали, генерали и принцове, дошли от Париж, Хага, Берлин, Лондон и, разбира се, неотлъчната баронеса Круденер с дъщеря си, зет си и Емпайтаз. Всички къщи във Вертюс и околностите са реквизирани, за да бъдат настанени знатните гости. Любимият архитект на Наполеон, Фонтен, е авторът на шатрите, предназначени за съвещанията и банкетите. Тълпа амбулантни търговци е нахлула в лагера и той е заприличал на панаир, украсен със знамена и светлини, в които преобладават военни. Между белите шатри се движат военни лица с всички видове униформи на руската армия. Тромпетистите и барабанчиците репетират в близката горичка. Една и съща тревога е стегнала всички сърца - от последния пехотинец, който четка униформата си, до най-висшия генерал, който си преповтаря мислено указанията за маршировката: дано Александър да остане доволен от спектакъла!

На 10 септември при великолепно време парадът започва пред погледите на гостите, които са се събрали на един хълм. За пръв път великият княз Николай командва бригада гренадири, а великият княз Михаил - артилерийска част. Начело на войската е фелдмаршал Барклай дьо Толи. Безкрайните колони смайват и най-добрите познавачи. Артилерийски изстрели дават сигнал за начало. Живи очертани линии са отместват, издължават, завъртват, събират, разделят. Никаква грешка в маневрата. Войниците маршируват като автомати. Дори

конете вървят в безупречни редици и сякаш клатят глава в такт. Полковете следват един след друг. Различават се само по цветовете на униформите. Щом барабаните и пиколата замлъкнат, се чува шумът на огромните маршови стъпки, подобен на шума на буйна река. Когато частите вече са се подредили в каре, артилерийски залпове разтърсват земята и пейзажът се закрива от димни завеси. Зад прикритието на този пушечен екран войската бързо се оттегля. След дванайсетминутна интензивна стрелба тишината се възвръща, димният воал се разкъсва и се появява безлюдната равнина. Никой от съюзниците не е очаквал такъв сензационен завършек. Уелингтън заявява: "Никога нямаше да повярвам, че е възможно една армия да бъде приведена в подобно съвършенство!" А Александър възкликва възторжено: "Виждам, че моята армия е номер едно в света и че за нея няма невъзможни неща!"

Седнала в каляска с четири коня, госпожа Круденер сияе. Сложила е сламена шапка върху русата си перука. Вниманието, което ѝ се отделя, ѝ създава чувството, че е героинята на празненството, истинската императрица на Русия, а до нея - императорът, нейният мистичен съпруг. "Начело на армията виждах мъжа на великите съдбини, подготвен отпреди вековете за вековете, ще каже тя след време. Всевишният повика Александър и Александър послушно се отзова на гласа на Всевишния." Тя не подозира, че този апотеоз предвещава нейния залез. Този ден императорът вече е решил да се раздели с нея. Умора? Далновидност? Така или иначе той все още не ѝ съобщава за "оставката". Същата вечер баронесата заема важно място на прием с триста куверта, който Александър дава за своите гости. На другия ден, празника на свети Александър, баронесата присъства редом с монарситесъюзници на тържествената литургия със седем олтара, която седем свещеници отслужват под открито небе в присъствието на сто и петдесет хиляди военни, подредени в седем карета. След това Александър дава банкет за висшите офицери и ги поздравява за доброто представяне на полковете им. Съобщава, че присъжда титлата княз на фелдмаршал Барклай дьо Толи и обещава на войниците скорошно завръщане по домовете им. "Този ден е най-хубавият в моя живот, казва Александър на госпожа Круденер. Никога няма да го забравя. Сърцето ми бе изпълнено с обич към моите врагове. Можех да се помоля горещо за всички тях и на колене пред кръста на Христа се помолих, плачейки, за благо на Франция."

Стигнал до тази точка на религиозна екзалтация, Александър замисля да скрепи решенията на Великите сили - Русия, Прусия и Австрия, с тържествена декларация за международна дружба и подчинение на евангелистките заповеди. По такъв начин според него политическият съюз ще бъде подплатен от религиозен, който ще му придаде истинското значение. Отдавна се е убедил, че един владетел може да ръководи своя народ, само ако постоянно се позовава на божията воля. Разговорите му с госпожа Круденер само са затвърдили у него тази мисъл. Александър нахвърля на хартия и основите на Свещения договор, наречен Свещен съюз. Окончателната редакция на документа е възложена на Стурдза и Капо Истрия. По искане на руския император този договор, безпрецедентен в историята на европейската дипломатия, започва с молбаобръщение към "Светата и Неделима Троица". Подписалите го страни се задължават да се ръководят в действията си единствено от "предписанията за законност, милосърдие и мир, които, без да са единствено приложимите към живота, трябва пряко да влияят върху решенията на държавния глава". В продължението на текста се уточняват неговите периметри: "Съобразно със словото на Светото Писание, което повелява, че всички хора са братя, тримата договарящи се монарси ще останат свързани в истинско и нерушимо братство и, смятайки се за сънародници, ще си

оказват винаги и навсякъде помощ, подкрепа и поддръжка; ще се отнасят към поданиците и армиите си като бащи, ще ги ръководят в същия дух на братство, който ги кара да защитават религията, мира и законността." Накрая тримата съюзени монарси потвърждават, че са "изпратени от Провидението да управляват трите клона на една и съща фамилия".

Александър е много горд с този мъгляв договор във високопарен стил, предназначен да свърже трима владетели със съпернически си вероизповедания: католик, православен и протестант. Кралят на Прусия с готовност приема да се подпише под една изповед, която му напомня словата, разменени в оная далечна нощ на гроба на Фридрих Велики в Потсдам. Император Франц, след известни задръжки да тръгне по мистичен път, скоро отстъпва пред настоятелния Метерних, който окачествява презрително договора като "кух и звънлив паметник". Всъщност австрийският канцлер светкавично решава как може да използва Свещения съюз за практически цели. Задължението на владетелите да си помагат взаимно, за да наложат тържеството на мира сред нациите, съдържа покана към всеки от тях да задушават революционните домогвания не само в своите страни, но и при съседите. Представяйки се за защитници на законния ред, те се превръщат в полицаи на Европа. Същата мисъл ли е ръководила и Александър? Предпочитанието му към уеднаквяването и спокойствието на народите лесно го насочва към патерналистично потисничество. Богът, на когото се моли, е в униформа на жандарм. Ето защо руският император, винаги неясен, раздвоен и потаен, сякаш прикрива политическите стремежи зад искрен идеализъм. Без никакво усилие той е и ловък хитрец, и озарен. Впрочем, като служи на Русия, той все пак почита Господа? В главата му всичко е объркано: териториалните завоевания с поученията на Библията, виното на банкетите с виното на причастието.

Договорът за Свещен съюз е подписан на 26 септември 1815 година от руския император, император Франц и краля на Прусия. Към него се присъединяват впоследствие Франция, Швеция, Испания, Неаполитанското кралство и Сардинското кралство. Островна Англия, недоверчива както винаги, учтиво отказва да се присъедини, султанът съвсем очевидно не може да участва в една лига, създадена под знака на кръста, а папата отказва да се подпише под документ, в който не са взети под внимание различията във вероизповеданията.

Когато са изкачени такива върхове, трудно може да се слезе, за да се разглеждат елементарни материални проблеми. Колкото по-висши са принципите, толкова по-разочаровашо е приложението им. След като монарсите са подписали договора за Свещен съюз, трябва да погледнат и към въпроса за договор с вече два пъти победената Франция. Александър собственоръчно е написал нота, в която обявява за несъвместимо с плана за европейско равновесие едно ново раздробяване на Франция. В защита на своята идея той е принуден да оборва представителите на Прусия, които претендират за Фландрия, Елзас, Лотарингия, Франш Конте, Бургундия, Савоя и Саар. По негов съвет Луи XVIII заплашва, че ще абдикира, ако съюзниците осакатят кралството му. "Аз отказвам да стана оръжието, което ще погуби моя народ, и по-скоро ще сляза от моя трон, отколкото да се съглася да помръкне нейният вековен блясък с едно невиждано унижение", пише той на Александър на 23 септември 1815 година. Когато предава на съюзниците си това уговорено писмо, Александър им казва: "Предвиждах го: ето ни по-затруднени отвсякога. Луи XVIII се отказва от трона и добре прави. Франция вече няма крал. Намерете ѝ друг, ако можете. Що се отнася до мен, аз въобще няма да се меся в проблем, който би могъл да се избегне. Впрочем време ми е да се прибирам и да свършва всичко това."

След много пазарлъци Прусия, Австрия и Англия отстъпват наполовина. Франция запазва границите си от 1790 година. Наложени са ѝ военни репарации в размер на седемстотин милиона франка, от които сто милиона за Русия, и е принудена да приеме временна окупация на територията си от сто и петдесетхилядна армия. Освен това съюзниците изискват, в противовес на решението, залегнало в Парижкия договор, Франция да върне всички произведения на изкуството, които Наполеон е ограбил от музеите, дворците и черквите на завзетите от войските му страни. Окончателният договор е подписан на 20 ноември 1815 година. По силата на договореностите Австрия простира господството си върху по-голямата част от Италия, Прусия удвоява своята площ и се разполага на Рейн, Англия става царицата на моретата. Русия, макар че конгресът не ѝ предоставя никакви териториални облаги, си запазва Финландия, отнета по-рано от Швеция, и Бесарабия, отстъпена ѝ през 1812 година от Турция. Освен това династическият ѝ съюз с новото кралство Полша я поставя в пряк контакт с германските държави и я свързва, така да се каже, със съдбините на Европа. Последно удовлетворение за Александър: Талейран, когото той не може повече да понася, е отстранен от Луи XVIII, за да угоди по такъв начин на съюзническите пълномощници. Разбира се, и самият крал е уморен от претенциите на своя министър. Услугите, които Талейран направи по време на Виенския конгрес, са забравени. За Луи XVIII той си остава човекът, който сгрещи, като повярва, че е незаменим, и че въведе в двореца мерзавеца Фуше, общопризнат цареубиец. Заместникът на Талейран е дук дьо Ришельо, френски емигрант, бивш губернатор на Одеса, който до парада във Вертюс още носи руска униформа. Когато узнава за назначението му, Талейран хихика: "Добър избор, няма що: човекът от Франция, който най-добре познава Крим."

Накрая Александър, недоволен едновременно от твърде алчните си съюзници и от твърде лекомислените французи, напуска Париж на път за Прусия. Когато говори за Франция, където е прекарал четири месеца, той казва с горчивина: "На тази земя живеят трийсет милиона говеда, можещи да говорят, които нямат права, нямат чест; как е възможно да бъде другояче там, където няма религия." И той пише на скъпата си сестра Екатерина: "Ето ме най-после извън проклетия Париж!"

Берлин му оказва триумфален прием. На огромен банкет Александър и кралят на Прусия се изправят едновременно. Александър оповестява годежа на малкия си брат, великия княз Николай, с принцеса Шарлота. Присъстващите посрещат възторжено този нов залог за сближение на двата народа, които воюваха рамо до рамо.

На 27 октомври (8 ноември) Александър тръгва отново на път. Преминавайки границата на създаденото от него кралство Полша, той облича полска униформа и на мястото на ордена "Свети Андрей" закичва ордена "Белият орел". В този вид влиза на кон във Варшава. Ескортът му е съставен почти изключително от полски генерали и магнати. На площад "Саксония" прави преглед на полските полкове, които носят на фуражките си националната кокарда, а публиката вика: "Да живее Александър, нашият крал!" На следващия ден в дома на семейство Чарториски той открива бала с майката на принца. Тя е развълнувана до сълзи от неговото внимание и още същата вечер отбелязва в Дневника си: "Полша съществува, Полша има крал, облечен в полска униформа с полски отличия. Имам родина и ще я завещая на децата си."

За да спечели симпатиите на новите си поданици, Александър им засвидетелства все повече почит и великодушие. Той връща секвестрираните имоти на поляците, които са служили под знамената на Наполеон, присъжда на много полски офицери титлата адютант,

раздава парични помощи от личната си каса, създава кралски Двор във Варшава и избира шамбелани, церемониалмайстори, почетни дами и госпожици от полската аристокрация. Посещава принцеса Доминика Радзивил, чийто съпруг е загинал в битка срещу руснаците, появява се в униформа на полските ловци при вюртембергската принцеса, сестра на Адам Чарториски, танцува с нея "вихрено" и прави "безброй лудории". "Тук обожествяват императора, пише генерал Ермолов на свой приятел. Само да пожелае, може да вземе душата на всекиго." Но ако висшето общество е пленено от новия си крал, същото не може да се каже за много поляци, които продължават да гледат на руснаците като на окупатори, дори на врагове. Те безумно искат на Полша да бъдат върнати Могильов, Витебск, Волиния, Подолия, Литва и очакват с тревога обещаната от краля конституционна харта.

Хартата е подписана на 15 (27) ноември 1815 година. В общи линии тя е твърде либерална: предвижда национално представителство, пряко гласоподаване, много умерен ценз, независимост на печата, гаранция на някои лични права, в администрацията и армията да се ползва предимно полски език, забрана на конфискациите и изселванията... Парадоксално е, че императорът дава на поляците това, което отказва да даде на руснаците. Но поляците имат дълга практика с конституционния режим, според него, докато при руснаците подобно нововъведение би довело до безумни бленувания и глухи безредици. Това, което Александър желае, е да изпита върху Полша едно лекарство, което по-късно, след обстойна преработка, би могло да се приложи към Русия. Следователно, малка Полша ще бъде експериментална лаборатория на огромната си съседка, която остава под режима на самодържавието известно време. И все пак поляците приемат съдържано конституцията от 1815 година. Надявали са се на нещо по-добро. Освен това се питат какво ще е естеството на връзката между новото кралство и старата империя, начело с общ владетел. Става дума за съюз, основан на една личност, или за една политическа реалност?

Остава да се определи вицекрал, който да представлява Александър. Най-квалифициран за този висок пост очевидно е Адам Чарториски. Приятелството му с императора, задълбоченото познаване на полските въпроси, някогашната му дейност като член на Тайния комитет, присъствието му в съюзническата главна квартира, участието му във Виенския конгрес - заради всичко това той е личност без възможна конкуренция и според руснаците, и според поляците. Но тъкмо блясъкът, интелигентността, независимият дух на този сътрудник тревожат императора. Той се опасява, че със своя плам вицекралят може да измести краля и да насочи към себе си почитта на своите съграждани. Освен това Александър не би могъл да прости на Чарториски някои резки реакции, някои непочтителни изказвания, признак за склонен към непокорство темперамент. И най-накрая, без съмнение, той е недоволен, че във Виена Чарториски възобнови сантименталния си роман с императрицата. Така или иначе, нужна му е по-безлична фигура: изпълнител, а не ръководител. Ето защо решава, без да предупреди никого, да назначи за вицекрал на Полша смелия еднокрак генерал Зайончек, който е командвал полските войски при Наполеон. И за да избегне всякакви разисквания по въпроса, съобщава решението си едва в навечерието на своето заминаване от Варшава. Както в случая със Сперански, Александър нанася удара на жертвата си брутално, на четири очи. Чарториски е призован през нощта в кабинета на императора, получава удара и не успява да скрие мъката си. "Това се случи в два часа след полунощ, пише генерал МихайловскиДанилевски. Бях в преддверието на императорския кабинет с княз Волконски и държавния секретар Марченко. Неочаквано княз Чарториски се втурна и със съкрушен вид започна да крачи. Не само че не ни обърна никакво внимание, но дори не ни поздрави. Беше

извън себе си, вероятно заради накърненото си честолюбие."

На следващия ден Чарториски преглъща яростта си и приема като слаба компенсация поста председател на Сейма.

Александър напуска столицата на Полша и спира в грейналия от светлини Вилно, където на един транспарант е написано на френски език - "Признателност и доверие." А в Санкт Петербург, където пристига през нощта, не го посреща никакъв ласкателен надпис. И този път пак Александър отказва да бъде честван. Разбира се, никой не е и помислял за такова нещо. Императрица Елисавета, която се е върнала от път същата вечер, го очаква в двореца. Той се вижда с нея, без да покаже и най-малко вълнение. Неговата мисъл е другаде. Жозеф дьо Местр, който е пламенен почитател на императора, пише до своето правителство: "Голямата душа най-сетне се прибра в голямата снага. Императорът пристигна!"

Още в първите дни близките на Александър установяват, че тази "голяма душа" е много мрачна. Очевидно, след един период на измамна възбуда, натрупаните почести са го довели до пресита, разочарование, меланхолия. Той проявява дребнава строгост. Забранява на офицерите да носят цивилни дрехи в извънслужебното си време. Засилва дисциплината в полковете. Прогонва йезуитите от Санкт Петербург към Полоцк, тъй като са отбелязани много случаи на покръстване в католицизма сред висшето общество. Остава далеч мечтата за всеобща църква, тъй скъпа на госпожа Круденер.

Впрочем Александър е оставил пророчицата в Париж и окончателно се е откъснал от нея. Не че се е отказал от мистицизма, но вече баронесата не му е нужна; и без нея може да върви по божиите пътища. Тя му е дала необходимия начален тласък. Ролята ѝ е изчерпана. Но баронесата продължава да му изпраща пълни с бълнувания безброй писъмца. Тази кореспонденция го ласкае, но и отегчава. Писмата съдържат все едни и същи заклинания, все същия екстаз. Непонятни драсканици: "Ако знаехте, Сир, колко Ви обича Той (Господ), не бихте могъл да му устоите в нищо... Ако не можехте да бъдете верен на неговите велики изисквания, Всевишният нямаше да Ви призове за знатната роля на победител на дракона и предводител на народите... Още преди съществуването на света Бог подготви всички наши пътища... Той сам каза, че придава цели нации на един Избраник!... Бидейки начело на божия народ... колко прочистен трябва да сте по неговата милост." И още: "Вие, който сте толкова голям, и в същото време такова дете, казвам Ви го без страх, Вие не можете да вървите без мен, защото Бог иска да бъда аз, видях го в толкова духовни постъпки." Тъй като не получава от Александър очаквания отговор, госпожа Круденер, останала без пари, тръгва да пътува из Швейцария и Германия. След като проповядва навсякъде божието слово, отрезвена тя се връща в семейния си замък в Литва.

Александър по навик се отегчава толкова бързо от един човек, колкото бързо се е привързал към него. Госпожа Круденер означава вече чужда страна. Сега той е отново у дома си, в Русия. Изправен е пред руски проблеми. На 25 декември 1815 година Александър обявява тържествено пред страната, че е сключен Свещен съюз. Светият синод незабавно предписва текстът на договора да бъде разлепен по стените на черквите и препоръчва на свещениците да се вдъхновяват от него в проповедите си. Но според Александър това не е достатъчно. На 1 януари 1816 година той обнародва пламенен Манифест, за да осветли народа върху истинското значение на политико-мистичния документ, чийто подбудител е самият той. След като благодари на поданиците си за смелостта, която са проявили по време на войната, той приписва единствено на Бог всички постигнати успехи. По-нататък анализира събитията, чийто вдъхновен герой е той самият, хули победена Франция, порицава

Париж като огнище на въстание, на порок и на вечна поквара, нарича Наполеон човек от простолюдието, чужд бандит, злосторник, и го упреква - което е върхът за един самодържец, че е "узурпирал правото, принадлежащо единствено на Бога, да командва всички деспотично". "Човешкият съд не може да произнесе достатъчно строга присъда за такъв престъпник, четем в Манифеста. Тъй като не е достатъчно наказан от една смъртна ръка, той ще се яви пред Страшния съд на Бога, където всеки получава заслушеното за действията си." Близките на императора са смаяни, поразени и недоумяват дали Александър е същият човек, който в Париж говореше на изискан език пред представителите на Луи XVIII и който тук се развихря като груб, назадничав свещеник. Сякаш със завръщането си в Русия се е върнал с един век назад във времето. Вместо да се опре на точни политически съображения, той непрекъснато се позовава на борбата между доброто и злото, на Провидението, на Словото, на Всевишния... Схващането му за монархията става теологично и патриархално. Лаарп се е уплашил от новите увлечения на някогашния си ученик и му пише: "Тук препечатват и широко разпространяват Вашия Манифест от 1 януари. Склонен съм да вярвам, че е заради някои епитети, които силно шокират. В бедата си народът (френският) обичаше да обръща поглед към този, който се е показал най-благороден от всичките му неприятели. Изглежда, че някой иска да му отнеме последното утешение. Има моменти, когато вече не се съмнявам, че някой заговорничи срещу славата, която си завоювахте през 1814 година."

Александър не е развълнуван ни най-малко от този упрек. Защо му трябва да се съобразява с общественото мнение, щом като се вслушва в мнението на Бога? Той пише на френски на сестра си Екатерина: "Питате ме, скъпа приятелко, какво правя. Все същото, тоест свиквам все повече и повече да се подчинявам на законите на Провидението и дори вече изпитвам някакво задоволство от пълната изолация, в която се намирам." "Пълната изолация", си казва понякога Александър, е тази на Моисей, предводителя на богоизбрания народ.

МИСТИЧНИ КРЪЖОЦИ И ВОЕННИ КОЛОНИИ

През август 1816 година Александър отива в Москва, която се възстановява от руините си. Градът е огромна строителна площадка, където нови домове съседстват с овъглени развалини. "Градът се възстановява толкова бързо, че останаха малко опустошени сгради, пише императрицата, и на някои места става по-хубав отпреди. Иска ми се тази новина да стигне до Наполеон... В Санкт Петербург чужденците се впечатляват от младостта и подредеността на града; тукашната неподреденост говори за многовековност и за атмосфера на античност, която вдъхва респект и възхищение."

С бурен възторг посрещат Александър в Кремъл. Той отпуска за бедните петстотин хиляди рубли и сто и петдесет хиляди за възстановяване на двореца на Дворянския клуб. Но в обкръжението му недоумяват, защо за годишнината от битката при Бородино той не е сметнал за необходимо да посети бойното поле, нито е помислил за възпоменателна литургия за душите на загиналите герои. Забравил ли е цената на победата? Според близките му той все по-неохотно споменава Отечествена война. Отскоро мисълта му е насочена изцяло към бъдещето. И дори по-точно - към откъдното.

Изглежда, че Александър въобще не е бил склонен към божествен копнеж. На младини е бил заобиколен от скептични умове в двора на Екатерина II и не се е интересувал ни най-малко от въпросите на вярата. Религиозното му образование, възложено на първосвещеника либерал и англофил Самборски, оставя в паметта му само мил спомен за легенди. Баща му Павел, макар и самият склонен към мистицизъм, му предава само предпочитанията към военните паради. След убийството на царя, Александър изживява ужас, отчаяние, угризения, но без да се приближава до Бога. Когато на свой ред става император и оттук административен глава на Православната църква, той действително се показва почитателен към обредите, но безразличен към догмите. По собственото му признание опожаряването на Москва "е просветлило душата му". Когато назначава приятеля си от младежките си години княз Голицин на поста прокурор на Светия синод, постепенно изпада под неговото религиозно влияние. Голицин, някога лекомислен светски човек, открива в новите си функции истинския смисъл на своя живот. Той подтиква Александър да чете Библията. От нея императорът получава зашеметяващо откровение. И една друга личност също го подтиква да търси духовно съвършенство: това е Кошелев, главният учител на Императорския двор. Кошелев е силно привлечен от окултизма и се вдъхновява от най-благородните умове на просветителската мъдрост: Сен Мартен, Лаватер, Сведенборг, Юнг Щилинг. Императорът на Русия поддържа връзка с ръководителите на квакерите и на моравските братя. В тясно единомислие с Голицин основава Руското библейско дружество по подобие на Британското библейско дружество. Александър се съгласява веднага да бъде между почетните членове на общността. "Дано Всевишният даде Своите благословии над тази институция", пише той на Голицин. И заповядва да се отпусне на дружеството капитал от двайсет и пет хиляди рубли, както и годишна субсидия от десет хиляди рубли. По негово внушение митрополитът на Санкт Петербург - оберпрокурор Амброзий, и киевският митрополит Серапион се съгласяват волонерово да заседават в дружеството като заместникпредседатели редом с пастор Пит,

делегат на Британското библейско дружество. Руското библейско дружество обединява ръководителите на всички християнски общности в страната с изключение на върховния глава на йезуитите, който отклонява поканата. За кратко време то вече наброява сто осемдесет и девет секции в цялата империя. Обявената му цел е да се бори с предразсъдъците сред народа и да утвърждава евангелистката проповед в обредите. За тази цел Светото Писание е преведено на много от руските диалекти. Но духовенството се противопоставя на публикуването в близко време на руската версия, тъй като вярващите трябва да се задоволят, както бащите си, с текстовете на черковнославянски.

Библейското дружество се превръща в официална институция и скоро време се отклонява от първоначалната си мисия. Неговите последователи започват да практикуват четенето на молитва, изпадайки в екстаз по примера на квакерите. Впрочем след изпитанията в Отечествена война през 1812 година много представители на руското висше общество се обръщат като заслепени към различни форми на мистицизъм. Националната църква, скована от традицията, не може да утоли жаждата за абсолютното, която ги измъчва. Те са дълбоко религиозни, но се люшкат в мъглявината на чувствата и се поддават на франкмасонството, мартинизма, илюминизма, пиетизма. Голицин и Кошелев са франкмасони. Александър споделя хуманистичните им възгледи. Но понеже е богопомазан, не може да се подчини на символните изпитания на посвещаването, нито да фигурира като обикновен "брат" в някоя ложа. Като външен привърженик той се запознава с тайното учение, без да бъде приет в братство. Тайното учение е близко до това, което е получавал някога от госпожа Круденер: мъжът, загубен в един покварен свят, трябва да отърси от себе си грубата чувствена обвивка, за да се приближи до Бога. Нищо от текущия живот не може да се изплъзне от това правило. Дори външната и вътрешната политика влизат в обсега на Библията. "Русия не е нация, тя е Църква", пише съвременницата графиня Блудова. Една Църква и трийсет и шест черквички, много вярвания, изключителни подтици към набожност и никакво привличане. Поради влечение към мистерията, поради нравствена тревожност все повече хора се откъсват от официалната религия и се насочват към сектите. Има и такива, които смесват мистицизма със садистичните оргии. Някой си Кондрати Селиванов председателства сбирките на Скопците, кастрати, към които скоро се присъединяват от чисто любопитство сановници, висши офицери, светски дами, търговци. Той приема последователите си в дома на богатия търговец Солодовников, приветства гостите си от висок позлатен трон, обявява себе си за "обител на Светия дух, действащ от името на Отца и Сина", и като такъв предсказва бъдещето, раздава благословии, дава съвети. Пред вратите на дома му се проточва дълга редица от луксозни впрягове с четири или шест коня. Голицин и Кочубей често го посещават. Пророчествата му се докладват на императора, който не се обезпокоява: според него всяко осланяне на Бога е за уважение. Александър споделя това си чувство в писмо до маркиз Палучи, губернатор на Рига, който е създал известни затруднения на неспокойната баронеса Круденер и нейните приятели. "Защо да се смущава спокойствието на хора, които не се занимават с нищо друго, освен да се молят на Всемогъщия и не причиняват зло на никого, пита императорът. Прочее, не закачайте госпожа Круденер и другите, защото какво Ви засяга това, че някой се моли на Бога по един или по друг начин? В това отношение всеки постъпва по съвест и само той отговаря пред Него. По-добре е човек да се моли по какъвто и да е начин, отколкото въобще да не се моли." Толерантността на императора се отнася и за староверците, за молоханите (които пият мляко), близки до английските методисти, за духоборците, които не признават ни

свещеници, ни обреди, ни догми, ни брак и се придържат само към Библията. Единствено йезуитите не се ползват с благоволенieto на императора. Още през 1816 година е направен опит за изселването им от Санкт Петербург: прочутият абат Никол, директор на лицей в Одеса, е уволнен, защото отказал да създаде малко библейско общество за учениците си. През март 1820 година всички йезути, на брой триста и осемдесет, са принудени да напуснат Русия. По този начин страната губи ценни педагози, но същевременно се отървава от неуморими кръстници. Религиозното раздвижване на духовете добива големи размери. По този повод в доклад на френското посолство е отбелязано: "Много жени от висшето общество - по-голямата част от тях преминали в него от леконравния свят - сега търсят емоции в мистицизъм. Те пишат писма до императора, събират се, за да четат Чистата любов, Астрална теология на госпожа Гийон, Обяснение на максимите на светците от Фенелон, трудовете на ЮнгЩилинг, баварски магьосник, както и тези на прочутия Сен Мартен. Дворцовият книжар Сен Флоран ми каза, че не може да насмогне на търсенето. Разпространението на Библията без тълковник води до разклащане на всички вярвания, а мистицизмът, до който трябва да се стигне чрез библейството, води до убеждението, че съвършеният покой, който душата получава в божията любов, прави безразлични всички действия на тялото, дори и ония, които простолюдието познаваше като най-грешни."

Една от последователките на Селиванов, Екатерина Татаринова, основава отделна общност, чиито обреди се приближават до тези на въртящите се дервиши. Майка ѝ, госпожа Буксхьовден, бивша гувернантка на децата на императора, има апартамент в Михайловския дворец. Тя го предоставя на дъщеря си за религиозните сбирки, на които се чете Библията, пее се, танцува се и се практикуват какви ли не форми на изпадане в транс. Общността на госпожа Татаринова е много близка до Библейското дружество. Сред нейните горещи почитатели са неизбежните Голицин и Кошелев. Татаринова облича бяла риза, върти се пред тях като пумпал и, стигнала до ръба на пълното изтощение, тълкува със задъхан глас небесните съновидения, които се вселяват у нея. Императорът ѝ отпуска годишна стипендия от шест хиляди рубли и без надменност се допитва до нея за смисъла на някои езотерични пасажии от Стария и Новия завет.

Главата на Александър се изпълва с мъглявини, той става безразличен към проблемите на страната и решава да се разтовари от всичките си административни задължения, като назначи сигурен и издържлив сътрудник. Изборът му се насочва към стария приятел от Гатчина, страшния Аракчеев. По природа Александър е непостоянен, идеалист, колеблив, нервен, гневлив, и в лицето на Аракчеев вижда скала, здраво забита в реалността, нещо като придатък към мечтанията си. Дори външният вид на този мъж му вдъхва доверие. Александър не би се доверил на твърде добре изглеждащ помощник. А Аракчеев прилича на инструмент за работа. Леко прегърбен, с гъсти коси, подстригани алаброс, ниско чело, тънки стиснати устни, нос като галош, студен поглед, не познава салонната любезност. Културата му е повърхностна, образованието - никакво, вкусовете - просташки. Той е разделен от законната си съпруга и има любовница - Анастасия Минкина, жена на моряк, едра, безсрамна, груба, силно увлечена по порнографските рисунки. В една беседка на красивото му имение в Грузино има приспособление, някаква пружина, с която се задейства появяването на серия срамни изображения. Той колекционира също сексуални четива: Нежни брачни прегръдки и наслади с любовниците... Но истинската страст на Аракчеев е работата. Той е мълчалив и суров, едва ли може да напише доклад без правописни грешки, но измисля подробни правилници и с маниакална строгост следи за изпълнението им.

Подчинените му треперят в негово присъствие, той ги ругае, осмива, удря. Тяхното унижение му носи по-силно наслаждение от любовното. Аракчеев не се появява сред обществото, защото знае, че аристократите го презират, но му харесва да им сплесква фасона. "Против него са всички хора от елита и всички, които държат на тези хора, пише Жозеф дьо Местр. Той смазва всичко!" По отношение на императора, по собствения си израз Аракчеев му е "верен без ласкателства". Александър пък знае, че има до себе си сигурен служител, в чиито неотстъпчивост и дискретност не се съмнява. Автомат, готов да се натовари с всички отговорности, които императорът отказва да поеме. Чадър, който го предпазва от поройни дъждове. Скоро Александър вече не може без компанията на Аракчеев. Той престоява продължително в имението на генерала в Грузино, възхищава се от подредеността му: почистени алеи, майсторски изкастриени дървета, бели кулички, почти навсякъде императорски емблеми. Тук всяка тревичка, всяко камъче, всеки селянин са си на мястото. Пръчките за наказание на провинените прислужници се съхраняват в сол. Използват се и нашийници с железни шипчета, за да не могат да мърдат. Според Александър такава е картината на рая. Когато се разделя с Аракчеев, Александър му пише дружелюбни, дори нежни писма. Общото им минало от времето на Павел в Гатчина придава на тяхната връзка оттенък на откровено военно приятелство. Страхливец по бойните полета, Аракчеев няма равен на себе си в казармата. Запален е по боравенето с оръжие, по чистотата на стаите, кройката на униформите. Александър весело го следва в тези странности. Когато става въпрос за полковете, никаква подробност не му се струва излишна. Неговата слабост са медните копчета. По време на парад войниците трябва да задържат дъха си, "за да не се вижда, че дишат". Пред симетричната гледка сърцето му си почива, нервите му се отпускат. В кабинета си не понася моливът да не е добре подострен, папките да не са идеално подредени, обича да се заглежда в двете еднакви камини, на едната е бюстът на Юнона, на другата - бюстът на Минерва, гъшите пера, мастилниците в неизменен ред, еднаквите масички с покривки от зелено сукно, отделни за всеки министър. Впрочем най-често Аракчеев сам посещава кабинета на монарха. Всички дела на империята минават през него. Той има диктаторска власт, без да разполага с никакъв портфейл. Мъже от най-различни партии го смятат за "проклета змия", "чудовище", "злия гений на Русия". Сътрудниците му казват за него, че е "работлив като мравка и отровен като тарантула". Под неговата закрила Александър обръща решително гръб на либералните идеи от младините си. Бог, на когото се моли отсега нататък, е Богът на реда и потисничеството. Дисциплината минава на първо място; тя предхожда грижите за управлението. Някои шушукат, че се е върнало времето на Павел I.

През февруари 1816 година Карамзин, дворцовият историограф, пристига в Санкт Петербург, за да предаде на императора първите осем тома на своята История на руската държава. Въпреки многократните му молби, не получава аудиенция. След като е чакал десет седмици, му съобщават какво е казал Аракчеев: "Карамзин, изглежда, няма желание да се запознае с мен." Историкът разбира, че, за да види императора, трябва да получи съгласието на пазача, който охранява вратата му. За тази цел посещава Аракчеев, който му казва: "Невежа съм, защото един обикновен дякон ми беше наставник. Ролята ми е да изпълнявам волята на императора. Ако бях по-млад, щях да вземам уроци от вас. Сега е много късно." След два дни Карамзин е приет от Негово Величество, който му отпуска шейсет хиляди рубли за отпечатването на трудовете, присъжда му ордена "Свети Андрей" с лента и ранг на държавен съветник. Самият Сперански, приятел на императора от младини, назначен за

генерален губернатор на Сибир, ще бъде възстановен на своя пост в Държавния съвет, едва след като скромно е изпросил протекцията на вечния си неприятел.

След като граф Разумовски излиза в пенсия, Министерството на просвещението, което той е ръководил, се слива с Министерството на вероизповеданията начело с княз Голицин. Сливането на двете министерства е продиктувано от идеята, че религията е в основата на всяко образование. Библията става единственият научен източник. "Искат да превърнат гражданското обучение в християнско. Така само ще увеличат броя на лицемерите", пише Карамзин на своя приятел Дмитриев.

Но голямата идея на Александър, подхваната и развита устремно от Аракчеев, се отнася до "военните колонии". Той получава същинското прозрение за тази идея, след като прочита статията на френския генерал Серван дьо Жербей Граничните сили на държавите. Според неговия замисъл става дума, от една страна, войниците да не се откъсват от семействата си в мирно време, и от друга, техните занимания да се съчетават с тези на мъжиците, които пък се подлагат на военна подготовка. Всеки земеделец ще се сдобие с парче земя от петнайсет хектара и ще издържа един войник със семейството и коня му. По такъв начин селяните стават войници и продължават да обработват земята си, а войниците участват заедно със селяните в полската работа. И войниците, и селяните ще носят еднаква униформа и ще се подчиняват на еднаква дисциплина. Тази многобройна войска ще се издържа сама и няма да струва нищо на държавата.

Още през 1810 година се прави първият опит в Могилъв, но войната спира по-нататъшното му приложение. През 1815 година Александър се връща към този план и възлага изпълнението му на Аракчеев. През 1816 година една част от Новгородската област, където се намира имението на Аракчеев, се превръща в територия за разквартируване на военни части. Областите Могилъв, Херсон, Екатеринослав, Слободская и Украйна на свой ред са организирани съобразно императорските директиви. Там бързо е разположена една трета от армията. Начинът е прост: настаняват един полк и автоматично всички жители стават войници. Разпределени в дружини, батальони, ескадрони, те са резерв на частта, която се е настанила там. Работят на полето редом с новите си братя по оръжие, а през останалото време се учат да маршируват. Като специалист по точно изравнен строй и по строго съблюдавана почивка, Аракчеев унищожава живописни мизерни села, на мястото на руските изби построява симетрично подредени малки къщички, нарежда на мъжиците да обръснат брадите си. Прибягва се до бой с тояги, за да изпълняват новите си задължения. Мъжиците ще орат и ще косят във военна униформа и под звуците на барабани. Военните власти решават кой с кого да сключи брак и в много случаи чрез теглене на жребий. Не остава нито една вдовица, нито една стара мома. Венчавката е задължителна. Сантименталните протести не се зачитат. На жените, които не раждат достатъчно деца, се налагат глоби. Още на шестгодишна възраст момченцата се записват като деца на войската. Свободата им е отнета завинаги. За тях Аракчеев поръчва дрехи в три размера. "Когато станат готови дрехите, пише той на императора на 27 май 1817 година, ще ги разпределя по селата и ще заповядам всички деца да се явят още същия ден в униформа и ще ги задължа да я носят по всяко време." Неговите указания се изпълняват точно. Той отива лично по обектите и се наслаждава на гледката на тази миниатюрна армия. "Само някои възрастни жени плакаха", пише той на императора.

Цели семейства в униформа живеят в малки розови или сини къщички, еднакви, с еднакво малко външно стълбище, боядисано в червено, с еднакви малки бели парапети,

еднакъв малък жив плет от млади брезички. Стаите са чистички, списъкът на покъщнината е закачен в рамка на стената и в определени дати инспектори проверяват състоянието ѝ. Всички дейности на всекидневието са предвидени и описани в правилник: помитане на дворовете, миене на подовете, грижи за добитъка, палене на пещите, кърмене на децата, лъскане на медните копчета. За най-малкото нарушение - бой с пръчка. Всичко това допада на Александър. Мечтата му е да види Русия превърната в огромна военна колония, в която всеки гражданин има свое място в обществото, своя роля, своя униформа и никаква самоинициативност.

Ала военните колонии, които очароват императора, отчайват онези, които са принудени да живеят в тях. Селяните са свикнали със своята мръсотия, своя мързел, своята тегоба и не могат да свикнат с новите къщи, новите дрехи и новите си господари. Военното подчинение им се струва по-сурово от гражданското. В тази каторга на точността няма място за никакъв личен живот. Мужичите протестират, умоляват, бягат, укриват се в горите, изпращат депутации при вдовстващата императрица и великия княз Константин. Веднъж, когато минава великият княз Николай, няколко стотин нещастници излизат от гората и горко се вайкат. Четири млади жени, омъжени насила, падат на колене пред Александър и молят за пощада. Отговорът на императора е категоричен: "Военните колонии ще продължават да съществуват, дори и да се покрие с трупове целият път от Петербург до Чудов." И той заявява пред министъра на Саксония: "Вече съм овладявал много по-трудни положения и сега искам пак да ми се подчинят."

На 24 август 1819 година Аракчеев изпраща на императора доклад за бунт в колонията при Чугулев. Бунтът е взел толкова големи размери, че военният съд бил принуден да издаде двеста седемдесет и пет смъртни присъди. Аракчеев се ласкае, че смекчил присъдите, "след като поискал съвет от Всемогъщия Бог" и "вдъхновявайки се от естествените чувства на един християнин". Осветлен от Всевишния, той решава виновниците да не бъдат разстреляни, а "да минат дванайсет пъти под пръчките между редиците на един батальон от хиляда души". Фактически това изтезание оставя незначителен шанс за оцеляване в ужасни болки само при най-издръжливите подсъдими. За начало Аракчеев великодушно ограничава броя на осъдените на четирийсет души подстрекатели. Техните другари са поискали милост и Аракчеев благодари на Бога, че ги е вразумил. Той обещава да измоли императорската милост за тях. "Тукашните събития силно ме смутиха, пише той на императора. Няма да скрия от Вас, че някои от наказаните, най-злостните, умряха след изпълнението на присъдата. Всичко това започва да ме уморява много." Когато прочита писмото, благият, ангелският Александър се изпълва с безразсъден гняв срещу смутителите. Той не може да позволи на грубите мужици, на голтаците, да се противопоставят на решенията му. Съжалява не жертвите, а приятеля си Аракчеев, който толкова се е измъчвал, докато ги съди. "От една страна, можах да разбера, му пише той, какво е изпитала при тези обстоятелства чувствителната ти душа. От друга страна, оцених далновидността, която си проявил при тези сериозни събития. Искрено и от все сърце ти благодаря за труда, който си положил." Александър не само не намеква за помилване на разкаялите се бунтовници, но настоява, макар и с въздишка, да продължава практиката с наказанията. "Положението несъмнено е трудно, заключава той. Но щом като за съжаление не е било възможно да се избегне случилото се, не остава друг начин да се излезе от положението, освен да се прилагат силата и строгостта на законите." Екзекуциите се изпълняват и според доклада на френския посланик Малвирад сто и шейсет души намират смъртта си под ударите на тоягите. Освен

това с пръчки са бити и изпратени в Оренбург двайсет и шест жени, а петдесет и шест офицери са получили дисциплинарни наказания.

Следващата година избухва нов бунт. Този път надига глава не сбирщина от неуки женици, а любимият полк на императора, този, който той е командвал като престолонаследник - славният Семьоновски полк. Началник на тази елитна част е грубият и ограничен полковник Шварц, който изисква от войниците нечовешка прецизност при маневрите. Никакво насилие не му се вижда излишно, за да постигне една механична дисциплина. Според дипломатическата кореспонденция "той кара пехотинеца да работи бос, за да икономисва обувката, маже с катран мустаците му, плюе в лицето му, съсипва го от умора, пребива го от бой". През нощта срещу 16 октомври 1820 година войниците от дружината, наречена "На Негово величество", в първи батальон обявяват пред своя капитан, че не могат да понасят повече методите на Шварц. Незабавно ги арестуват за дързостта им и ги затварят в Петропавловската крепост. През следващата нощ войниците от останалите четири дружини при Първи батальон също се вдигат на бунт и искат да бъдат освободени другарите им. Те са обкръжени от верните части, не оказват никаква съпротива и също са затворени в карцерите на крепостта. В крайна сметка става въпрос за обикновен метеж, предизвикан от грубостите на ненавиждан от подчинените си началник. Но Семьоновският полк е най-престижната гвардейска единица. А метежът става наред с толициния град. В отсъствието на царя военните власти не успяват да убедят войниците да се върнат в строя. Ето защо Александър отчита с гняв въздействието на това събитие върху общественото мнение в Русия и в чужбина. Тези бунтари в униформа му нанасят кървава обида пред лицето на Европа. Той не иска да повярва, че това е само някаква приумица. "Никой на света не може да ме убеди, пише Александър на Аракчеев, че войниците са се вдигнали на своя глава, единствено заради жестокостта на полковник Шварц." Напълно очевидно е, че тук се крие политическа умисъл. Някои революционери искат да унищожат руската армия. Той споделя тревогите си с Метерних, с когото се намира в Тропау. Метерних отбелязва в своите Мемоари: "Според царя има някаква причина, щом като три хиляди руски войници са се поддали на един акт, който толкова малко отговаря на руския национален характер. Той дори си въобразява, че радикалите са го организирали, за да го сплашат и да го накарат да се върне в Санкт Петербург. Аз не съм на неговото мнение. Твърде много е, ако вече е станало възможно радикалите в Русия да разполагат с цели полкове. Но това доказва колко се е променил императорът."

Още със завръщането си в Санкт Петербург Александър подписва присъдата на военния съд срещу метежниците от Семьоновския полк. Всички войници и офицери, признати за невинни, ще бъдат изпратени в провинциални гарнизони, където ще размишляват относно престъплението на своите другари. За другите, подстрекателите, присъдата е следната: "Негово Императорско величество, предвид продължителното предварително задържане на изброените по-долу лица, както и поради досегашната им служба в огъня, благоволява да им спести позорното наказание бой с бич и ги наказва с шест хиляди удара с пръчка всеки, след което те ще бъдат изпратени на принудителен труд в мините."

След като решава участието на тези клетници, Александър пише на френски писмо до Голицин с олекнало сърце: "Оставям се напълно на Божието решение и само Той довежда и поставя нещата на местата им. Аз само изпълнявам, всецяло убеден, че Той може да ме води само към целта, която Неговото водачество определя за общото благо." Императорът е толкова по-убеден в правотата на своята принципност и защото цяла Европа изглежда

разяждана от революционни ферменти: същата година в Париж е убит дук дьо Бери; предишната година един студент убива немския журналист и поет Август фон Коцебю, който минава за руски шпионин в Германия; разпалват се духовете в Испания и в Италия. Александър гледа с растящо недоверие на интелектуалния и светския живот в столицата.

След войната богатите дворянски домове са отворили вратите си. Всяка вечер се организират поред сбирки, а екипажите в редици чакат на улицата. В салоните на втория етаж под светлините на хиляди свещи, натруфени с диаманти дами танцуват с кавалери в униформи, обкичени с ордени и медали. Рядко се виждат мъже във фракове да танцуват под звуците на оркестъра. Встрани картоиграчите дори не чуват музиката. "В деветдесет на сто от домовете се играе на карти, пише генерал МихайловскиДанилевски. Едващо съм поздравил домакинята, и ето ме с картите в ръка. Преди да се седне на трапезата за вечеря, се сядат на масата за вист. Не само възрастните, но и младите играят."

Друга "лудост" на петербургското общество е театърът. Салоните са препълнени. В очакване да се вдигне завесата зрителите се поздравяват от ложите. Лорнети, ветрила, еполети, акселбанти, звезди, диадеми блестят като пайети, които се сипят над шумната публика. Младите офицери застават мирно, когато между редовете минава генерал. Всеки зрител има свой идол: танцьорка, певица, актриса. Правителството одобрява този вид забавления: тези, които са се прирастали към балетните тюлени полички, или към вокалните арабески, не могат да се занимават и с политика.

Но успоредно с милите, невинни, регламентирани от Дидло балети, в които са се прочули танцьорките Колосова и Истомина, с комичните опери и хубавите гласове на госпожа Данжвил Вандерберге или на Каталани, с френските водевили и руските комедии, се развива трудно контролируемата дейност на поетите. На тях им харесват независимостта и фантазията и са по-опасни, защото творбите им невинаги се публикуват, а се разпространяват тайно, преписват се анонимно в стотици екземпляри. Млади автори се събират в чудатото общество на кръжока "Арзамас"; те агитират в полза на инициативния дух и съвременния език, за разлика от "Беседа" на Шишков, който държи на старата руска литературна традиция. Между членовете на "Арзамас" заедно с прочутия Жуковски, световнопризнатия представител на руския романтизъм, се появява фигурата на един новодошъл, с дебели устни, силно къдрава коса и блестящ поглед: Александър Пушкин, потомък по майчина линия на "знаменития арап на Петър Велики". Епиграмите му срещу светските хора и висшите сановници размиват до сълзи компанията в тези весели вечеринки. Поетът скоро се освобождава от френското влияние и заслепява съвременниците си с чисто националната самобитност на своя талант. До него се възправят по-възрастните известни писатели: Карамзин, тачен и възхваляван за внушителния му труд История на руската държава, Глинка, поетътпатриот, баснописецът Крилов, Грибоедов, на чиято комедия От ума си тегли е наложена забрана, но става общоизвестна благодарение на многобройните ѝ ръкописни преписи. Вероятно четирийсет хиляди екземпляри се предават от ръка на ръка и се четат тайно в частни сбирки. Всъщност изглежда, че със своята строгост властта разпалва гения на писателите. В Санкт Петербург, както и в Москва духовете кипят, перата тичат по хартията. След създаването на литературния кръжок "Арзамас" се създава и дружеството "Зелената лампа". Членовете му говорят много за литература и жени и малко за политика. По-сериозни са философските събрания на "Младежи на Архивите", в които мечтателни умове изучават основните идеи в творбите на Шелинг. В разискванията си те забравят низостите на всекидневието и искат да изградят по-добро бъдеще за страната си и

за човечеството.

Шпионите на Аракчеев му докладват за неаргументирани слова. Той пък информира Александър и настоява да се засилят полицейското наблюдение и цензурата. През 1818 година към Министерството на просвещението се създава комитет със задачата да работи за "благодарно съгласие между вярата, науката и държавната власт". Главната му цел е да отстранява всички писания, които "противоречат на християнството", да отхвърли всякакви "празни догадки за създаването и промените на Земята" и всички трактати по медицина, в които не е отделено достатъчно място на "духовната природа на човека" и на "Божието Провидение". По заповед на комитета са изгорени много томове, на границите са спрени много чуждестранни книги. Трудовете, в които се пише, макар и косвено, за либерални институции или за народни движения, са забранени: същото важи и за Политика на Аристотел, за Десет години в изгнание на мадам дьо Стал и дори за Поетически съзерцания на Ламартин, които очароват императрица Елисавета. Една брошурка за опасностите от консумацията на някои гъби също е забранена, тъй като гъбите имат първостепенно място в ястията през постите. Същият цензор забранява и безлично стихотворение на неизвестен поет, което му се струва нечестиво. В него авторът възпява "небесната усмивка" на своята избранница, надява се "да легне в нозете ѝ", да ѝ "разкрие звуците на лирата си" и заключава: "О! Как бих искал да ти дам живота си!" Отговор на цензора: "Усмивката на една жена не може да се окачествява като небесна, позата, която поетът си избира, е унизителна за един християнин и ако той жертва живота си, какво ще остане за Господа?" Друг стихоплетец пише: "В спокойствието на пустинята, никому неизвестен, бих желал до теб да постигна блаженство", а цензорът възразява: "Това е опасна мисъл. Авторът отказва да служи на царя, за да бъде до любимата си; блаженството не се постига в компанията на жена, а в евангелистката вяра." Генерал-губернаторът на Санкт Петербург, Милорадович, обвинява Пушкин, раждащата се слава на Русия, че е написал няколко поеми с подривни внушения, между които е стихотворението Свободата. Пушкин е изселен от столицата и заточен на юг. Дори здравомислещи писатели като Карамзин и Глинка, основателят на Руски вестник, са принудени да се защитават от главоболията, които им създава цензурата.

След като поставя намордник на поети, историци и журналисти, централната власт простира контрола си върху образованието. Един след друг са "прочистени" университетите под строгия надзор на Магнитски, бивш сътрудник на Сперански, а сега - нагодил се като горещ привърженик на Аракчеев. Започва се с Казанския университет, откъдето са уволнени дванайсет професори, защото лекциите им не били достатъчно вдъхновени от Светото Писание. Студентите се задължават да присъстват на литургиите и им се пишат бележки в зависимост от това колко горещо се молят. В библиотеката произведенията на Волтер, Русо и Кант са поставени под ключ. Босюе става върховен арбитър на лекциите по история. Ректорът Николски започва часа си по висша математика с доказване на символичната стойност на хипотенузата "като показател, че в един прав ъгъл истината се среща със света, справедливостта - с любовта". После той приканва студентите да спрат вниманието си на два триъгълника, които "с Божия помощ" са равни на трети. От Казан движението за "нравствена чистка" се простира и в университетите на Харков, Москва, Санкт Петербург. Столичен професор е изгонен, защото изложил "философски системи, без да ги отхвърли незабавно", друг, защото дръзнал да каже, че "обработваните от свободните селяни земи дават по-добра реколта от останалите". Дори императорският лицей в Царское село, основан навремето от Александър, където Пушкин е бил един от най-забележителните ученици, не е пощаден.

Любимият професор на поета, Куницин, е бил уволнен, защото е разпространявал "страшни разсъждения, излезли на мода благодарение на твърде известния Русо". Тези драконовски мерки дискредитират учебните заведения пред младежта. За кратко време в университета на Санкт Петербург остават само четирийсет студенти, а в Казанския - по-малко от петдесет. През юли 1822 година на университета в Дорпат се забранява да приема студенти, които са учили в чуждестранни университети. Няколко месеца по-късно на всички руски студенти се забранява да учат извън пределите на страната: Хайделберг, Йена или Вюрцбург. И накрая, на цялата територия на Русия е забранено изучаването на природните и политическите науки като учебни предмети.

Но се оказва недостатъчно да се наблюдават само литературните кръжоци, университетите и салоните. Има опасност лошите слова да стигнат до мъжиците, колкото и да са неграмотни. Местните власти получават заповед да издирват съмнителни лица, "които заблуждават селяните с опасни примамки за свобода, за каквато нацията още далеч не е подготвена." През 1822 година се възстановява правото на дворяните, отнето им през 1809 година, да изселват крепостниците си в Сибир.

Въпреки това Александър продължава да твърди, че се интересува от евентуално освобождаване на селските маси. Той с желание говори пред обикновената публика на френски: "Искам да извадя нацията от това състояние на варварство, в което я поставя търговията с хора. Ако цивилизацията беше достатъчно напреднала, бих премахнал крепостничеството, дори това да ми струва главата!" През 1816 година той възлага на генерал Кисельов да му представи паметна бележка върху Постепенното премахване на крепостничеството в Русия. След като е похвалил автора за добрите му намерения, той изпраща документа в Архивите, където потъва между хартиите. Същото става и с работата на комисията, създадена във Варшава, която се председателства от Новосилцев, и има за задача да изработи проектоконституция, приложима в Русия. Френският юрист Дешан е вдъхновителят на безплодните дискусии. Документът е представен в окончателен вид на Александър, който го одобрява, но и не помисля да разпореда да бъде приложен. Достатъчно му е, че е помечтал за либерална политика, за да изпита благотворното ѝ въздействие непосредствено върху собствената си съвест. Той си създава илюзията, че е още на двайсет години и с широко сърце; на дело остава на четирийсет, с умората, с меланхоличния си деспотизъм и с ужаса си от промени. Аракчеев го въвлеча все по-здравно в грижите си за господство и застой.

Но изповедник на императорската мисъл, любимец на императора, Аракчеев недоволства, че компетенцията му се ограничава единствено до гражданските и военните въпроси. Когато Александър пожелае да възвиси душата си към най-горните нива на мистицизма, той не вика него на консултация, а Голицин и Кошелев. С двамата "старци ясновидци" води загадъчни, тайни и еретични разговори, които продължават часове, а след тях погледът му издава някаква меланхолична радост. Императорът държи Аракчеев настрана от тези разговори и той беснее като предадена съпруга. Не може да се примири с това, че важна част от грижите на императора не стигат до него. Съвсем очевидно е, че макар да е искрено вярващ, културата му не е достатъчна, за да разговаря със своя господар по проблемите на теологията. Но Аракчеев разбира каква опасност заплашва Александър, ако изостави Русия на магията на сектите. Той разсъждава като истински православен, че Църквата е най-сигурната опора на монархията и че всичко, което отслабва нейните устои, отслабва и устоите на императора. А Библейското дружество и разни сборки на магьосници

отклоняват една част от народа от официалната руска религия. Нека царят внимава: хаосът в мистичната мисъл може да предшества хаоса в политическата мисъл! Ето защо Аракчеев, за да спечели по-сигурно Александър, му разкрива скандални изстъпления, предизвикани от хора с опасни страсти, чиито защитници са Голицин и Кошелев. Александър, привърженик на теософията, изведнъж проглежда и вижда пропастта, в която би пропаднал заедно с тях. Очевидно е, че Аракчеев със своя здрав разум е незаменим. Всяко изследване, всяко нововъведение в материята на вярата, както и в материята на управлението са опасни. По внушение на родоначалничката на военните колонии, халюциниращата Екатерина Татаринова, която преди време привлича императора, е изгонена от Михайловския дворец. Гениалният евнух Кондрати Селиванов, който в сеанс за посвещаване е имал злополучната идея да кастрира млад офицер от императорската гвардия, племеник на генерал Милорадович, е изселен от столицата и изпратен в манастир в Суздал. Баронеса Круденер, която междувременно се е завърнала в Санкт Петербург, въпреки усилията си не може да си възвърне благоволенieto на Александър. "Зная, че Ви дотягам, Сир, че може би Ви оскърбявам, му пише тя. Но трябва ли да оскърбявам Бог? Не трябва ли да му бъда вярна, не трябва ли да му казвам всичко, което Вие трябва да знаете? Поне моята съвест ще бъде спокойна." Александър е отегчен от многобройните молби за пари на някогашната си приятелка, от неумелото ѝ застъпничество в полза на разбунтуваните гърци и вечните ѝ предсказания. Той ѝ пише собственоръчно писмо от осем страници, в което я обвинява, че не е устояла на задълженията си на "вярна поданичка и християнка" и я приканва да се оттегли в имението си. Баронесата се обижда, тръгва за Литва и изпраща на Негово величество последно писъмце: "Измъчват Ви, дори от моя брат ме разделиха! Дано се издигнете по-високо от всякога и последвате Христа под знамената на Кръста, да видите Кръста върху купола на черквата "Света София" и да почетете Христа на стъпалата на джамията, превърнатата в храм на живия Бог." Александър не ѝ отговаря. Когато Франц фон Баадер, чието мистично учение толкова много е ценял, моли да му бъде позволено да пристигне в Санкт Петербург, за да се види с учениците си, той го кара да чака три месеца в Рига разрешение да продължи пътя си. След това Александър експулсира знатния пътник без обяснение, спира и стипендията, която му е отпуснал като кореспондент на Министерството на просвещението.

С цел да срази докрай всички привърженици на "набожната истерия", Аракчеев решава много хитро да привлече на своя страна двама представители на висшето руско духовенство: новия митрополит на Санкт Петербург Серафин и особено архимандрит Фотий, трийсетгодишен монах, твърде неук, но върл фанатик. Фотий е висок, слаб, с изпито лице, червеникава брада. Той плаши събеседниците си с магнетичния блясък на сивите си очи, с резките си жестикулации и въодушевеното си слово. Фотий е аскет, готов на всякакви самоизтезания. Носи власеница и железен колан под расото. Сближава се с графиня Анна Орлова и става неин духовник. Фотий я възприема като "скромна служителка на Бога, готова да приеме Христовото милосърдие." Тази странна личност, девственица на трийсет и пет години, наследница на огромно богатство, язди като казак, кара сама тройка, танцува като баядерка, но избягва мъжете, храни се с корени и се отдава със страст на религиозни упражнения. Тя поставя на разположение на Фотий всичките си пари и всичките си връзки. Може би дори се е подала на изкусителната сила на този свят мъж с огнен темперамент. Някои нейни близки твърдят това, но тя го отрича с възмущение. Тя твърди, че връзката ѝ с Фотий е само духовна. Той страда също като нея само от натрапчивата тревога, че Сатаната постоянно се появява сред хората. Той вижда дявола в сънищата си и го прогонва. Но това

не му е достатъчно. Откакто е срещнал Анна Орлова, се чувства призван да се бори срещу Злото около себе си и в света, както и да разобличава и наказва волтерианци, мартинисти, франкмасони, да обезглави "седемглавата хидра на магьосничеството". Той е някакъв руски Торкемада, изразител на небесния гняв, който праща анатемите срещу враговете на истинското Православие. Духовенството е обезпокоено от еретичната лудост, която застрашава трона, и разпознава в този пламенен проповедник своя най-добър защитник. Що се отнася до Голицин, той дори не подозира, че, когато Фотий разобличава фалшивия спиритуализъм на днешното общество, всъщност се бори срещу него и неговите последователи.

Аракчеев продължава ловко интригата си - да отдалечи първия мистичен довереник на Негово величество. Той убеждава Александър да даде аудиенция на архимандрита. На 5 юни 1822 година Фотий се изправя пред Александър и без да го поздрави търси с поглед иконата, която по традиция трябва да освещава помещението. Съглежда я в един ъгъл, пада на колене, прочита молитва и след като е почел "небесния цар", бавно се изправя и се покланя пред "земния цар". Александър е развълнуван от набожното му спокойствие, благочестиво целува ръка на своя посетител, прекръства се няколко пъти и казва: "Отдавна исках да те видя, отец Фотий, и да получа твоята благословия." "Мир на теб!, му отговаря Фотий. Нека Бог те ръководи!" Александър го настанява до себе си, а Фотий заговаря сериозно за опасностите, които изникват пред Църквата и пред трона заради всички тези еретици, покровителствани от най-близките сътрудници на владетеля. Апокалиптичното му красноречие разклаща нервите на Александър. Сам Бог му повелява да промени пътя. Следвайки Голицин и Кошелев, той се е отклонил към протестантската религия и религиозен екстаз. След двучасов разговор с Фотий Александър пада на колене пред монаха, вдига скромно очи към восъчното му лице с русолява рядка брада и моли за благословията му. "Когато се видях с княз Голицин, пише Фотий, не му казах нищо за тайния ми разговор с царя." Като награда за мъдрите съвети архимандритът получава от Александър голям кръст с диамантена верижка, а императрицата-майка му подарява златен часовник. Но тези подаръци не го главозамайват. Архимандритът презира лукса, храни се с малко овесена каша и пие само отвара от морски бучиниш. Славата му на чудотворец се разнася сред всички слоеве на обществото. Графиня Анна Орлова обожава своя духовен учител. Той се отнася сурово към нея. Когато се виждат след служба, тя изтрива потта от челото му и събува ботушите му. Александър го посещава в манастира. В централния храм на парапета, който отделя кораба от мястото на псалтовете, е поставен надпис: "Тук император Александър, придружен от граф Аракчеев и други царедворци, се е молил на колене до Фотий."

След застъпничеството на Фотий пред Александър резултатите не закъсняват. На 1 август 1822 година с императорско предписание Кочубей, тогава още министър на вътрешните работи, се задължава да "разтури тайните дружества с всякакво наименование, както и масонските ложи". Тази неочаквана присъда изумява хилядите "братя", между които има висши сановници на империята. Никой не разбира откъде идва внезапната строгост на императора към хуманитарната организация, чиито идеи до неотдавна е споделял. Мълви се, че го е направил, след като бил разкрит "заговор", подготвян по внушение на полски и английски франкмасони. Но руските ложи са безобидни. Защо да се разтурят? "Руското франкмасонство няма друга цел, освен благотворителна, а членовете му имат възможност да прекарват приятно времето си, пише генерал Михайловски Данилевски. Със закриването на ложите ни лишават от единствените места, където бяха възможни сбирки, без да се играе на карти." Издателят на мистичния вестник Децата на Сион Лабзин не скрива разочарованието

си. "Какво добро има във всичко това, пита той. Днес закриват ложите, а утре ще ни принуждават да се върнем в тях. Ложите не са направили зло на никого. Що се отнася до тайните дружества, те продължават да съществуват и без ложите. Кошелев не продължава ли да организира тайни сбирки в дома си? Княз Голицин не ги ли посещава? Дявол знае какво правят там!" За нахалните си думи Лабзин е освободен от поста заместникпредседател на Художествената академия и изпратен в отдалечен провинциален град.

Издаването на Децата на Сион е забранено. Мистичните дружества са се разпръснали. Но как да се води борба срещу малките приятелски сбирки в домашните салони? Хората със свой идеал търсят предпазливо и тайно случаи да се срещат. Те се крият, за да си говорят за Бог и за политика. А наивният Голицин, чийто престиж силно е разклатен от решението на императора, остава на своя пост, без да допуска, че една шайка го заплашва. Той продължава да се доверява на най-добрия си сътрудник Магнитски, който предвижда близкото му изпадане в немилост като министър на просвещението и вероизповеданията и заговорничи срещу него. Аракчеев, бдителен, търпелив и злобен, дърпа конците.

В началото на 1824 година проповедникът Госнер, протеже на Голицин, публикува тълкувание на Новия Завет под заглавие *Der Geist des Lebens* в руски превод на Попов. Фотий жадно прочита книгата и открива, че е написана в революционен и сатанински дух. Шишков и новият министър на вътрешните работи Ланской са алармирани и намират, че книгата действително е оскърбителна за Църквата. Комитетът на министрите разглежда въпроса. Госнер е поканен да напусне Русия. Трудът му е изгорен. Цензорите, които не са забранили книгата, са предадени на правосъдието. Тези събития разтърсват Фотий и той получава видения, които му повеляват да продължи по-нататък. В дома на "пречистата девица" Анна Орлова се събира военен съвет, в който участват архимандрит Фотий, митрополит Серафин, Аракчеев, Магнитски и началникът на полицията Гладков. Те се уговарят Серафин да поиска от императора от името на поруганата Църква да бъде уволнен министърът на просвещението и вероизповеданията княз Голицин. Но митрополитът е неубедителен пред императора и срещата приключва с неуспех. Аракчеев не се предава. Той успява да издейства от Александър отново аудиенция лично за Фотий. Въвеждат архимандрита по тайната стълба, която навремето са използвали любовниците на Екатерина Велика. Александър пак е разтърсен до краен предел от прекомерно строгия си посетител. "Ти ми изпрати ангел небесен в лицето на този светец, се провиква той с вдигнати към тавана очи. Той идва, за да ми открие истината и справедливостта!" В продължение на три часа Фотий бълва огън и жупел срещу неверниците. Толкова е развълнуван, че от главата до краката му се стичат струи пот. По-късно той ще каже, че потта му е била примесена с кръв. Въпреки дългата злъчна реч, Александър се колебае да свали своя министър. Аракчеев получава заповед да отиде при митрополита на Санкт Петербург и да разговаря с него в присъствието на Фотий. Серафин е обхванат от свещен гняв, хвърля бялата си килимийка на масата и обявява, че предпочита да се откаже от своя ранг, отколкото да продължава сътрудничеството си с Голицин - "заклетият враг на Църквата и на държавата". Фотий получава позволение да изложи писмено пред императора своите оплаквания и предложения. В четири последователни писма архимандритът иска да бъде уволнен Голицин, Православната църква да се върне към Светия синод, да има право на контрол върху цялото просвещение и да бъде разпуснато Библейското дружество: "Казах ти каква е Божията воля, пише той на царя. Ти трябва да я изпълниш... Бог победи видимия Наполеон, който нахлу в Русия. Той ще победи и духовния Наполеон (Голицин)... Можеш да го сразиш за три минути с една черта на перото."

Александър е все още неспособен да вземе решение и моли Аракчеев да се опита да помири министъра с неговите врагове. Голицин е предупреден за опасността и взема изпреварващи мерки. Той отива в дома на графиня Анна Орлова в нейно отсъствие и кани Фотий на приятелско обяснение. Но се изправя срещу неистово разгневения Фотий, с очи като съчми, с пяна на устата, настръхнал; той го залива с най-грозни ругатни, а свидетелите на сцената се кръстят и треперят. "Ако не се покаеш и ако тези около теб не си признаят грешките, анатема над вас! крещи в изстъпление Фотий. Ти, като началник на безбожниците, няма да видиш Бога, няма да влезеш в Царството небесно, ще бъдеш хвърлен в ада заедно с твоите хора и там ще останете вечно! Амин!" Голицин се ужасява и побягва с приведен гръб. След това Фотий отърсва расото си, подскача на място и пее гръмогласно: "Бог е с нас!".

На другия ден невероятната новина се разпространява из града: архимандрит Фотий е анатемосал министъра на просвещението и вероизповеданията. Голицин предвижда, че императорът няма да оспори постъпката на този, когото смята за "пратеник на Бога", и подава оставка. "Отдавна исках да разговарям открито с вас, княже, му казва Александър. Наистина вие не се справихте с работата си в повереното ви министерство." На 15 май 1824 година Голицин е освободен от длъжност. Постът е поверен незабавно на Шишков. Проблемите на Православната църква се отнемат от компетентността на министъра на просвещението и вероизповеданията. Митрополит Серафин е назначен за председател на Библейското дружество, което в бъдеще има задължението само да се държи добре. Паднал отвисоко, Голицин получава като утешение ръководството на пощите. Аракчеев тържествува: той е определен за докладчик на Светия синод. Фотий пише за него: "Той постъпи като служител на Бога, като защитник на вярата и на Църквата, като нов свети Георгий." Останалите сътрудници на императора занапред са му само другари. Александър се чувства преждевременно уморен и се заобикаля на драго сърце с възрастни и послушни хора. Лонгинов, секретарят на императрицата, сравнява тази колекция от седемдесетгодишни чудаци с "картина на Хогарт". "Някаква геронтократия дреме около кормилото на държавата, пише друг съвременник. Старците Татищев, Лобанов, Ланской, Шишков приличат по-скоро на министрифантоми, отколкото на истински министри. Вместо тях бди само ненавижданият от всички Аракчеев."

Колкото по-силна недружелюбност предизвиква около себе си този верен съветник, толкова по-високо го оценява императорът. Александър е облекчен, че дуелът Аракчеев-Голицин е приключил с победа на първия. Тези толкова различни по своята същност мъже са според Александър еднакво тесногръди и еднакво предани. Единият вижда всичко от гледна точка на религията, другият - от гледна точка на реда на Земята. Единият символизира мистична Русия, другият - полицейска Русия. Александър чувства дълбоко у себе си тази двойна тенденция към месианство и към дисциплина. Той помирява кандилницата и палката, Божието царство и Сибир. Воден от искрена набожност, той иска да има послушна нация. И не се съмнява, че Аракчеев ще му помогне в изпълнението на задачата с цялата необходима строгост. Основателят на военните колонии, който със закъснение импровизира у себе си защитника на истинската православна вяра, става нещо като вицеимператор до рамото на Александър.

ТАЙНИТЕ ДРУЖЕСТВА

След окончателната победа на съюзниците над Наполеон военният престиж на Русия в Европа се е повишил толкова, че някои дипломати започват да подозират, че Александър ще поиска да разшири империята си. Но руският монарх повече отвсякога е решен да се придържа към съществуващите граници. Неговите териториални завоевания му създават чувството за чиста съвест пред паметта на славните му прародители Петър Велики и Екатерина Велика. Той си присвои Финландия и Бесарабия, спечели територия в Кавказ с доброволното подчинение на Грузия и ханство Мингрелия, получи по силата на подписания с Персия договор в Гулистан крайбрежието на Каспийско море с провинцията Дагестан и градовете Дербент и Баку, разпростря руската протекция върху Полша. Какво повече можеше да желае? Отечествена война, която воде твърдо и докрай, обезкърви нацията. Отсега нататък той мисли само как да я привдигне от руините и как да успокои сърцата. Амбицията му вече не е военна, а нравствена. Той би искал да сподели с всички правителства по света волята си за мир, ред и святост. При всяка среща с чуждестранен посланик упорито преповтаря желанието си за световна хармония. "Не познават Русия, казва той на граф Лебцелтерн, новия пълномощен министър на Австрия в Санкт Петербург. Много бяхме заети с колоса, който заплашваше всички (Франция на Наполеон); сега, когато той е разбит, погледите се обръщат към друг колос (Русия), без да се помисли, че предишният бе злосторен, а този е съхранител и не се стреми към друго, освен общото благо... Видях войната твърде отблизо и не мога да не я ненавиждам, уморен съм от нея. Всяка слава, която тя носи в блестящите си мигове, е удоволствие само на самолюбието и на горделивостта, но тя не може да изкупи ужасите, които я съпровождат. Аз се стремя към друго удоволствие - това, да се занимая със своята страна и със своите поданици. Това е основният ми дълг като владетел и като човек към Бога и никога няма да започна война, без да съм предизвикан, никога воден от личен интерес, особено пък ако ще накърня интересите и правата на моите братя." Граф дьо Ней, френски министър, пише на дук дьо Ришельо след срещата си с руския император: "Съвсем погрешно би било на главното предпочитание на императора към военните маневри, към други военни средства да се гледа като на знак за амбициозни идеи и военни проекти. Трябва напълно да се разграничи интересът му към военните средства и теории от желанието му да ги прилага на дело. Владетелят на тази страна действително иска да бъде арбитър на Европа, но не смята да става неин завоевател."

Ала за Александър "европейски арбитър" означава само енергична попечителска власт. Според него предназначението на Свещения съюз е да пази мира между отделните страни и мира във всяка от тях, както и застрашения от последиците на Френската революция световен ред. Александър заменя Декларацията за правата на човека, която въодушеви руската младеж, с Декларацията на апостолите. Сега той не може да изрече дори една дума, без да призове Всевишния. В политическото си поведение се ръководи не само от интересите на страната, но и от един висш морал, чийто единствен съдник е Той. Според него доброто, това е схващането за монархия на божественото право, каквато е съществувала преди 1780 година, а злото - всичко, което е насочено срещу нея. Метерних го насърчава в

тази посока. Той е канцлер на страна, съставена от разнородни националности, и не може да приеме никаква идеология, която проповядва, че народите са призвани да решават сами съдбата си. Той се опасява от пробуждането на националностите, които биха се заели да подготвят разпадането на империята на Хабсбургите. С тази хитрост убеждава Александър, че всички автократични държави, в това число и Русия, трябва да се страхуват от подмолните действия на революционерите в своите страни. За да се зачете Божията воля, трябва да се действа срещу тях. Александър забравя раздражението си срещу Метерних от времето на схватките им на конгреса във Виена и изведнъж открива, че австрийският министър му е съюзник по сърце. Той приема с най-голяма готовност неговите гледища. Капо Истрия се опитва напразно да успокои теократичните тенденции на своя господар в големите международни срещи. Александър е яхнал коня на Апокалипсиса.

Първият конгрес от цяла серия е насрочен за септемвриноември в Аахен. Малките държави от Свещения съюз не са допуснати на заседанията. На тях просто им се съобщават решенията на големите им партньори. Англия участва по изключение в разискванията, а Александър е наложил присъствието на дук дьо Ришельо като делегат на Франция. Руският император би желал да се постигне много тясно единство между съюзниците, които да се задължат да си помагат взаимно в случай на заплаха за сегашната форма на управлението им. Британският делегат, лорд Касълрей, се противопоставя с възмущение на подобна намеса на чужда страна - макар и приятелска - във вътрешните работи на съседни страни. "Няма нищо по-неморално, заявява той, нито по-вредно за репутацията на правителствата от това да се принизява колективно силата в подкрепа на установената власт, без да се вземат под внимание евентуални правонарушения." След като е победен по тази точка, Александър получава подкрепа след пледоарията си в полза на възстановяването на Франция. По негово мнение, ако продължи окупацията на страната от съюзническите войски, има опасност "да се накърни самолюбието на народите, да се задълбочат раните им, да се откъснат още повече от династията, която вероятно ще набедят, че е причина за страданията им". Въпреки много задръжки, съюзниците накрая решават да се пристъпи към незабавно изтегляне на съюзническите войски от френска територия и да се отменят дълговете на Франция, които все още възлизат на двеста шейсет и три милиона франка, от които четирийсет и два милиона са към Русия. Франция се присъединява равностойно към четирите велики сили, които твърдят, че действат "по Божия воля", и се отървава окончателно от политическо наказание. Това събитие е отбелязано с кратко посещение на император Александър и краля на Прусия в Париж, с преглед на руските войски във Виланс и в Мобьож, както и с вечеря на трапезата на Луи XVIII. На връщане в Аахен за края на конгреса, Александър научава от шпионите си, че се крои бонапартистки заговор. Съзаклятниците имали намерение да го отвлекат при заминаването му за Брюксел и да го принудят да подпише прокламация, повеляваща Наполеон да бъде освободен и на престола да се възкачи неговият син под регентството на Мария Луиза. Тази заплаха не обезпокоява императора на Русия, който повече отвсякога се осланя на Провидението. Дори за пътуването си слага трирога шапка с огромни бели пера, за да го разпознаят по-лесно евентуалните похитители. Въпреки този отличителен знак никой не дръзва да го нападне. Вярно е, че много жандарми ескортират каляската му. Някои от тях, преоблечени като селяни, наблюдават движението по пътя.

С пристигането си в Русия Александър научава с болка, че е починала любимата му сестра Екатерина, кралица на Вюртемберг от януари 1816 година. Говори се, че се е разболяла от грип. Скръбта на Александър е дълбока и тиха. Дворецът е в траур. "Не мога да

приема тази смърт по друг начин, освен като един от тези необясними удари на Провидението, които разумът не може да проумее", пише Елисавета на майка си.

Много скоро в пламналата глава на Александър политиката взема връх. Френският заговор се оказва измислица, обаче други тайни движения из Европа изглеждат твърде опасни. Германската младеж продължава да се вълнува; в Италия патриотичната организация на карбонарите (въглищарите) всеки ден пръска отровата си; в Испания Фердинанд VII е принуден да провъзгласи възстановяването на конституцията от 1812 година; същинска революция избухва в Неапол, където кралят отстъпва пред народното недоволство и одобрява исканата конституция; и накрая, във Франция след убийството на дук дьо Бери цялата "интелектуална сбирщина" кипи.

Александър не забравя, че винаги се е представял като защитник на конституционните режими в другите страни. Във Франция той става инициатор на Конституционната харта. Но сега е логично да изостави младежките си мечти. Със своя подпис под Свещения съюз е станал и защитник на християнския ред срещу поддръжниците на атеистичния либерализъм. "Същите дезорганизиращи принципи, пише той на френски до Голичев, са насочени срещу монархията, а още повече срещу християнската религия: единствено прилагането в практиката на теориите, проповядвани от Волтер, Мирабо, Кондорсе и от всички мними философи, известни под името енциклопедисти... Не си правете илюзии: всички тези общества участват в конспирацията: те се разклоняват и свързват помежду си, разполагам със сигурни доказателства за това; и всички антихристиянски секти, които уж се основават на принципите на така наречената философия на Волтер, обричат всички правителства на жестоко отмъщение."

Очевидно Александър вярва, че една широка международна организация простира разклоненията си из цяла Европа. Нейната централа със сигурност е в Париж. Това твърди Метерних и императорът му вярва. Сега французите искат да повторят в целия свят успешния си удар в страната от 1789 година. Видният дипломат - господин дьо ла Фероне, пише през юни 1821 година по повод на политическия климат във Франция (тълкуван от руския император): "Бурните ни спорове, дръзките принципи, които понякога се обявяват от нашите трибуни, престъпленията и конспирациите, които се извършват във Франция от осемнайсет месеца насам, и най-вече затвърдената представа, че революциите в Италия и Испания се подготвят в Париж и се ръководят от Париж, всичко това се е превърнало в мощно оръдие в ръцете на Метерних, който го използва, за да подклажда опасенията на императора." Но Александър не мисли засега да се намесва във вътрешния политически живот на Франция. Докато Луи XVIII седи здраво на трона си, заобиколен от екип реакционни министри, съюзниците могат да толерират вълненията сред обществеността. Но трябва да се наблюдава много отблизо степента на разгорещаване на духовете. Така например император Александър е силно раздразнен от инициативата на своя зет, краля на Вюртемберг, който неблагоприятно е сметнал за добре да премахне ангарията в своята страна и да даде на народа си обещаната през 1813 година конституция. Още един зет също разочарова Александър със слабия си характер, като отстъпва пред исканията на народа: това е принц Орански, съпругът на великата княгиня Анна, бъдещият крал на Холандия, който от недомислие е дал свобода на печата в страната си, а поданиците му, разбира се, злоупотребили с нея. Енергичната намеса на руския император още през октомври 1816 година слага край на "злоупотребите".

Но тези леки неприятности на Свещения съюз са нищо в сравнение с наглите проявления на "злото" в Италия и Испания. На 20 октомври 1820 година в Тропау, Силезия, е

свикан конгрес, който да се занимае с разраствашата се опасност. Александър отива на конгреса заедно с Капо Истрия. Няколко седмици преди това той изразява откровено мислите си в тържественото слово на френски по случай откриването на втората Диета във Варшава: "Геният на злото се опитва да си възвърне гибелната власт и вече се надвисва над една част от Европа, трупа злодеяния и катастрофи." При нова среща с Метерних добива увереност, че се среща със "стар другар по оръжие", според думите на самия Метерних. Сега е убеден, че само канцлерът на Австрия е в състояние да му помогне в обезглавяването на революционната хидра. Как е могъл да се противопоставя в миналото на политиката на този възхитителен човек? Повече отвсякога той иска да върви редом с него, ръка за ръка, под флага на Свещения съюз. В прилив на симпатия Александър възкликва пред събеседника си, който го слуша внимателно: "Вие не разбирате защо не съм същият, аз ще ви кажа. От 1813 до 1820 година изминаха седем години и тези години ми се струват дълги като цял век. През 1820 година на никаква цена не бих извършил това, което извърших през 1813 година. Не сте се променили вие, а аз. Нямам за какво да се разкайвате; не мога да кажа същото за себе си!"

Сякаш за да се увери в ползата от мерките за натиск, по време на конгреса му съобщават за бунта в Семьоновския полк. Това проявление на "сатанинския дух" в собственото му отечество го сближава още повече с Метерних. След като решава съдбата на метежниците в Русия, Александър се обръща още по-яростно към метежниците в Европа. Единствено мъдрият Капо Истрия се опитва да усмири деспотичните му увлечения. Метерних долавя у опитния съветник елемент на умереност, която може да попречи на личната му стратегия. Той се опитва да го отдалечи, но Александър задържа сътрудника си с неясното съзнание, че му действа като усмирителна ризница - пречи му и същевременно му е необходима.

В Тропау, има много по-малко, отколкото в Аахен, както цигулки, така и жени. Няма забавления, няма танци, има само работа. Времето е отвратително. Селището е затънало в кал. "Земята на Тропау е мазна и мека като масло, пише Метерних. Затъва се в нея като в течен шоколад. Тъй като навън не може да се стъпи, без да се затъне до колене, общината е направила пътеки от хиляди дъски. Пътеките са тесни, но удобни... Александър се разхожда всеки ден по тях. При разминаване отстречният джапа в кашата, ако пък е жена, Александър отстъпва встрани, ако някоя не го изпревари и се пожертва."

Накрая пълномощниците на съюзените страни съставят официален документ, в който определят становището си относно революционните попълзновения. В него четем: "Съюзниците имат право да вземат по общо съгласие предварителни мерки срещу държавите, в които политически промени, произлезли от бунт, са враждебни (макар и само като пример) спрямо законодателната власт, особено когато причинителите на смутове в съседни държави ги разпространяват чрез специални емисари." Въпреки отказа на Франция и Англия да подпишат този заканителен текст, кралят на Неапол Фердинанд е повикан в Лайбах, за да се обмисли една съвместна наказателна акция в страната му. Александър е възхитен от този пръв осезателен резултат и пише на княгиня София Мечерска: "Тук се занимаваме с една от най-важните, но най-трудните задачи. Става дума да намерим лек срещу империята на злото, което се разпространява бързо с всички тайни средства, с които си служи напътстващият го сатанински дух. Лекът, който търсим, надхвърля възможностите на човешката власт. Единствен Спасителят може да даде това средство благодарение на въздействието на Божието слово. Нека се помолим с цялото си сърце да ни закриля Светият Дух."

На следващия конгрес в Лайбах, който се открива няколко седмици по-късно, на 8 януари 1820 година, делегатите полагат сериозни усилия да изработят конкретни мерки. Междувременно престижът на Капо Истрия на полето на дипломацията е намалял. Метерних настройва срещу него императора и той вече се гневи срещу боязливия си съветник, който все го дърпа назад. За да се възцари редът в Европа, Австрия държи на разположение деветдесетхилядна армия и Александър обещава да изпрати също толкова руски войници. Генерал Ермолов е повикан в Лайбах, за да оглави тези сили за полицейска интервенция. Но руската войска остава с оръжие "при нозе". Австрийците се оказват достатъчни. Те преминават река По и налагат ред и дисциплина в Неапол. Малко след това смазват въстанието в Пиемонт. Ермолов е облекчен: "Без съмнение, пише той, досега не е имало толкова доволен като мен командващ армия, задето не е участвал във война." Макар че руснаците не са се помръднали от местата си, Метерних е сигурен във военното им сътрудничество в случай на нужда. "Русия не ни води, пише той. Ние водим император Александър. Това е така, защото той има нужда да бъде съветван, ала е загубил всичките си съветници. Гледа на Капо Истрия като шеф на карбонари. Не се доверява на армията си, на министрите си, на дворянството, на народа. При такова положение не можеш да ръководиш."

Следващата година на конгреса във Верона съюзниците разглеждат проблемите на Европа. Новият пълномощник на Луи XVIII е Шатобриан. Той заявява, че Франция е готова за интервенция отвъд Пиренеите, за да се възстанови със сила редът. Гордото му слово очарова руския император. Той открива у романтичния писател сродна душа със същия кристален звън като неговата. Сигурен, че ще бъде разбран от събеседника си, той заявява патетично: "Вече не може да има английска, френска, руска, пруска, австрийска политика; има само една обща политика, която за общото благо трябва да се приеме и от народите, и от монарсите. Аз пръв трябва да покажа, че съм убеден в принципите, върху които основах съюза... Какво би могло да ме изкуши?... Провидението постави на моите заповеди осемстотин хиляди войници, не за да задоволявам амбициите си, а за да защита религията, морала, законността и за да направя тъй, че да възтържествуват принципите за ред, върху които почива човешкото общество." И в подкрепа на тази прокламация той предлага за пореден път руската армия да участва във всички репресивни действия срещу причинителите на смутове. За щастие това са пак хвърлени на халос думи и полковете не напускат казармите.

Готовността на император Александър да изпраща войските си навсякъде, за да потъпкват спонтанните бунтовни движения, засилва тревогата на офицерите. Те се опасяват, че истинските защитници на отечеството ще се превърнат в жандарми на международния ред. Веднага след конгреса в Лайбах главнокомандващият гвардията генерал Василчиков предупреждава княз Волконски, че руският военен елит се отвращава от перспективата да му се възлага репресивна роля в далечни страни. "Вие не знаете колко широко са се разпространили либералните идеи между нас, му пише той. Не ми отговаряйте с познатата ни фраза: "Мълчете си!", тъй като броят на приказливите е твърде голям, за да бъдат задължавани да мълчат. Революцията вече е налице в духовете и единственият начин да не загубим кораба е, като не вдигаме повече платна, отколкото вятърът позволява."

Въпреки почти единодушното неодобрение на Русия, чийто отглас стига до Александър, той упорито държи на намерението си да бъде безкористният кръстоносец за монархическата кауза в света. Сатанинският дух, олицетворяван навремето от Наполеон, се е раздробил на безброй частички и vyplътил в хиляди революционери. След като се е

сражавал с Великата армия в униформа, сега императорът се чувства задължен да воюва срещу една нова Велика армия в цивилно облекло. "Твърдя, че сегашното зло, пише той на Голицин, е още по-опасно, отколкото опустошителния деспотизъм на Наполеон, защото днешните доктрини са много по-изкусителни за множеството в сравнение с военното иго, под което той се крепеше... Вие ми препоръчвате да се отърся от цялата си собствена воля и да се осланям на Бога. Тъкмо на това са посветени всичките ми мисли."

Има един момент обаче, когато словото на Всевишния не достига ясно до ушите на Александър. Той е изправен неочаквано пред политико-религиозния проблем на Гърция и се двоуми чия страна да вземе. Малко преди да отпътува за Лайбах, му донасят, че един от младите му адютанти, княз Ипсиланти (с гръцко потекло), е преминал Прут с малка военна част от Русия и е призовал на бунт срещу турския потисник. Към него са се присъединили възторжени цели тълпи планинци, въоръжени със стари пушки кремъклии и саби. Бунтът обхваща Пелопонес и Атика с бързината на искра в храсталак. Скоро Байрон хвърля светлината на своя гений в гръцките редици. Изселеният в Кишинев Пушкин мечтае да го последва. Борбата се води откъслечно, варварски, белязана с подкрепа или с избиване на гражданско население. Тази свещена война разбунва силно духовете в Русия. Какво ще направи императорът? Може ли той, защитникът на християнската вяра, да остави да бъдат изклани негови православни братя? Александър недоумява: религията му повелява да се намеси в подкрепа на гърците, но ужасът му от всякакъв бунт го подканя да осъди гърците, които са се вдигнали срещу своите турски господари. Навремето той каза на Капо Истрия, че не иска да чуе за нови затруднения с Константинопол по повод освобождаването на молдавците, власите и сърбите: "Всичко това е много добре обмислено, обаче, за да се направи нещо, би трябвало да стрелят оръдията, ако аз пожелаая. Но стига войни по Дунава, те деморализират войските. Впрочем мирът в Европа още не е затвърден и идеолозите на революции чакат само да ме видят в сблъсък с турците." Този път Капо Истрия се захваща със задачата си още по-настойтелно. Грък по рождение, той има съзнанието, че служи едновременно на своите прадеди и на величието на Русия и настоява пред императора за по-енергични действия срещу Турция. Дори противниците му виждат в него сърцатия и интелигентен мъж, напълно запознат с проблемите на Европа и Западна Азия. Александър възразява остро на войнствените съвети на своя министър. Не може да разчита, че съюзниците ще го подкрепят в евентуална експедиция, това му е известно. Тогава той призовава напразно посланика на Франция: "Погледнете картата! Трябва един добър френски флот да форсира входа на Дарданелите и да ни се притече на помощ в "Света София!" Нито Франция, нито Англия, нито Австрия отговарят на призивите му. В крайна сметка доброто разбирателство между Великите сили се оказва по-важно за него, отколкото страданията на няколко хиляди души с неговата религия. Метерних го убеждава, че Ипсиланти поддържа трайни връзки с италианските карбонари и че, ако гръцкото въстание победи, ще обхване и съседните страни. Императорът се съгласява. Капо Истрия е освободен от длъжност. Канцлерът на Австрия казва иронично по адрес на Александър: "Ако някога някой от черен е станал бял, това е точно той!" И още: "Император Александър пуска котва в моята школа." Александър се вслушва в поуките на новия си австрийски приятел и заявява: "Ако отговорим на турците с война, централата в Париж ще възтържествува и никое правителство няма да се задържи на мястото си." Той пише на Голицин: "Няма съмнение, че същият централен комитет директно от Париж дава тласък на това въстаническо движение с цел диверсия в полза на Неапол и за да ни попречи да разрушим една от синагогите на

Сатаната, създадени единствено, за да разпространяват анти християнската му доктрина." Толкова по-зле за православните гърци, толкова по-зле за традиционната политика на Русия от времето на Петър Велики и Екатерина Велика, толкова по-зле за либералните духове в Санкт Петербург и Москва: Александър съобщава на Портата, че лично той е против всякакви подривни действия и че желае да се спазват подписаните между двете страни споразумения. Княз Ипсиланти е порицан публично и уволнен от руската армия. След като турците разпръскват войските му, той избягва в Австрия, където е арестуван. Капо Истрия твърди пред император Александър, че при тези условия вече не може да ръководи Министерството на външните работи. "Ами добре тогава, му казва Александър, щом трябва, нека се разделим." Така от сцената изчезва единственият човек, способен да се противопостави на волята на Метерних. Замества го младият и гъвкав Неселроде, изцяло подчинен на вижданията на Австрия. "Първоизточникът на злото е изкоренен, весело се провиква Метерних; граф Капо Истрия е погребан завинаги... Европа ще се отърве от голямата опасност, която влиянието на този човек създаваше." И той съобщава на император Франц: "Сегашното руско правителство разруши с един замах великото дело на Петър Велики и на всички негови наследници. Всичко тук е поставено на нова основа и това, което Русия губи като морални сили, Портата го печели."

Сред руснаците настъпва униение. "Жалко, че милият и интелигентен Капо Истрия ни напуска, пише Карамзин. Малко са хората като него. Европа погребва гърците. Дано Бог възкреси мъртвите." Младата съпруга на великия княз Николай, Александра Фьодоровна, не пропуска възможността да критикува публично решението на своя девер. "Казах на императора, пише тя, че делото на гърците не може да се сравнява с това на другите революционери; то ми се струва справедливо и добро, поради което въодушевява духовете на младежта." Императорът се чувства все по-изолиран, оклеветен, опозорен като предател на святата история на родината си. Той признава пред Лебцелтерн, че политиката му "съвсем не е тази, която е следвала Екатерина, нито тази, която желаят армията и народът". Лебцелтерн пише на Метерних: "Въпросът с Гърция е приключен според императора. Той не си прави илюзии за никоя от лошите страни на своето положение. Достойнството, честта, интересите на неговата империя и на височайшата му личност са жертвувани. От три години Русия губи уважение, тя го знае... Най-сетне Портата има смелост да ѝ излезе насреща." От своя страна, господин дьо ла Фероне анализира вътрешното положение на Русия по следния начин: "Не е лесно да се проследят действията и намеренията на едно правителство, което няма определена посока, чиято система, планове и решения са несигурни, нетрайни и променливи, също както характера на един монарх, безспорно ръководен от най-благородни чувства и най-чисти намерения. Но от прекомерен страх да не бъде повлиян или овладян, в желанието си да види и направи всичко сам и само той, се губи в излишни подробности; монарх, който, за да не се довери на неподходящ човек, си налага да не се довери на никого. Ето защо поставя начело на кабинета си хора, с много противоположни мнения, принципи и чувства. И най-сетне това е един монарх, който вярва, че може да подчини политиката и амбициите на своя век на абстрактните и мистичните правила, които сам определя за основа на собственото си поведение." Фактически единственото утешение на Александър за този провал получава от Господ и той продължава да вярва, че Всевишният стои зад намеренията му. Александър непрекъснато се връща към мистичния смисъл на убийството на баща си и на ожесточената си борба срещу Наполеон. Това са двете главни събития в неговия живот. Съперникът му по слава вече го няма. "Затворникът на Европа" умира на остров Света Елена

на 5 май 1821 година. Александър назначава полковник граф Александър дьо Белмен за руски комисар към Хъдсън Лъв - губернатор на острова. Но пък Александър дьо Белмен се оженва за доведената дъщеря на тъмничаря на французина. По такъв начин, макар да е получил указания да засвидетелства на Наполеон "дължимите му лични почитания", той никога не се противопоставя на злостните неприятности, които бъдещият му тъст създава на победения император. Сега, когато си спомня за миналото, Александър се пита дали Наполеон не е бил идеалният му неприятел, неприятелят-приятел. Той намери в този човек и точка на съпротива, и опорна точка. Опорната точка му се изплъзва и той загубва равновесие. Изведнъж започва да се люшка. Отличителна фигура сред кръг от джуджета.

Суетата на всички тези борби, на всички тези интриги, на всичката тази смърт смазва императора. Много е остарял. Погледът му е тъжен, блуждаещ. Винаги му се струва, че шушукат зад гърба му, че критикуват някакъв недостатък на облеклото му. Той се гневи срещу близките си, иска им обяснения, извинения. "Кажете ми истината, настоява той пред генерал Киселев, може би има нещо смешно на гърба на униформата ми, защото видях, че ти и двамата ти другари се подсмивахте, гледайки ме." "Тъжно е да се видят подобни слабости у един толкова изискан по сърце и по ум човек, отбелязва великата княгиня Александра Фьодоровна. А проникателният господин дьо Ла Фероне описва по следния начин личността на владетеля, когото е наблюдавал в различни случаи: "Това, което всеки ден ми става все по-трудно да разбера и опозная, е характерът на император Александър... Един разговор с него винаги оставя много благоприятно впечатление. Напускате го убедени, че съчетава най-добрите качества на истинския рицар и тези на великия монарх, на истински способния човек, надарен с много голяма енергия. Той разсъждава великолепно; подбира аргументите; обяснява красноречиво и разпалено като убеден човек. А накрая опитът, историята на живота му и това, което виждам всекидневно, предупреждават да не му се доверявате. Действията, умножени по слабостта, доказват, че енергията, която влага в думите си, не винаги е в характера му; но от друга страна, този слаб характер може изведнъж да получи прилив на енергия и на раздражение и този прилив може да е достатъчен, за да се вземат внезапно крайни решения с непредвидими последствия."

Като любопитна последица от психическа зараза, изкушението за доброта във вътрешната политика, за каквато Александър мечтае на младини (освобождение на крепостниците и равенство на всички поданици пред закона), му се появява със закъснение като мечта за доброта във външната политика (братство между монархическите нации при съблюдаване на християнските предписания). Но както във вътрешната политика ангелските тежнени на Александър завършват с жестока тирания, символ на която между другото са военните колонии, така и външната му политика се изразява в Свещен съюз, инструмент за репресии срещу всяко подривно попъзновение в Европа. С други думи, както и баба му Екатерина II, той признава след краткотрайна илюзия, че френските революционни принципи са неприложими към суровата руска действителност. Той изминава несъзнателно същия път като нея, тръгвайки от идеализма на енциклопедистите, за да стигне до идеята за силно самодържавие. Всичко, което критикува в нея през детството и юношеството си, сега го открива у себе си, разцъфнало, обосновано, необходимо. Александър страда от това превъплъщение на една стара деспотична жена в собствената му плът. В други мигове - поредки - го обсебва тъпият войнствен дух на Павел I. Така в неговите мисли и действия надделява ту баба му, ту баща му. Но къде е самият той в тази невъобразима бъркотия? Възможно ли е да не съществува Александър I?

Ръководен от противоречиви страсти, Александър е неспособен да намери свой собствен център на тежестта. От няколко години никъде не се чувства удобно. Обхванала го е треска за пътуване. Най-доброто средство срещу тревожността му според него е промяната. Щом му се предложи да участва в конгрес в чужбина, той се втурва, сякаш като избяга от своя дворец, бяга от себе си. Но пътуванията извън страната не са му достатъчни. Не минават три месеца, и той предприема дълга обиколка из Русия. Посещава градамъченик Москва, Киев, Варшава, Рига, Бесарабия, Одеса, Крим, Таганрог, бреговете на Азовско море, Ростов на Дон... Безумен бяг, денем и нощем, по разбити пътища. Умората от тези експедиции носи на императора някакво географско опиянение. Той се зарежда с енергия от овациите, коленопреклоненията, речите, парадите. Любува се на многобройната и многообразната тълпа, която му е подчинена. Убеждава се, че една страна, толкова просторна и богата на хора и природни ресурси, е предопределена да застане един ден начело на нациите.

И действително, въпреки ужасното сътресение от Наполеоновите войни и от свикването под знамената на деветстотин хиляди новобранци за три години, изглежда че цялата енергия на Русия се слива в неудържим порив и тласка страната към бъдещето. Броят на заводите расте; само в Москва, едва възстановен след пожара град, вече има дузина предачни фабрики; крепостниците, станали собственици на занаятчийски предприятия, са забогатели и се откупват на висока цена от помещиците; в промишлените предприятия расте броят на работната ръка; възнагражденията се увеличават; Санкт Петербург продължава да става все по-хубав град; само възстановяването на кейовете от розов гранит в столицата поглъща дванайсет милиона рубли; на борсата стойността на трансакциите се повишава годишно с двеста милиона рубли; търговската дейност в пристанището на Нева никога не е била толкова оживена; благодарение на притока на "заселници" в Бесарабия броят на населението се удвоява за шест години; в Одеса, обявена за "свободна зона", търговци от всички националности откриват кантори; научни експедиции търсят минни богатства в Кавказ и Урал; възстановяването на морския трафик с Англия разширява пазара на житото; само земеделието изостава, тъй като феодалната крепостническа система фактически дава много ниски резултати.

Въпреки обновлението на промишлеността и търговията народът е в мрачно настроение. Сянката на Аракчеев е надвиснала над страната. Преследването на либералните идеи отчайва младежта. В Русия всеки, който чете, мисли и мечтае, е враждебно настроен към властта. Само кариеристите се трупат около трона. "Непрекъснато и почти открито ваят нападки срещу влиянието на религиозните идеи върху монарха, сравняват ги с фанатизъм", пише още през 1819 година френският дипломат господин дьо Малвирад. А Лонгинов, частният секретар на императрицата, отбелязва: "В реда на нещата е у нас рано или късно да стане революция, щом като цяла Европа премина през нея. Ще видите, че пожарът ще избухне заради тези военни колонии: дори и днес е достатъчна една искра, за да пламне всичко."

Постановлението от 1822 година за закриване на масонските ложи и разтурянето на сходните им кръжоци само засилва глухата съпротива срещу потисничеството. Противниците на режима са предимно сред военния елит. Много руски офицери, които по време на войните срещу Наполеон стигат до сърцето на Европа, са обхванати от заразата на либералните идеи, намерили широк прием във Франция и Германия. Сравнявайки живота на народа в победените страни с този в собствената им страна, те се срамуват от непростимата изостаналост на Русия. Когато се връщат у дома, трудно понасят унижението на масите,

шпионирането на личния живот, суровата военна служба. "Сърцата ни се свиха като видяхме пак крепостничеството, мизерията на народа, преследването на либералите", пише Якушкин. "В общуването си с френските либерали нашите офицери усвоиха неусетно техния начин на мислене и тяхното уважение към представителните институции, отбелязва фон Визен. Сега те се изчервяват от срам заради унизената от тиранията им родина. Нима Русия бе освободила Европа, за да остане тя самата в робство?" Най-видният от тях, Пестел, заключава: "Навсякъде виждахме възстановени и съборени тронове. Ние свиквахме с революциите, с възможностите им, с ползата им..." Главите на тези млади хора са пълни с теориите, които се развиват сред либералните кръгове в окупираните градове, и те мечтаят за социална промяна, при която без проливане на кръв в Русия ще се внедри хуманната цивилизация. С падането на Наполеон ролята им не се е изчерпала. След като са служили на отечеството във време на война, тези млади хора ще трябва да му се отдадат и във време на мир. Най-напред те излагат идеите искрено и простодушно, с което изненадват публициста Н. Тургенев, който пише: "Гвардейските офицери привличаха вниманието преди всичко с това, че се изразяваха свободно и смело, без много да ги е грижа дали говорят публично или в салон, дали слушателите им са привърженици или противници на идеите им." Те вярват, че като герои от Отечествената война не могат да бъдат преследвани. Но страхът от шпионите скоро им диктува да бъдат предпазливи. Те се обединяват в тайни дружества. Първото такова дружество е "Съюз за спасение". В него участват по-специално братя Муравиеви (Артамон и Никита), княз Сергей Трубецки, Сергей и Матей Муравиеви-Апостол, Павел Пестел и княз Валериан Голицин. Впоследствие дружеството се разширява под името "Съюз за благоденствие". По-голямата част от неговите членове, чиито брой бързо нараства на двеста души, принадлежи към франкмасонството. Разискванията им са благородни и мъгляви. Според един от тях, Лорер, става въпрос "да се разшири просвещението, да се води борба срещу злоупотребите, да се жертват личните интереси в полза на общите на човечеството и да се заемат най-скромните постове, за да възтържествува справедливостта, като се даде пример за безкористност." Но ако някой направи практическо предложение, същите тези идеалисти го оборват като твърде смело. На тях им е приятна причудливата мъглявина на въображението. "Целта не оправдава средствата", твърдят те с готовност.

Но постепенно в цялата шумотевица се откроява една програма. Тя предвижда премахване на крепостничеството, равноправие на гражданите пред закона, публичност на важните правителствени решения, премахване на монопола върху ракията, намаляване срока на военната служба в мирно време... Тези благочестиви пожелания не могат да задоволят пламения Пестел. По негова инициатива в самия съюз се обособява революционна групировка, която си поставя за цел събарянето на монархията. Пестел стига дори дотам, че препоръчва да бъде убит императорът и свалена от власт цялата фамилия Романови. След бунта в Семьоновския полк много от офицерите му са изселени от Санкт Петербург и разпратени в различни полкове в Украйна. Между тях са Пестел и двамата братя Муравиеви-Апостол. Още с пристигането си на новото местоназначение те създават "Южното дружество". В столицата бившият "Съюз за благоденствие", лишен от някои от своите ръководители, се преименова в "Северното дружество".

"Северното дружество" бързо нараства с притока на офицери от генералния щаб, от конната гвардия, флота, гренадирския полк. Неговият председател Никита Муравиев съставя проект за монархическа конституция, в която се предвиждат големи права за монарха, но заедно с това и представителство на народа. Приятелите на Пестел от "Южното дружество"

са по-радикални. Те не искат да се говори за монархия, независимо дали е наследствена, изборна или конституционна. Приемат само републиката и препоръчват преки действия. Но и те не знаят как да подхождат, за да се вдигнат на крак дисциплинираната армия и аморфният народ.

Разбира се, многословните им речи при закрити врата не се изплъзват от вниманието на правителствените шпиони. Главнокомандващият гвардията генерал Василчиков представя на Александър подробен доклад за намеренията на конспираторите. Началникът на генералния му щаб Бенкендорф изготвя меморандум, в който са посочени целите на дружествата и имената на главните им членове. Като разполага с тези документи, Александър по-лесно може да предприеме широка операция за излавянето им. Цялата пърхаша младеж ще попадне в мрежата. Но тъкмо да задейства, и странна задръжка го впримчва. Той, който без колебание пожертва масонските ложи, чувства, че няма смелост да посегне на толкова много офицери с безумни копнежи. В списъка, който му е предаден, той вижда имената на предани чиновници, на капитани, покрити с бойна слава - най-блестящият накит на Русия. Няколко изречения от доклада на Бенкендорф го окуражават. В него се чете: "В заключение можем да кажем, че тези пламнали глави са се излъгали в безумната си надежда за общи действия. Като се изключи столицата, където, както във всички столици по света, много млади хора са готови да се възпламенят, със сигурност може да се твърди, че в Русия не се мисли за конституция... Руснаците толкова много са свикнали със сегашния режим, който им позволява да живеят спокойно и щастливо и който отговаря на местните условия, на обстоятелствата и на народната душа, че самата идея за промяна им се струва немислима."

Александър едва чува генерал Василчиков, който го пита какви са намеренията му за офицерските дружества. Той се пренася в сладки спомени и си спомня за Сперански, Лаарп, Чарториски, "Тайния комитет", за всички приятели от далечното минало. Главата му се замайва от спомените за благотворни младини. За няколко мига тогавашният и днешният Александър се разминават. Какво разстояние между някогашния либерален юноша и зрелия тъжен мъж, който държи в ръка този обвинителен акт! Накрая Александър казва на френски: "Скъпи генерале, вие, който ми служите още от началото на моето царуване, знаете, че споделях и насърчавах такива грешки." И след дълго мълчание добавя: "Не ми се полага на мен да ги наказвам строго."

Докато на младини Александър харесва компанията на жените, в зряла възраст вече губи интереса си към тях. Военните години го отдалечават от любовницата му, красивата Мария Наришкина. Оттогава тя е пътувала много из Русия и в чужбина, придружавана от княжеска свита, имала е галантни авантюри и е загубила "силата на навика" с Александър. Когато узнава, че тя скоро ще бъде в столицата, Александър пише на френски до своя духовен съветник Кошелев, за да потвърди намеренията си: "Без да отлагам повече, искам да Ви кажа нещо във връзка с пристигането на госпожа Наришкина в Санкт Петербург. Надявам се, че познавате много добре сегашното ми състояние, за да не изпитвате и най-малко безпокойство по този въпрос. Впрочем дори още да бях светски човек, нямаше да ми бъде трудно да остана чужд на тази личност след всичко, което ми поднесе тя. Ваш по сърце и душа в името на нашия божествен Господар." Обзет от Божията милост, а може би и от умора, Александър вече не иска да се поддава на плътските повици. Когато вижда някогашната си фаворитка, той изпитва само смущение от гузен спомен. С бялата си рокля, с усмивката си, с парфюма си тя принадлежи към един фалшив свят, в който вече няма място за него. Докато Мария се опитва да възвърне игривия тон на някогашните им разговори, Александър ѝ говори за нравствено обновление в сянката на Кръста. Единствената нишка, която ги свързва, е дъщеря им София Наришкина. Александър няма живи деца от императрицата и е много привързан към красивата осемнайсетгодишна девойка, елегантна и образована, която познава истинските си корени и се готви да се омъжи за княз Шувалов. Но туберкулозата, от която боледува, обезпокоително се изостря. Всеки ден, сутрин и вечер, императорът получава в работния си кабинет бюлетин за здравето на дъщеря си. На 23 юни 1824 година, когато се готви да присъства на маневрите на артилерията, узнава, че София е починала. Той се разридава и пролива толкова сълзи, че по думите на присъстващия там доктор Тарасов, "цялата предница на ризата му е мокра". Четвърт час по-късно се окопитва, облича униформата, яха коня и отива на маневрите. На следващия ден пише на Аракчеев: "Не се тревожи за мен. Бог го пожела и аз умея да се подчинявам. Ще понеса с примирение скръбта си и моля Бог да подкрепи душата ми." Писмото едващо е изпратено, и Александър отива лично в Грузино, където - за да се откъсне от мислите си - инспектира военните колонии. Те са любимото му начинание, с което най-много се гордее. Императорът има намерение да затвори кабаретата в този рай на дисциплината. Сериозен проблем, който обсъжда с Аракчеев. "Надявам се, че Всевишният ще ни позволи да доведем това дело до желаната цел и ще пожелае да ни помогне", казва той.

Обаче въпреки удоволствието, което изпитва, гледайки как работят войниците-орачи в униформа, Александър не може да забрави очарователната София, починала в навечерието на своята сватба. Странно нещо! Скръбта го сближава не с бившата му любовница, а със съпругата му. Сякаш Бог му е нанесъл удара, за да го върне при законната съпруга. Винаги разбиращата го Елисавета плаче заедно с него за детето му от друга жена. Самата тя е помъдряла, вече не очаква мъжко внимание, задраскала е миналите изневери и от двете страни и се стреми само към спокойна семейна хармония. Тя е повехнала, отслабнала,

погледът ѝ е трескав, лицето ѝ е покрито с червени жилчици; тя знае, че е загубила завинаги своята прелъстителност и разчита само на съответствието на душите, за да задържи Александър. "Вече не мечтая за привлекателна външност, казва тя. Колкото е останало от моето кокетство, то е насочено изцяло към нравствените добродетели."

След хиляди терзания Александър усеща, че е намерил убежище при съпругата си. Нежност е заместила отдавна угасналата любов. Съпрузите си осигуряват мигове за интимност в Царское село. Елисавета пише до майка си на френски: "Тъй като през този сезон апартаментът ми е много студен и е отделен от този на императора с още по-студени зали, Александър кротко ме задължи да се настани в една част от неговия - в три, обзаведени със съвършена елегантност стаи. Беше наистина трогателна неговата настойчивост да приема този жест. На следващия ден двамата се разхождахме с шейна до свечеряване. След това настоя да се разположа в кабинета му, докато той се занимава със своите работи."

Има хора, които съжеляват, че между императорската двойка е настъпило ново разбирателство, тъй като на Александър му е приятно да се уединява с императрицата. Но той се изолира от Двора и понякога не спазва представителните си задължения. Елисавета пък, за да се скрие от любопитството на своите придворни, тръгва по обиколен път, когато отива в апартаментите на императора. Но в срещите им няма нищо чувствено. Двамата четат Библията, говорят си откровено за семейните и политическите грижи. В разговорите тя е самата кроткост, а той - напълно отпуснат. "Може някой да си помисли, пише още Елисавета на майка си, че искам да се хваля с предписанията на божиите и човешките закони, но съперничествата (в императорското семейство) ме задължават да гледам понякога на себе си като на любовница на Александър, или сякаш сме се венчали тайно."

Маркграфинята на Баден се съмнява, че при това целомъдрие нейният височайши зет, озарен от Всевишния, все още "е способен да изпита сексуални импулси". Тя пита съвсем открито дъщеря си. Но Елисавета не се нуждае от мъжките щения на съпруга си, за да бъде щастлива. Когато императорът тръгва на инспекционна обиколка из страната, тя се натъжава: "Ето ме пак зарязана, сама, съвсем сама в това семейство, където няма капчица обич към мен." Ако Александър ѝ пише колко съжелява, че не е с него в Москва, тя се радва като пансионерка: "Той ми каза, че искал да съм там. И аз не бих желала нещо по-хубаво, а и щеше да е толкова лесно!"

В началото на 1824 година Александър е прикован на легло от силна треска. Освен това има възпаление - червен вятър - на левия крак, който преди време е контузен при падане от кон. Елисавета го съжелява и същевременно е очарована, че ѝ се удава случай да прояви своята преданост. Тя прекарва часове наред край леглото на болния, загледана в измъченото му лице. На 31 януари пише до майка си: "Императорът ми каза завчера нещо, което е много скъпо на сърцето ми и което мога да споделя само с теб, мамо. Той ми каза: "Знайте, че на вас дължа оздравяването си, защото първата му по-спокойна нощ настъпи, след като пъгнах възглавница под главата му; тогава имаше много силно главоболие." И още: "Времето на проверките беше съкратено, след като императорът започна да ми засвидетелства истинска обич; той приемаше с готовност малките ми услуги, позволяваше ми да оставам край него, когато спи, а и да му поднасям храната."

Александър оздравява и копнежът му да пътува незабавно се възвръща. Той посещава важни места в европейската част на Русия, прибира се изтощен в Царское село и, едва отпочинал, научава, че в столицата е станала страшна злополука. На 7 ноември 1824 година Нева излиза от коритото си, вероятно поради силен югозападен вятър, и залива ниските

части на Санкт Петербург. Разпенените й вълни се блъскат в стените на Зимния дворец, нахлуват в мазетата на дворците, събарят дървените къщички, отнасят мостове, добитък, коне, коли, покъщина. Отломки се блъскат в яростното водно течение. Разрушени са повече от триста къщи, загиват петстотин души, изненадани от вълните. Подобно наводнение - не толкова силно - е имало през 1777 - годината, когато се ражда Александър. Суеверните търсят в това съвпадение знак за божия гняв. Самият император също е силно впечатлен. Той посещава пострадалите райони. Разплаква се, когато вижда размерите на бедствието. Тълпата го заобикаля и стене. Един човек се приближава до него и се провиква: "Бог ни наказва за греховете!" "Не!, отговаря Александър, наказва мен за моите грехове." И искрено го вярва. Както всеки път, когато съдбата се ожесточава срещу него, в паметта му изплува призракът на убития му баща. Той е отцеубиец, защото се е съгласил да бъде убит баща му, и сега усеща смъртно, че това престъпление отравя и най-благородните му действия. Дори победата над Наполеон, която би трябвало да му донесе безпрекословната благодарност на неговите поданици, се обръща срещу него. Каквото и да направи, народът му не го разбира, не го обича. Верният му кореспондент Паро, възмутен от репресивните мерки, които налага навсякъде, му пише на френски със сериозна загриженост: "Чувствате ли се щастлив, Сир, в тази тъма от недоверие, която винаги смущава Вашите естествени подбуди, която Ви принуждава да се движите пипнешком, за да изследвате всяка крачка от терена, която въоръжава срещу най-верните Ви съюзници ръката, готова всъщност да раздава само добрини, която Ви представя младежта в най-черни краски, тази младеж, която Вие обичате, въпреки опитите да Ви надъхат със страх и омраза към нея?"

Александър е уморен от тези упреци, а и смята, че са необосновани. Впрочем властта вече не го интересува. Той е преценил колко напразна е политическата неудовлетвореност и се връща към мечтата си от младини: да се откаже от трона, да се оттегли на село в някое уединено място и там да свърши дните си в молитви и размисъл, сред скромни хора. Проблемът за наследяването не го смущава. Нормално е короната да поеме брат му, великият княз Константин, династическият приемник. Но неговият брак с великата княгиня Анна Фьодоровна е анулиран с императорски манифест от 20 март 1820 година и той се венчава на 14 май същата година за графиня Яна Грузинска, впоследствие принцеса Ловиц. Този неравен брак предполага, разбира се, отказ от правата за управление на империята. След като получава от Константин писмото за отказ от короната, Александър се обръща към другия си брат, Николай, третия син на Павел I. Без да изпитва и най-малка симпатия към него, той признава, че този здрав и енергичен млад мъж, малко тесногръд, възпитаван още от дете по войнишки, сега на двасет и седем години, венчан за пруска принцеса, баща на едно здраво момче и няколко дъщери, притежава всички качества да царува в Русия. Архиепископ Филарет написва манифест, с който обявява промяната в реда на наследяването на трона, но след като е прегледал и поправил документа, Александър отказва да го публикува, за да не смути преждевременно обществеността. Той връща тържествения акт на Филарет в запечатан плик със следния, написан собственоръчно от него текст: "Да се съхранява в Успенския събор, заедно с държавните книжа, до нова моя заповед; в случай че почина, без да съм дал други указания, настоящият плик трябва да се отвори най-напред от архиепископа на московската епархия и генералния губернатор на Москва в Успенския събор." За сигурно копия от манифеста са поверени тайно на Държавния съвет, на Светия синод и на Думата. Очевидно Александър желае да оповести едновременно своето оттегляне и името на наследника си. Впрочем той е разговарял предварително с Константин. "Искам да

абдикирам, му е казал той, вече нямам сили да нося бремето на властта. Предупреждавам те, за да имаш време да си помислиш какво трябва да направиш в случая." След това съобщава намеренията си на Николай и на съпругата му, главните заинтересовани лица. "Вие изглеждате учудени, им казва той, но знайте, че брат ми Константин, който никога не се е интересувал от трона, повече отвсякога е решен да се откаже от него формално, като прехвърли своите права на нашия брат Николай и неговите наследници. Аз пък съм решил да се освободя от моите функции и да се оттегля. Повече отвсякога Европа се нуждае от млади монарси в разцвета на силите си." "Като ни видя разплакани, пише великата княгиня Александра Фьодоровна, той се опита да ни успокои, да ни увери, че това няма да стане веднага, че ще минат години, преди да изпълни намерението си, и ни остави в невъобразимо състояние." Освен това Александър доверява на шурейя на Николай, Вилхелм Прусски: "Ще напусна трона, когато стана на петдесет години... Много добре познавам себе си, за да съм сигурен, че след две години вече няма да имам физически и морални сили да управлявам моята огромна империя... Брат ми Николай е разумен и разбран човек, напълно подходящ да води по правилен път съдбата на Русия... В деня на неговото коронясване аз ще бъда сред множеството пред тържественото стълбище на Кремъл и пръв ще извикам "ура!"

Александър е на четирийсет и седем години и води мрачен и затворен живот в двореца. Излиза само, за да инспектира гвардията. От министрите приема единствено този на финансите - Гуриев, и на външните работи - Неселроде. Всички други сведения, засягащи империята му, минават през злокобния Аракчеев. Александър би му отстъпил с готовност и управлението на страната. Но съзнанието за мисията, която е получил от Бог, още го възпира. В мига, когато остава сам, пада на колене пред иконите и се моли. С течение на времето по коленете му се образуват големи мазоли. Напразни са усилията на дипломатите да се срещнат с него. Все по-рядко им дава аудиенция. А в думите му, през обичайната любезност прозира горчиво разочарование. "Религията ни повелява да се подчиним, когато ръката на Господ натези върху нас, казва той на Ла Фероне... Старая се да се подчинявам, но не се опасявам да дам възможност да се видят моята слабост и моите мъки."

Престижът на Александър сред обществеността се е понижил толкова много, че някои хора вече критикуват открито в салоните действията на правителството. "Спомням си оплакванията по повод пристрастяването на Александър I към Метерних и Аракчеев, пише Кошелев. Хора на зряла възраст и особено младежите, с една дума - почти всички, осъждаха по всякакъв повод политиката на императора. Едни се страхуваха от революция, други горещо я желяеха и възлагаха на нея всичките си надежди. Недоволството беше силно и всеобщо. Никога няма да забравя вечеринката, на която присъстваха Рилеев, княз Оболенски, Пушкин и някои други... Рилеев ни прочете патриотичните си мисли и всички заговориха много свободно за необходимостта да се сложи край на това управление." Александър е предупреден за този ропот и отбелязва лично на къс хартия: "Носят се слухове, че пагубният дух на свободната мисъл или на либерализма е обхванал или вече обхваща армията; почти навсякъде са създадени тайни дружества и клубове, които имат емисари, натоварени да разпространяват идеите им."

Александър препоръчва да се засили наблюдението над интелектуалните и военните среди, но не издава заповеди нито за разследване, нито за арести. Повече от всичко го тревожи здравето на императрицата. Тя се е простудила, кашля, високата температура безпокои дворцовите лекари. "Видях императора силно разтревожен и трогателно натъжен, пише Карамзин на Дмитриев. Той нежно я обича (императрицата). Дано Бог им помогне да

живеят дълго заедно в такава силна любов." Александър пък пише на Карамзин: "Наистина здравето на жена ми малко се подобри, но не достатъчно, за да се успокоя. Кашлицата продължава да я измъчва много и, което е още по-сериозно, пречи да се приложи лечение за сърцебиенето и кръвоносните съдове."

В началото на 1825 година се забелязва леко подобрене на здравословното състояние на болната и Александър решава да замине за Полша, за да открие третата сесия на Диетата във Варшава. Предварително е внесъл изменение в Конституционната харта на страната: в бъдеще заседанията на Диетата няма да бъдат публични, освен при откриването и закриването им. Това е първото затягане на винтовете. Но в Русия не прощават на монарха, дал на поляците институции, които отказва да даде на собствения си народ; обвиняват го в нежно отношение към една нация, която винаги е клоняла към анархия и е ненавиждала православната вяра; предупреждават го срещу всяка прищявка да върне литовските провинции на тази чужда страна. В същото време в Полша се изострят настроенятия срещу императора по противоположни причини: недоволстват, че е осакатил територията, която без Краков и Данциг не е жизнеспособна географски, за многобройните нарушения на конституцията, за присъствието на руски войски в кралството, за наблюдението, което упражнява върху цялостния вътрешен живот в него, и за назначението на суровия и неударжим велик княз Константин начело на полската армия. На новия си пост Константин се утвърждава като достоен съперник на баща си Павел I. Той прилича и физически на него - със сплескания си нос, суров поглед и креслив глас, които му придават вид на "разярена хиена". Той е маниак на реда при военните учения, на изрядността на военната униформа и тероризира поляците с изискванията си. "Негово височество великият княз сякаш е възненавидял нашата страна и всичко, което става в нея, пише Чарториски на императора. И ненавистта му се засилва обезпокоително... Нацията, армията... към нищо няма милост... Негово височество дори не се придържа към военните закони, които сам е утвърдил. Той иска да въведе във войската на всяка цена боя с тояги и вчера е заповядал да започне приложението му, без да се съобрази с единодушните възражения на временното правителство." И Чарториски пише в заключение: "Дори враг не може да напакоства повече на Ваше императорско величество." Разбира се, и въпрос не може да става Александър да освободи от длъжност брат си, нито да го нахока под претекст, че е натупал няколко войници. Но се налага да констатира, че в желанието си да задоволи едновременно и руснаците, и поляците, е разгневил всички. Още един провал в повече.

На 1 (13) май Александър открива заседанието на Диетата с тържествена реч, произнесена на френски: "Представители на полското кралство, дано можете да пристъпите към изказванията спокойно, освободени от всякакво влияние. Бъдещето на отечеството ви е във вашите ръце." Един месец по-късно, на заключителното заседание той заявява пак на френски и също така вдъхновено: "Вярвайте, че ще съумея да бъда признателен за свидетелствата на доверие, които бяха затвърдени на това заседание. Те няма да бъдат напразни. Оставам дълбоко впечатлен от тях, което още веднъж показва колко голямо е желанието ми да ви докажа искрената си обич към вас и колко поведението ви ще повлияе на вашето бъдеще." Стегнат в униформата си, с препасана през рамо лента на високия полски орден "Белият орел", Александър е запазил още гордата си осанка и дамите от публиката открито му се възхищават: "През седемте години, откакто съм в двореца, пише неговият лекар Тарасов, за пръв път видях император Александър в извънземното му величие. Ангелският му поглед изразяваше едновременно мощ, прозорливост, скромност и

доброжелателство." Обаче според компетентните хора тази куха реч не носи нищо, не променя нищо. За пореден път Александър се задоволява само с външни изяви.

Когато се връща в Русия през юни 1825 година, Александър заварва жена си много отслабнала. Дали не е начало на туберкулоза? Тя кашля все почесто и се оплаква от сърдечни спазми. "Не е неритмично сърцебиене, пише тя на майка си, а е обикновено прескачане, каквото имам от много години, понякога по-силно, друг път не толкова. И не точно на сърцето, а малко по-ниско." Лекарите се опасяват, че студеният и влажен климат в Санкт Петербург през есента няма да се отрази добре на болната, и съветват да бъде пренесена в топла страна. Най-подходящо би било в Италия или Южна Франция, но на императрицата ѝ е неприятно, както се изразява тя, да се показва пред тълпа чужди зяпачи; тя не иска да напусне Русия; в тази просторна империя би трябвало да има място с по-милостив климат. След дълги съвещания решават, че такова място е Таганрог, на Азовско море. "Признавам, че не ми е ясно как докторите са могли да направят такъв избор, пише Волконски на свой приятел. Сякаш в Русия няма по-приятно място!" И е вярно, че Таганрог, където императорът вече е бил, е обикновено малко селище, загубено в блатиста местност и напичано от слънце, където яростен вятър мете безлюдните улици. Но медицинският съвет се е произнесъл и Александър не спори. Той решава да придружи жена си дотам и да се върне в Санкт Петербург за Нова година.

В разгара на приготовленията за път Александър приема в двореца на Каменния остров, на 17 януари 1825 година, младия подофицеркопиеносец Шеруд, от английско потекло, който носи препоръчително писмо от Аракчеев. Без тази височайша препоръка Александър никога не би се съгласил да приеме лично толкова незначителна личност. Без да се смущава, Шеруд казва пред императора всичко, каквото иска да каже. Той твърди, че офицери от украинските полкове, които имат съучастници в Санкт Петербург, подготвят бунт в армията с цел да съборят монархическия режим и да свалят императора от трона. "Да, предположенията ти вероятно са точни, казва императорът. Но какво искат тези хора? Толкова ли са нещастни?" "Добре хранените кучета побесняват при благоденствие!", отговаря Шеруд. Но заявява, че не може да даде по-точни сведения за заговора. Той иска разрешение да продължи издирванията си. Александър дава съгласието си да извърши задълбочено разследване под ръководството на Аракчеев. После подава на доносника ръката си за целувка. Изпраща го и не казва нито дума на хората от обкръжението си за разкритията, които е чул. Всъщност те само потвърждават първите му впечатления. Всички свидетелства съвпадат: подривна дейност минира почвата под краката му. Александър не иска и да знае за това. В отговор на настояването на Голицин да публикува манифеста за изменение на реда на наследяването на трона, той само казва: "Да се уповаваме на Бог: той ще може да подреди нещата по-добре от нас, смъртните." А пред Карамзин, който му казва: "Сир, годините ви са преброени, повече не можете да отлагате, а имате да вършите толкова неща, за да може краят на вашето царуване да бъде достоен за началото му", Александър повтаря, че все още има намерение да даде "основен закон" (конституция) на Русия. Безкрайното му спокойствие сред общото безпокойство учудва близките му. Още повече, че очаква с голяма радост пътуването си.

Александър заминава преди жена си, за да подготви настаняването. Той напуска Санкт Петербург на 1 септември 1825 година през нощта. С брадатия кочияш Иля Байков на капрата, впрегнатата в тройка каляска прекосява пустия град, потънал в мрак. В четири часа призори императорът нарежда да спрат пред манастира "Свети Александър Невски".

Посрещат го митрополит Серафин, архимандритите и монасите, които са предупредени за пристигането му. Александър се запътва право към катедралата "Света Троица", коленичи пред ковчег с мощите на Свети Александър, изслушва нощната служба и като се изправя, иска да се види със стария монахотшелник - отец Алексей, който има славата на светец. Монахът приема императора в килията си, която е с форма на свещен гробкрипта. Само една свещ е запалена пред иконите и осветява тясното монашеско убежище. На пода зее ковчег, който му служи за легло, с плащаница за завивка. "Вижте, му казва отец Алексей, ето леглото ми и такова е леглото за всички нас. Всички там ще се проснем един ден, Ваше Величество, и всички дълго там ще спим." След като се е молил рамо до рамо с този изпит от пости и покаяния аскет, Александър разговаря дълго с него. На тръгване казва с натежало сърце: "Действително, чувал съм много увлекателни проповеди през живота си, но никоя не ме е развълнувала толкова силно, колкото думите на този стар монах. Колко съжалявам, че не съм го чул по-рано!" После минава гологлав между двете редици духовници, които му се покланят, получава благословия от митрополита, качва се на каляската си просълзен и с въздишка промълвява пред събраното да го изпрати братство: "Молете се за мен и съпругата ми!"

На 13 септември Александър пристига в Таганрог и се заема с подредбата на жилището за височайши гости. Това е скромна варосана тухлена сграда със зелен покрив, която се състои само от приземен етаж. Вътре има просторен салон за приеми и трапезария. Вдясно - две стаи за императора, вляво - осем стаички с нисък таван за императрицата. За обслужващия персонал е предназначен сутеренът. От едната страна на сградата има кален двор, от другата - занемарена овощна градина, а прозорците с изглед към морето са малко на брой. Мебелировката е от най-простите. Александър се разпорежда за украсата, следи как се поставят завесите, сам забива гвоздеите за окачване на картини и гравюри.

На 23 септември Александър се качва на карета с легло и отива да посрещне съпругата си на последната пощенска станция. От този ден нататък двамата съпрузи, по думите на Волконски, прекарват нов меден месец. Те се разхождат заедно в града и отговарят любезно на поздравите на минувачите. Пътуват с карета из околностите, спират в степите пред стари скитски гробове, гледат как се нижат керваните на камиларитетатари. Елисавета съжалява, че от градината не се вижда морето и императорът заповядва незабавно да се прокара широка алея с изглед към морските хоризонти. Час по час той пита жена си: "Добре ли сте? Имате ли нужда от нещо?" Хранят се сами, без свитата. Впрочем тя е твърде малобройна: генерал Дибич, княз Волконски, Лонгинов, секретар на Елисавета, петима лекари, дванайсет прислужници и няколко нисши офицери, от които двама топографи. Топографите трябва да придружат Александър в предстоящото му пътуване из района на Астрахан, в Кавказ и в Сибир. Но засега никой не мисли за пътуване. Елисавета се наслаждава на възвърналата се съпружеска интимност. Тук всичко ѝ харесва, дори еднообразният мрачен пейзаж, както и грозните къщурки на провинциалното селище, обитавано от гърци и татари. Тя пише до майка си на френски: "Наскоро поисках от императора да ми каже кога смята да се върне в Санкт Петербург, защото предпочитам да го знам предварително, за да свикна с мисълта за отпътуването му, както при военна операция. Той ми отговори: "Възможно най-късно, ще видя. Но във всеки случай не преди Нова година." Това ми създаде добро настроение за целия ден." Според Александър Елисавета ще се почувства самотна, когато той си замине, и ѝ казва: "Смятам, че дори да ви изпратя някого от семейството, вие нямате нужда от никого освен от мен." И Елисавета заключава лъчезарна: "Приятно ми стана, като го видях толкова

уверен, че той е всичко за мен."

Понякога обаче Александър отново изпада в мрачно настроение, става раздражителен и недоверчив. Веднъж намира камъче в бисквита, която му е поднесена, и помръква. Подозира, че някой вероятно се опитва да го отрови, настоява да се анализира камъчето и се успокоява, едва след като шотландецът, доктор Уайли, го уверява, че се касае за частица, попаднала в тестото при печенето. На 22 септември Александър получава писмо от Аракчеев, в което той му съобщава, че селяните в Грузино, на които им дошло до гуша от теглото, убили любовницата му Анастасия Минкина. Аракчеев се побъркал от мъка и гняв, прекратил незабавно работата си и прехвърлил своите задължения на генерал Еулер. "Сбогом, пише той на императора, спомняй се за стария си служител. Крепостната прислуга е заклала през нощта моята приятелка и аз не знам къде да дяна скръбната си глава, но ще се махна оттук." Същия ден императорът му изпраща дълго приятелско съболезнователно писмо: "Пишеш ми, че искаш да се махнеш от Грузино, но не знаеш къде да отидеш. Ела при мен. Ти нямаш друг приятел, който да те обича повече. Тук сме в пълно усамотение. Ще живееш при нас, както си искаш. Разговорът с приятел, който споделя мъката ти, малко ще я смекчи. Но те заклевам във всичко най-свято, не забравяй за отечеството, помни колко са му били скъпи, и мога да кажа - нужни, твоите услуги, не забравяй, че отечеството и аз сме едно." Архимандрит Фотий получава заповед да окаже на нещастния любовник религиозна подкрепа. Но Аракчеев не се трогва нито от проповедите на монаха, нито от поканата на Александър. Той остава в Грузино и търси утеха за мъката си, като изтезва прислужниците. Дори и онези, които не са участвали в убийството, а само защото подозира, че са посрещнали с облекчение новината за смъртта на любимата му. Въпреки многократните покани на Негово величество, Аракчеев отказва да се върне на работа. Животът му като държавник е приключил. Изоставен от незаменимия си съветник, Александър се обезкуражава пред неизброимите и спешни проблеми, които го затрудняват. Генерал Уат, главнокомандващ южните въоръжени сили, пристига в Таганрог и потвърждава, че се крои опасен заговор. По негов съвет императорът възлага на полковник Николаев да отиде при Шеруд и да продължи разследването на място "с необходимата предпазливост".

Сред тези, които говорят за конспирация и треперят за живота си, Александър се чувства в положението на Павел I през последните месеци от живота му. С тази разлика, че той няма край себе си престъпен син, който да покровителства съзаклятниците. Чужди хора са тези, които днес се нахвърлят срещу трона му. Или той е в по-добра ситуация, отколкото своя родител? На моменти замисля да предприеме страшни репресии, но най-често - от умора или набожност - предпочита да се остави на божията воля. Да става, каквото ще. Княз Воронцов го увещава да предприеме инспекционна обиколка в Крим. Александър не е недоволен от възможността да избяга от Таганрог и от грижите си. В навечерието на заминаването, докато работи на бюрото си следобеда, облак закрива слънцето и изведнъж в кабинета силно притъмнява. Александър заповядва на прислужника си Анисимов да донесе свещи. Малко след това небето се прояснява и Анисимов се втурва да ги отнесе обратно. Царят е учуден, че толкова се е забързал. Прислужникът му обяснява, че в Русия се приема за лошо предзнаменование да горят свещи посред бял ден, защото те напомнят за бдение при мъртвец. Александър се стряска и промълвява: "Имаш право. И аз мисля като теб. Махай свещите!" При тази случка го обзема дълбоко неприятно чувство. Естествената му наклонност към суеверията го подтиква да тълкува и най-незначителните случки от своя живот като знак от Бога. Мигновено той губи всякакво желание да се размърда. "Ще мина и

без това пътуване, казва той на Елисавета на френски. Бих предпочел да си стоя спокойно тук... Но вече всичко е уредено, трябва да го изтърпя!" И отърсвайки се от опасенията си, на 20 октомври 1825 година тръгва на път със свита, сведена до минимален състав.

Александър спира на всички живописни места по пътя, възхищава се на германските и холандските колонии, създадени отскоро в района, прекарва нощта в Симферопол, след това гостува в имението на княз Воронцов. Пред Волконски заявява: "Скоро ще се настаня в Крим и ще живея тук като обикновен смъртен. Бях на служба двайсет и пет години; след такъв срок уволняват всеки войник... Ти също ще се уволниш. Ще станеш мой библиотекар." Александър обядва в Алушка, опитва с удоволствие вина, произведени от френско грозде - "Бордо" и шампанско. После ту на кон, ту пеша по едва проходими пътища обхожда околните села. Близките му го молят да се щади, но той изпитва стипчиво удоволствие от умората сред пустинния пейзаж. На 27 октомври, след като се е наобядвал в Балаклея, отново яха коня, за да отиде по стръмни преки пътища до манастира "Свети Георги". На свечеряване се захлажда. Появява се студен вятър. Александър е облякъл униформа от много тънък плат. Той трепери, но отказва да спре, за да облече шинел. Когато пристига в Севастопол, усеща, че му се вие свят и иска да пие чай, като отказва вечерята. На другия ден потиска неразположението си и продължава обиколката. Посещава казарми, укрепления, черкви, болници, джамии, синагоги, без почивка. Дори в един татарски дом ръководи церемония по обрязване. Дългът на руски монарх му повелява, според него, да се отнася с внимание към хората в империята от всички раси, религии, националности. Като проявява еднакво великодушие към многобройната си челяд, най-добре ще изпълнява ролята на бащаобединител на отечеството. За какво биха послужили пътуванията, ако наградата не е постигането на взаимно разбирателство? По пътя към Орехов Александър среща куриера Масков, който му носи телеграми. Александър получава пощата и нарежда на Масков да го последва. Императорската каляска, както винаги, се движи с главоломна скорост. Пощенската кола кара по следите ѝ, блъска се в една височинка и се преобръща. Масков умира на място. Тарасов остава за известно време на мястото на злополуката и пристига в Орехов към полунощ. Той заварва Александър в тревожно състояние - стои прав пред буйно пламтяща камина. "Какво нещастие, казва той. Съжалявам за този човек!" На следващия ден има неудоволствието да присъства на сбиване между губернатора на Екатеринослав и архиепископ Теофил. Светската власт си разменя юмруци с Духовната. Александър се чувства болезнено засегнат от този скандал и, макар че е уморен и му се повдига, вика един по един двамата противници, за да ги смъмри поотделно. На 4 ноември, когато пристига в Мариопол, получава силна треска, при която зъбите му тракат. След като дълго се е колебал, доктор Уайли го принуждава да изпие чашка пунш с ром, да си легне и буквално го затрупва със завивки. Макар че е прекарал много неспокойно нощта, Александър нахоква лекарите, които го съветват да почива няколко дни. Той е само на деветдесет версти от Таганрог, императрицата го чака и той заповядва да впрягат.

Когато пристига, отказва да си легне, но състоянието му според лекарите изглежда още по-обезпокоително. Уайли предполага, че е от "жлъчно-гастритна криза" и предписва силни разхлабителни и очистителни лекарства. Температурата не спада, болният пожълтява, глухотата му чувствително се засилва. Въпреки това се опитва да работи. "Толкова ми е станало привично, че когато не правя нищо, сякаш главата ми е празна, казва той на императрицата. Ако напусна работата си, ще трябва да поглъщам цели библиотеки, иначе ще полудея." Александър чете Библията с трескава страст. Едва на 9 ноември разрешава на

Волконски да съобщи на императрицата-майка и на великия княз Константин за болестта му. Елисавета пише до майка си на френски: "Къде е убежището в този живот? Когато смяташ, че си подредил най-добре всичко и ще можеш да му се порадваш, те връхлита нечакано изпитание, което отнема възможността да се възползваш от хубавото, с което си заобиколен. Това не е ропот - Бог ми и свидетел, а само наблюдение, което се потвърждава за хиляден път." Тя е забравила изневерите, униженията, някогашното безразличие и вече величае мъжа, който дълго споделяше живота си с нея и чиято нежност ѝ се връща на залез.

На 10 ноември за пръв път Александър губи съзнание при ставане. Когато се свестява, е силно отпаднал и почти не приказва. На следващия ден Уайли отбелязва в своя Дневник на френски: "Боледуването продължава. Вътрешностите още не са достатъчно прочистени. Ако му спомена за пускане на кръв и за очистително, се гневи и не благоволява да ми говори." Александър получава нов припадък, малко преди бръснене. Пада от стола. Разтриват му слепоочията с одеколон. Поставят го на легло и сега вече дори не прави опит да стане. Следващите дни Уайли констатира, че болният е сънлив, "което е много лош признак". Той пише: "Много е зле, макар че не бълнува. Искан да му дам малко солна киселина в напитката, но отказа. Дали се страхува, че може да го отровят?" Мисълта за политическо убийство, която натрапчиво го занимава на младини, отново го обзема в последните му мигове. Той праща да повикат доктор Тарасов и иска той да замести доктор Уайли, който го е лекувал досега и има нужда от почивка. Тарасов се отзовава, но и той не знае какво да предприеме, за да облекчи болния. Смята, че положението му е безнадеждно и съветва императрицата да повика свещеник. Странно нещо! Макар и искрено вярващ, Александър не е изказал сам такова желание. Вероятно и при най-силната треска не се е почувствал в смъртна опасност. Елисавета сяда край леглото на съпруга си и кротко му казва: "Бих искала да ви предложа моето собствено лекарство, което е благотворно за всички. Повече от всеки друг аз зная, че сте голям християнин, който съблюдава всички обреди на нашата Православна църква. Съветвам ви да прибегнете до медицината на душата." Първоначално Александър се отнася скептично, после вика лекарите си и пита Уайли дали наистина болестта му е стигнала крайната си фаза. Уайли потвърждава смутено. "Колко е тъжно моето посредничество - да му съобщя за близкия край в присъствието на Нейно величество императрицата, която дойде при него, за да му предложи един сигурен лек: Sacramentum (Божията благословия)", отбелязва той на френски в своя Дневник. Императорът се обръща много спокойно към съпругата си и ѝ казва: "Благодаря ви, приятелко. Разпоредете се. Готов съм."

За какво ли си мисли пред прага на смъртта? Отдавна си пожелава да се освободи от тежестта на короната, от тежестта на живота. Дошъл ли е моментът да напусне всичко това? Да, без съмнение, щом като лекарите го казват. А после? Какво ще намери зад черната завеса? Невъзможно е този дълбоко набожен човек да не мисли с ужас какво го чака в другия свят. Несъмнено Бог ще вземе под внимание добрите му намерения и набожността му. Но колко ще натежат във везната възвишените мисли и блестящите действия в сравнение с трупа на убития баща? Ами, ако оздравее по чудо? О! Тогава ще се оттегли в някое глухо място, както е казал безброй пъти, и ще живее там като никому неизвестен отшелник.

На 15 ноември първосвещеникът на катедралата в Таганрог, Алексей Федотов, се появява край леглото на болния. Александър вече се е поразсънил, иска да го оставят насаме с Божия служител и дълго се изповядва. После се причестява в присъствието на императрицата, на близките си, на лекарите и камериерите. След като е изпълнил религиозните си задължения, целува ръка на жена си и ѝ казва на френски: "Никога не съм

изпитвал по-голямо удоволствие и много ви благодаря." Накрая се обръща към лекарите и шепне: "Сега, господа, си вършете работата. Дайте ми лекарствата, които смятате, че са необходими."

Тарасов му слага трийсет и пет пиявици зад ушите и по тила, както и студени компреси на челото. Състоянието на Александър сякаш започва да се подобрява. Кратко облекчение. Очевидно краят е близо. Само Елисавета не иска да повярва. Умиращият е потънал в кома и идва на себе си само в миговете, когато съпругата му е надвесена над него и му говори на ухото. Той взема ръката ѝ, притиска я до сърцето си, после се обръща към иконата и тихо се моли. На 18 ноември привечер Тарасов констатира, че Александър I е получил мозъчен кръвоизлив. Дава му да пие с лъжичка. Той преглъща трудно. Дишането му е само глухо хриптене. Никаква храна не преминава през глътката на болния и лекарите прилагат две промивки с отвара от смоленски булгур. В два часа след полунощ Елисавета сяда край леглото на съпруга си. С лявата си ръка държи дясната ръка на умиращия. По лицето ѝ се стичат сълзи. Като прикована към леглото на болния тя чака животът да си отиде от него. Но минават часове, нощта преваля в гробно мълчание и Александър още диша. Духовенството нарежда всеобщо четене на молитви.

На следващия ден, 19 ноември (1 декември) 1825 година, в облачно и дъждовно време множество, жадно за новини, се струпва на площада пред дома на императора. В десет и петдесет сутринта Александър, царят, "Благословен от Бога", издъхва, без да дойде в съзнание. Той е на четирийсет и седем години и единайсет месеца. Елисавета става от стола, където е прекарала в бдение толкова часове, коленичи, моли се, после се прекръства, целува покойника по челото, затваря очите му и го превързва през брадичката със своята кърпа.

Императрицата се връща в стаята си и с насълзени очи пише на майка си: "Ох, мамо, аз съм най-нещастното създание на земята. Искам да Ви кажа само, че още съм жива, след като загубих този ангел, измъчен от болестта, който при все това можеше да ми се усмихне, или да ме погледне добродушно, макар че не разпознаваше никой друг... Съсипана съм от мъка, объркана съм, не разбирам съдбата си." На по-следващия ден: "Мъката ми не стихва, изпитвам чувство на безутешност и понякога се страхувам, че вярата ми няма да издържи. О, Господи! Това съвсем не е по силите ми. Поне да не бях получила толкова милувки, толкова свидетелства за нежност, почти до последния миг! И трябваше да видя как издъхва това ангелско същество, което си запази способността да обича, дори след като загуби способността да разбира. Къде да дяна волята си, която му бе изцяло подчинена, живота си, който обичах да му посвещавам?" Елисавета изпраща на майката на Александър следното писмо: "Скъпа майко, нашият ангел е на небето, а аз - на земята; от всички, които скърбят за него, аз съм най-нещастното същество. Дано скоро отида при него!... Ето Ви кичур от косите му, скъпа майко. Уви! Защо трябваше толкова да страда? Но сега на лицето му са изписани само удовлетвореност и благоразположение, които му бяха присъщи. Изглежда, че одобрява това, което става около него... Докато е тук, и аз оставам тук. Когато тръгне, ако сметнат, че е възможно, ще тръгна и аз. Ще го придружавам, докато мога." По-късно Елисавета описва на майка си как е изглеждал Александър преди смъртта си: "През първите два дни се беше подмладил и разхубавил... Дори през първия ден изглеждаше весел, удовлетворен и оживен и като че ли щеше да стане с обичайните си пъргави движения, но каква жестока промяна в последния момент!"

В дома се чуват траурни песни и плач, а през това време деветима лекари, дворцови и гарнизонни, пристъпват към аутопсия на трупа. Специалистите установяват, че повечето от

органиите му са в отлично състояние. Те съставят и подписват смърния акт. Остава им да балсамират тялото. Тарасов и Уайли се оправдават с почитта си към покойника и отказват да участват в злокобната операция. Другите запретват ръкави и се залавят за работа с пури в уста, за да се потуши миризмата. Близо до тях са запарени ароматни билки. Но в Таганрог не се намират необходимите за аутопсията средства, нито дори чисти кърпи. Сърцето, мозъкът, червата са поставени в сребърна ваза, подобна на голяма захарница. "Лекарите преобръщаха тялото като дънер, пише очевидецът Шениг, и аз можех да го разглеждам с любопитство и вълнение. Никога не съм виждал толкова добре сложен човек. Ръцете, краката, всички части на тялото биха могли да служат за модел на скулптор. Кожата беше необикновено нежна." Работата продължава цялата нощ. След това обличат императора в генералска униформа с всички отличия на гърдите, полагат го на желязно легло и тъй като лицето му започва да почернява въпреки балсамирането, бързат с последното сбогуване и го покриват изцяло с муселинен воал. Свещениците се сменят на всеки два часа край мъртвеца, около който стоят на пост също и офицери от гарнизона. От време на време някой от присъстващите вдига воала и избърсва лицето на императора с гъба, напоена със спирт. В стаята е ужасно горещо. Три огромни черковни свещи смесват миризмата си с тази на балсам и на разлагаща се плът. "Униформите ни запазиха три седмици тази гнилостна миризма, отбелязва Шениг. След два дни, когато повдигнах муселинения воал, забелязах, че един край от вратовръзката се подава изпод яката, и обърнах внимание на Добер. Докторът подръпна и установи с ужас, че е парче месо." Алармират Уайли и той нарежда да се отворят прозорците и под леглото да се постави ведро с лед. Полагат императора в ковчег с двойни стени - от дърво и олово, но без капак, и го поставят в облицована с черна тъкан стая. Императрицата седи до ковчега всеки ден, но никога не отмята прозрачния покров. "Човекът, който се поддържаше тъй грижливо, казва тя, не би искал да го виждаме, когато е толкова променен." Тя целува съпруга си по челото през воала и остава до него десетина минути.

Върху княз Волконски пада голяма отговорност, която силно го затруднява. Смъртта на един цар толкова далеч от столицата е изключителен случай в историята на Русия. Почти като да е починал в чужбина! Няма никаква традиция, на която да се опре! От никъде не може да получи и най-малко указание. Много вероятно е да сгреша, ако вземе лична инициатива. Трябва да се заеме сам с всички приготовления, преди да започне пренасянето на тялото през цяла Русия до Санкт Петербург. "На две хиляди версти от столицата, в затънтен край на империята, без да разполагам с никакви възможности на място, при огромни трудности да намеря и най-дребните необходими за случая вещи, съм принуден, пише той, да вземам решения, дори да чертая планове и скици за хода на церемонията. Питам се как биха се справили, ако аз не бях тук, защото всички около мен са загубили ума си."

В Санкт Петербург също всички са загубили ума си, като се започне с великия княз Николай. На 27 ноември по време на литургия за здравето на императора в черквата на Зимния дворец той научава от куриер, че брат му е починал. Александър му бе казал, че го определя за свой наследник, но не му съобщава за манифеста. И тъй, без да знае какви са последните разпореждания на покойния, той полага клетва за вярност на Константин и приканва антуража си да направи същото. Всички конституционни органи и основните полкове също полагат клетва. Ала междуременно новината за смъртта на Александър е стигнала и до Константин и той, въз основа на своя акт за отказ, полага клетва за вярност на Николай. Настъпва кратко междуцарствие. Русия има двама царе, и единият и другият

законни. Макар че княз Голицин потвърждава пред великия княз Николай съдържанието на манифеста, той отказва да се качи на трона, преди да се изясни с брат си и настоява Константин да дойде в Санкт Петербург. Но Константин смята, че това пътуване е излишно и моли брат си да поеме властта. Бързи вестonosци летят като вихър между Санкт Петербург и Варшава. Поради важността на въпроса третият брат, великият княз Михаил, става посредник между двамата братя, които от великодушие си прехвърлят като топка короната на Русия.

На 12 декември вечерта Николай получава най-сетне категоричния отказ на Константин, който нито иска да царува, нито дори да тръгне към Санкт Петербург. Да се справят без него, там на място. Идва моментът Николай да покани военните части да се закълнат пред него лично, след като са се заклели пред брат му. Той не си прави илюзии каква опасност си навлича, като призовава корави и прости хора да се откажат от дадена клетва. Впрочем вече е предупреден, че се подготвя бунт. Тайните дружества възнамеряват да се възползват от безредиците в армията, за да преминат в действие. "Вдруги ден сутринта, пише Николай на генерал Дибич, или ще бъда император, или ще престана да дишам. Жертвам се за моя брат, щастлив съм, че мога да изпълня волята му. Но какво ще стане с Русия? Как ще постъпи армията?"

Най-сетне, на 14 декември 1825 година сутринта, няколко офицери, членове на "Северното дружество", повеждат хората си на бунт и обявяват, че Николай е узурпатор. Московският гвардейски полк и един гренадирски полк излизат от казармите и се настаняват застрашително на площада, близо до паметника на Петър Велики. Към тях скоро се присъединяват моряците от гвардейските екипажи. Тълпа зяпачи приижда към сборните пунктове. Едни викат "Ура за Константин!" Други - по-настоятелно: "Да живеят Константин и Конституцията!" Те вярват, че Конституцията е жената на Константин. Срещу смутителите се подреждат верните на Николай части. Сам императорът пристига на място. Губернаторът на Санкт Петербург, граф Милорадович, се опитва да вразуми метежниците. Убиват го с един пистолетен изстрел. Конната гвардия, новата придобивка на императора, се готви за стрелба от близко разстояние. Но конете се хлъзкат по заледената земя. Отблъсква ги силна стрелба. Тогава Николай решава въпреки нежеланието си да повика артилерията. Няколко оръдейни изстрела са достатъчни, за да разпръснат зяпачите и метежниците. Мигом настъпва бяг, избиване. Николай овладява положението. По този повод пише на брат си: "Скъпи, скъпи Константин, волята Ви е сторена: станах император, но на каква цена, велики Боже, с цената на кръвта на моите поданици!" Същата нощ по заповед на Николай започват арести. Шпиони съобщават на следствената комисия имената на подстрекателите. Сто и двайсет заподозрени лица са хвърлени в затвора и изправени пред Върховния съд, съставен от членове на Държавния съвет, Думата и Светия синод. Петимата главни виновници са осъдени на смърт чрез обесване, останалите - на принудителен труд в Сибир. Така приключва делото с хората, които вече се наричат "декабристи". Коментирайки илюзиите на тези благородни революционери, по-голямата част от които произхождат от големи фамилии, граф Ростопчин заявява: "Обикновено обушарите правят революциите, за да станат големи господари; но у нас големите господари пожелаха да станат обушари."

По време на смутовете през междуцарствието тялото на Александър стои в Таганрог, където непрекъснато се шептят молитви. Всяка вечер към седем часа Елисавета отива в черквата, където е изложено тялото на Александър, и му се покланя. "Мога да намеря слаба утеха само тук, където повече отвсякъде другаде неговият дух сякаш е около мен", казва тя.

Едва на 29 декември 1825 година погребалното шествие напуска града. Императрицата е много слаба, за да издържи на дългото пътуване, и остава в Таганрог. Тя пише до майка си на френски: "Всички земни връзки между нас са прекъснати... Бяхме приятели от детинство и вървахме заедно трийсет и две години. Двамата преминахме през всички етапи на живота. Често бяхме далеч един от друг, но се събирахме отново. Най-сетне по истинския път ние вкусахме само насладата от нашата връзка. И тъкмо в този момент той ми бе отнет."

На всяка спирка на кортежа прибират ковчега в черква за през нощта. От време на време вдигат капака, за да проверят дали трупът е там, правят протокол и завинтват бурмите. Кочияшът на императора Иля Байков кара впряга. Селяните притичват дори през степите и се кланят. На влизане в градовете войската отдава почести. Изстрелват оръдейни залпове. Понякога населението застава пред катафалката, разпряга я и я тегли с ръце. Какво си мислят всички тези разплакани хора за царя, който ги напуска? Те си припомнят постъпките му не във възходяща линия, а в зигзагообразна и драматична. При възкачването му на престола бе обграден от безгранична любов, но излъга всички надежди, като не приложи нито една от обещаните либерални мерки. След победата над Наполеон си възвърна част от популярността. Но когато се върна в Русия, отново измени на народното доверие с поведението си на абсолютен монарх. Уж осветлен от Бога, а стана привърженик на потисничеството вътре и извън страната. Позовавайки се на християнското милосърдие, учреди Свещения съюз и създаде униформената каторга - военните колонии. При преминаването на тленните останки поданиците не знаят дали да оплакват сияйния цар от младите му години, или да се радват, че е издъхнал един застаряващ деспот. Те са неспособни да разграничат ученика на Лаарп от покровителя на Аракчеев и остават с впечатлението, че се покланят пред двама мъртъвци едновременно, затворени в един и същ сандък: единият бял, другият черен. Всички, които се приближават до него, се изумяват от двойствения му характер. Александър получава прозвищата "северен сфинкс", "коронован сфинкс", "неразбраният до гроба сфинкс". Самият той беше ли разбрал кой е? Трагедията му не се ли изразява в това, че непрекъснато е мечтал за добро, а не е бил способен да го извърши? Да, през целия си живот се е страхувал от делото, което е мечтаел да изпълни. Разтревожвали са го смутовете, които съпровождат и най-незначителното нововъведение, и най-често е спирал по средата на пътя. Две крачки напред, три крачки назад. Метерних ще напише за него прозорливо: "Вървейки от преклонение към преклонение и от религия към религия, той раздвижи всичко и нищо не съгради. Всичко у него бе повърхностно, нищо не надскочи." А Шатобриан отбелязва: "Каквито и да бяха големите качества на царя, в последна сметка той се оказа гибелен за своята империя... Пося кълнове на цивилизация, които след това поиска да задуши. Населението бе разкъсвано в противоположни посоки и не разбра какво се иска от него: мисъл или притъпяване, безучастно или законно послушание, движение или застой. Той беше много силен, за да си служи с деспотизма, и много слаб, за да даде свобода." Шатобриан пише още: "Императорът на Русия имаше силна душа и слаб характер."

И тъй, песнопенията на духовниците се възнасят към една загадка. Величествено и бавно, от етап на етап, от литургия на литургия, Александър, мъжът с двете лица, базнаказаният пътник прекосява за последен път своята империя. Зловещият рейд продължава два месеца. На 28 февруари 1825 година император Николай посреща процесията в Царское село и придружава останките на брат си до дворцовата черква. По негово искане на следващия ден доктор Тарасов отваря ковчега, отстранява пласт от

ароматни билки, който покрива тялото, изчетква униформата, сменя ръкавиците, изтрива лицето, вчесва косите на покойника. Когато приключва, императорското семейство - и само то - е допуснато за прощалната церемония. Свещениците и офицерите от свитата стоят настрана. Пред вратите са поставени часовои. Привилегированите приближават до ковчега един по един и целуват по челото и ръката мъртвеца. Той е неузнаваем. Според Тарасов кожата на лицето му е "бледожълта". Когато го вижда, императрицата-майка възкликва театрално на френски: "Да, това е скъпият ми син, моят скъп Александър. Ах! Колко е отслабнал!"

От Царское село покойникът е пренесен в Санкт Петербург с голяма тържественост. Небето е сиво, леден вятър навява сняг. Император Николай, великият княз Михаил, чуждестранни принцове, загърнати в черни пелерини, бавно крачат след катафалката. Церемониалът е същият, както при погребението на Петър Велики. Безкраен поток от генерали, сановници, свещеници, монаси се насочва към Казанския събор под звуците на погребален марш. В кораба на черквата е издигнат подиум. На публиката е разрешено да върви пред катафалката. Обратно на руския обичай ковчегът остава затворен. Император Николай не иска да изложи пред погледите на поданиците си разложеното лице на мъртвеца. Шест дни по-късно, на 13 март 1826 година, ново шествие съпровожда тленните останки на Александър от Казанския събор до Петропавловската крепост, където ще бъде погребан. Снежна буря вилнее в града и забавя движението на процесията. Все пак в два часа следобед артилерийски залпове известяват, че "Благословеният от Бога" цар се е върнал в земята. Метерних заявява: "Романът свърши, започва историята."

Въпреки крайната си отпадналост, скоро след това Елисавета се решава да напусне Таганрог с малка свита на път за Санкт Петербург. "Страдам духом и тялом", пише тя на майка си. Императрицата-майка трябва да посрещне снаха си в Калуга. Когато на 3 май пристига в Белев, малко селище в Тулска губерния в центъра на Русия, Елисавета отказва да продължи пътуването и отсяда в пригответено набързо жилище. Тя е толкова изтощена, че едва говори. И освен това не може да понася светлината на свещите. "Очите ѝ бяха помръкнали и хлътнали, пише нейният секретар Лонгинов; под очите ѝ сини, силно набъбнали вени придаваха на носа ѝ толкова сплескан вид, сякаш не беше тя. Лицето ѝ бе зачервено, брадичката - провиснала, устата - зейнала." Лекарите от свитата измерват пулса на болната, дават ѝ някакви лекарства и се оттеглят. Тя отказва услугите на камериерката си, госпожица Тисон. Към четири и половина призори, когато госпожицата влиза в стаята, за да види, дали императрицата си почива, я заварва мъртва в леглото. При аутопсията се установява, че е получила сърдечен удар. Отново погребално шествие се запътва към Санкт Петербург. На 21 юни 1826 година ковчегът с тялото на Елисавета е спуснат в криптата до ковчега на Александър.

Говореше се, че Александър I, "северният сфинкс", не може да умре, без да остави след себе си бразда от загадки. Неговата смърт след кратко и странно боледуване в един отдалечен район на империята, дългото му пренасяне в Санкт Петербург, погребението му, без да се позволи на народа, както повелява народният обичай, да види лицето му в открит ковчег - всичко това хвърля в смут душите. Едва престанали надгробните песни, и из страната тръгват слухове. Говори се, че царят не бил починал в Таганрог, а се намира на английски кораб на път към Светите места в Палестина, или че е отвлечен от казаците, или че е отпътувал тайно за Америка. Разпространителите на различните версии са единодушни в едно: в саркофага е положен не царят, а войник, който прилича на него по ръст и лице.

Малко по малко слуховете заглъхват. Но десет години по-късно, когато легендата вече отдавна не е злободневна, в Красноуфимск, Пермска губерния, се появява възрастен представителен мъж на име Фьодор Кузмич. Той няма документи за самоличност и твърди пред местните власти, че не знае нищо за потеклото си. Осъждат го на бой с пръчка - двайсет удара - и го изселват в западен Сибир. Той живее там скромно, работи от време на време в завод, приютен е от селяни, които са изненадани от познанията му за Светото Писание, от кроткия му нрав и чудесните съвети. Известността му на светец привлича вниманието на търговеца Хромов, който го взема под свое покровителство и му построява малка къщичка в околностите на Томск. Освободен от всякаква грижа, Фьодор Кузмич се отдава всецяло на размисъл и молитви. Много първенци от Томск бързат да го посетят в убежището му. Всички се учудват на одухотвореното му лице, на широката култура и осведомеността му по главните политически събития. Очевидно е имал контакти с големи държавници, говори почтително за московския митрополит Филарет и за архимандрит Фотий, разказва с вълнение за победите на Кутузов, споменава за военните колонии, описва победоносното влизане на руските войски в Париж. Неговите гости си тръгват с убеждението, че е руски сановник, преоблечен като мужик. Някои, без да се осмеляват да настояват, намират, че прилича на покойния император Александър. Строен е, широкоплещест, светлоок, с правилни черти, олисяло теме, дълга бяла брада. Той не куца като царя, но чува като него малко трудно. Освен това има същия навик: да пъха палеца си в колана. Облечен е в широка бяла рубашка, дълга до прасците, и панталон от същия плат, държи се с голямо достойнство, сякаш е в униформа. Видни духовници, като епископите на Томск и Иркутск, не се двоумят да се срещат и разговарят с дълбокоуважаемия старец. Посещават го и първородният син на Александър II - Николай Александрович, тогава престолонаследник, и великият княз Алексей Александрович, по-малкият брат на Александър III. Когато един войник се обръща към Фьодор Кузмич с думите: "Това е нашият цар! Нашият бащица Александър Павлович!", Кузмич отвръща припряно: "Аз съм само един скитник. Замълчи! Иначе може да идеш в затвора." До последния си дъх Фьодор Кузмич ще твърди, че не знае нищо за рождението си. Когато го молят да открие истинското си име, той отговаря: "Бог ще познае своите."

Кузмич умира на 20 януари 1864 година на осемдесет и седем години сред благоговейна почит. Според Хромов, който го обгражда с грижи през последните му години, Фьодор Кузмич е светец, "старец". Хромов успява да издейства от църковните власти разрешение да бъде погребан в манастира "Свети Алексей" в Томск и на гроба му да бъде поставен кръст с

надпис: "Тук почива великият старец Фьодор Кузмич, благословен от Бога. Същото прозвище е получил официално Александър след победата си над Наполеон. Освен това Хромов разпространява чрез местния печат предсказанията и чудесата на покойния "старец": излекувал болни, като ги докосвал с ръце, брадата му ухаела приятно, жилището му било светло без никаква свещ. На два пъти Хромов отива в Санкт Петербург по време на царуването на Александър II и Александър III, за да разговаря с високопоставени лица и да им предаде някакви реликви. На Александър III е предал портрет на светеца и той го държал, казват, в кабинета си. Гробът на Фьодор Кузмич става място за поклонение. Великият княз Николай, бъдещият император Николай II, на връщане от пътуването си до Япония през 1891 година се покланя пред надгробната плоча. Галкин Влаской, член на Държавния съвет, издига на мястото красив параклис. Малката къщичка на "стареца" е превърната в музей и портретът на Александър I виси на една стена; в деня на Свети Александър свещеникът на близката черква отслужва маслосвет в къщичката. Според населението на цялата околност царят е дошъл в този край, за да завърши живота си скромно под погледа на Бога. В първата биография на Фьодор Кузмич, публикувана през 1891 година, не се съдържа никакво сведение за живота му до 1836 година, когато пристига в Сибир. В третото издание на същата книга през 1894 година има два портрета на стария мъж, изглед от килията му и факсимиле от почерка му. Някои графолози откриват бегло сходство с почерка на Александър I. С течение на времето тезата за фалшивата смърт на царя печели все повече поддръжници. Те се позовават на немаловажни наблюдения, като:

Много пъти Александър е изразявал намерението си да се откаже от властта и да се оттегли в някое тихо място. Дори е определял на каква възраст смята да напусне трона: около петдесет. Когато през 1825 година пристига в Таганрог, Александър е на четирийсет и седем. От друга страна, бележките на очевидци за болестта му в много случаи са противоречиви. Доктор Тарасов пише например, че императорът е прекарал "спокойно нощта", а доктор Уайли за същата дата отбелязва "неспокойна" нощ и, че според него състоянието на императора "все повече се влошава". Протоколът от аутопсията е подписан от деветима лекари, но доктор Тарасов, който е съставил документа и чието име фигурира в долния край на последната страница, твърди в своите Мемоари, че не го е подписвал. Означава ли това, че някой е имитирал подписа му? И нещо друго: изследването на главния мозък показва, че е имал поражения от сифилис, от каквато болест Александър не е страдал. Най-сетне, през 1824 година императорът е боледувал от червен вятър на левия крак, а при аутопсията лекарите откриват следи от стари рани на десния. Фактът, че въпреки балсамирането лицето на мъртвия бързо станало неузнаваемо, фактът, че народът не е минал на поклонение пред открит ковчег, фактът, че императрицата е отказала да придружи тленните останки на съпруга си до Санкт Петербург, фактът, че Дневникът на императрицата бил прекъснат осем дни преди смъртта, фактът, че Николай I е заповядал да се изгори голяма част от документите, свързани с последните години от царуването на брат му, са все аргументи, използвани от всички, които вярват, че Александър е продължавал да живее. В подкрепа на своята теза те цитират свидетелства, според които саркофагът бил празен, когато по инициатива на Александър III, натовареният с организацията на пренасянето княз Воронцов-Дашков го отворил. През 1921 година се разпространява слухът, че съветското правителство изследва останките на монарсите, погребани в Петропавловската крепост, и че специалистите също не са открили труп в саркофага на Александър. Тази новина няма официално потвърждение. Но по-голямата част от членовете на Романовата династия,

забягнали в чужбина след болшевишката революция, вярвали, че Фьодор Кузмич и победителят на Наполеон са едно и също лице.

Начело на хората, които защитават противоположното мнение, е един праплеменник на Александър I, великият княз Николай Михайлович. Той е имал достъп до тайните архиви на императорското семейство и след известни колебания се произнесъл категорично, че Александър I е починал в Таганрог. "Ако се проследят характерът и предпочитанията на Александър, пише той, у него не може да се открие и най-малка склонност към подобна метаморфоза. Още повече, че у него не може да се открие склонност към доброволни лишения и изтезания в напреднала възраст... Не може да се приеме за правдоподобна такава легенда, която е в разрез с всякаква логика, пък и не съществува никакъв аргумент, ни най-малко доказателство в подкрепа на подобна хипотеза."

Действително, изглежда неправдоподобно императорът, сближил се вече нежно със съпругата си, да я изостави поради приумица, при положение че е знаел за туберкулозата и за броените ѝ дни; неправдоподобно е също да не се е погрижил да уреди проблемите около наследяването на трона, щом като е лелеел такава мечта; най-сетне неправдоподобно е да е пренесъл у дома си труп на човек, без да събуди подозрение у околните. Как може да се допусне трупят да е подменен в Таганрог, без да се измисли някаква зловеща комедия, в която биха участвали трийсетина души - офицери, лекари, секретари, почетни госпожици и самата императрица Елисавета? Та нали тя е бдяла над болния до последния му миг? Нали е склопила очите му? А след смъртта му е писала сърцераздирателни писма на майка си, на императрицата-майка, на близките си? Нима всичко това може да бъде цинична пародия на скръб от нейна страна? Нима нейните сълзи са служили да се отклоняват подозренията? Има протокол от аутопсията на трупа, подписан от лекарите. Извършени са многобройни проверки на ковчега по пътя от Таганрог до Санкт Петербург и съвременно са съставяни протоколи. Ами писмените и устните свидетелства на всички, които са живели край императора през дните на агонията му? Допустимо ли е толкова набожни хора да са прикривали истината, след като са присъствали на заупокойни литургии за човек, за когото знаят, че е жив? Подобно съучастничество би граничило със светотатство.

Впрочем и императрица Елисавета не е пощадена. След погребението ѝ за нея също е измислен мит, подобен на този за Александър. Според слуховете тогава тя не е починала, а през 1840 година се скрила в манастир в Новгородска губерния под името Мълчаливата Вера. Тя дала обет да не говори и през 1861 година издъхнала, без да издаде произхода си. Монахините около нея били силно впечатлени от изящните ѝ черти и елегантни маниери и още в началото познали, че това е уж починалата императрица. Тя е имала сходна съдба, с тази на съпруга ѝ, защото и двамата са се покаяли за убийството на Павел I.

Зловещи кадрили, фалшиви погребения, последни маскаради, всичко това са фантазии. Но след като Александър I действително е починал през 1825 година, тогава кой е погребеният "старец" в манастира "Свети Алексей" в Томск. В историята на Русия има много самозванци. Руският народ е богат на призраци: фалшиви Дмитриевци, фалшив Петър III, фалшив Иван VI, фалшиви княгини. Във всички времена Сибир е гъмжал от озарени пророци, от прокудени свещеници, от непокорни монаси, които са живели като пустинници. Фьодор Кузмич би могъл да бъде просто такъв отшелник, скъсал с обществото. Великият княз Николай Михайлович, който е проучвал въпроса, е склонен да приеме, че Кузмич е незаконен син на император Павел I, лейтенантът от флотата Симон Велики, други мислят, че е офицерът от конната гвардия Уваров, който напуснал дома си през 1827 година. Според

някои пък това е дворянин, пожелал да избяга от своята среда.

И тъй, не само животът на Александър, но и смъртта му е загадка за бъдещите поколения. Ако той не е успял да изостави короната и да се оттегли от света, както често е пожелавал, то народното поверие, домогнало се до неговата сянка, му е отсъдило такъв епилог в преданието, какъвто той е очаквал.

Издание:

Henri Troyat
Alexandre I

Анри Троая
Александър I. Победителят на Наполеон
Превод от френски *Виолета Йончева*
ИК "Рива", София, 2006
ISBN 954-320-052-1